

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М. І. Долішнього НАН України»**

Серія «Проблеми регіонального розвитку»

**МІГРАЦІЯ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ
РИНКІВ ПРАЦІ УКРАЇНИ:
МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ**

(монографія)

Львів 2019

УДК 331.55:331.5:330.34:332.1

Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 263 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).

ISBN 978-966-02-9022-8

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

Монографію присвячено теоретичним засадам досліджень механізму регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці. Визначено роль міграції у розвитку територіальної суспільної системи, зокрема як демографічної й соціо-економічної (трудової) підоснови територіальної організації й розвитку територіальної міграційної системи. Сформовано методичні основи оцінювання ефективності механізму регулювання міграції населення та дослідження міграційного потенціалу, а також методичне забезпечення інформаційного моніторингу міграційних процесів в умовах трансформації ринків праці та обчислення індексу регіональної міграційної привабливості регіональних ринків праці в розрізі окремих територій України. Обґрунтовано головні положення концепції регіональної політики створення нових робочих місць як інструменту регулювання міграційної активності населення, що сприятиме формуванню нових підходів до реалізації державної міграційної політики України.

Призначено для працівників органів державного управління, представників бізнесу та громадських організацій, науковців, викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей.

Науковий редактор:

Садова У. Я. – д.е.н., проф.

Рецензенти:

Вовканич С.Й. – доктор економічних наук, проф.

Гальків Л. І. – доктор економічних, проф.

Давимука С. А. – доктор економічних наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» протокол № 1 від 31 січня 2019 р.

**Розповсюджувати та тиражувати без офіційного дозволу
ДУ «ІРД ім. М. І. Долішнього НАН України» забороняється**

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ.....	7
1.1. Міграція і механізми її регулювання: понятійно-термінологічний дискурс (<i>Риндзак О.Т., Біль М.М.</i>).....	7
1.2. Міграціологія в системі сучасних теоретичних наукових знань (<i>Садова У.Я., Мульська О.П., Біль М.М., Риндзак О.Т.</i>).....	13
1.3. Підходи до побудови механізму регулювання міграції як системи (<i>Риндзак О.Т., Біль М.М.</i>).....	26
1.4. Міграція і нові концепції ринку праці (<i>Мульська О.П.</i>).....	35
1.5. Інтеграційний вимір міграції в контексті трансформації ринків праці (<i>Бачинська М.В.</i>).....	43
1.6. Самоорганізація громад мігрантів в дзеркалі сучасних просторових переміщень населення (<i>Теслюк Р.Т., Селещук Г.П.</i>).....	48
РОЗДІЛ 2. СЕРЕДОВИЩЕ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ.....	54
2.1. Загальні тренди зовнішньої міграції в Україні (<i>Махонюк О.В.</i>).....	54
2.2. Фактори макросередовища в системі впливу на регіональні ринки праці України (<i>Семів Л.К.</i>).....	61
2.3. Міграційна привабливість регіонів України: індексна оцінка (<i>Бараняк І.Є.</i>)	70
2.4. Моніторинг мобільності населення в умовах безробіття (на прикладі Львівської області) (<i>Риндзак О.Т.</i>).....	79
РОЗДІЛ 3 ТРАНСКОРДОННІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКІВ ПРАЦІ І МІГРАЦІЯ.....	90
3.1. Нові форми розвитку територіальних міграційних систем (на прикладі українсько-німецьких зв'язків) (<i>Бараняк І.Є.</i>).....	90
3.2. Демографічна ситуація в українсько-польському прикордонні: виклики працевзабезпечення економіки регіонів (<i>Теслюк Р.Т., Бараняк І.Є.</i>).....	100
3.3. Загальні тенденції міграції населення в українсько-польському прикордонні (<i>Левицька О.О., Махонюк О.В.</i>).....	110
3.4. Інституційне забезпечення україно-польського ринку міграційних послуг (<i>Левицька О.О., Махонюк О.В.</i>).....	127

РОЗДІЛ 4. МІГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ.....	132
4.1. Вплив міграцій на професійно-кваліфікаційні розриви регіональних ринків праці (<i>Садова У.Я., Теслюк Р.Т., Андрусишин Н.І.</i>).....	132
4.2. Концепція регіональної політики створення нових робочих місць як інструмент регулювання міграційної активності населення (<i>Садова У.Я., Степура Т.М., Гринькевич О.С.</i>).....	142
4.3. Структурні зміни економіки як компенсаційний механізм формування міграційно-циркулярних ринків праці (<i>Садова У.Я., Юськів В.М., Пелех О.Б., Левицька О.О.</i>).....	152
4.4. Нові технології в системі передумов трансформацій ринків праці (<i>Левицька О.О., Мульська О.П.</i>).....	165
 РОЗДІЛ 5. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ.....	177
5.1. Ефективність механізму регулювання міграції: зміст та підходи до оцінювання (<i>Біль М.М.</i>).....	177
5.2. Законодавчі вдосконалення регулювання міграції населення України в європейському контексті (<i>Бортник Н.П., Хомишин І.Ю.</i>).....	182
5.3. Соціально-економічні принципи механізму регулювання міграції (<i>Мульська О.П.</i>).....	189
5.4. Працевлаштування внутрішньо переміщених осіб у системі механізму регулювання міграції (<i>Бідак В.Я.</i>).....	195
5.5. Новий концептуальний орієнтир державної міграційної політики України (<i>Біль М.М.</i>).....	201
 ВИСНОВКИ.....	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	213
ДОДАТКИ.....	241

ВСТУП

Посилення світових глобалізаційних процесів веде до подальшого зростання міграцій населення, які стають невід'ємною складовою сучасного ринку праці. На міжнародному рівні зростання масштабів міжнародної міграції зумовлює гостру потребу обліку й статистики відповідних процесів. На національному та регіональному рівнях виникає потреба в інституційному супроводі змін, причому в контексті трансформації ринкової економіки. Усе вказує на те, що тема механізму регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці є дуже актуальною.

В Україні проблема механізму реалізації ефективної національної та регіональної міграційної політики не є новою для держави. Проте нині вона особливим чином пов'язана з проблемами стабілізації економіки та реалізації реформ, з виробленням середньо- й довготермінової стратегії подальших пріоритетних дій Уряду, підтримки ініціатив з відбудови та відновлення територій, що постраждали внаслідок зовнішньої агресії, вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. У світлі нових тенденцій й потреб диверсифікації міграційних потоків, пошуку преференцій у регіонах (донорах та реципієнтах) вимушеної міграції, моніторингу ризиків від розширення поліетнічності складу мешканців міст і сіл, актуалізується потреба наукового аналізу та ідеологічного переосмислення дії механізму регулювання міграції, активізації найбільш ефективних інструментів впливу на поведінкові стратегії мігрантів, зокрема у сфері праці.

Міграційний механізм може відігравати помітну роль в організації нового суспільного порядку та підвищення якості трудового життя. Цьому слугують різні підвиди механізмів – життєзабезпечуючі, компенсаційні, трансформаційні. У світлі перспектив розвитку євроінтеграційних процесів України взаємообумовленість міграції населення та праці є важливим чинником не лише формування нового портрету вітчизняних регіональних ринків праці, але й їхньої готовності до викликів глобалізації.

Актуальність роботи пояснюється потребою вироблення принципово нових євроінтеграційних та соціо- й національних засад механізму державного регулювання міграції населення (життєзабезпечення, компенсації і трансформації), а також налаштування його адаптивної відповідності до новітніх потреб і умов трансформації ринків праці суспільних систем різної ієрархії.

Проблема регулювання міграції є багатоаспектною. З метою підвищення рівня національної безпеки країни слід вирішити проблему транзитної міграції робочої сили, прискореного зростання негативного міграційного сальдо у малих містах України, скоротити масштаби внутрішнього «міграційного дрейфу» економічно активного населення, створити зони захисту кваліфікованої праці, спрямувати зусилля національних еліт на трансформацію регіональних ринків праці й подолання наслідків проведення етнічно диференційованої міграційної політики

(особливо щодо АР Крим і кримських татар). Інструментами цьому є диверсифікація потоку трудової міграції, міграційні преференції у країнах-реципієнтах, модернізація організації робочих місць у системі регіональних ринків праці, щоб від «втрати мізків» перейти до політики «збагачуючої циркуляції мізків» на паритетних умовах учасників когнітивного обміну.

Механізм регулювання міграції населення повинен слугувати інструментом превентивної дії вимивання людського потенціалу нації, ліквідації професійно-кваліфікаційних розривів у структурі регіональних ринків праці, подолання ризиків дезінтеграції економічного та соціокультурного простору держави.

Різні аспекти економічних проблем регулювання міграції досліджували вчені В.П. Антонюк, В.Я. Бідак, Н.С. Власенко, В.М. Геєць, В.Д. Лагутін, Е.М. Лібанова, І.І. Лукінов, В.О. Мандибура, О.Ф. Новікова, В.М. Новіков, В.В. Онікієнко, С.І. Пирожков, І.Я. Сахань, В.К. Черняк, А.А. Чухно, Ю.О. Шклярський та інші. Міграційну складову виділяли при цьому такі українські вчені: Н.П. Бортник, О.П. Волошин, Е.М. Лібанова, О.А. Малиновська, О.Р. Овчинникова, В.В. Онікієнко, О.Р. П'ятковська, С.І. Пирожков, О.В. Позняк, І.М. Прибиткова, М.Д. Романюк, У.Я. Садова, С.Г. Стеценко, В.С. Стешенко, О.У. Хомра, М.О. Шульга, Б.М. Юськів та інші.

Незважаючи на численні публікації, які з'явилися в останні роки, в Україні поки що немає цілісної уяви про механізми регулювання трудової міграції, а особливо в період трансформації ринків праці. Недостатньо досліджено теоретико-методологічний та методичний апарат оцінки та аналізу міграції, її регіональної специфіки та міграційних установок, відсутнє комплексне вивчення підходів до механізму регулювання міграції тощо.

У пропонованій монографії висвітлюються роль та значення міграціології в системі сучасних теоретичних наукових знань, закономірності та особливості побудови механізму регулювання міграції як системи, сучасні технології в системі міграційних передумов трансформації ринків праці. Окрему увагу приділено новому питанню для економіки – оцінюванню ефективності механізму регулювання міграції населення та формування системи моніторингу для отримання на регулярній основі різноманітних кількісних і якісних даних, аналітичних матеріалів, експертних оцінок, що відображають, з одного боку, можливість функціонування самого механізму, а з іншого – дозволяють охарактеризувати стан міграційної сфери. Обґрунтовано Концепцію регіональної політики щодо створення нових робочих місць в умовах вимушених аспірацій населення.

Сподіваємося, що наукова праця буде корисною як для представників академічної спільноти України, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, так і широкого кола працівників системи державного управління та місцевого самоврядування, бізнес-структур та громадських організацій.

1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

РИНДЗАК О.Т.

кандидат економічних наук

БІЛЬ М.М.

*кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник*

1.1. Міграція і механізми її регулювання: понятійно-термінологічний дискурс

В Україні наукові дослідження з питань міграції поступово формують новий напрям – міграціологію. Незважаючи на здійснені напрацювання, залишається актуальним подальше поглиблення теоретичних основ дослідження міграції як явища і процесу, а також різних питань щодо її регулювання.

Термін «*міграція*» походить від латинського «*migration*», що означає «переселення». У науково-довідковій літературі воно визначається як «переміщення населення в межах однієї країни або з однієї країни в іншу»¹.

Досить типовим і поширеним є визначення міграції як «переміщення людей через кордони певних територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш чи менш тривалий час»².

Міграція населення є одним з показників відкритості та розвинутості суспільства. Зовнішня міграційна активність населення певним чином відображає стан соціально-економічного розвитку та місце країни серед інших держав світу³.

Міграція населення є способом реагування людей на глобальні тенденції, пов'язані зі зростанням чисельності населення у світі, військовими і гуманітарними конфліктами, неоднорідністю якості життя спільнот людей та її наслідками⁴.

¹ Новий словник іншомовних слів: близько 40000 слів. / за ред. Л.І.Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – С.384.

² Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник. / В.С. Кравців, У.Я. Садова та ін. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009. – С.66.

³ Западнюк С. О. Ретроспективний аналіз міждержавних міграцій населення України (2000-2007 рр.) / С. О. Западнюк // Український географічний журнал. – 2008. – №2(62). – С. 47.

⁴ Ляшенко Д. О. Актуальні завдання картографування міжнародних міграційних зв'язків України / Д. О. Ляшенко // Український географічний журнал. – 2008. – № 3(63). – С. 52.

Міграцію також можна розглядати як процес і систему. Міграція як процес супроводжуються перетинами державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць будь-якої країни, веде до постійної або тимчасової зміни місця проживання і її результатом є територіальний перерозподіл населення; міграційний процес складається з трьох стадій – міграційної мобільності, переміщення та адаптації мігрантів⁵. Міграція як система – складна, відкрита, динамічна і саморегульована підсистема соціогеосистеми, що, в свою чергу, є сукупністю умов, факторів та ресурсів, об'єднаних потоками інформації, речовини та енергії, що спрямовані на територіальний перерозподіл населення (це основна геофункція системи)⁶.

Численні дефініції змісту міграції актуалізують необхідність їхньої систематизації. На сьогоднішній день вчені розрізняють *чотири підходи до трактування міграції*:

- одні, у найширшому розумінні, до міграції відносять усі види руху населення, які мають суспільне значення. Інколи сюди зараховують не тільки процеси просторового переміщення людей, але й соціальні процеси, при умові їхнього позначення територіальною ознакою;

- згідно з другим підходом, під поняттям «міграція» розуміють усе різноманіття просторового руху населення, незалежно від його характеру та цілей;

- третій підхід використовується для обґрунтування суті міграції як просторового явища, яке включає переміщення людей між населеними пунктами з постійною чи тимчасовою зміною місця проживання, а також регулярний двосторонній рух між місцями проживання та праці;

- четвертий підхід є основою трактування міграції як процесу просторового переміщення людей, котрий у підсумку веде до територіального перерозподілу населення. Кожен із зазначених підходів має своє значення і може використовуватись, залежно від мети аналізу⁷ (рис. 1.1).

Таким чином, міграція у широкому значенні слова – це територіальний рух населення між населеними пунктами (безповоротний, маятниковий сезонний)⁸. Відповідно, особи, які здійснюють ці територіальні переміщення, називаються *мігрантами*.

Оскільки міграція є складним і багатогранним процесом, необхідно розуміти її види і форми. Класифікація відбувається за різноманітними ознаками. Виділяють такі *види* міграції: переселення (безповоротна,

⁵ Височин М. Ю. Суспільно-географічні особливості міграції в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» // М. Ю. Височин. – Чернівці, 2007. – 24 с. – С. 5.

⁶ Височин М. Ю. Суспільно-географічні особливості міграції в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» // М. Ю. Височин. – Чернівці, 2007. – 24 с. – С. 5.

⁷ Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология / М.Б.Денисенко, В.А.Ионцев, Б.С.Хорев. – М.:Изд-во МГУ, 1989. – С. 3.

⁸ Денисенко М. Б. Миграциология / М. Б. Денисенко, В. А. Ионцев, Б. С. Хорев. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 4-5.

стаціонарна міграція), маятникова, сезонна, епізодична⁹.

Залежно від характеру меж, які перетинають мігранти, виділяють два *типи* міграції: внутрішня і зовнішня. По відношенню до конкретної країни зовнішню міграцію поділяють на: еміграцію (виїзд із однієї країни в іншу на постійне місце проживання), імміграцію (в'їзд в країну іноземних громадян з метою постійного в ній проживання чи тривалого перебування) та рееміграцію (добровільне самостійне повернення емігрантів на батьківщину)¹⁰.

Рисунок 1.1 – Мультидисциплінарне вивчення міграції населення

* Джерело: складено авторами на основі даних¹¹

До названого вище переліку типів міграції населення деякі дослідники ще додають транзитну¹² – територіальних рух людей через кордони однієї чи кількох держав, тимчасове перебування на території цих держав з метою

⁹ Денисенко М. Б. Миграциология / М. Б. Денисенко, В. А. Ионцев, Б. С. Хорев. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 7.

¹⁰ Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов: Учеб.пособие [Электронный ресурс] / Т. Н. Юдина. – М: Из-во РГСУ; Академический Проект, 2007. — 472 с. – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/949/word/klasifikacija-migracii>

¹¹ Ровенчак О. А. Проблема вивчення міграції та її зв'язку з процесами глобалізації в соціології / О. А. Ровенчак // Український соціум. – 2005. – №4. – С.38-39; Юдина Т.Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов / Т.Н.Юдина. – М: Академический Проект, 2006. – С.183.

¹² Старинська Т. Проблеми операціоналізації понять у контексті дослідження міграції населення [Електронний ресурс] / Тетяна Старинська // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2010. – №3. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/293>

переміщення в країну кінцевого призначення. В умовах глобалізації вчені говорять про виникнення нової форми географічних переміщень, яку називають «глобалміграцією»¹³.

Залежно від *причин*, виокремлюють такі види міграції: релігійна, екологічна, культурно-оздоровча, освітня, політична, економічна.

Релігійна міграція виникає через дискримінацію за релігійною ознакою, обмеженими можливостями сповідання певної віри, дотримання обряду, міжконфесійними, релігійними конфліктами, або ж пов'язана зі здійсненням певного релігійного культу, наприклад прощі, паломництва.

Екологічною називають міграцію з районів, де відбулося значне погіршення природного середовища, умов проживання внаслідок стихійного лиха, техногенних, екологічних катастроф.

Культурно-оздоровча міграція – переміщення населення з пізнавальною метою, відвідання культурних цінностей, відпочинку, оздоровлення, туризму.

Освітню міграцію складають тимчасові переміщення населення з метою навчання.

Політична міграція, як правило, виникає в результаті зміни політичного режиму. До цього типу іноді також відносять й міграцію дипломатичного корпусу та військових¹⁴.

Економічна міграція – переміщення населення між населеними пунктами в межах країни чи через міжнародні кордони з метою ведення економічної, інвестиційної, торговельної діяльності та спрямована на підвищення їхнього життєвого рівня. Основу економічної складає *трудова міграція* – територіальне переміщення економічно активного населення, пов'язане із зайнятістю чи пошуком роботи. Тих мігрантів, котрі перетинають кордони у пошуках роботи, або з метою купівлі/продажу товарів чи надання послуг, відносять до трудових мігрантів. Природно, що саме на останньому виді міграції сфокусовано науковий інтерес економістів – дослідників міграційної проблематики.

Низка емпіричних досліджень, проведених українськими науковцями, виявили певну групу людей без відчуття національної приналежності та прив'язаності до батьківщини, для яких характерним є надання переваги чужорідному перед знайомим і традиційним¹⁵. Тому до зазначеного вище переліку видів міграції можна ще додати екзистенціальну міграцію, учасниками якої є особи, котрі добровільно і свідомо залишають рідну землю через бажання жити за кордоном, реалізувати там свій потенціал, пізнати новий досвід, особливості життя інших суспільств. Тобто причиною такою міграції є іманентно притаманне прагнення особистості до пізнання нового,

¹³ Преображенская Н.М. Философские аспекты миграционных процессов / Н.М. Преображенская // Вестник Московского университета. – 2004. – № 5. – С. 90

¹⁴ Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять [Електронний ресурс] / Ольга Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2(17). – С. 135. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1189>

¹⁵ Палагнюк О. В. Теорії та аналітичні моделі дослідження міжнародної міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/20/palagnyuk-o.php>

зміни місця проживання, повнішої самореалізації.

За професійно-кваліфікаційним рівнем трудову міграцію поділяють на: інтелектуальну, міграцію висококваліфікованих кадрів, некваліфікованих або низькокваліфікованих робітників.

Суть міграції населення повніше розкривається у тих ролях, які вона відіграє у життєдіяльності суспільства, тобто в її *функціях*. Ті з них, котрі не залежать від типу соціально-економічної системи й особливостей окремих суспільств, називаються загальними функціями. Функції, що визначаються соціально-економічними умовами конкретних країн, називаються специфічними¹⁶. Серед найбільш загальних функцій міграції виділяють прискорювальну, перерозподільну та селективну¹⁷. Як слушно зауважує Л.Л. Рыбаковський, «значення міграції у зміні чисельності населення певної території завжди більша, ніж просто частка мігрантів у складі населення цієї місцевості»¹⁸.

Поняття міграції тісно поєднане з *міграційними процесами*, під якими розуміють сукупність подій, соціальних взаємодій, пов'язаних з територіальним переміщенням населення, тобто низку фактів прибуття, вибуття чи переселення. Такі процеси призводять до зміни становища соціальних суб'єктів (мігрантів) у певному соціально-територіальному просторі¹⁹.

Міграційні процеси як одна з характерних ознак розвитку сучасного суспільства детерміновані різними чинниками з позиції їхньої причинності та проявляються різними ефектами з позиції їхньої наслідковості. Незважаючи на те, що існує багато концепцій міграційної політики, кожне суспільство певним чином вибудовує власну модель регулювання міграції, у центрі якої стоять інтереси людини.

Тематика розкриття теоретико-прикладних аспектів реалізації *механізму регулювання міграції* є популярною серед учених-міграціологів²⁰.

У системі гомологічних понять державного регулювання міграції слід розділяти зміст таких категорій:

- Концепція міграційної політики – передбачає загальне бачення суспільства щодо ролі міграції для соціально-економічного розвитку;
- Стратегія міграційної політики – передбачає конкретні заходи досягнення цілей оптимізації впливу міграції на процеси соціально-

¹⁶ Рыбаковский Л. Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. (Очерки теории и методов исследования) / Л. Л. Рыбаковский. – М.: Наука, 2001. – С. 23.

¹⁷ Пуригина О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригина, С. Е. Сардак. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – С. 24.

¹⁸ Рыбаковский Л. Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. (Очерки теории и методов исследования) / Л. Л. Рыбаковский. – М.: Наука, 2001. – С. 24.

¹⁹ Блинова М. С. Современные социологические теории миграции населения: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социолог. наук: спец. 22.00.01 «Теория, методология и история социологии» / Марина Сергеевна Блинова. – М., 2008. – С. 14.

²⁰ Бублій М. П. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні / М. П. Бублій // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С. 131-139, - С. 137; Приймак В. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці / Василь Приймак // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 81.

економічного розвитку суспільства;

- міграційна політика – передбачає систему заходів, реалізованих конкретними органами державної влади у сфері регулювання міграцій;

- державне управління міграцією – передбачає вплив на міграційні процеси без урахування умов ринку;

- державне регулювання міграції – передбачає вплив на міграційні процеси з урахуванням умов ринку;

- механізм державного регулювання міграції – передбачає способи впливу на міграційні процеси (інструменти); може бути як процес, як система, як інструменти (адміністративні, нормативно-правові, соціально-економічні, валютно-фінансові, соціокультурні, інформаційні).

Державну міграційну політику пропонуємо розглядати як цілеспрямовану діяльність органів державної влади щодо регулювання міграційних й інтеграційних процесів, а також пов'язаних з ними чинників з метою оптимізації міграційної активності населення з позицій національних пріоритетів, гармонізації індивідуальних та суспільних інтересів, що у тісній взаємодії з іншими видами політики покликана сприяти підвищенню якості життя населення, цілісності соціуму, відповідати потребам розвитку людини як найвищої цінності.

Міграційна політика може бути внутрішньою та зовнішньою. Об'єктами регулювання при цьому можуть бути:

- 1) для внутрішньої політики: внутрішня міграція населення, адаптація й інтеграція мігрантів, рееміграція й реінтеграція, чинники, що спричиняють міграцію;

- 2) для зовнішньої політики: імміграція (добровільна, вимушена), еміграція (добровільна, вимушена), транзит.

Цілі та завдання міграційної політики за внутрішній і зовнішнім векторами:

- знизити адміністративні бар'єри для свободи пересування населення; стимулювання раціонального розміщення мігрантів у регіонах;

- забезпечити справедливу процедуру розгляду заяв на отримання статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО); розробити належну інфраструктуру та умови проживання ВПО, сприяти їм у пошуку роботи та інтеграції за новим місцем проживання;

- формувати толерантне ставлення до мігрантів; сприяти їхній успішній інтеграції в українське суспільство;

- розробити необхідні механізми та створити сприятливі умови для повернення в Україну її громадян, забезпечити їхню успішну реінтеграцію;

- створити належні умови життя і праці в рідній країні; національно-патріотичне виховання молоді;

- посилити безпеку, прикордонний контроль; удосконалити систему реадмісії, видачі віз; визначити квоти імміграції в Україну; забезпечити систему повернення мігрантів на батьківщину; розробити справедливу систему розгляду заяв щодо надання статусу біженця, забезпечити їм належні умови проживання;

– удосконалити систему соціально-правового захисту громадян України, які працюють за кордоном; заохочувати вкладання коштів мігрантів в Україну;

– посилити прикордонний контроль; удосконалити законодавство щодо транзитного проїзду через територію України та боротьби з нелегальною міграцією; забезпечити гарантії прав учасників транзиту, створити їм належні умови.

Отже, міграція є складним процесом та потужною детермінантою соціально-економічного розвитку більшості країн світу. Поглиблення теоретичних основ дослідження міграції потребує посилення управлінського ракурсу з обґрунтуванням змісту міграційної політики та механізмів регулювання міграції. Новітні дослідження мають визначати прогресивні способи впливу на міграцію населення, ставлячи в основу права і свободи сучасної людини. Це змінює міграційний концепт та змушує країни розвивати внутрішнє середовище, посилюючи його конкурентоспроможність. Значну роль у цьому плані відіграє ринок праці. Можливості працевлаштування і розвитку за місцем проживання є вихідною умовою непрямого регулювання міграції з націленістю на протидію міграційним втратам.

САДОВА У.Я.

доктор економічних наук, професор

МУЛЬСКА О.П.

кандидат економічних наук

БІЛЬ М.М.

кандидат наук з державного управління,

старший науковий співробітник

РИНДЗАК О.Т.

кандидат економічних наук

1.2. Міграціологія в системі сучасних теоретичних наукових знань

У сучасному світі міграція – особливий об’єкт вивчення загальних наук про суспільство, котрий об’єднує демографів, географів, економістів, соціологів, статистиків, представників інших дисциплін. Кожна з наук має свій інтерес у цій царині. Показово, що багато речей (часткових знань), які вивчаються у межах конкретних дисциплін, мають здатність до синергії. Нині інтерес науковців до простору і часу дає підстави говорити про перспективи науки міграціології.

Термін «міграціологія» є похідним від двох слів: латинського «migratio» - переселення та грецького «logos» – вчення. Міграціологія – це наука про

переселення або про міграцію. Таке визначення визнається практично всіма вченими-міграціологами. Але далі ситуація ускладнюється, бо сам процес переселення, види, форми, рушійні сили різні вчені розуміють неоднаково. Деякі міграціологи вважають, що переселення – це такий самий об’єкт дослідження, як населення, тому вивчаючи його можна обмежуватися методами, запозиченими з демографії. На думку цієї групи вчених, уява про переселення еволюціонує разом зі знаннями про народонаселення. Близьким до цього є підхід міграціологів географічного напрямку, в основі якого лежать об’єктивні закономірності розміщення населення по території. По суті мова йде про інформацію, яка наче сканована й подана як геоінформаційна карта, тобто її аналіз відповідає методології географічної науки. Подібну позицію займають й учені – представники екістики (науки про закони й закономірності розселення населення). У цих концепціях не залишається місця осмисленню властивостей самого руху (переселення) об’єкту у просторі і часі.

«Міграціологія (у вузькому значенні) – це наука про закономірності розвитку й адміністративно-правового регулювання міграційних процесів»²¹. Інший контекст в дослідженнях явищ та процесів переселення населення існує серед вчених-економістів. Адже економічні інтереси – це аналіз «зсувів» попиту й пропозиції робочої сили на ринку праці, кон’юнктури праці як фактора виробництва. Цьому слугує методологія аналізу й оцінювання економічних ефектів від використання робочої сили, ризиків ринкових засад її включення у виробництво, витрат і вигод від перетікання міграційного капіталу з одної економічної системи в іншу тощо.

Певною спробою у цьому напрямку є наше розуміння міграціології як науки про найзагальніші закони та закономірності процесу переселення населення, просторово-часові властивості його руху, форми організації міграційних потоків і їхніх наслідків, методів вимірювання міграційних ризиків та ефектів, моделювання міграційних ситуацій, міграційної політики, а також механізмів її реалізації.

Міграціологія як наука почала формуватися у другій половині ХХ століття. В Україні процес йшов пліч-о-пліч з розвитком демографії та географії. З-поміж найвідоміших фахівців у даній царині були Заставний Ф.Д., Хомра О.У., Прибиткова І.М., Дяченко Б.І. Згодом плеяду поповнили Пирожков С.І., Малиновська О.А., Лібанова Е.М., Романюк М.Д., Позняк О.В. та інші. Варто зазначити, що прикладну сторону розвитку міграціології у радянський час значним чином укріплювали спеціальні дослідження у галузі містобудування, соціології та юриспруденції. До речі, дослідження соціальних та юридичних проблем міграції подарувало науковій спільноті цілу плеяду вчених (Євтух В.Б., Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Олефір В.І., Римаренко Ю.І., Серова І.І., Тимчук М.Ф., Тиндик Н.П., П’ятковська О.Р. та ін.). На жаль, кадровий потенціал науковців, яких можна було б задіяти в

²¹ Бортник Н.П., Мороз Н.С. Міграціологія як наука про кількісно-якісні показники міграції населення. //Вісник Нац Ун-ту «Львів.політехніка». - 2016. - №850. - С.9- 14.

дослідженнях міграції, був недостатній. Більше того, підготовка студентів у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю була обмежена (географи, соціологи). Більше того, на факультетах економічного спрямування (зокрема, статистики) був взятий курс на ліквідацію викладання навчального курсу «демографія» (не говорячи про міграціологію). Лише окремі вчені в системі установ Національної академії наук України предметно зверталися до цієї тематики.

На сучасному етапі розвитку міграціології окрему увагу слід звернути на роль прикладної науки як рушійного фактора, що окреслює «шлях та способи впровадження наукових відкриттів у сферу людської практики»²². У цьому контексті увагу на себе звертає *політична міграціологія*, про яку Ю.Єфімов²³ пише, що «міграція в політологічному розумінні – це зміна політичної реальності держави чи регіону під впливом соціальних переміщень населення чи його частини за межі держави чи адміністративного кордону на відносно тривалий час».

Очевидно нині є усі підстави говорити й про *соціальну міграціологію* як науку про зміни соціальної реальності держави чи регіону (соціального розвитку та соціального захисту) під впливом соціальних переміщень населення чи його частини за межі держави або адміністративного кордону на відносно тривалий час.

Час є однією з ключових метричних координат міграції. Очевидно саме він показує, як можуть накладатися один на одного різні періоди інтенсивності міграцій (трудової, освітньої, політичної, медичної, екологічної тощо). Може виникати ситуація, коли міграційні піки різних видів міграції співпадатимуть. Критичні значення міграційних переміщень населення, спроектовані одночасно на регіон чи державу, є викликом для втримання рівноваги з позиції моделювання стратегічного розвитку держави чи її регіонів.

Відповіддю на виклики ризиків міграції, яка може мати руйнівний для приймаючої чи віддаючої територіальної суспільної системи (регіону, держави) потенціал, є організація територіальних міграційних систем. Останні активно досліджуються представниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України»²⁴.

Дослідження проблем міграціології дають підстави констатувати, що у

²² Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 21. (444 с.).

²³ Єфімов Ю.Г. Политическая миграциология: миграционные процессы в контексте политологических проблем – М. АНМИ, 2005. – 204с.

²⁴ Садова У.Я., Андрусишин Н.І., Князев С.І. Територіальна міграційна система як чинник розвитку економіки, держави і суспільства //Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика: [зб. наук. пр.]/ НАН України, Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С.Кравців (відп.ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3(101). – 540с. – С. 3-12; Садова У.Я., Теслюк Р.Т. Тенденції зміни людності міст Західного регіону України: чинники функціональної трансформації / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону: [зб. наук. пр.] / НАН України . Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С.Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип.2 (100). - С.111-119. (330с.).

світі відбуваються глобальні зміни. Кожна країна повинна готуватися до них, виробляти свою стратегію та тактику міграційних реформ. Для України важливо, щоб сучасна трансформація політики міграції населення, яка зумовлена як економічними, так і глибинними процесами у демографічній сфері, йшла у ногу з моделюванням перспектив суспільного розвитку.

Усе різноманіття наукових теорій вивчення міграції населення здебільшого поділяють на дві великі групи: макро- та макрорівня. Перша група теорій аналізує міграційні процеси та прагне їх пояснити за допомогою макроекономічних чинників на рівні суспільства загалом, окремої держави, групи країн, друга – на рівні особи, сім'ї чи домогосподарства. Теорії мікрорівня здебільшого фокусують свою увагу на моделях прийняття рішень, пов'язаних з міграцією. Також можна виокремити третю групу теорій, котрі аналізують міграційні чинники різних рівнів. Обґрунтовуючи необхідність злиття перших двох підходів, деякі вчені зазначають, що ці теорії досліджують міграційні явища на рівні комплексної взаємодії мікро- і макрочинників, називаючи його мегарівнем²⁵.

У теорії притягування-виштовхування (pull-push) (Н. Jerome, Е.А. Lee) міграція розглядається як результат відносної привабливості країн в'їзду і виїзду, а перешкоди, що зростають зі збільшенням відстані між цими країнами, – як обмеження міграційних процесів. У країнах виїзду визначальною для рішення мігрувати є роль «виштовхуючих» чинників, а в країнах в'їзду, відповідно, – роль «притягуючих» чинників. Рішення про міграцію може визначатися не стільки наявністю цих чинників, як суб'єктивним сприйняттям їх потенційним мігрантом²⁶.

Теорія неокласичної економіки (J.R. Harris, М.Р. Todaro, О. Stark, D. Massey, R. Cohen) пояснює міжнародну міграцію як економічну нерівність між країнами, зокрема різницею між рівнями зарплати, що визначає рух робочої сили з країн із низькою заробітною платою до країн, де вона значно вища. У такий спосіб забезпечується саморегулююча функція світового ринку праці. З економічним посиленням еміграції в країнах виїзду поступово зменшується різниця між рівнями заробітної плати і, відповідно, зникають стимули для міграцій. Так, країна-експортер робочої сили може перетворитися на імпортера трудових ресурсів. Теорія неокласичної економіки ґрунтується на тому, що трудові ресурси в країнах виїзду і країнах в'їзду абсолютно взаємозамінні, під час процесу міграції підтримується повна зайнятість, що найчастіше не відповідає дійсності²⁷.

Теорія нової економіки трудової міграції (О. Stark, Е. Taylor, D. Massey, Р. Arnold) заснована на мікроекономічному функціональному аналізі і полягає в тому, що рішення про міграцію приймаються не окремими

²⁵ Кукурудза І. І., Ромащенко Т. І. Україна у світових процесах трудової міграції: Монографія / І. І. Кукурудза, Т. І. Ромащенко. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. – С. 13.

²⁶ Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. – С. 75.

²⁷ Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с., С. 72-73.

індивідами, а колективно. При цьому метою відправлення членів сім'ї на роботу за кордон є не тільки максимізація очікуваного прибутку, пов'язаного, зокрема, з грошовими переказами працюючих мігрантів, але й мінімізація ризиків, пов'язаних із недостатнім розвитком у своїй країні ринків праці, страхування, ф'ючерсів і кредитів. При цьому мінімізація ризиків для сім'ї може бути сильнішим стимулом до міжнародної міграції, ніж різниця в заробітній платі. Представники цієї теорії підкреслюють наявність на макрорівні взаємозв'язку міжнародної трудової міграції і розвитку країни. Успішний економічний розвиток країн виїзду може стимулювати міжнародну міграцію, оскільки містить у собі додаткові можливості для капіталовкладень у місцеву економіку²⁸.

Теорія людського капіталу (J.S. Becker, L.A. Sjaastad, H.R. Clarke) розглядає причини міграції на мікрорівні: кожна людина являє собою результат інвестицій у її освіту, кваліфікацію, здоров'я. Міграція може бути засобом інвестиції в «людський капітал», якщо вигоди від міграції перевищують витрати. Теорія людського капіталу, крім економічних, грошових вигод і витрат міграції, розглядає також психологічні втрати, наприклад втрату спілкування з друзями і рідними, неможливість підтримання зв'язку з родичами, що залишилися вдома, а також нематеріальні чинники – клімат, доступ до культури і суспільних благ вищого рівня, що зазвичай лишаються поза увагою економічних теорій міграції²⁹.

Основою теорії міграційних мереж (D. Massey, A. Simmons) є поняття «співтовариство мігрантів», яке передбачає міжособистісні стосунки родинного і приятельського характеру мігрантів, осіб, що були мігрантами, потенційних мігрантів у країнах виїзду і в'їзду. Формування міграційної мережі, яке розпочинають «мігранти-першопрохідники», полегшує процес міграції для наступних хвиль. У результаті після подолання певного критичного моменту соціальна міграційна структура автономно підтримує міграційний процес³⁰.

Інституційна теорія (J.D. Goss, B. Lindquist) - пов'язана з теорією міграційних мереж, яка зосереджується на факторах макрорівня. Представники інституційної теорії встановили, що з початком міжнародної міграції виникають приватні інституції та волонтерські організації. Вони покликані задовольнити попит, створений дисбалансом між значною кількістю людей, які шукають можливості в'їзду до багатих країн, та обмеженою кількістю імміграційних віз, що пропонуються такими країнами. Такий дисбаланс і бар'єри, створювані урядами розвинутих країн для зменшення кількості іммігрантів, формують прибуткові економічні ніші для підприємців та інституцій. Ці інституції сприяють розвитку міжнародного руху населення за певну оплату, що призводить до функціонування «чорного» ринку міграційних послуг. Оскільки такий підпільний ринок створює сприятливі умови для експлуатації та переслідування мігрантів, то

²⁸ Там само, С. 73.

²⁹ Там само, С. 73.

³⁰ Там само, С. 75.

це викликає створення добровільних гуманітарних організацій, покликаних захистити права легальних та нелегальних мігрантів.

Некомерційні організації та приватні підприємці надають широкий спектр послуг для мігрантів в обмін на винагороду, встановлену на тіньовому ринку: таємне проникнення через кордон, трудові контракти між працедавцями та мігрантами, фальшиві документи і візи, фіктивний шлюб між мігрантами і законними резидентами чи громадянами країни призначення, надання кредиту та інші види допомоги у країні призначення. Гуманітарні групи допомагають мігрантам шляхом інформаційного забезпечення, надання соціальних послуг, юридичних консультацій щодо отримання законних документів. З часом, певні особи, фірми та організації стають добре відомими для мігрантів, інституційно стабілізуються і складають другу форму соціального капіталу, з якого можуть користати мігранти, щоб отримати доступ до іноземних ринків праці.

У рамках інституційної теорії вчені роблять висновок, що з розвитком організацій, спрямованих на підтримку, супровід і сприяння міжнародному руху, потоки міжнародних мігрантів дедалі більше інституціоналізуються і стають незалежними від тих чинників, що були першопричиною міграції. Процес інституціоналізації важко піддається контролю, що створює певні труднощі для держави в сфері регулювання міграційними потоками. Суворіша імміграційна політика сприяє створенню «чорного» ринку міграційних послуг і викликає протидію гуманітарних організацій, що займаються захистом прав мігрантів³¹.

Теорія кумулятивної причинності (G. Myrdal) є своєрідним розвитком концепції міграційних мереж. Ця теорія розглядає міграцію в ракурсі процесів відновлення та самопідтримки, і її представники стверджують, що кожне міграційне переміщення викликає зміни соціального контексту, в рамках якого приймаються рішення про наступні переміщення. Сформована соціальна інфраструктура, як правило, стимулює подальший міграційний рух. Кумулятивна причинність доводить, що якщо первинні процеси створюють умови для наступного розвитку, то кінцевий результат набагато переважає первісний імпульс³². Теорія кумулятивної причинності розглядає методи стимулювання рееміграційних процесів. Фактично успішний досвід повернення одного мігранта через міграційні канали формує установки на рееміграцію решти мігрантів, яким властиве прагнення повернутись у регіон походження³³.

Теорія сегментованого (подвійного) ринку праці (A. Portes, M.J. Plores, L. Basch) розглядає міжнародну трудову міграцію як результат дії

³¹ Тлумачення Риндзак О.Т. на основі: Theories of International Migration: a Review and Appraisal / Douglas S. Massey, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, J. Edward Taylor // Population and Development Review. – 1993. – Vol. 19, No. 3. – P.450-451.

³² Бавико О. Є. Теоретико-методологічні основи розвитку регіонального економічного простору / О. Є. Бавико // Ефективна економіка. – 2012. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=1140>

³³ Рісна Р.Р. Трудова рееміграція в системі забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Дисертація [текст]. - С. 37-38

структурних чинників, зокрема постійного попиту на іноземну робочу силу, характерного для економічно розвинутих країн³⁴. Відповідно до цього теоретичного підходу ринок праці регіону (країни) реципієнта мігрантів складається з двох сегментів. Первинний сектор пропонує стабільну зайнятість із високою оплатою праці, соціальні гарантії, можливості професійного і кар'єрного зростання та заповнюється висококваліфікованою національною робочою силою. Інший сектор, відповідно, характеризується низькою оплатою праці, відсутністю стабільності та стимулів для підвищення кваліфікації, чим відштовхує місцеву робочу силу і створює стабільний попит на трудових мігрантів. Теорія подвійних ринків праці надає достатньо пояснень феномену міграції, проте її критики стверджують, що вона не дозволяє спрогнозувати розвиток ситуації на макрорівні³⁵. Існує також думка, що мігранти займають свою, окрему нішу на ринку праці. Для мігрантського сегменту характерна концентрація в певних сферах виробництва та існування низки етнічних підприємств, як правило, дрібних, де власник і працівники мають однакове етнічне походження³⁶.

Відповідно до теорії світових систем або світового господарства (S. Sassen, E.M. Petras) міграційний рух найчастіше спостерігається між колишніми колоніальними державами та їхніми колоніями, чому сприяють культурні, історичні, мовні, адміністративні та інші зв'язки. Взаємодіючи з регіонами, що розвиваються, країна розширює світовий ринок і діє як каталізатор для міжнародної міграції. Процес міграції пов'язується з розвитком світової транспортної мережі, засобів зв'язку, які полегшують міжнародні пересування людей³⁷.

В основу теорії міграційних систем (R.E. Bilborrow, M.M. Kritz, H. Zlotnik, D. van de Kaa, D. Massey) покладено системний підхід, покликаний об'єднати різноманітні концепції пояснення міжнародної міграції і довести, що міграційні потоки між країнами виїзду і в'їзду детерміновані різноманітними чинниками. Стійкі міграційні потоки формують єдиний простір (міграційну систему), що об'єднує країни виїзду і в'їзду; для розуміння динаміки системи необхідно розглядати її в цілому. При цьому географічна близькість може відігравати важливу роль, але вона не є обов'язковою умовою³⁸.

Синтетична теорія міграції (D.S. Massey). Проаналізувавши різні теоретичні підходи до вивчення міграційних процесів, міжнародна міждисциплінарна група вчених, сформована Міжнародним союзом наукових досліджень в сфері народонаселення (IUSSP), під керівництвом

³⁴ Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. – С. 74.

³⁵ Міграційні процеси в Україні : сучасний стан і перспективи / За ред.О. В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с. – С. 22.

³⁶ Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с. – С. 16-17.

³⁷ Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. – С. 74.

³⁸ Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. – С. 76.

Д. Массея розробила основні положення синтетичної теорії міжнародної міграції. Науковці цієї групи дійшли висновку, що міжнародні міграції виникають в процесі соціальної, економічної і політичної трансформації, яка супроводжується розповсюдженням капіталістичних ринкових відносин на доринкові (аграрні) і неринкові (ґрунтуються на централізованому плануванні, з командною економікою) суспільства³⁹.

У контексті глобалізації економіки перехід до ринку і капіталомістких методів виробництва в аграрних чи командних економіках руйнує існуючі соціально-економічні зв'язки і призводить до широкомасштабного витіснення людей із звичного способу життя, створюючи мобільні групи населення, котрі активно шукають нові шляхи досягнення економічного добробуту. Отже, міжнародна міграція є наслідком не відсутності економічного зростання і розвитку, а результатом самого розвитку. Цю сентенцію автори синтетичної теорії сформулювали як її «першу основоположну істину»⁴⁰.

Згідно з цією теорією, друга істина полягає в тому, що імміграція виступає природним наслідком ширших процесів соціальної, політичної, економічної інтеграції, що переступає через міжнародні кордони. Люди переїжджають не в найближчу багату країну, а скоріш за все в ті місця, з якими у них вже існують певні зв'язки – економічні, соціальні, політичні. Третя істина пов'язана з тим, що коли іммігранти в'їжджають в розвинуту країну, вони зазвичай відповідають сильному і стійкому попиту, котрий вмонтований в структуру постіндустріальних економік. Четвертою істиною стосовно імміграції є те, що мігранти, які в'їжджають в розвинуту країну вперше, зазвичай не мають наміру облаштуватись там на постійне місце проживання. Люди стають мігрантами для того, щоб вирішити економічні проблеми у себе вдома. Вони намагаються попрацювати за кордоном тимчасово для того, щоб заробити і перевести на батьківщину гроші.

Визнання факту різноманітності імміграційних мотивацій породжує у представників синтетичної теорії ще один основоположний висновок: на міжнародну міграцію часто меншою мірою впливають умови на ринках праці, ніж умови на інших ринках. Якщо мігранти приїжджають для «самозбереження», створення умов для майбутніх капіталовкладень чи аналогу кредитування, то у випадку, якщо їхня зарплата виявиться нижчою від очікуваної, для них не губиться і навіть не зменшується стимул для міжнародної міграції. По мірі того, як міжнародні мігранти набувають за кордоном досвід, їхні мотивації змінюються, причому таким чином, що вони здійснюють поїздки на довший термін, підвищуючи з часом ймовірність постійного переселення. Остання сентенція і становить зміст шостої істини.

Сьоме твердження полягає в тому, що міжнародна міграція з плином часу має тенденцію до створення власної інфраструктури підтримки.

³⁹ Массей Д. Синтетическая теория международной миграции (перевод с англ. А.Н.Каменского и И.В.Ивахнюк)./ Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир. / Гл.ред.В.А.Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып.10. – С.162.

⁴⁰ Там само, С.173-174. - С.170.

Еміграція трансформує звичайні зв'язки (родинні, дружні) в джерело соціального капіталу, який потенційні мігранти можуть використати для отримання доступу до високооплачуваної роботи за кордоном. Восьма істина полягає в тому, що, не дивлячись на сильні тенденції до самозбереження і укріплення, імміграційні потоки не є вічними – вони мають природний термін життя, який може бути довшим чи коротшим, але завжди є обмеженим.

У підсумку Д. Массей стверджує, що політики повинні визнати міжнародну міграцію невід'ємною частиною глобальної економічної інтеграції і діяти в багатовекторному порядку, щоб управляти нею більш ефективно. Подібно до того, як організовані потоки капіталів і товарів для взаємної вигоди торгових партнерів шляхом багатосторонніх угод та інститутів (наприклад, СОТ), так само трудова міграція могла би бути організована спільними зусиллями для максимізації вигод і мінімізації витрат для країн виїзду та приймаючих держав⁴¹. Таким чином, ця теорія, як і більшість сучасних міграційних теорій, виявляє тісний зв'язок між процесами міжнародної міграції населення та певними аспектами глобалізації.

У теорії «суспільного капіталу» (D. Massey, L.P. Goldring, J. Durand) «суспільним капіталом» у країнах в'їзду вважається велика кількість мігрантів, що приїхали раніше і вже створили схеми пристосування до суспільства країни-реципієнта та входження у місцевий ринок праці. «Суспільним капіталом» мігрантів можуть бути також різноманітні державні, суспільні і комерційні інститути, що виступають посередниками між країнами, де є попит на іноземну робочу силу, і країнами, де спостерігається її надлишок. Все це полегшує для потенційних мігрантів ухвалення рішення про міграцію і облаштування у країні призначення⁴².

Теорія економіки сімейної міграції (G. Borjas, J. Mincer) пояснює причини і напрямки міграції з погляду сім'ї. Висувається гіпотеза, що дорослі члени домогосподарства можуть по-різному оцінювати майбутні дивіденди від міграційного переміщення. Оптимальна стратегія сімейної пари залежить від кореляції очікувань подружжя. Дана концепція базується на економічних, соціальних та психологічних аспектах міграційних переміщень⁴³.

Теорія світового ринку праці (J.H. Johnston, Е. Плетньов). Світовий ринок праці, не маючи чітко окреслених територіальних (географічних) меж, формується і функціонує в результаті експорту й імпорту робочої сили. При цьому міжнародна міграція трудових ресурсів визначається попитом і

⁴¹ Массей Д. Синтетическая теория международной миграции (перевод с англ. А.Н.Каменского и И.В.Ивахнюк)/ Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир. / Гл.ред.В.А.Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып.10. – С.173-174. – С.162.

⁴² Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. – С. 73.

⁴³ Международная трудовая миграция и ее роль в современном мире / С. Е. Метелёв ; Федерал. агентство по образованию, Рос. гос. торгово-экон. ун-т, Омский ин-т. – Омск : Долгов Р. Н., 2005. – 100 с. – С. 28.

пропозицією робочої сили в окремих регіонах (країнах) світу, а також відмінностями в рівнях заробітної плати⁴⁴. Згідно з даною теорією міжнародна міграція є наступним етапом за політичною та економічною трансформаціями глобального ринку. Процеси глобалізації породжують соціальні зміни та впливають на традиційні взаємини між роботодавцем і працівником, впроваджуючи сучасні засоби виробництва та виштовхуючи некваліфікованих працівників з робочих місць⁴⁵. Міжнародна міграція найчастіше виникає між колишніми колоніальними країнами та їхніми колоніями, чому сприяють давно усталені культурні, історичні, адміністративні, інвестиційні, транспортні та інші зв'язки. Взаємодія держави із розвиненими регіонами виступає каталізатором міграції⁴⁶.

У межах теорії нового міжнародного економічного порядку (W.R. Bohning, G. Bhagwati) ставиться питання про розробку «механізму більш повної і справедливої компенсації» країнам еміграції, що розвиваються, з боку розвинутих країн імміграції за використання іноземної робочої сили, передусім висококваліфікованої, на підготування якої було витрачено значні кошти і зусилля. На відміну від інших теорій міжнародної трудової міграції, які відводять визначальну роль попиту на робочу силу на світовому ринку праці, в основі цієї концепції лежить пропозиція іноземної робочої сили, її якісні характеристики і наслідки міграції для країн-донорів⁴⁷.

Автор теорії процвітання або технологічного розвитку (J.L. Simon) вважає, що чисельне зростання населення є благом як на рівні країни, так і в глобальних масштабах. Міграційний приріст несе суттєвий позитивний заряд для економічного і демографічного розвитку країн, що приймають. Іммігранти та тимчасові трудові мігранти відшкодовують вартість соціальних послуг, якими користуються, за рахунок того, що самі роблять, споживають і виплачують у формі податків. Таким чином, значна кількість мігрантів може бути умовою процвітання суспільства, яке їх приймає⁴⁸.

Теорія транснаціональної міграції (N. Glick-Schiller, S. Castles) розглядає міграційні переміщення з позиції сучасного глобалізованого суспільства як детериторіалізований соціальний процес, у рамках якого мігранти, перетинаючи географічні, культурні і політичні кордони, осідаючи в новій країні, розвивають і підтримують сімейні, соціальні, економічні, політичні, організаційні та релігійні зв'язки з регіоном і країною свого походження⁴⁹. Ця теорія пояснює появу такого явища в глобалізованому суспільстві, як транснаціональна міграція. Якщо в кін. XIX – на поч. XX ст.

⁴⁴ Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. – С. 74.

⁴⁵ Гайдаш О. С. Теоретичні засади дослідження міжнародного ринку праці / О. С. Гайдаш // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – Вип. 2, Т. 1. – С. 37-41. – С. 38.

⁴⁶ Рісна Р.Р. Трудова рееміграція в системі забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Дисертація [текст]. - С. 37

⁴⁷ Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. – С. 74-75.

⁴⁸ Там само, С. 75.

⁴⁹ Теория международных отношений. Хрестоматия / Сост., науч. ред. и комментарии П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – 400 с. – С. 147-149.

класичні теорії описували могутність національної держави, яка могла управляти етнічною різноманітністю за допомогою здійснення прикордонного контролю та процесів культурної гомогенізації, то, згідно з теорією транснаціональної міграції, з II пол. XX ст. така здатність держави ослаблюється масовими міграціями і, відповідно, появою мультикультурних суспільств. Отже, транснаціональна міграція є незалежним від території соціальним процесом, в результаті якого мігранти входять у більше, ніж в одну спільноту і, тим самим, створюють нові соціальні мережі, які перетинають кордони національних держав та продовжують функціонувати в глобальних соціальних мережах⁵⁰. Трансмігранти, одночасно «проживаючи» в державі походження і в приймаючому суспільстві, створюють «транснаціональний соціальний простір», що характеризується новою формою соціальної інтеграції, не передбачаючи асиміляції мігрантів у місцеву культуру.

Євразійська теорія міграції культур (П.Н. Савицький) знайшла своє відображення у гіпотезі «міграції культур». Основоположник теорії звертає увагу на те, що культурні центри західного світу й усіх цивілізацій, які з ним зв'язані (Єгипту, Вавилону, Греції, Риму, США, Росії), у ході історії переміщуються від областей з високими середньорічними температурами до областей з нижчими середньорічними температурами, тобто з півдня на північ. Так, давньоєгипетська й вавилонська цивілізації були розташовані в областях, де середньорічна температура становить +20°C. Давньогрецька й давньоримська цивілізації перебували в областях з помірнішим кліматом та з середньорічною температурою +15°C. У раннє середньовіччя виникає франкська культура в областях з температурою +10°C. В епоху Нового часу поступово піднімається Англія й Німеччина із середньорічними температурами від +8°C...+5°C. Якщо це об'єктивна закономірність, а не збіг, то, як зауважує П. Савицький, в XX-XXI ст. пульс культурного й політичного життя зрушиться до США, Канади й Росії (як бачимо, передбачення П. Савицького частково збулося, уже в II пол. XX ст. властиво європейська цивілізація загубила лідируючі позиції, які перейшли до США й ЄС, а після падіння ЄС – до США). Сам П. Савицький не пояснює питання «Чи виявлена закономірність має всесвітньо-історичний масштаб чи вона діє лише в рамках місцевого розвитку?» Крім того, Савицький утрудняється пояснити й причини такої географічної міграції культур. Він висунув лише припущення, що вона когерентна історії біологічної еволюції, коли виникнення нових пануючих видів тварин супроводжувалася похолоданням клімату Землі. Легко помітити, що припущення про всесвітньо-історичний характер тенденції міграції культур до півночі суперечить самому духу євразійської концепції. Адже воно припускає наявність єдиної лінійної історії й універсальних для всіх культур придатних закономірностей, що суперечить євразійському вченню про багатополярний, багаточивілізаційний світ. У той же час, припущення про те, що в рамках окремого місцевого розвитку

⁵⁰ Glick Schiller N. From immigrant to transmigrant: theorizing transnational migration / N. Glick Schiller, L. Basch, Ch. Szanton Blanc Migration and Trans-national Social Spaces / ed. by L. Pries. Alershot: Ashgate Publishing, 1999. P. 73-104.

культурні центри в ході історії зрушуються з півдня на північ, заслуговує увагу і загалом підтверджується історичними фактами. Так, в «середземноморському» місцевому розвитку в часи існування там греко-римської цивілізації спостерігалась схожа тенденція від крито-мікенської культури до Афін, потім від Афін до Риму. У місцевому розвитку Західної Європи, як відзначає й сам П. Савицький, із середньовіччя до Нового й Новітнього часу культура мігрувала від романських, південних країн (Франція, Італія) до германських (Німеччина, Швеція, Англія). Якщо розглядати територію США як місцевий розвиток й особливий географічно-культурний простір, то тут перемога Півночі над Півднем має навіть строго певну історичну дату – Громадянська війна в США. Нарешті, у місцевому розвитку Євразії зі скіфських і монгольських часів до сучасності культура також мігрувала на північ (скіфська цивілізація розташовувалася в Причорномор'ї, монгольська – біля Волги, російська мала й має своїми центрами Москву й Петербург)⁵¹.

Соціологічна теорія міграції розглядає міграцію як «особливий» соціальний процес через «загальне», що властиве соціальним процесам як таким (соціальний процес є сукупністю статистично стійких актів взаємодії людей, що виражають певну тенденцію зміни суспільного положення або способу життя більших соціальних груп людей, умов відтворення й розвитку кожної людини як особистості). Соціологічне вивчення міграційного процесу припускає фіксацію його початкового стану соціологічними засобами, що включають збір інформації про джерела його виникнення, створення на основі раніше отриманої інформації базової моделі процесу, дослідження окремих його складових, виділення сполучної «осі» соціального процесу й вивчення її сутнісних характеристик; виявлення на базі аналізу ієрархії явищ, що становлять процес, їхній «рейтинг», вивчення змін у суспільстві або спільнотах і групах під час міграції; пошук закономірностей становлення цих змін; прогнозування на базі отриманої інформації ходу розвитку досліджуваного феномена, його спрямованості й стійкості. Отже, соціологія міграції може розглядатися як відносно самостійна галузь соціологічного знання, об'єктом якого є міграційний процес як соціальна взаємодія населення, залученого в соціально-географічне переміщення, а предметом – динаміка змін об'єктивних і суб'єктивних аспектів соціальних відносин переміщуваних осіб у рамках колишнього й нового соціуму. Мігранти в соціологічному розумінні – це соціальні групи, члени яких усвідомлюють себе цілісним суб'єктом поведінки на новому місці проживання й мають почуття групової солідарності. Предметне поле соціології міграції нерозривно пов'язане із соціальною функцією суспільства з відтворення безпосереднього життя суб'єктів міграційних процесів через реалізацію ними соціальних інтересів внаслідок зміни проживання. Як і інші галузі соціологічного знання, соціологія міграції реалізує певні функції, серед яких

⁵¹ Рустем Вахітов – Євразійська теорія міграції культур [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nevmenandr.net/vaxitov/migr.php>

гносеологічна, описово-діагностична, прогностична, інструментальна, праксіолого-соціоінженерна, ідеологічна.

Соціологічна теорія міграції, забезпечуючи комплексне, компаративне вивчення об'єкта з обліком його полісуб'єктності, являє собою знання зі складної внутрішньою структурою, наявністю різних рівнів, напрямків і тенденцій. У цій системі знань варто виділити три рівні його організації: теоретичний, конкретносоціологічний і соціоінженерний. Кожне конкретне дослідження міграційних процесів опирається на свою оригінальну методичну стратегію, що є системою адекватних цілей, необхідних і достатніх методів збору й аналізу емпіричної інформації. Збір базових даних про стан процесу в цей момент може здійснюватися методом опитування (найчастіше анкетного в силу об'ємності інформації, що вимагається). Відомості про стартовий стан міграційного процесу можна почерпнути з документальних джерел у сполученні з опитуваннями експертів і очевидців, у тому числі формалізованими інтерв'ю для вивчення мотивацій, установок, очікувань і переваг населення. Зміни в ході міграційного процесу можуть фіксуватися емпіричними методами, а також за допомогою соціологічних спостережень. Найефективніше на цьому етапі вивчення – моніторингове спостереження, що дозволяє забезпечити аналіз динаміки міграційних процесів, їхнього впливу на соціальну структуру й соціальну стратифікацію досліджуваного регіону, розробку проектів і програм міграційної політики⁵².

Теорія трьох стадій міграційного процесу (Л.Л. Рыбаковский) розглядає міграційні процеси не з точки зору територіальних сукупностей людей (як серію фактів вибуття та прибуття мігрантів), а так, як це виглядає для самих учасників переміщення. Завершений міграційний процес складається з трьох основних стадій, що тісно пов'язані між собою: 1) вихідної (підготовчої) стадії, що представляє собою процес формування територіальної рухливості населення; 2) основної стадії, тобто безпосереднього акту переселення; 3) заключної стадії, що виступає як приживаність мігрантів на новому місці⁵³.

У контексті аналізу першої стадії міграційного процесу – формування територіальної рухливості, тобто певного соціально-психологічного стану – заслуговує на увагу розмежування понять потенційної міграції та міграційної рухливості. Потенційна міграція - це позитивне відношення до міграції, що поєднується з прийнятим, але ще не реалізованим рішенням про переміщення. Міграційна рухливість – це об'єктивований стан, здатність особи до міграції, що склалася внаслідок накопиченого міграційного досвіду. Ступінь реалізації міграційної рухливості населення проявляється на другій стадії міграційного процесу, тобто у безпосередньому переселенні. На останній стадії відбувається адаптація мігрантів до нових умов життя та облаштування у країнах (регіонах) вселення. Одним з найважливіших

⁵² Юдина Т.Н. О социологическом анализе миграционных процессов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/06/29/0000214688/014Yudina.pdf>

⁵³ Рыбаковский Л.Л. Миграция населения // Стадии миграционного процесса: Приложение к журналу «Миграция в России». – 2001. – Вып. 5. – 160 с. – С. 26.

психологічних чинників адаптації виступають установки мігрантів на адаптацію, які, в свою чергу, тісно пов'язані з планами щодо тривалості перебування у країні (регіоні) прибуття. Якщо особа має намір залишитися у місці прибуття назавжди, то формування установок на адаптацію у новому оточенні відбувається ще на підготовчій стадії міграційного процесу, особа вивчає мову країни вселення, її звичаї, культуру тощо. Коли йдеться про тимчасове проживання у новому середовищі, то установки на адаптацію будуть мати специфічні характеристики, оскільки ще на вихідній стадії міграційного процесу особа готується до повернення на батьківщину через певний проміжок часу. У такому разі, адаптація мігрантів може виражатися у толерантному відношенні до норм поведінки, що існують у певній країні (регіоні). Поняття приживаності, адаптації та облаштування, у контексті теорії трьох стадій міграційного процесу, тісно пов'язані з розглядом категорій «новосел» та «старожил», перша з яких використовується для позначення особи, яка переселилася на нове місце проживання, а друга – характеризує особу, яка вселилася в певну місцевість і прожила там понад 10 років. У середньому на облаштування новосела потрібно близько 8-10 років, протягом яких рівень добробуту новоселів досягає рівня життя старожилів у місцях вселення⁵⁴.

РИНДЗАК О.Т.

кандидат економічних наук

БІЛЬ М.М.

*кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник*

1.3. Підходи до побудови механізму регулювання міграції як системи

Для визначення будови механізму регулювання міграції необхідно здійснити огляд численних досліджень українських учених щодо механізмів державного впливу на міграційні процеси.

Слід наголосити, що складність будови і функціонування механізму регулювання міграції визначає полігалузева природа міграційної політики, яка є сукупністю взаємопов'язаних напрямів зовнішньополітичної, економічної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної, правової та інших сфер діяльності держави; вона слугує яскравим прикладом взаємозв'язку і взаємозалежності внутрішньої політики держави із зовнішньою⁵⁵.

⁵⁴ Майданік І.П. Теоретичні підходи макрорівня до вивчення трудових міграцій [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2006-3/05_Maidanik.pdf

⁵⁵ Міграційні процеси в сучасному світі : світовий, регіональний та національний виміри : (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко ; За ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.; Палагнюк О. Зміст та функції державної міграційної політики

Складність механізму регулювання міграції детермінована також необхідністю врахування впливу ринкових процесів. Як пише А. Шевцов, «міграційна політика не повинна порушувати механізми самоорганізації міграційних процесів, надаючи змогу державі забезпечувати свої соціально-економічні інтереси»⁵⁶.

Ще один, дуже важливий момент – формування механізмів під дією зовнішніх чинників. Тобто, як правило, вони формуються штучно для досягнення поставлених цілей у ході впливу суб'єкта на об'єкт⁵⁷.

Зі сформульованих вище положень можна узагальнити *імперативи* формування і реалізації механізму регулювання міграції у сучасному суспільстві, які впливають з його особливостей:

- транснаціональність формування й удосконалення, тобто врахування глобальних міграційних концепцій з дотриманням прав людини і створенням умов людського розвитку (в тому числі з реалізацією права на вільний вибір місця проживання і праці);

- врахування регулюючих підходів суміжних сфер – демографічної, соціальної, економічної, культурної, екологічної і т. д.;

- врахування законів ринкового саморегулювання, які за ідеальних умов забезпечують ефективний розподіл ресурсів та вимагають коректування при відхиленні від цільових орієнтирів⁵⁸;

- цілеспрямоване формування механізмів, що передбачає штучне створення задля реального і дієвого впливу на керований об'єкт.

Подані твердження доводять складність регулювання міграції. Відтак методи та інструменти регулюючого впливу мають визначатись з огляду на багатогранність міграції як явища і процесу, що детермінується різними чинниками та характеризується різними наслідками.

Для визначення змісту механізму регулювання міграції слід розкрити загальний зміст поняття «механізм». Його можна розглядати як інструмент, спосіб організації, процес і систему.

Розгляд механізму як інструменту обумовлений його базовою технічною сутністю (із грецького «μηχανή», що означає «знаряддя», «пристрій»). О. Коротич стверджує, що через використання механізмів здійснюється практичний, організуючий та регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей для досягнення певної мети, що сприятиме розвитку

України / О. Палагнюк // Публічне адміністрування : теорія та практика. – 2013. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_10

⁵⁶ Шевцов А. Л. Державне регулювання міграційних процесів як основна функція міграційної політики / А. Л. Шевцов // Держава та регіони. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 3. – С. 41–46.

⁵⁷ Козак І. І. Удосконалення організаційного механізму державного управління аграрним сектором (на прикладі Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / І. І. Козак. – Львів, 2006. – 20 с.; Сидорчук О. Г. Механізми формування соціального капіталу (державно-управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» // О. Г. Сидорчук. – Львів, 2007. – 24 с.

⁵⁸ Державне регулювання економіки : Навч. посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.

країни в обраному стратегічному напрямку з додержанням низки визначальних принципів⁵⁹.

Найбільш складним і концептуальним підходом є *системний розгляд механізму*. Він передбачає трактування механізму державного регулювання як системи, яка призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей і становить компонентну структуру; її складовими є цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти й об'єкти, методи та форми державного регулювання, які у своїй взаємодії та взаємозв'язку обумовлюють політику країни⁶⁰.

У даному дослідженні ми розглядаємо *механізм як цілісну систему* впливу на міграційні процеси (рис. 1.2).

Розуміння механізму як системи потребує визначення основних *підходів до дослідження його структури*. Це обумовлено тим, що в теорії систем структура є однією з основних її властивостей.

Огляд різних літературних джерел дозволяє виділити такі основні підходи до дослідження механізму регулювання міграції населення:

- *структурно-функціональний підхід* – визначення функціональних повноважень різних складових системи механізму та взаємозв'язків між ними;

- *цільовий підхід* – визначення цілей регулювання (проміжних і кінцевих);

- *інституційний підхід* – визначення інститутів впливу (формальних і неформальних) на об'єкт регулювання;

- *факторний підхід* – аналіз впливу внутрішнього і зовнішнього середовища на об'єкт регулювання та, як наслідок, можливості застосування прямих і непрямих методів через функціонування механізму;

- *маркетинговий підхід* – врахування дії ринкових факторів з формуванням через механізм конкурентного середовища на ринку міграційних послуг;

- *сегментний підхід* – конкретизація об'єкта впливу залежно від напрямків переміщень (виїзні, в'їзні, внутрішні), просторово-часових ознак, видів міграції (трудова, освітня, політична, вимушена), особистісних ознак мігрантів (вік, стать, освітньо-кваліфікаційний рівень тощо);

- *ситуативний підхід* – визначення можливостей впливу в обмежених часових рамках залежно від зміни ситуації;

- *інноваційний підхід* – прогресивна форма ситуативного підходу з випереджувальним реагуванням на нові виклики глобального середовища, динамічні технологічні та соціогуманістичні зміни;

⁵⁹ Коротич О. Механізм державного управління: проблеми теорії та практичної побудови / Олена Коротич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України / Відповідальний за випуск В. А. Дон. – Вид-во НАДУ, 3/2006. – С. 79–84; Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі : монографія / Б. М. Юськів. – Рівне : Видавець О. М. Зень, 2009. – 476 с.

⁶⁰ Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки / О. М. Чечель // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 103-111. – С. 109; Федорчак О. В. Класифікація механізмів державного управління / О. В. Федорчак // Демократичне врядування [Електронне видання]. – 2008. – № 1. – Режим доступу до журн. : <http://www.lvivacademy.com/visnik/index.html>

- *інтеграційний підхід* – орієнтація на взаємодію механізму регулювання міграції з іншими сферами управлінського впливу, особливо соціальною, освітньою, трудовою, економічною.

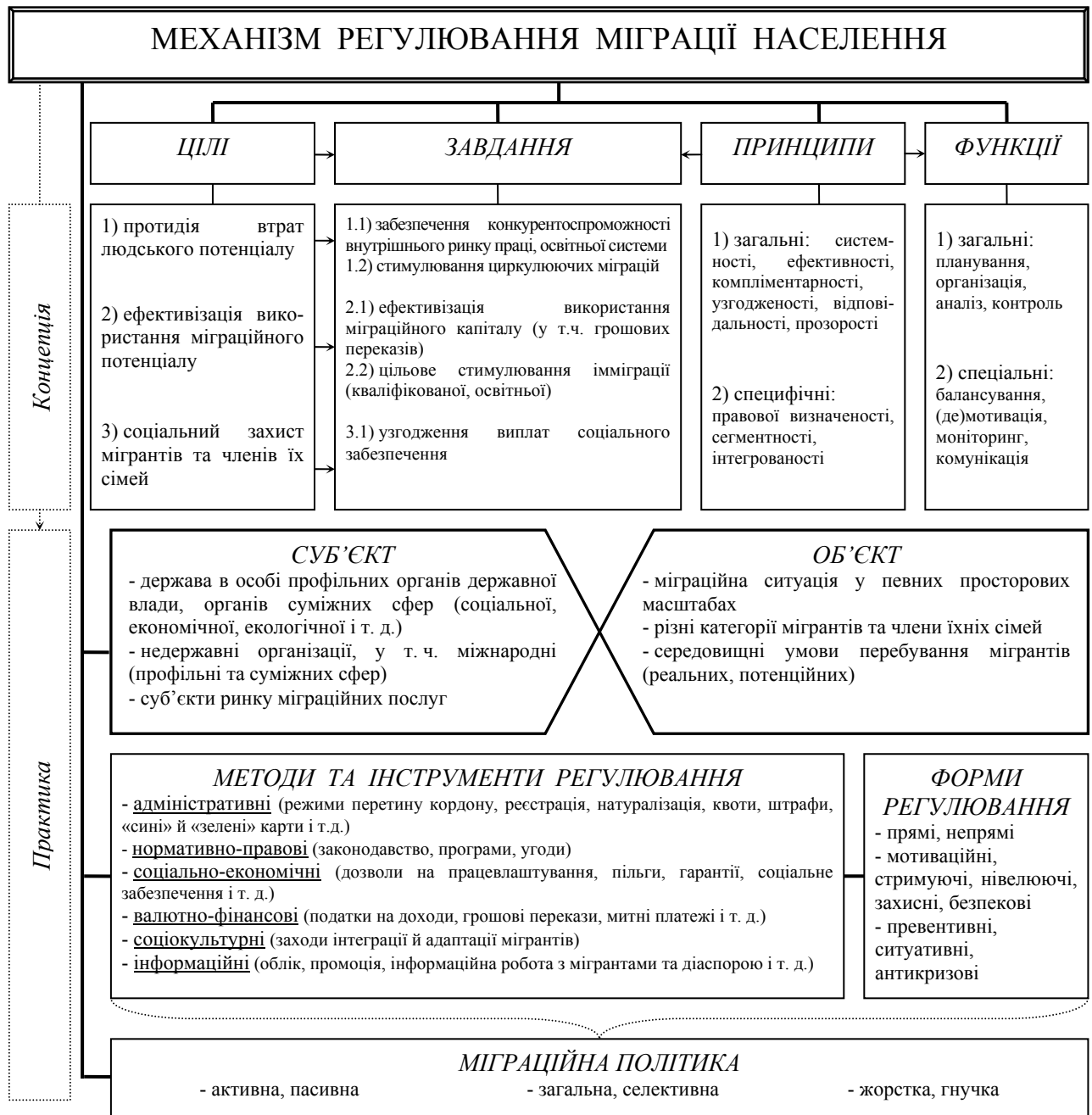

Рисунок 1.2 – Механізм регулювання міграції населення:
системний підхід

* Джерело: побудовано авторами за даними⁶¹

Структурно-функціональний підхід до розгляду механізму регулювання міграції є доволі комплексним. Він містить ознаки цільового, інституційного,

⁶¹ Ryndzak O. Mechanisms of migration processes regulation: theoretical aspects / Olha Ryndzak, Mariana Bil // Journal Association 1901 «SEPIKE». – 2016. – Ausgabe 12. – P. 167–171; Біль М. М. Ефективність механізму регулювання міграції населення: теоретико-методичні основи оцінювання / М. М. Біль // Регіональна економіка. – 2017. – № 2(84). – С. 73–79.

факторного та інших підходів, поєднуючи їх через особливості застосування інструментів регулювання. Структурно-функціональний підхід потребує надання певної функціональної місії кожному з його елементів (рис. 1.3).

Структурно-функціональна модель механізму регулювання міграції дозволяє обґрунтувати пріоритети вдосконалень функціонування такого механізму. Для обґрунтування *структурно-функціональних* удосконалень механізму слід звернутись до міжнародного досвіду у вирішенні проблем, пов'язаних з переміщеннями населення, та оптимізації наслідків від цих процесів.

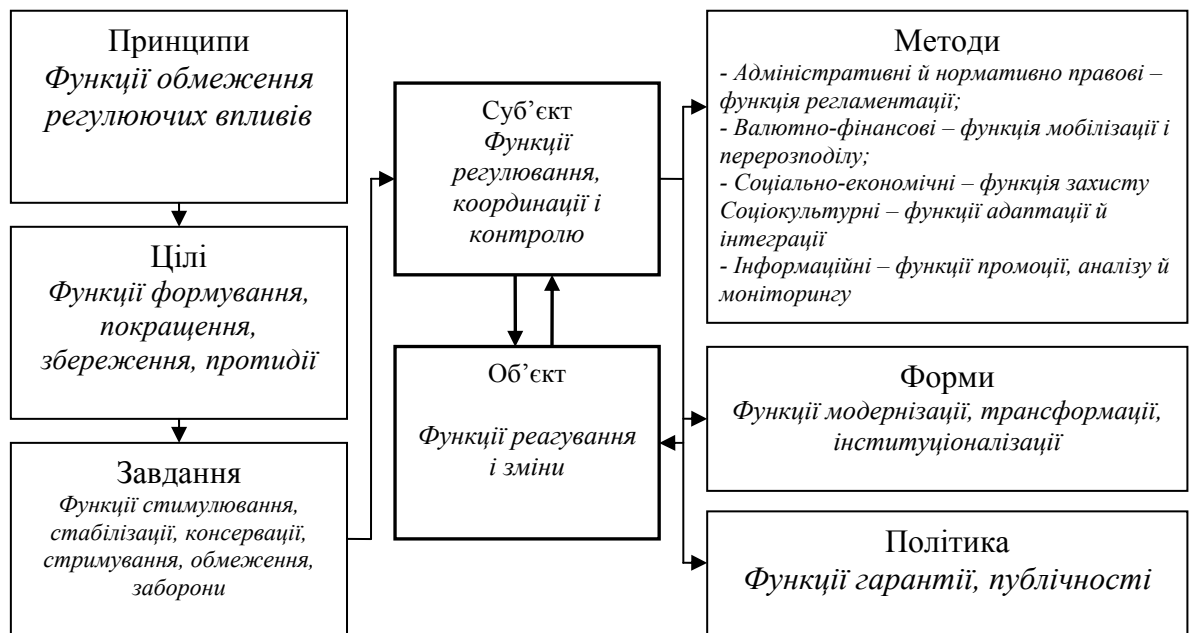

Рисунок 1.3 – Структурно-функціональна модель механізму регулювання міграції населення

* Джерело: побудовано авторами

Досвід різних країн показує певну усталеність управлінського інструментарію в сфері міграції. Разом з тим, з огляду на зростаючу мобільність сучасного суспільства, нові виклики вимушеної міграції (Європейська міграційна криза 2015 року) змушують владу багатьох країн шукати нові способи регулювання міграції, не обмежуючи при цьому основоположні права і свободи людини – вибору та пересування.

Перший висновок щодо основних інструментів регулювання міграції у розвинених країнах – це підвищена увага до групи інформаційних методів. Мова йде про всебічний *моніторинг міграційних процесів* за різними напрямками. В його основі лежить чіткий облік процесів переміщень, а також використання якісних вибірових обстежень.

Міжнародні організації та національні служби статистики формують потужні бази даних щодо міграційних процесів. Основними з них є дані *International Organization for Migration, the World Bank Group, The Migration Policy Institute, Worldometers* та ін.

Експерти і науковці в галузі міграції постійно пропонують свої методики аналізу й моніторингу міграції. Прикладом розробки моніторингу міграції за напрямком в'їзду є проект німецьких дослідників IMPIC. Міграція оцінюється за 70 показниками в розрізі чотирьох блоків: трудова міграція (економічні причини); возз'єднання сім'ї (соціальні причини); притулок/біженці (гуманітарні причини); спільна етнологія (культурні причини)⁶².

Набувають популярності методики оцінювання не лише факту переміщень, але й готовності до таких дій. Для прикладу, англійські вчені У. Кларк, М. ван Хем та Р. Коултер пропонують оцінювати просторову мобільність та її соціальні наслідки через національні індекси множинної депривації (Index of Multiple Deprivation). Сам по собі термін «депривація» є психологічним та відображає обмеження можливостей задоволення потреб. Національні індекси множинної депривації розраховуються у Великій Британії. Її територія поділена на певну кількість частин «Lower-Layer Super Output Areas» і за кожною з них визначається індекс депривації за параметрами: нестача коштів для існування – депривація доходу; відсутність доступу до гідної праці – депривація працевлаштування; низький рівень освіти і кваліфікації – депривація освіти, навичок і навчання; незадовільний стан здоров'я і харчування – депривація здоров'я; незадоволеність умовами навколишнього середовища – депривація екології; висока злочинність – депривація безпеки; бар'єри в отриманні житла і необхідних послуг – депривація комфорту⁶³.

Приклади розглянутих методик розкривають глибину моніторингу міграційних процесів. Результати такого моніторингу формують науково обґрунтовану основу ефективного механізму регулювання міграції, адже визначають передумови, причини, потенціал міграції, дозволяють аналізувати самі міграційні процеси та їхні наслідки з відображенням на можливостях людського розвитку.

Інформація моніторингу міграції дозволяє здійснювати *міграційний контроль*. Це одна з провідних функцій механізму регулювання міграції в сучасному мобільному суспільстві. В умовах вільного перерозподілу людського потенціалу та розвитку міждержавних міграційних систем, влада більшості держав визначає правовий режим міграції та одночасно з цим здійснює чіткий контроль за його дотриманням. В основі такого режиму все частіше домінують права людини, високі стандарти соціального захисту та гідної праці, рівного доступу до благ незалежно від національної приналежності.

Висока міграційна активність суспільства завдяки правильній дії механізму регулювання міграції стає вигодою для багатьох держав. Для

⁶² Migration Data Portal, 2017. [online]. IMPIC: A new and more comprehensive way to measure immigration policies [viewed 28 September 2018]. Available from: <https://migrationdataportal.org/blog/impic-new-and-more-comprehensive-way-measure-immigration-policies>

⁶³ Clark W. A. V. Spatial mobility and social outcomes / Clark W. A. V., van Ham, M., Coulter, R. J. // Journal of Housing and the Built Environment. – 2014. – № 4. – Pp. 699–727.

цього вони застосовують стимулюючий інструментарій відносно окремих *сегментних груп*. Залучення потенціалу молоді, осіб з високим інтелектуальним потенціалом, представників окремих професійних груп є поширеною практикою для багатьох розвинутих держав, які за рахунок цього ще більше нарощують темпи свого розвитку.

Загалом регулювання міграції посилює захисну функцію, піднімає вагомість міждержавних договірних домовленостей і трансформує сприйняття міграції у позитивний ракурс.

Для того, щоб міграція для країни, її економіки та суспільства, мала позитивні наслідки, необхідно постійно здійснювати *структурно-функціональні вдосконалення* механізму регулювання міграції населення, враховуючи нові виклики. Такі вдосконалення мають проводитись з погляду збереження і розвитку людського потенціалу країни – репродуктивного, інтелектуального, освітнього, трудового, культурного. Функціональні зміни мають стосуватись різних напрямів міграції. Розглянемо основні з них, що актуальні для більшості суспільств з необхідністю розвитку людського потенціалу:

- *функція стимулювання* – імміграції осіб з високим потенціалом; рееміграції осіб, які мають до цього схильність;
- *функція обмеження* – еміграції осіб з високим потенціалом;
- *функція протидії* – щодо втрат людського потенціалу;
- *функція регламентації* – формування правової основи міграційного режиму, базованого на дотриманні основоположних прав і свобод вибору та пересування;
- *функція контролю* – міграційної ситуації за всіма напрямками;
- *функція захисту* – відносно всіх мобільних категорій громадян;
- *функції адаптації й інтеграції* – сприйняття мігранта як потенціалу розвитку;
- *функції аналізу й моніторингу* – формування цілісних інформаційних систем, уніфікованих для міжтериторіальних порівнянь щодо передумов, причин, потенціалу міграції, факту міграційних переміщень та їхніх наслідків.

Пріоритет зазначених функцій не відкидає необхідність виконання інших. Разом з тим, зазначена функціональність підтверджує новітню доктрину регулювання міграції з дотриманням принципів верховенства права, цінності кожної людини та оптимізації економічних вигод від наслідків міграції для країн.

Із загальної сутності механізму регулювання міграції розуміємо складність і диференційованість його *методів та інструментів*. Більше того, можливі численні комбінації застосування різних їхніх видів. Для цілісного розгляду системи методів регулювання міграції розглянемо *підходи до їхньої класифікації*. Теорія державного управління пропонує усталені класифікації методів регулювання:

- за характером впливу: стимулюючі, протидії, превентивні, результативні;

- за способом впливу: прямі, непрямі;
- за ситуативним впливом: тактичні, стратегічні, антикризові;
- за наслідками впливу: дієві, результуючі, формальні, псевдоефективні (з прихованим негативним впливом);
- за ресурсним підкріпленням: затратні, оптимальні, ефективні;
- за формою впливу: адміністративні, нормативно-правові, соціально-економічні, фінансово-валютні, соціокультурні, інформаційні.

Класифікація методів, окрім того, доповнюється їхнім розподілом залежно від напрямів міграції (внутрішня та зовнішня).

Поширеним є підхід до розподілу методів регулювання залежно від способів впливу – на прямі та непрямі. Пряме регулювання є свідченням активної міграційної політики та передбачає конкретні вимоги до суб'єктів міграції⁶⁴.

Українські вчені, виділяючи методи та інструменти регулювання міграції, багато уваги приділяють їхній класифікації, однак, на наше переконання, більшої уваги вимагає не стільки групування, скільки визначення їхніх модерних видів з метою якнайповнішого охоплення можливостей впливу на міграційні процеси.

Для прикладу, І. Романенко розглядає важелі регулювання міграції у розрізі грошово-кредитних, правових, податкових, фінансових, адміністративних та окремо виділяє державні контракти⁶⁵.

У. Садова інструментарій регулювання міграції подає ширше – в розрізі програмно-нормативних, фінансово-економічних, науково-технічних, соціальних, психологічних, екологічних та зовнішньоекономічних методів⁶⁶.

Нижче наводимо опис системи методів та інструментів регулювання міграції з уточненням особливостей їхньої реалізації залежно від способу впливу:

1. Адміністративні методи:

1.1. Інструменти прямого впливу: режим перетину кордону і перебування; система реєстрації мігрантів; процедури натуралізації, надання статусу біженця; міграційні квоти; «зелені», «сині» карти; міграційні штрафи, депортація.

1.2. Інструменти непрямого впливу: додаткові умови при перетині кордону (розмір суми на банківському рахунку, гарантії приймаючого суб'єкта і т. д.); громадянський контроль.

2. Нормативно-правові методи:

⁶⁴ Шиманська О. П. Формування міжнародних економічних відносин управління процесом трудової еміграції в умовах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» // О. П. Шиманська. – Тернопіль, 2003. – 20 с.

⁶⁵ Романенко І. О. Механізм регулювання міжнародною трудовою міграцією в умовах глобалізації / І. О. Романенко // Міжнародна економічна політика : наук. журнал / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; голов. ред. Д. Г. Лук'яненко. – 2012. – Спец. вип. : у 2 ч. – Ч. 1. – С. 177-183.

⁶⁶ Садова У. Я. Проблеми нормативно-правового забезпечення регулювання міграційних процесів в Україні / У. Я. Садова, М. М. Біль // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 323-330.

2.1. Інструменти прямого впливу: міграційне законодавство (концепція, стратегії, закони, постанови тощо); програми (реєміграції, селективного залучення фахівців, соціального захисту тощо); договірне регулювання (дво- і багатосторонні договори про взаємне працевлаштування, соціальний захист тощо; угоди про малий (прикордонний) рух).

2.2. Інструменти непрямого впливу: законодавство загальної дії, що визначає середовищні умови проживання і розвитку в приймаючому соціумі; регламентовані національним законодавством норми міжнародного права (конвенція прав людини ООН тощо); правова культура.

3. Соціально-економічні методи:

3.1. Інструменти прямого впливу: дозволи на працевлаштування і бізнес для мігрантів; пільги для роботодавців і бізнесу мігрантів; соціальні гарантії і допомоги мігрантам та членам їхніх сімей; пільгові кредити мігрантам; інфраструктури тимчасового перебування.

3.2. Інструменти непрямого впливу: система працевлаштування, навчання і розвитку; система базового соціального захисту населення; система неперервного розвитку і навчання; вартість проживання, в тому числі тарифи комунальних послуг; субсидіювання; транспортно-логістичні мережі.

4. Валютно-фінансові методи:

4.1. Інструменти прямого впливу: податок на міграційні перекази; податок на доходи мігрантів; митні платежі (перевезення матеріальних цінностей).

4.2. Інструменти непрямого впливу: валютний курс; податкові ставки; інвестиційний режим; кредитні ставки; бюджетні фінансування соціальної і міграційної політики.

5. Соціокультурні методи:

5.1. Інструменти прямого впливу: інфраструктура розселення (геттоїзація, розпорошення); інфраструктура збереження мовної, культурної ідентичності; культурно-мистецька і спортивна співпраця; заходи інтеграції у приймаючий соціум (мова, традиції, закон).

5.2. Інструменти непрямого впливу: мультикультуралізм; толерантність; культурно-мистецька і спортивна активність.

6. Інформаційні методи:

6.1. Інструменти прямого впливу: система обліку мігрантів; промоція інтересу приймаючого соціуму до залучення мігрантів; інформаційна робота з мігрантами та членами їхніх сімей, у тому числі заохочення до легального статусу; робота з діаспорою.

6.2. Інструменти непрямого впливу: промоція можливостей приймаючого соціуму; соціоб'єднуючі цінності; інституційна довіра.

Отже, визначення сутності механізму та видова класифікація його методів та інструментів розкрили варіативність їхньої реалізації. Для України нині вкрай важливо розширити діапазон способів впливу на міграційні процеси. Регулювання зовнішніх міграцій не повинно обмежуватись адміністративними та нормативно-правовими методами, які, на жаль, далеко

не завжди є виконуваними за всіма положеннями. Імміграційний вектор має регулюватись теж більш диференційовано. В ідеалі система методів та інструментів регулювання міграції має диференціюватись, реалізуючись на всіх етапах міграційного процесу, особливо при оцінюванні причин зростання рівня мобільності населення.

МУЛЬСКА О.П.

кандидат економічних наук

1.4. Міграція і нові концепції ринку праці

Сучасний ринок праці можна визначити як «центральної установу суспільства»⁶⁷, де за допомогою певних механізмів відбуваються процеси формування, взаємодії та регулювання двох економічних категорій - попиту і пропозиції праці. Працівники та роботодавці виступають носіями цих двох функцій і представниками різних соціально-культурних структур. Саме вони і формують ринкові моделі поведінки. Важливість ринку праці визначається його кон'юктурою та цінностями, які сповідуються у суспільстві.

Як центральний інститут сучасного суспільства ринок праці має великий вплив (який збільшується у періоди, ситуація на ринку праці дефіцитною) на формування соціальних структур, статусу працівника, його безпеки та вибору конкретного способу життя, у т.ч. збільшення мотиваційної установки на міграцію, надаючи перевагу стабільнішому джерелу доходу в іншій країні. Зі збільшенням грошових потоків і пожвавленням динаміки на сучасному ринку праці, головно за рахунок процесів глобалізації та гнучкості, зайнятість на ринку стає більш диверсифікованою. Тому кількість зайнятих гнучкими формами зростає з кожним роком. А ринок праці, який залежать від перерозподільних факторів, залишається важливим чинником «суспільного відтворення та виробництва соціальної стратифікації»⁶⁸.

Розвиток ринку праці передбачає дотримання принципів економічної ефективності і соціальної безпеки. Проблемою для українського ринку праці є забезпечення одночасного виконання обох принципів. Високий рівень безробіття і прагнення до економічного зростання чинять значний тиск на країну та її ринок праці, порушуючи при цьому баланс між двома принципами на користь економічної ефективності. Однією з

⁶⁷ Schmid G. 2007, «Transitional Labour Markets: Managing Social Risks over the Life – Course», WZB Discussion Paper, SP I 2007, P. 111

⁶⁸ Головіна С. В. Регулювання українського ринку робочої сили відповідно до циклічності економіки // Актуальні проблеми економіки : Науковий економічний журнал – К. – 2009. – №11(101). – С. 175– 180.

загальноприйнятих стратегій досягнення ефективності є гнучкість ринку праці.

Сучасна стратегія гнучкості ринку праці являє собою поступовий, але принципово важливий перерозподіл ризиків, пов'язаних з економічною діяльністю сучасного суспільства. Для заохочення роботодавців здійснювати господарську діяльність з високим ризиком, відбувається перерозподіл (в основному, нерівномірний) між соціальними групами в суспільстві. Таким чином, цей ризик полягає у зростанні соціальної незахищеності (скорочення різних форм безпеки) і, отже, у зростанні ризику бідності. Оскільки ці наслідки (підвищення соціальної незахищеності і ризик бідності) пов'язані зі зростанням частки гнучких форм зайнятості, європейські держави постановили завдання щодо компенсації ризиків шляхом перерозподілу доходів⁶⁹.

Концепції ринку праці з врахуванням гнучких та неформальних форм зайнятості відображають добробут працівників загалом і пропагують домінуючу модель на ринку, що відповідає довгостроковим цілям і стратегії розвитку країни. Варто наголосити, що «є певна сукупність європейських моделей ринку праці, що ґрунтуються на показниках ефективності та справедливості серед гнучких форм зайнятості»⁷⁰.

Зміни у структурі пропозиції робочої сили на ринку праці стимулюються дією таких чинників: зростаюче залучення жінок, молоді, у т.ч. студентів, до активної економічної діяльності; підвищення добробуту домогосподарств; комп'ютеризація та зростання технічного оснащення домогосподарств; поступове перетворення «людини економічної» на «людину творчу»; підвищення значущості нематеріальних мотивів у поведінці людей та їхній життєдіяльності загалом. Відзначається прагнення працівника до індивідуалізації та незалежності. Працівник нового типу є освіченішим, кваліфікованішим, він здатний самостійно відстоювати свої інтереси, відкрито й успішно вести переговори на пряму з роботодавцем щодо встановлення найсприятливіших і найвигідніших для себе умов зайнятості.

Певну роль у поширенні нестандартної зайнятості відіграє і збільшення мобільності працівників. Під мобільністю праці в цьому випадку розуміється кожний із можливих варіантів змін як самої роботи, так і місця її виконання для будь-яких категорій працівників.

Для нових форм зайнятості характерними постають специфічні риси, а саме: інтелектуалізація праці, динамічна галузева та внутрішньогалузева реструктуризація працівників, підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня робочої сили, створення нових типів праці та оновлення цілих сфер професій, розвиток самозайнятості нового типу, становлення «гуманної» зайнятості, посилення гнучкості ринку праці, зростання зайнятості у сфері середнього та малого бізнесу тощо. Оскільки такі зміни досить часто негативно позначаються на трудящих, які знаходяться, як правило, за

⁶⁹ Слободчук М.С. Вплив інтеграційних процесів на ринок праці України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/AvTr/2012_30/03.pdf

⁷⁰ Sapir, André (2005) Globalisation and the Reform of European Social Models. Bruegel, Brussels.

межами захисної функції трудового права, деякі дослідники висловлюють пропозиції про необхідність зміни його предмету, розширення сфери дії галузевих норм і включення до нього усіх видів суспільно корисної діяльності, в тому числі залежної і незалежної праці⁷¹.

Вважаємо, що відсутність усталених, реалістичних та об'єктивних дезагрегованих даних щодо розподілу зайнятості у неформальному секторі економіки є перешкодою для розуміння масштабів впливу такої зайнятості на економіку. Як приклад, основним офіційним джерелом визначення національних даних неформальної зайнятості МОП пропонує використовувати результати обстеження робочої сили на базі наявних домогосподарств. Такі обстеження містять низку запитань щодо отримання необхідної інформації. В Україні для визначення показників неформальної зайнятості використовуються показники економічно активного населення. Зокрема, на основі обстеження економічно активного населення або модульного обстеження з метою визначення осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки, використовуються такі заходи: визначення респондентів, які мали будь-яку прибуткову діяльність; зайнятих осіб, котрі працювали на некорпоративних приватних підприємствах (що за розміром належать до домашніх господарств), проте без утворення юридичного підприємства; з числа зайнятих осіб некорпоративних приватних підприємств респондентів, що працювали на незареєстрованих підприємствах⁷².

Показово, що у часи підвищення соціально-економічної напруги на ринку праці тенденції зайнятості робочої сили постійних мешканців та осіб з міграційним статусом мають схожі тренди. Нагадаємо, в Україні коливання рівня нестандартної зайнятості населення у 2004-2017 рр. відбувалося в умовах різноспрямованих змін її складових. Так, найбільшого розповсюдження неформальна зайнятість отримала серед молоді віком 15-24 роки та осіб віком 60-70 років (табл. 1.1).

У I півріччі 2017р. серед неформально зайнятого населення дві третини (66,6%) складали особи, які мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту, а серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (уключаючи повну, базову та неповну вищу освіту) (61,5%). Неформально зайнятими є переважно особи з невисоким рівнем освіти та ті, хто займається фізичною або некваліфікованою працею. Зокрема, частка неформально зайнятого населення серед працівників найпростіших професій була значно вищою, ніж серед офіційно зайнятого населення (51,5% проти 9,6%) (рис. 1.4).

⁷¹ Римар Б.А. Новітні форми зайнятості: практика застосування // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 37. Том 2. - 2016 – С. 88-91 – С. 88.

⁷² Гнатенко І.А., Соляник Т.Г., Рубежанська В.О. Сучасні тенденції зайнятості населення в умовах конвергенції України з європейським союзом // Проблеми системного підходу в економіці - № 4(60), 2017. – С. 34-40. - С. 38

Таблиця 1.1 - Неформальна зайнятість населення за віковими групами, статтю та місцевістю у I півріччі 2017 року

	Кількість неформально зайнятого населення		У тому числі за віковими групами (років), у % до загальної кількості зайнятого населення відповідної вікової групи							Працездатного віку, тис. осіб
	тис. осіб	у % до загальної кількості зайнятих	15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	
Усе населення	3661,3	22,7	34,7	23,8	20,6	20,2	20,9	21,4	33,1	3436,3
Жінки	1506,2	19,4	28,0	19,9	15,2	17,7	17,3	19,9	33,8	1387,7
Чоловіки	2155,1	25,8	40,1	26,5	25,0	22,6	24,6	23,0	32,5	2048,6
Міські поселення	1680,8	15,1	23,6	18,0	15,3	14,6	14,1	13,1	11,7	1631,3
Сільська місцевість	1980,5	39,5	50,0	35,7	35,9	35,1	35,7	39,5	68,5	1805,0

* Представлено авторами на основі даних⁷³

Сільське, лісове та рибне господарство є основним видом діяльності неформально зайнятого населення (42,7%). Іншими поширеними видами економічної діяльності населення цієї категорії є оптова та роздрібна торгівля (19,5%) та будівництво (15,3%) (рис. 1.5).

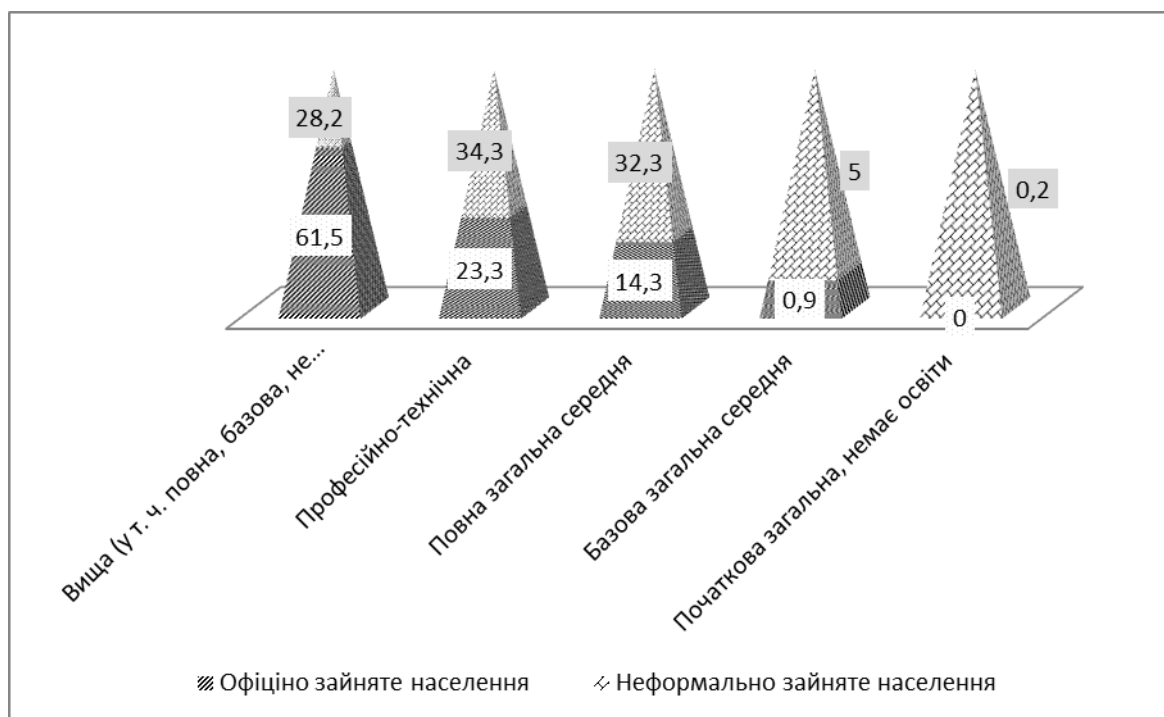

Рисунок 1.4 - Формальна та неформальна зайнятість населення за рівнем освіти в I півріччі 2017 року

(у % до кількості зайнятого населення за типом робочого місця)

*Побудовано авторами на основі даних⁷⁴

⁷³ Ринок праці. Статистичний збірник – 2017, Київ, 30 с., - С. 6.

⁷⁴ Ринок праці. Статистичний збірник – 2017, Київ, 30 с., - С. 6.

У загальній кількості зайнятого населення у дванадцяти регіонах країни частка неформально зайнятих осіб не перевищувала середній показник по Україні (22,7%). Найбільше значення цього показника спостерігалось у Чернівецькій області (50,9%), а найменше в Київській області (9,4%) (рис. 1.6). Середньостатистичне значення неформальної зайнятості по Україні становить 22,7%, що на рисунку 1.2 позначено пунктирною лінією.

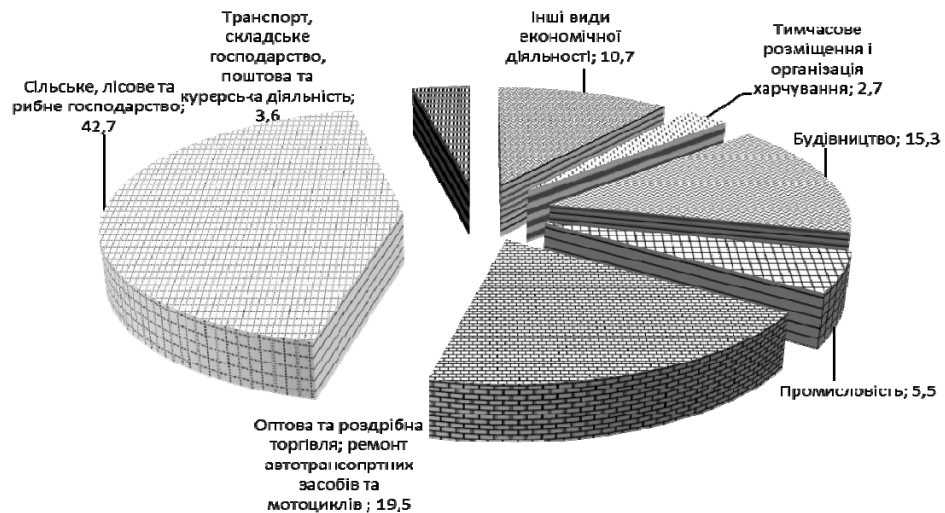

Рисунок 1.5 - Неформальна зайнятість населення за видами економічної діяльності в I півріччі 2017 року (у % до усього неформально зайнятого населення)

*Побудовано авторами на основі даних⁷⁵

Неформальні трудові відносини між роботодавцями та працівниками зумовили розповсюдження тіньових схем оплати праці, що виводять значну частину доходів населення за межі оподаткування. Так, за даними моніторингу громадської думки населення України, проведеного у серпні 2015 р. ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» та ГО «Центр «Соціальний моніторинг» спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», про неофіційні платежі за основним місцем роботи у структурі джерел доходу економічно активного населення зазначили 18,3% опитаних. Частіше про неофіційні надходження зазначали наймані працівники приватних підприємств (29,6%), чоловіки (21,8%) та молодь (25,9%)⁷⁶. З одного боку, це має позитивний ефект, оскільки зайняті не перейшли в когорту безробітних або економічно неактивних, вони не втрачають свої навички та кваліфікацію, а з іншого – державний бюджет недоотримує податкові надходження, що збільшує ризик виникнення дефіциту бюджету.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Балакірева О.М. Тіньові доходи та інші позаправові практики населення: масштаби та динаміка / О.М. Балакірева, Є.В. Білоус // Український соціум. – 2015. – № 3. – С. 146-157. – С. 150.

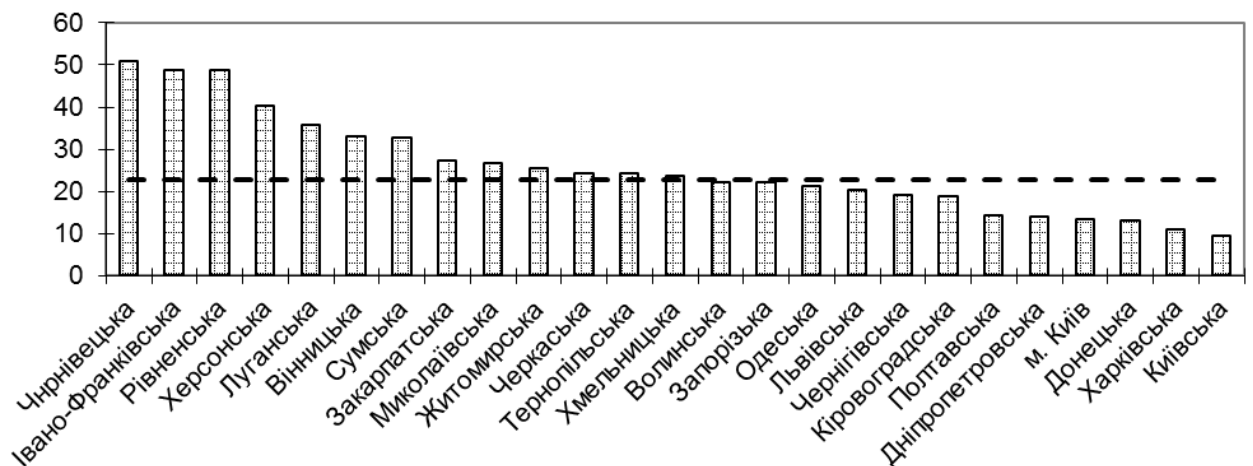

Рисунок 1.6 - Неформальна зайнятість населення за регіонами в I півріччі 2017 року (у % до кількості зайнятого населення у відповідному регіоні)

* Побудовано авторами на основі даних ⁷⁷

Спад виробництва під час фінансово-економічних криз у 90-х та 2008-2009 роках, передбачені законодавством обмеження можливостей звільнення працівників (вихідна допомога, згода профспілки) стали причиною такого негативного явища на ринку праці України, як приховане безробіття у формі вимушеної неповної зайнятості та адміністративних відпусток. Для роботодавців єдиною легітимною можливістю збереження трудового колективу в період економічної кризи стало використання гнучкого режиму робочого часу або застосування неповної зайнятості.

Важливий фактор активних і ефективних адаптаційних стратегій суспільства перехідного періоду – опора на гнучку нестандартну зайнятість на підтримку або заміну основної, стандартної зайнятості. Гнучкі моделі неповного робочого часу в Україні мають ряд особливостей. Адміністративні відпустки є результатом скорочення попиту на робочу силу. Практика їхнього надання різко зменшується з 2001р., що є результатом прийняття змін до Закону України «Про відпустки»⁷⁸, яким передбачалося, що можливість надання такої відпустки виключена. Працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати не більше, ніж на 15 календарних днів на рік. Важливою тенденцією у використанні трудового потенціалу України у 1990-х рр. було зростання (від 5,6% у 1995 р. до 17,6% у 1999 р.), а у 2000-х – скорочення (з 13,3% у 2000 р. до 4,4% у 2007 р.) частки працюючих у режимі неповного робочого дня. Наслідком фінансово-економічної кризи у 2009 р. стало підвищення рівня неповної зайнятості до 19,4%, а у 2014 р. зростання рівня неповної зайнятості до 9,9% свідчить про кризові тенденції розвитку економічних процесів у країні.

Поява нових форм зайнятості супроводжується виникненням нових форм соціально-трудових відносин. W. Joyce, N. Nohria, B. Robertson

⁷⁷ Ринок праці. Статистичний збірник – 2017, Київ, 30 с., - С. 6.

⁷⁸ Про внесення змін до Закону України «Про відпустки»: Закон України від 02.11.2000 р. № 2073-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2073-14>

досліджували сучасні тенденції у трудових відносинах, пов'язуючи їх із зростанням мобільності робочої сили. У їхніх працях наведено факти, які доводять, що на зміну ціннісних орієнтацій роботодавців, які ще відносно недавно цінували та винагороджували лояльність своїх працівників, впливають скорочення чисельності персоналу, аутсорсинг, та працевлаштування на умовах строкового договору. Дослідники звертають увагу на використання так званих «нових трудових договорів», які використовуються для віртуальної робочої сили. Характеристиками таких договорів є, по-перше, відсутність гарантій довгострокової зайнятості в обмін на відповідальне виконання працівниками своїх обов'язків та, по-друге, відсутність гарантій кар'єрного зростання та забезпечення усіх супутніх такій кар'єрі переваг (послідовність посад, можливість навчатися та підвищувати свою кваліфікацію). Натомість поширення набули «можливості» щодо отримання роботи» (*employability*). Це означає, що компанії обіцяють людям багатообіцяючу і таку, що вимагає значного напруження сил, роботу, яка допоможе їм підвищити свою майстерність і кваліфікацію, не обіцяючи їм при цьому будь-яких довгострокових перспектив у даній установі. Замість цього їм обіцяють, що виконувана ними робота і набута кваліфікація зроблять їх більш конкурентоспроможними на ринку праці та допоможуть їм згодом підшукати собі нове місце роботи. Між тим подібний підхід змушує працівника зробити специфічний висновок: оскільки керівництво компанії не збирається відстоювати інтереси працівника, він повинен піклуватися про себе самостійно, приймаючи всю відповідальність за свою подальшу кар'єру⁷⁹.

Останнє зумовлює поширення тенденції до поступової заміни політики зайнятості підприємств, яка захищає власну робочу силу від впливу ринку праці (закритої), до політики, яка ґрунтується переважно на тимчасовій зовнішній робочій силі (відкритої).

Так, інший аспект трансформації сучасних трудових відносин в даному напрямі передбачає, що відхилення від стандартних відносин здійснюється двома шляхами – формальним (через фіксацію і закріплення нестандартних умов зайнятості в трудових контрактах) і неформальним (через фактичну відмову від стандартних умов незалежно від трудового контракту). Вони наголошують на дестандартизації зайнятості іншим методом, що супроводжується поширенням недозайнятості, понад нормованої зайнятості, роботи за усною домовленістю тощо. У сучасних умовах таке використання багатьох форм нетрадиційної зайнятості, пов'язане з наявністю інституціональних прогалин, що і послаблює позиції найманих працівників, зайнятих на нестандартних умовах, ускладнює їх соціальний захист.

Дуже часто використання нових форм зайнятості з боку роботодавця здійснюється лише з метою максимізації прибутків і підвищення

⁷⁹Joyce, W., Nohria, N., Robertson B. What Really Works? The 4+2 formula for sustained Business Success // New York, Hurper Business, 2003.

економічної ефективності, а соціальна ефективність не береться до уваги взагалі. Тому, створення тимчасових, неповних чи неформальних робочих місць, асоціюється, насамперед, з відсутністю соціального захисту та перспектив вертикальної кар'єри, а також з низькою оплатою. За таких умов наймані працівників вимушені занижувати рівень вимог, зокрема щодо соціального пакету, характеристик робочого місця, умов праці тощо. Використання неповної, часткової зайнятості або, навпаки, зверх зайнятості і вторинної зайнятості має вимушений для працівника характер та ініціюється роботодавцем. Отже, використання нестандартних форм зайнятості і трудових відносин знижує соціальну захищеність працівників, а їхня мотивація пояснюється лише можливістю отримання додаткового доходу.

Процес поширення дистанційної зайнятості активується змінами в інформаційно-комунікаційних технологіях та в мотивації трудової поведінки людей в інформаційному мережевому суспільстві, оскільки технологічні трансформації формують соціально-економічні передумови для створення нових форм зайнятості, які полягають у появі нових знань, надшвидкому поширенню інформації та збільшенню її доступності, інтелектуалізації праці; в нових формах взаємовідносин в процесі праці суб'єктів трудових відносин тощо. При цьому відбуваються зміни організації праці та якості трудового життя, пов'язані з новими можливостями для розширення доступу і обміну інформацією, змінами в природі внутрішніх і зовнішніх комунікацій, формуванням віртуальних дистанційних соціально-економічних відносин між роботодавцями і працівниками, появою нових інструментів контролю та оцінювання роботи, тощо.

Наголосимо, що неформальна зайнятість відіграє значну позитивну роль у забезпеченні доходами населення, у виробництві товарів і послуг, у створенні робочих місць як додаткова можливість адаптації населення країни в умовах турбулентних проявів системної економічної кризи. Неформальні форми зайнятості можуть відповідати не тільки інтересам роботодавців, а й інтересам працівників, які зацікавлені в максимізації свого доходу та більшої гнучкості в організації своєї трудової діяльності. Неформальна зайнятість може бути корисною для суспільства, оскільки вона здатна забезпечувати більш високу зайнятість, в тому числі за рахунок залучення до трудових відносин тих категорій людей, яким в іншій ситуації було б складно знайти роботу в силу специфіки своїх можливостей (наприклад, інвалідам), що знижує витрати суспільства на утримання безробітних і частково непрацездатних, а також зменшує соціальну напруженість завдяки зростанню доходу і розширенню можливостей самореалізації у цих категорій населення.

Для уникнення дисбалансу ринку праці в умовах підвищеної міграційної активності нові, але гнучкі концепції праці повинні є своєчасними з врахуванням економічних та соціальних умов. Пріоритетні концепції ринку праці повинні базуватися на принципі створення нових

робочих місць, стимулювання самозайнятості та підвищення продуктивності праці за допомогою використання нових знань та безперервного навчання протягом всього життя. Зокрема, створення нових робочих місць можливе через формування «інноваційних кластерів, які дозволяють вирішити проблеми за умов ефективного використання географічного положення, природних, виробничих та трудових ресурсів при наявності скоординованих дій державних інститутів»⁸⁰, а стимулювання самозайнятості та всіх неформальних форм зайнятості можливе за умови реформування системи соціального забезпечення та мобільності соціального захисту зайнятих працівників.

БАЧИНСЬКА М.В.

кандидат економічних наук

1.5. Інтеграційний вимір міграції в контексті трансформації ринків праці

Теоретико-методичні підходи міграційних процесів важливо обґрунтувати у взаємозв'язку таких понять як інтеграція, соціалізація та адаптування до сучасних економічних трансформацій.

В умовах сьогодення, коли люди часто змінюють своє навколишнє середовище зі зміною роботи чи місця проживання, перш ніж звикнути до культури і традицій нового середовища кожному мігрантові необхідно пройти через процес інтеграції, соціалізації та адаптації, тобто пристосуватись до нового середовища.

За змістом інтеграційний вимір міграції являє собою переплетення, взаємопроникнення і впливання мігранта у соціально-економічний простір відповідної країни та відтворювальних процесів, як особистості у даній країні. Тому дуже важливим етапом інтеграційного виміру є поняття «адаптація» (від латинського *adapto* – пристосування) – це процес ефективної взаємодії організму з середовищем, який може здійснюватися на різних рівнях (біологічному, психологічному, соціальному)⁸¹. Особливо виділився останнім часом аспект адаптації людини у швидкозмінливих або екстремальних умовах середовища. Неадекватні умови життя стимулюють в організмі людини якісно новий стан - стан соціальної адаптації.

Під «соціальною адаптацією» розуміється здатність людини заздалегідь передбачити зміну поведінки при установці на нові, несподівані суспільні вимоги та взаємодія особистості чи соціальної групи з соціальним середовищем, в ході якого узгоджуються їх взаємні вимоги та очікування.

⁸⁰ С. В. Легомінова Сучасний ринок праці України: проблеми та тенденції // Інвестиції: практика та досвід - № 19 - 2015. – С. 39-43. – С. 42.

⁸¹ Кавалеров А. І. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – О. : Астропринт, 2005. – 112 с.

Соціалізація, яку можна розглядати як процес і результат включення особи-мігранта у суспільство завдяки засвоєнню і відтворенню особистістю соціального досвіду, історично накопиченої культури країни у яку вона прибула, а також формування власних соціальних якостей, цінностей, знань і умінь під впливом діючого соціуму.

Соціальна адаптація у нове середовище і нове місце проживання неможливе без механізмів адаптації.

Сутність «адаптаційних механізмів» на процес пристосування мігрантів до умов нового соціального середовища, виражається різними науковими поглядами вчених-психологів. С. І. Ожегова поняття «механізми адаптації» тлумачить як «повторювальні дії, моделі поведінки особистості, які вона застосовує в новому соціальному середовищі для вирішення проблемних ситуацій, що виникають у результаті пристосувальних дій»⁸². У мігрантів наявність адаптаційних механізмів впливатиме на адаптаційний процес і на успішність подолання проблемних ситуацій в умовах нового середовища життєдіяльності. Коли відбувається вимушена міграція і особа приймає рішення про переїзд, то відбувається зміна середовища життєдіяльності і запуснути вироблені в неї протягом життя адаптаційні механізми, які безпосередньо впливають на ефективність пристосувального (адаптаційного) процесу до нових умов життєдіяльності в новому регіоні. Важливо враховувати, що процес адаптації з використанням специфічних адаптаційних механізмів призводить до зміни психічного стану індивіда, який був йому властивий до початку адаптації. Мігрант, у процесі соціально-психологічної адаптації переживає певний психологічний стан, який характеризується динамічністю, швидкою мінливістю. Після завершення адаптаційного процесу початковий психологічний стан або зникає зовсім, або значною мірою змінюється. Дослідники соціально-психологічної адаптації вважають, що адаптація будь якої людини до нового соціального середовища здійснюється не за допомогою окремих механізмів, а цілих їх комплексів, які знаходять своє відображення в структурі особистості⁸³. І. О. Милославова зазначає, що соціально-психологічні механізми різних форм адаптації виділяються за критерієм активність-пасивність: пристосування та пристосованість дозволяють розглянути комфортні реакції, наслідування, зараження, навіювання, умовляння. Психолог Р. С. Немов дає класифікацію психологічних механізмів: ідентифікація (ототожнення індивіда з певною групою), наслідування (свідоме або несвідоме відтворення індивідом моделі поведінки інших людей), навіювання (процес неусвідомлюваного відтворення індивідом внутрішнього досвіду, думок, почуттів і психічних станів тих людей, з якими спілкується індивід), соціальна фасилітація («полегшення») – стимулюючий вплив поведінки одних людей на діяльність

⁸² Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – Изд. 4-е, дополн. / авт.-укл. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Российская академия наук ; Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с. С.354

⁸³ Милославова И. А. Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. на соискание науч. степени к. ф. н. спец. : 09.00.11 “Соци- альная философия” / И. А. Милославова. – Ленинград, 1974. – 24 с. - С 4.

інших, комфортність (усвідомлення особистістю розбіжностей у поглядах з оточуючими та зовнішня узгодженість з нею, яка реалізується через поведінку особистості), ідентифікація (дозволяє засвоїти різні форми стосунків, норм, стилів поведінки)⁸⁴. Н. Смелзер психологічними механізмами вважає такі: імітація (усвідомлення прагнення копіювати поведінку інших людей), ідентифікація, сором (переживання ганьби, причиною якої є реакції інших людей), відчуття провини (переживання ганьби, пов'язаної з покаранням самого себе)⁸⁵.

Враховуючи думку вчених-психологів можна згрупувати такі ознаки пристосування мігрантів до умов нового соціального середовища, що лежать в основі таких механізмів, які є відображенням багатогранності соціальних процесів у новому регіоні, та які визначають особливість адаптаційного процесу:

1) діяльність – в основі цього механізму лежать такі його складники, як спілкування, праця, навчання. Вони дозволяють забезпечити повноцінну включеність, активне пристосування особистості до нового соціального середовища. Сам механізм адаптації та соціальної діяльності має свої специфічні етапи та може розглядатися у вигляді схеми: потреба особистості – потреби-мотиви прийняття рішення – реалізація та підсумовування висновків – її оцінка.

2) спілкування – мігранти мають не відчувати ні мовної дискримінації, ні обмеженості у новому регіоні (навчання, місце праці) і мати можливість спілкування із іншими мігрантами і відновлення контактів із своїми рідними. Метою даного механізму є розширення кола засвоєння соціальних цінностей при активній взаємодії з іншими індивідами.

3) самосвідомість особистості – завдяки даному механізму відбувається формування та усвідомлення своєї соціальної приналежності до соціального середовища, в якому перебуває мігрант, та своєї ролі в ньому.

Для полегшення процесу адаптації у тих країнах, в яких найбільше знаходяться кількість українських мігрантів передбачені спеціальні «адаптаційні механізми», котрі виражаються у відповідних стратегічних цілях розвитку області. Ці механізми можна узагальнити і відобразити у взаємодії впливу такої адаптаційної схеми мігрантів до приймаючого соціуму (рис 1.6).

Для досягнення природного адаптаційного процесу в Стратегіях регіонального розвитку передбачені у ефективній взаємодії відповідних «адаптаційних механізмів», а саме правового, організаційного, економічного та фінансового.

Правовий механізм буде орієнтований на дотримання принципів конституційності та законності учасниками процесу реалізації заходів

⁸⁴ Рабочая книга практического психолога: технология эффективной профессиональной деятельности : пособие для специалистов работающих с персоналом ; ред. колл. Э. О. Шаманская, А. Я. Истомина, Г. Н. Калашников. – М. : Издательский дом “Красная площадь”, 1996. – 400 с.: илл.

⁸⁵ Смелзер Ней Социология : учеб. пособ. для студ. вузов / Н. Смелзер пер с англ. ; науч. ред. В. А. Ядов. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.

Стратегії в рамках чинного законодавства. В умовах запровадження масштабних реформ передбачається розробити низку місцевих нормативно-правових документів, які дозволять визначити правові підстави для реалізації державної регіональної політики, забезпечити правовий супровід децентралізації влади на принципах Європейської стратегії «good governance» та налагодити відкритий діалог з громадськістю. Основними інструментами правового механізму виступатимуть нормативно-правові документи органів публічної влади.

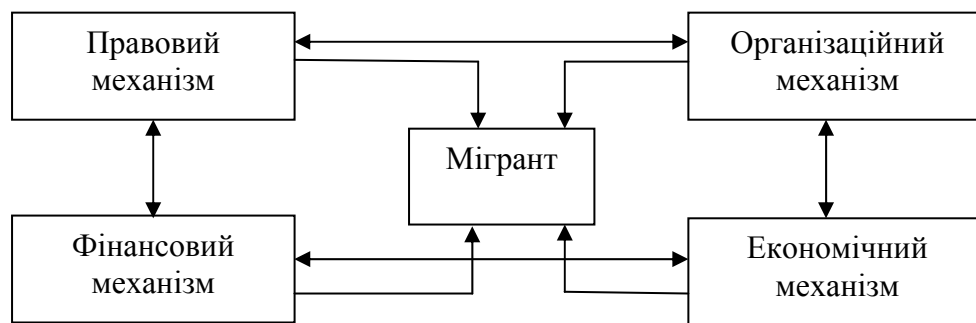

Рис.1.6 - Адаптаційна схема у приймаючий соціум

*Складено автором за даними⁸⁶

Організаційний механізм спрямовуватиметься на забезпечення принципів партнерства та співробітництва між органами влади, представниками бізнесових структур, наукових кіл та громадських організацій. Чітке визначення завдань між учасниками процесу реалізації Стратегії дозволить розподілити відповідальність за прийняття рішень. Основною складовою організаційного механізму стане План заходів з реалізації Стратегії, який дасть змогу з використанням установлених індикаторів провести спрощену і полегшену адаптацію мігрантів у соціальне середовище даної країни.

Економічний механізм забезпечуватиме дотримання принципів сталого розвитку територій та утримання провідних позицій з конкурентоспроможності серед регіонів України шляхом використання інструментів для формування сприятливих умов для залучення інвестицій в економіку регіону з метою: підтримки власного виробника промислової продукції; сприяння фінансовому оздоровленню підприємств; перенесення і розвиток приватного підприємництва для; створення нових підприємств із можливістю працевлаштування; впровадження сучасних технологій виробництва для покращання стану довкілля.

Фінансовий механізм забезпечуватиме реалізацію принципів прозорості та передбачуваності дій влади з розподілу власних фінансових ресурсів регіону та залучених коштів державного бюджету, інвестицій, грантів міжнародних залученню кредитів банків та небанківських установ, коштів

⁸⁶ Стратегія економічного та соціального розвитку Львівської області області до 2020 року.

недержавних цільових фондів, благодійних та волонтерських організацій на реалізацію адаптаційного процесу у соціум даної країни.

До базових потреб, які виникають у будь якого мігранта у новому соціальному середовищі та регулюються «адаптаційними механізмами» відносять: безпека життєдіяльності, побутові потреби (житло, одяг, харчування), соціальний захист і соціальне забезпечення, медичні послуги, освіта, психологічна підтримка.

Наступним адаптаційним етапом для мігрантів є пошук роботи. Відповідно до потреб економіки ринок праці повинен постійно вдосконалюватись та трансформуватись.

Структурна перебудова ринку праці передбачає поєднання процесів трансформації та розвитку, охоплює процес поетапних інституційних і структурних перетворень, які обумовлюють формування більш ефективного механізму функціонування ринку праці. При цьому серед найважливіших передумов трансформації ринку праці в ринково орієнтованих економіках слід зазначити:

- демографічні: звуження демографічного базису відтворення робочої сили; посилення інтенсивності міграційних потоків в результаті впливу глобалізаційних змін;

- економічні: необхідність здійснення структурних реформ в економіці, що обумовлює зміну структури зайнятості у напрямку збільшення частки сфери послуг;

- технологічні: обмеження можливостей використання екстенсивних факторів розвитку, що обумовлює необхідність переходу від індустріальної до інноваційної моделі економіки, від переважного використання ресурсоемних до застосування наукоємних технологій. Функціонування ринку праці як однієї з найважливіших підсистем економіки обумовлює необхідність трансформації її структурних компонентів, формування нових інститутів, спроможних підтримувати стійкість оновленої моделі ринку праці. Водночас слід зазначити, що трансформація ринку праці є результатом дії різних чинників, сукупний вплив яких обумовлює прогресивний або регресивний характер розвитку структури економічної системи. Достатньо логічними також є постійні переходи від стану стабільності до нестабільності, що супроводжуються зміною векторів дії окремих структурних компонентів цієї підсистеми.

Поступово відбувається перехід до сервісної моделі зайнятості, використання якої характерно як для сектору послуг з невисокою трудомісткістю, що потребує професійної підготовки (транспорт, фінансові послуги, телекомунікації), так і сектору послуг, пов'язаного з виконанням інтелектоємних операцій, що потребує навиків обслуговування (надання бізнес та персональних послуг). Відповідно, залежно від сфери застосування, форми зайнятості, характеру мотивації та методів регулювання ринку праці науковці виокремлюють інформаційну та рекреаційну моделі зайнятості.

Перехід до інформаційної моделі зайнятості (з урахуванням структурних трансформацій ринку праці) потребує забезпечення тісного

зв'язку змін організаційно-технологічної структури підприємств виробничої сфери із динамікою професійно-кваліфікаційного рівня зайнятих на них працівників. Тому мігрантам, котрі вступають у процес адаптації дуже важливо бути готовим, як до соціального середовища із забезпеченням базових потреб так і до моделі зайнятості даної країни.

ТЕСЛЮК Р.Т.

*кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник*
СЕЛЕЩУК Г.П.

1.6. Самоорганізація громад мігрантів в дзеркалі сучасних просторових переміщень населення

Військовий конфлікт на сході України та окупація Криму зумовили істотні зміни в динаміці та векторах міграційних потоків, спричинили появу абсолютно нових трендів в міграційних процесах. Передусім це внутрішня міграція, яка досягла величезних розмірів. Станом на 26 грудня 2018 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1,5 млн переселенців з Донбасу і Криму⁸⁷. Така кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) суттєво позначається на багатьох важливих аспектах суспільного життя, зокрема, на ринку праці, на внутрішній структурі суспільства, тобто істотно змінює окремі територіальні спільноти, зумовлюючи процеси самоорганізації самих переселенців.

Іншою тенденцією продовжує залишатись зовнішня українська трудова міграція, інтенсивність якої можна вважати відображенням економічного стану держави. Незважаючи на політичні зміни, економічні процеси у країні не демонструють позитивної динаміки в частині забезпечення населення робочими місцями з прийнятною оплатою праці, що зумовлює відтік як фахівців, так і некваліфікованих працівників. До прикладу, дипломатичними та консульськими установами Польщі за 9 місяців 2017 року оформлено 988 231 візу (національні та шенгенські)⁸⁸, у 2016 р. українським громадянам у Польщі було видано 940 тисяч запрошень на роботу (у 2015 р. – 813 тис.)⁸⁹. А

⁸⁷ Обліковано 1 512 042 переселенці, – Мінсоцполітики. – [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України. – 2018. – 26.03. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/16505.html>.

⁸⁸ За рік статус біженця у Польщі отримали 56 українців. – [Електронний ресурс] / 2018. – 25.12. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/31/7167184/>

⁸⁹ Цього року понад 900 тис. українцям видано запрошення на роботу в Польщу. – [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство «Українські національні новини» (УНН). – 2016. – 14.12. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1627454-tsogo-roku-ponad-900-tis-ukrayintsyam-vidano-zaproshehnyya-na-robotu-v-polschu>.

за даними Міністерства сім'ї, праці і соціальної політики Польщі, у першій половині 2018 року було зареєстровано близько 692,5 тисяч заяв про доручення праці українцям. У порівнянні з аналогічним періодом 2017 року, їхня кількість скоротилася на майже 212,4 тисячі або 23,5%⁹⁰.

Основними причинами такого явища експерти називають запровадження безвізового режиму Україна-ЄС та зміни трудового законодавства Польщі, внаслідок чого посилюється відтік сезонних трудових мігрантів з України в інші західноєвропейські країни. Як стверджують експерти, у 2018 році в Польщі очікують близько 2 мільйонів працівників з України. Припускається, що таке велике число робітників можливе саме завдяки новим змінам у законодавстві щодо працевлаштування іноземців⁹¹.

Головною особливістю сучасної міграційної ситуації в Україні є поєднання двох вказаних тенденцій. Посилений тиск відчувають регіональні ринки праці та, особливо, соціальна сфера регіонів розміщення ВПО. Це каталізує існуючі зовнішньоміграційні процеси, формує настанови на міграцію у місцевого населення та не сприяє рееміграції.

Сучасні виклики глобального та регіонального розвитку України проявляються у значних змінах обсягів та векторів міграційних процесів як всередині країни, так і в межах територіальних міграційних систем, що охоплюють усі процеси переміщення українських громадян. Виокремимо головні особливості та тенденції сучасної української міграції у двох зрізах – зовнішній трудовій та внутрішній вимушеній міграції.

1. Події останніх років зумовили значну трансформацію векторів зовнішньої міграції. До 2014 року в західному регіоні України зовнішньоміграційні процеси були набагато інтенсивнішими, ніж у східному, причому західний регіон був орієнтований як на європейський, так і на російський вектори міграції, а східний регіон – здебільшого на російський. Внаслідок значного погіршення економічної ситуації та війни на Донбасі тренд дуже різко змінився – кількість українських мігрантів у Росії істотно знизилась, хоча й зараз складає більше 1 млн осіб⁹². Зазначимо, що достовірні дані чи оцінка потужності цих векторів української міграції загалом відсутні. Зменшення ваги російського вектора притаманне й міграції з решти території України, натомість стійкою є тенденція до зростання трудових поїздок через західний кордон України мешканців східних та центральних областей. Цьому сприяє й спрощення влаштування іноземних працівників в окремих країнах ЄС, зокрема, в Польщі. Однак наповнення ринку дешевою робочою силою з України зумовлює зниження оплати праці українських трудових мігрантів. Такі процеси вказують на застарілість вироблених методологій оцінки кількісних показників зовнішньої міграції,

⁹⁰ Українців стали менше запрошувати на роботу до Польщі – [Електронний ресурс] / <http://shoppingpl.com/uk/news/423-ukrajintsiv-staly-menshe-zaproshuvaty-na-robotu-do-polshchi>

⁹¹ Нові правила працевлаштування в Польщі для іноземців з 2018 року – [Електронний ресурс] <http://vsetutpl.com/novi-pravya-pratsevlashtuvannya-v-polschi-dlya-inozemtsiv-z-2018-roku>

⁹² Трудовая миграция с Украины. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Трудовая_миграция_с_Украины.

які працюють з натяжкою і їхні результати чи висновки не можуть бути актуальними за теперішніх умов.

2. Індикатором змін у сучасних міграційних процесах в Україні є також нові явища: внаслідок військових дій на Донбасі деяке число українських мігрантів просять притулку в Польщі. Це феномен, якого дотепер не було, і він зумовлює зміну настанов щодо української міграції в багатьох країнах Євросоюзу. Чисельність шукачів притулку невелика – станом на 16.03.2016 р. загалом в ЄС попросили притулку 34 380 осіб⁹³. Однак сам факт наявності такої категорії населення в країні-сусідів ЄС стурбовує європейські політичні кола. У світлі міграційної кризи, пов'язаної з війною у Сирії, постійними міграційними потоками з інших країн Близького Сходу та Африки, низка країн ЄС дуже насторожено ставляться до будь-яких мігрантів узагалі, а це позначається на питаннях інтеграції громад мігрантів, їхній самоорганізації.

У попередні роки актуальним було питання повернення трудових мігрантів, їхньої реінтеграції та самоорганізації⁹⁴. Були відповідні організації трудових мігрантів-повертанців, які вибудовували між собою культурні і соціально-економічні зв'язки на Батьківщині. Однак з початку військової агресії Росії тенденція на повернення взагалі зникла. Є постійний тренд тільки на виїзд за будь-яких умов.

3. Іншим важливим трендом, котрий стосується безпосередньо внутрішньої міграції, є формування внутрішніх осередків самоорганізації громад переселенців-мігрантів. На заході країни значно менше переселенців, хоч на самому початку військових дій на Донбасі власне західний регіон був таким фокусом для ВПО, які розглядали його не стільки як місце для постійного поселення, скільки як своєрідний пункт транзиту на Захід.

За даними Міністерства соціальної політики України станом на 19.01.2017 р. в країні налічувалось 1,48 млн переселенців. Найбільше їх розміщено на сході – на підконтрольних українській владі частинах Донецької та Луганської областей – понад 497 тис. і 219 тис. ВПО відповідно, у Харківській області – 172 тис. переселенців, м. Києві – 144 тис., Запорізькій – 87 тис., Дніпропетровській області – 68 тис. За чисельністю ВПО в західному регіоні домінує Львівська область де їх близько 10 тис., у сусідніх областях їхня кількість коливається в межах 3-5 тис. (Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська область)⁹⁵.

⁹³ Солодько А., Фітисова А. Українці просять притулок у ЄС: справді біженці чи економічні мігранти? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/ukraintsi-prosiat-prytulok-u-yes-spravdi-bizhentsi-chy-ekonomichni-mihranty>

⁹⁴ Бондаренко М., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г., Школяр М. Спільнота як Дім. Практичні поради з організації громад українських трудових мігрантів [за ред. О. Іванкової-Стецюк]. – Львів, 2011. – 96 с.; Іванкова-Стецюк О., Селешук Г., Сусак В. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2012. – 104 с.

⁹⁵ Скільки сьогодні в Україні зареєстровано переселенців з Донбасу і Криму: інформація по регіонах. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/skilky-sohodni-v-ukraini-zareiestrovano-pereselentsiv-z-donbasu-ta-krymu-informatsiia-po-rehionakh-369259.html>

Такі істотні обсяги внутрішньої міграції повністю трансформуює ринок праці, економічні відносини в регіонах-реципієнтах. Це позначається на подальших міжрегіональних переміщеннях. У розподілі переселенців є значні територіальні нерівномірності, в той час як на ринку праці чи у можливостях ведення бізнесу такої диференціації немає (як виняток можна розглядати м. Київ).

Важливою особливістю є різке зростання ролі міжнародних організацій в Україні в плані участі в регулюванні міграційними процесами. Якщо дотепер це було виключно на рівні рекомендацій чи співпраці з урядовими чинниками, то на даний момент мова йде про різку активізацію різних міжнародних організацій і вітчизняних громадських організацій (в тому числі і організації ВПО), часто підтримуваних міжнародними інституціями. Вони активно включаються в допомогу самим собі і крім безпосередньої участі міжнародних організацій, які інвестують в Україну величезні фінансові ресурси. Для прикладу, такими організаціями є «Кримська хвиля», «Крим-SOS», «Восток-SOS», благодійний фонд «Станція Харків», Центр зайнятості Вільних людей – це організації, які інтегрують більше ста людей і забезпечуються значною фінансовою підтримкою. Іншим важливим трендом є те, що міжнародні організації фокусують свою допомогу власне на східному регіоні, в Києві та в Одеській області. Це також спонукає до того, що кількість ВПО зростала передусім саме в тих регіонах.

Діяльність багатьох міжнародних організацій, що підтримують ВПО, зосереджена на створенні робочих місць. Зацікавленість передусім полягає у визначенні: 1) секторів для капіталовкладень і інвестицій у створенні робочих місць, які можуть мати якнайкращий ефект; 2) запитів і оцінок з боку міжнародних організацій з приводу розмірів цих інвестицій у робочі місця. Міжнародні організації мають досить простий підхід ефективності вкладення коштів, який полягає у розрахунку кількості робочих місць, які вони можуть створити за ці кошти і передусім спрямовують їх на доінвестування середнього та малого бізнесу. Тобто з одного боку відбуваються самоорганізаційні процеси серед ВПО, а з іншого – ресурсів, які надаються міжнародним організаціям для їхньої підтримки, абсолютно недостатньо. Створено потужні волонтерські організації, які сприяють подальшому розвитку самоорганізаційних спільнот, і сама солідарність між людьми лягає в основу самоорганізаційних процесів на Сході України.

Ця інформація ґрунтується виключно на власних (як директора Департаменту гуманітарних програм «Карітас Україна») проведених спостереженнях та експертних опитуваннях ВПО. Детальнішого дослідження і вивчення не проводилось і відсутні дослідники, котрі фокусують свої дослідження на даних питаннях.

Відзначимо головні секторальні особливості працевлаштування ВПО в Україні. Позитивну динаміку щодо працевлаштування цієї категорії громадян можна простежувати виключно в сфері державної служби. Від початку кризи в Криму і подальшого погіршення ситуації на сході країни, було прийнято

відповідні рішення стосовно забезпечення пріоритетності зайнятості державним службовцям.

Власники маленького чи середнього бізнесу, які вчасно змогли його перевезти на підконтрольну Україні територію, за експертними оцінками забезпечують їхній теперішній рівень від 25 до 40% попереднього обсягу.

Наймані працівники, незалежно від секторів їхньої роботи, відчують великі труднощі з працевлаштуванням, за невеликим виключенням ІТ-галузі, в якій локалізація не має значення, те саме стосується і власників Інтернет-магазинів. Для решти це надзвичайно складне питання, особливо у східних областях з найвищою абсолютною кількістю і часткою переселенців. Наприклад, у Краматорську з населенням 165 тис. зараз є офіційно зареєстровано близько 40 тис. ВПО, відповідно, частка безробітних серед ВПО є високою. У Києві зараз офіційно зареєстровано 144 тис. ВПО, але, оскільки ринок праці столиці значно ширший, ситуація з працевлаштування ВПО не така критична.

Як згадувалося вище, одним з найважливіших трендів на ринку праці є здешевлення робочої сили, що викликає дуже серйозні занепокоєння і напружені взаємовідносини з місцевим населенням, – більшою мірою це стосується Київської, Одеської, Вінницької областей. Ці конфлікти між ВПО і місцевим населенням змушують застосовувати нові підходи і методики аналізу інтеграційних процесів у регіонах-реципієнтах чи взагалі в будь-яких країнах. Такі тенденції простежуються за умов інтеграції культурно близьких трудових мігрантів⁹⁶. Поки що цікавим феноменом є безпосередньо самі східні області (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька). У місцевих спільнотах не спостерігається якогось антагонізму з ВПО, який певною мірою стає помітнішим у напрямку просування на захід країни. Це зумовлена насамперед тим, що пік приїзду ВПО почався значно пізніше, тому, очевидно, з часом соціальні конфлікти виникатимуть і в східних областях. Крім того, в східних областях в самому соціумі відчувається близькість фронту і вони розуміють, що подібне може статися з ними, тому є загальна якась така тенденція на відкритість до самих переселенців. Це було особливо відчутно в перші місяці ескалації конфлікту на сході, коли мешканці Дніпра (тоді Дніпропетровська) побоювалися територіального розповзання конфлікту на захід.

Самоорганізаційні процеси в громадах загалом можуть бути на різних рівнях: рівні мікрोगромад, тобто якихось маленьких організацій; на рівні територіальних громад; на макрорівні держави. Громади українських трудових емігрантів сприяють процесам працевлаштування самих мігрантів. Крім цього, вони є також своєрідними зародками для різного роду бізнес-ініціатив самозайнятих мігрантів. Такими осередками за кордоном, наприклад, є центри, де збираються пасажирські та вантажні мікроавтобуси,

⁹⁶ Інтеграція мігрантів у приймаючий соціум: соціокультурологічні аспекти модернізаційного розвитку регіону (наукова доповідь) / [редкол.: Садова У.Я., Андрусишин Н.І., Риндзак О.Т., Бідак В.Я.]; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». – Львів, 2015. – 48 с.

українські ресторанчики, крамничики, де економічна діяльність стала своєрідним осередком притягання певного ширшого культурного об'єднання.

У даний момент до аналізу самоорганізації мігрантів буде включатися також і внутрішня міграція. Тут ситуація є набагато складнішою – мова йде про забезпечення мінімального рівня базових потреб (харчі, одяг, дах над головою). Якщо й існують певні бізнес-ініціативи, то це стосується окремих підприємливих людей, які або перенесли свій бізнес, або ж прагнуть його розпочати в нових умовах. Це можна продемонструвати на прикладі кримських татар. У Львівській області найвдалішими бізнес-ініціативами серед них є відкриття ресторанів та інтернет-магазинів. Також поширеною діяльністю серед кримських татар є сільське господарство. Є такі люди, які приїхали звідти з відповідними навичками і вони готові тут формувати якісь бізнес-ініціативи у сільському господарстві, проте вони стикаються з деякими труднощами соціокультурного плану – вони хочуть жити в громадах, а наші села не готові приймати цілі громади мусульман з їхніми звичаями і нетрадиційним віросповіданням, для консервативного села це неприйнятно і незрозуміло.

Сучасну міграційну ситуацію в Україні можна охарактеризувати двома головними рисами: перманентно високим рівнем зовнішньої трудової міграції та внутрішніми вимушеними переміщеннями осіб з окупованих територій. Як свідчать проаналізовані джерела та за даними власних досліджень, усі види зовнішньої трудової міграції (стаціонарна, сезонна, циркулююча) суттєво змінилась за напрямками – поступовою є переорієнтація українських заробітчан з російського на європейський вектор міграції. При цьому обсяги міграційних потоків не зменшились, а в окремих сферах діяльності (наприклад, освіта) навіть зросли.

Всередині країни головною рисою міграційної ситуації є масштабне внутрішнє переселення. Саме воно зумовило зростаюче пенсійне навантаження, соціальну напругу в приймаючих регіонах, створює складну ситуацію на регіональних ринках праці. Такі тенденції не сприяють процесам рееміграції, що подекуди мали місце до 2014 року. Іншими словами, за останні три роки загроза демографічної безпеки України та її регіонам значно зросла. Процеси самоорганізації в громадах мігрантів загалом можуть бути на різних рівнях: малих організацій (мікрогромада); на рівні територіальних громад; на макрорівні держави. Головними причинами відмінностей в процесах самоорганізації громад мігрантів є: сам характер міграції («добровільна» з метою заробітку чи вимушена з метою збереження життя та здоров'я); настанови на патерналізм у більшості ВПО, тоді як зовнішні трудові мігранти звикли розраховувати на власні сили чи допомогу рідних або знайомих; приймаюче середовище (зумовлює необхідність чи недоцільність утворення таких громад, наявність чи відсутність відповідних законодавчих норм). Подальші практичні рішення для розв'язання окреслених проблем лежать в площині пошуку оптимальних механізмів самоорганізації громад мігрантів в частині забезпечення їхньої зайнятості та гідного рівня життя.

2

СЕРЕДОВИЩЕ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

МАХОНЮК О.В.

2.1. Загальні тренди зовнішньої міграції в Україні

Про міграційну ситуацію в Україні, зокрема, міжнародну мобільність, говорити в деталях досить складно. Більшість дослідників у своїх розрахунках та висновках спираються на офіційні узагальнені дані вітчизняних державних органів⁹¹ та публікації Представництва МОМ в Україні⁹². Проте, зарубіжна статистика іноді дає значно інформативніші дані про вітчизняну міграцію. Тому в окремих випадках доцільніше звертатись до іноземних служб статистики та міжнародної системи Євростат. Проведений аналіз відповідних джерел засвідчив, що вітчизняні та зарубіжні дані часто суттєво різняться, а подекуди відображають контраверсійну інформацію. Тому ґрунтовна сучасна оцінка міжнародної мобільності, основу якої наразі становить трудова, – є насправді актуальним завданням для української наукової спільноти.

Аналіз відкритої інформації статистичного обліку зовнішньої міграції в Україні. Головним органом, який опрацьовує та публікує дані про внутрішню та зовнішню міграцію в Україні, є Державна служба статистики України. Основним її інструментом є поточний облік даних про реєстрацію/зняття з реєстрації осіб за місцем проживання шляхом обробки листків прибуття/вибуття, які заповнюються в момент реєстрації в підрозділах Державної міграційної служби (від 2016 року реєстрацію здійснюють виконавчі органи територіальних одиниць відповідно до постанови Кабінету міністрів України⁹³). Сильними сторонами поточного обліку є його постійність, охоплення всієї території країни, єдність методики. Відповідно до інформації Держстату населення України постійно

⁹¹ 1) друковані та електронні видання Державної служби статистики України, зокрема, Демографічний щорічник «Населення України» та Статистичний збірник «Чисельність наявного населення України» за відповідні роки, а також безпосередня інформація «про міграційний рух населення» на офіційному сайті Держстату;

2) видання Державної міграційної служби України, зокрема, її «Міграційний профіль» починаючи з 2013 року, «Інформаційний бюлетень Державної міграційної служби за 2014 рік» та оперативні Звіти з моніторингу міграційних процесів

3) відкрита інформація Державної прикордонної служби та Міністерства внутрішніх справ України тощо
⁹² періодичні та спеціальні видання Представництва МОМ в Україні, зокрема, її видання «Міграція в Україні: факти і цифри» за 2011, 2013, 2016 роки та «Міграція як чинник розвитку в Україні».

⁹³ Постанова № 207 Кабінету міністрів України «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру» від 2 березня 2016 року. Режим доступу – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF>

скорочується, починаючи з 1992 р. Головним фактором такого процесу є стабільне потужне природне скорочення населення, середній показник якого становив мінус 287 тис. осіб щорічно за період 1992-2008 років, та дещо знизився до мінус 184 тис. осіб/рік за останні 2009-2016 роки. Тож, за період незалежності Україна втратила понад 6,3 млн населення за рахунок превалювання смертності над народжуваністю.

Міграція за даними Держстату спричинила менш помітне скорочення населення України і призвела до відтоку з її території менше 0,1 млн осіб з 1991 року. При цьому з 2005 року зовнішня міграція має для України додатне сальдо⁹⁴, середній річний показник якого за цей період становить 19,1 тис. осіб. Середньорічна бруutto-міграція (еміграція+імміграція) за цей же період (з 2005 року) складала 61,1 тис. осіб, що в десять разів нижче від аналогічного показника внутрішньої міграції.

Можна сказати, що до недавніх пір це була основна облікова відкрита інформація, яка лише поверхнево характеризувала зовнішні міграційні процеси в Україні.

Натомість, з 2013 року досить розгорнуто та детально міграційні процеси висвітлює у своїх публікаціях Державна міграційна служба України (ДМС). Зокрема, її «Міграційні профілі» за 2013, 2014, 2011-2015, 2016 роки містять поглиблений аналіз динаміки виїздів українців за кордон від 2010 року, в т.ч. підтверджуючи, що зовнішня міграція є справді масовим явищем. Якщо говорити мовою цифр, то можна виділити наступні тези:

1. На фоні скорочення наявного населення кількість виїздів громадян України за кордон зросла з 17,7 млн у 2010 році до 25,2 млн перетинів у 2016 році. Тобто, в 1,42 рази.

2. Інтенсивність міграції зросла на 53%, тобто 386 перетинів з розрахунку на 1 тис. населення у 2010 році проти 590 перетинів у 2016 році.

3. Найбільше громадяни України виїжджають за кордон з приватною метою. Частка таких поїздок у загальній структурі поїздок за кордон збільшилася із 84,8% у 2010 році до 96,3% у 2016 році. На другому та третьому місцях зафіксовані поїздки «як обслуговуючого персоналу» та «з туристичною метою» – 2,21% та 0,89% у 2016 році відповідно.

4. Вектор пріоритетів у відвідуванні країн світу за останні роки змінився із республік колишнього СРСР на країни-члени ЄС. Переломним роком став 2014-ий, коли відбулось захоплення Росією Криму та продовження російської збройної агресії проти України на території Донецької та Луганської областей. Ці події безумовно вплинули на свідомість та поїздки українців до Росії.

5. Інтенсивність трудових міграцій є суттєво вищою у західних регіонах України, мешканці яких становлять понад 70% заробітчан. В інших зонах – Південь, Північ, Схід та Центр – цей показник становить від 6% до 9%⁹⁵.

⁹⁴ Цифри відображають офіційно зареєстровану інформацію про еміграцію українських громадян з України та імміграцію іноземців в Україну, тобто лише зміну реєстрації постійного місця проживання

⁹⁵ Зовнішня трудова міграція населення України. Статистичний бюлетень за 2015-2017 роки / Ринок праці / Публікації / Статистична інформація / Державна служба статистики України / <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. ДМС оцінює чисельність наших громадян за кордоном (з посиланням на Міністерство закордонних справ України) у 6,78 млн осіб. Із них: мають за кордоном легальний статус перебування – 5 202 971 ос.; мають нелегальний статус – 1 581 947 осіб; перебувають на консульському обліку: 460 695 ос.⁹⁶

7. ДМС України публікує дані про кількість перетинів державного кордону українцями в інші країни (виїздів), та не подає зворотних цифр. В результаті маємо приховану інформацію щодо повернення та неповернення наших співвітчизників з-за кордону. Натомість за інформацією Державної прикордонної служби України⁹⁷ від 2001 року (останнього перепису населення) із України виїхало та не повернулось близько 6,3 млн українців. Отож, маємо підтвердження вище наведеної цифри в 6,8 млн співвітчизників за кордоном.

Аналіз соціологічних досліджень зовнішньої трудової міграції в Україні. Окремим аспектом дослідження зовнішньої міграції займається представництво МОМ в Україні, яке проводить соціологічні обстеження у співпраці з Держстатом України. Організація може записати у свій актив актуальну інформацію, яка відтворює динаміку, структуру, соціально-економічні характеристики міжнародної трудової міграції українців. На жаль, не розкриває повної картини правового статусу мігрантів у країнах-реципієнтах. Наразі розглянемо структуру трудової міграції українців за результатами обстежень МОМ та Держстату (рис. 2.1-2.4).

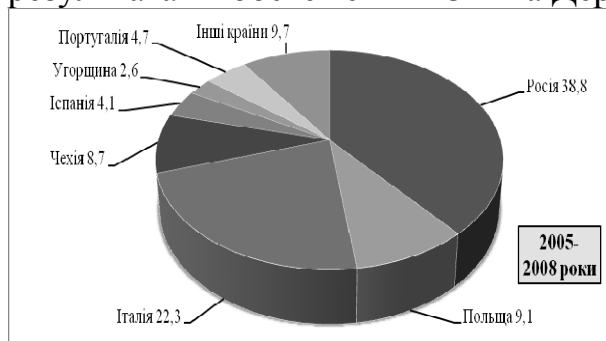

Рис. 2.1

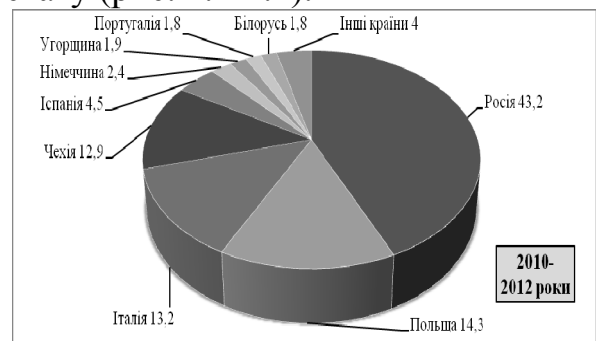

Рис. 2.2

Рисунок 2.1 та 2.2 – Основні країни призначення українських трудових мігрантів у 2005-2008 рр. (а) та 2010-2012 рр. (б)

Джерело: Побудовано автором за результатами загальнонаціонального обстеження з питань трудової міграції 2008 р.⁹⁸ та 2012 р.⁹⁹ відповідно.

Відтворена динаміка дозволяє зробити такі висновки:

1) поступовий вихід на провідні позиції Польщі, що закономірно пов'язане проваджуваною політикою цієї країни щодо сприяння працевлаштування в ній українців;

⁹⁶ Міграційний профіль за 2016 рік. Ст. 51 Режим доступу: Міграційний профіль/Моніторинг міграційних процесів/Діяльність/ДМС України/ <https://dmsu.gov.ua/>

⁹⁷ 4 млн українців є трудовими мігрантами - Центр економічної стратегії. Інтерфакс-Україна. 25.04.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/501438.html>

⁹⁸ Позняк О. Соціальні наслідки Євроінтеграції України / жовтень 2012 року /

⁹⁹ Зовнішня трудова міграція населення України. Статистичний бюлетень за 2012 рік / Ринок праці / Публікації / Статистична інформація / Державна служба статистики України / <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2) Росія втратила позиції в останньому дослідженні, проте існує імовірність приховування респондентами реальних відповідей через статус цієї країни як агресора в період обстеження;

3) відносно стабільна частка Чехії, незважаючи на задекларовану політику обмеження щорічних квот для працевлаштування українців;

4) Італія впродовж останніх 10 років суттєво втратила привабливість для українців з позиції можливостей працевлаштування. Інші країни в дослідженні за 2015 рік не були представлені детально через низькі обсяги вибірки.

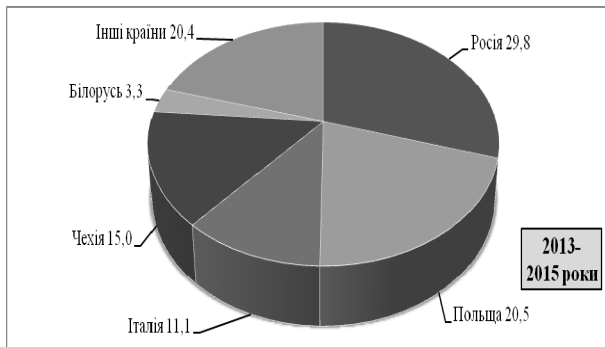

Рис. 2.6

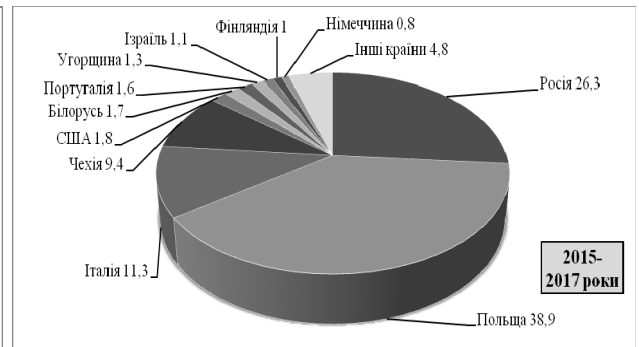

Рис. 2.7

Рисунок 2.3 та 2.4 – Основні країни призначення українських трудових мігрантів за період 2013-2015 років та 2015-2017 років.

Джерело: Побудовано автором за результатами загальнонаціонального обстеження з питань трудової міграції 2015 року¹⁰⁰ та 2017 року¹⁰¹ відповідно

Кількісні дані відповідних соціологічних досліджень Держстату та МОМ виглядають так: 2005-2008 роки – 1,5 млн трудових мігрантів українців за відповідний період; 2010-2012 роки – 1,2 млн осіб; 2015-2017 роки – 1,3 млн осіб. Отже, офіційно задекларовано загальною спадною динаміку та порівняно незначні обсяги сучасної міжнародної трудової міграції українців.

Аналіз суб'єктивних оцінок фахівців щодо зовнішньої трудової міграції в Україні. Зважаючи на викладене вище, багато науковців піддають сумніву кількісні дані Держстату та МОМ щодо зовнішньої міграції українців, зокрема, еміграції та трудової міграції. У грудні 2014 року у Національному інституті стратегічних досліджень була підготовлена аналітична записка «Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення»¹⁰². Автори документу відзначають суттєву похибку поточного обліку міграції на фоні даних Всеукраїнського перепису населення за 2001 рік. Якщо брати до уваги наведені показники, то втрати населення Україною внаслідок еміграції впродовж 1990-х років становили не 152 тис. осіб, а 662 тис., тобто в 4,4 рази

¹⁰⁰ МОМ «Міграція в Україні: факти і цифри» 2016 рік / ст.13 / http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

¹⁰¹ Зовнішня трудова міграція населення України. Статистичний бюлетень за 2015-2017 роки / Ринок праці / Публікації / Статистична інформація / Державна служба статистики України / <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰² "Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення" Аналітична записка / Соціальна політика / Аналітичні матеріали / Національний інститут стратегічних досліджень / <http://www.niss.gov.ua/catalogue/12/0/2/>

більше від облікованих. Чи відповідають дійсності дані поточного обліку міграції від 2002 року – невідомо. Проте графічний аналіз дозволяє здійснити певні припущення. На рис. 2.5 нами запропоновано два тренди, які характеризують динаміку сальдо зовнішньої міграції, побудовані графічно за показниками двох вище згаданих джерел. Тренд даних перепису являє собою зафіксовану тенденцію за період 1994-2001 років та імовірний розрахунковий прогноз до 2016 року. На наше переконання реальні цифри лежать у площині між двома трендами та з великою імовірністю більше наближені до нижньої кривої негативних показників.

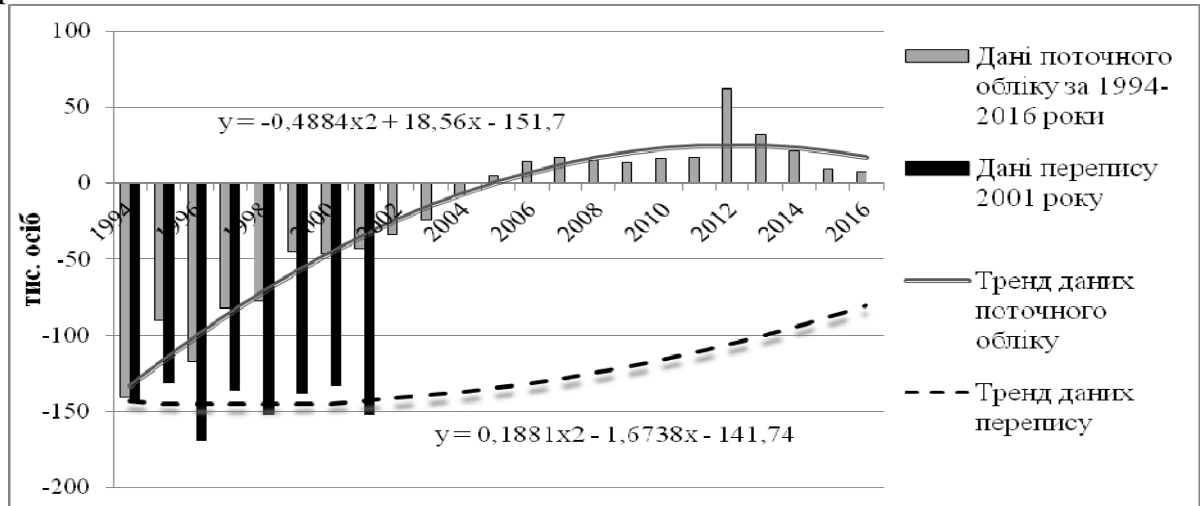

Рисунок 2.5 – Характер зміни сальдо міграції на основі даних поточного обліку та перепису населення 2001 року.

Джерело: побудовано автором на основі¹⁰³

Про недооблік еміграції свідчать також порівняння даних вітчизняної статистики із даними зарубіжних держав. Дані, зокрема, Євростату показують, що інші країни значно регулярніше фіксують факти імміграції до них українців. Розбіжність, наприклад, італійських та українських даних за зазначений період становить стократний розрив, іспанських та чеських відносно українських – розрив у 27 та 35 разів відповідно (на основі даних Національного інституту стратегічних досліджень¹⁰⁴, Державної служби статистики України, Євростату, Федеральної служби державної статистики Російської Федерації). Таку ситуацію можна пояснити тим, що прибуття населення завжди реєструється краще, ніж вибуття. Спираючись на такі значні розбіжності між даними Держстату та іноземними статистичними даними, багато авторів розраховують свої показники зовнішньої міграції (переважно трудової). Загалом цифри коливаються в діапазоні 4-7 млн

¹⁰³ Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення" Аналітична записка / Соціальна політика / Аналітичні матеріали / Національний інститут стратегічних досліджень / <http://www.niss.gov.ua/catalogue/12/0/2/>; Міграційний приріст, скорочення (-) / у т. ч. міждержавна міграція / Міграційний рух населення у ... році / Архів / Міграційний рух населення (щомісячна інформація) / Населення та міграція / Статистична інформація / Державна служба статистики України / <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁴ Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення" Аналітична записка / Соціальна політика / Аналітичні матеріали / Національний інститут стратегічних досліджень / <http://www.niss.gov.ua/catalogue/12/0/2/>

трудоу мігрантів^{105, 106, 107, 108}. Проте, ці розрахунки, а нерідко просто припущення окремих авторів, часто не є особистими – багатьох випадках автори посилаються на публікації своїх колег-попередників, тому використовувати усі цифри потрібно з обережністю.

Аналіз даних іноземних державних органів та зарубіжної статистики. Євростат охоплює інформацію щодо українських мігрантів у 27 країнах ЄС, четвірки ЄАВТ та Великій Британії – загалом 32 країни Європи. У вільному доступі є такі цікаві дані:

- кількість українських мігрантів у країнах Європи з терміном перебування більше 5 років. До слова цей показник щорічно суттєво зростає та склав 446,4 тис. осіб у 2016 році (проти 50,2 тис. осіб у 2008 році)¹⁰⁹:

- дійсні дозволи на тривале перебування українців у країні перебування станом на кінець звітного року (рис. 2.6):

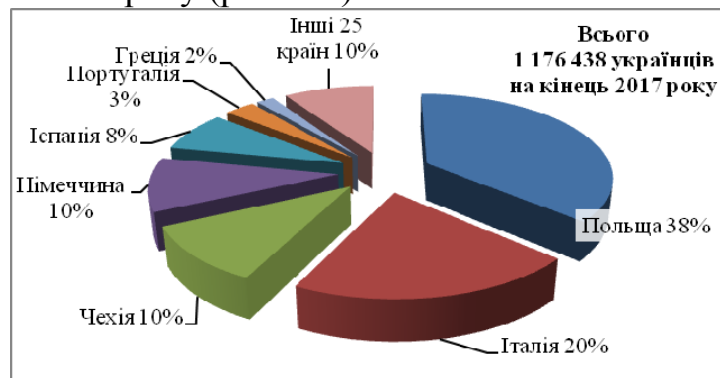

Рисунок 2.6 – Українські мігранти у країнах Європи (станом на 31.12.2017 р.)

* Джерело: побудовано автором на основі даних Євростату¹¹⁰

- найбільша плинність українців спостерігається у Польщі. Станом на 2017 рік майже 94% дозволів, виданих українцям у цій країні, є короткотерміновими (3-12 місяців перебування), тоді як в інших країнах нашим громадянам видаються переважно довготермінові дозволи, частка яких у 2017 році становила майже 70%;

- Польща є основною країною офіційного працевлаштування українців серед країн Європи. Щорічно зростає її частка щодо вперше виданих дозволів на перебування, в т.ч. з метою ведення оплачуваної діяльності.

Ці дані підтверджуються іншими іноземними джерелами:

¹⁰⁵ Гайдуцький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність [Текст] / А. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2007. – 20 квітня.

¹⁰⁶ Шиманська О. Аналіз можливостей залучення грошових доходів мігрантів в економіку України [Електронний ресурс]: Економічний аналіз. 2011 рік. Випуск 8. Частина 1 – Електрон. дан. (1 файл). С.224-227. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ecan/2011_8_1/pdf/shymanska.pdf

¹⁰⁷ Мельник, С. Трудова міграція до зарубіжжя – остання межа для країни [Текст] / С. Мельник // Голос України. – 2008. – 16 лип.

¹⁰⁸ Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. Аналітична доповідь. К. – 2011. Ст.5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malin_migraziya-dace3.pdf

¹⁰⁹ Long-term residents by citizenship on 31 December of each year (migr_reslong) / Residence permits by reason, age, sex and citizenship (migr_resage) / Residence permits / Asylum and Managed Migration / Population and social condition / Database / Data / Eurostat / European Commission / <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

¹¹⁰ All valid permits by reason, length of validity and citizenship on 31 December of each year / Asylum and Managed Migration / Population and social condition / Database / Data / Eurostat / European Commission / <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

- За даними польського міністерства у справах сім'ї, праці та соціальної політики у 2016 році громадянам України було видано 1,3 млн запрошень на тимчасову роботу в Польщі¹¹¹. Проте офіційну кількість тимчасових працівників з України там оцінюють значно нижче – 0,77 млн осіб, оскільки не всі запрошення були використані з різних причин. Якщо ж включити українців з постійними дозволами, а також котрі переміщалися в межах малого прикордонного руху, то загальне число наших громадян в Польщі оцінюється значно вище. В 2017 році у Польщі у повітових (районних) відділах праці було зареєстровано 1,8 млн¹¹² заяв від працедавців про працевлаштування українців.

- Чехія надала квоти українцям на працевлаштування у такому обсязі: 2016 рік – 3 800 дозволів, 2017 рік – 9 600, 2018 рік – 21 000 дозволів.

- Аналогічна інформація стосовно Литви: у 2016 році видано 10 000 робочих віз та дозволів на проживання на підставі наявності робочого місця, 2017 рік – 20 000 робочих віз¹¹³.

- Інші країни Європи не передбачають безпосередніх поступок для українців у питанні працевлаштування поза межами загальних квот. Відтак в Італію, Іспанію, Швецію українці їдуть за туристичними візами і працюють в основному нелегально. Чехія, Італія, Німеччина, Іспанія, Португалія – це наступні країни Європи після Польщі, в яких зосереджена найбільша частка українських мігрантів. В Італії на кінець 2016 року нараховувалося понад 240 тис.¹¹⁴ українців, в Німеччині – 136 тис., в Чехії – 120 тис., в Іспанії – 86 тис., в Португалії – 35 тис.¹¹⁵ Проте ці країни впродовж останніх 7 років практично не збільшували міграційних квот для українців, а Італія взагалі знизилася в 7 разів. За даними Євростату, все менше дозволів видається на ведення оплачуваної діяльності, все більше – пов'язані з сімейними обставинами. Проте обстеження Держстату та МОМ переконують, що ці країни продовжують бути привабливими для наших заробітчан, попри складність офіційного працевлаштування на їхніх територіях.

- Інші дані Євростату також суперечать вітчизняним даним щодо працевлаштування українців за кордоном. За вітчизняними підрахунками, кількість наших громадян, офіційно працевлаштованих поза межами України, щорічно становить близько 80 тис. осіб¹¹⁶. Цифра неймовірно

¹¹¹ BBC Україна / 23 січня 2017 / <http://www.bbc.com/ukrainian/news-38717996>

¹¹² Новини закарпаття / 17 січня 2018 / <http://transkarpatia.net/ukraine/92735-nashih-ne-propuskaiut-na-kordon-ta-vimagaiut-dodatkov-dokumenti.html>

¹¹³ У Литві є попит на кваліфікованих працівників з України: зарплата – від тисячі євро. Експрес / 11.02.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://expres.online/archive/news/2018/02/11/283735-lytvi-popyt-kvalifikovanyh-pracivnykiv-ukrayiny-zarplata-tysyachi-yevro>

¹¹⁴ The Ukrainian community. Annual Report on the Presence of Migrants in Italy. /Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali. Executive Summary. 2016, pp. 8

¹¹⁵ All valid permits by reason, length of validity and citizenship on 31 December of each year / Asylum and Managed Migration / Population and social condition / Database / Data / Eurostat / European Commission / <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

¹¹⁶ Кількість громадян, працевлаштованих за кордоном у 2016 році суб'єктами господарювання, що мають ліцензію з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, становить 79,2 тис. осіб. Даний показник практично незмінний впродовж останніх облікових чотирьох років: 2013 рік – 83,4 тис. осіб, 2014 – 78 тис. осіб, 2015 – 76,9 тис. осіб. – «Міграційний профіль України» за 2016 рік. С.48-51 – Режим доступу: Міграційний профіль/Моніторинг міграційних процесів/Діяльність/ДМС України/ <https://dmsu.gov.ua/>

низька і, вочевидь, характеризує головню діяльність юридичних суб'єктів в сфері працевлаштування. Проте і до цих даних є зауваження: так в 2016 році за вітчизняними даними найбільше українців було офіційно працевлаштовано на Кіпрі – 17,5 тис. осіб, натомість за даними Євростату у цій острівній країні працевлаштовано лише 137 українців.

- Росія за наявною інформацією залишається країною №1 за кількістю українських трудових мігрантів. Згідно даних МВС Російської Федерації у 2016 році було поставлено на облік більше 1,93 млн українських громадян. З них первинно поставлені на облік 1,15 млн, з яких 1 млн прибули в Росію з приватною метою або на роботу¹¹⁷.

Отже, зовнішня міграція в Україні є потужним явищем та займає чільне місце в способі життя значної частки населення. Такі висновки можна сформулювати на основі аналізу великої кількості вітчизняних та іноземних офіційних даних. Проте, недоліком оцінки зовнішньої міграції в Україні є суттєві розбіжності в цих даних, що не дозволяє використання одного найбільш прийнятного числа. З іншого боку наведена ДМС інформація доводить, що облік та аналіз міграційної ситуації в Україні організовані на високому рівні.

СЕМІВ Л.К.

доктор економічних наук, професор

2.2. Фактори макросередовища в системі впливу на регіональні ринки праці України

Європейські прагнення і європейський вибір, як заявлено в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, складна політико-економічна ситуація в Україні породжують сучасні тенденції, нове бачення зв'язків та взаємовідносин в середовищі функціонування національного та регіональних ринків праці. Дослідження специфіки впливу факторів макросередовища на ринок праці має відбуватися на засадах системного підходу, за яким ринок праці функціонує і змінюється у взаємозв'язку зі зовнішнім середовищем. Через розуміння новітніх причин розвитку ринку праці створюється реальна можливість встановлення цілей, способів її досягнення, визначення джерел, ресурсів, механізмів функціонування досліджуваного ринку.

Науково-обґрунтовані підходи до дослідження ринку праці мають включати аналіз новітніх тенденцій його функціонування в умовах євроінтеграції, серед яких активізація процесів внутрішньої та зовнішньої

¹¹⁷ Статистические сведения по миграционной ситуации в Российской Федерации за 12 месяцев 2016 года с распределением и регионам / Статистические сведения по миграционной ситуации / Статистика и аналитика / Деятельность / Главная / Официальный сайт Министерства внутренних дел Российской Федерации / <https://мвд.рф/>

трудових міграцій українців, наростання потоків освітніх міграцій української молоді та академічної мобільності студентів та дослідників. Нині у функціонуванні ринку праці в частині економічних факторів важливо простежити вплив на цей інститут ринку такої притаманної національній економіці якості як її репресивність. В соціальному контексті відповіді на багато питань щодо ефективності функціонування ринку праці можна отримати, дослідивши ринок через призму трансформаційних процесів соціальної структури українського суспільства та становлення його середнього класу. Шлях побудови в Україні інноваційної моделі розвитку економіки, який в останнє двадцятиліття задекларовано у державних програмних документах («Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки»; «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»), визначає перспективу упровадження нових моделей функціонування ринку праці з акцентом на його інноваційній складові, інноваційно-технологічному базисі продуктивної зайнятості населення як запоруки впровадження системи якісно нових робочих місць та підвищення престижу професій, які формують статус працівників знань.

Мета дослідження – визначити новітні прояви впливу факторів макросередовища на функціонування національного і регіональних ринків праці; розкрити особливості означеного впливу через застосування методології PEST-аналізу, що базується на з'ясуванні впливу політичного, економічного, соціального, технологічного факторів.

Визначена в назві параграфу проблема логічно продовжує дослідження євроінтеграційного контексту формування конкурентного середовища на ринку праці. Так, дослідники класифікують і характеризують багатоманітний вплив факторів макросередовища через застосування маркетингового інструменту PEST-аналізу¹¹⁸. Виділеними аспектами є: політичні, економічні, соціальні, технологічні. Оцінка впливу кожного із аспектів макросередовища чи їх об'єднаної дії є необхідним етапом при виборі стратегії поведінки працездатного населення та роботодавців на ринку праці.

Розглядаючи *політичний аспект* впливу макросередовища на зайнятість та ринок праці, який стосується політичної ситуації в країні, змін в державній політиці, регуляторного впливу держави, впливу міжнародного законодавства, змін в чинному законодавстві, звернемося до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС¹¹⁹. В документі задекларовано підтримку підвищення мобільності працівників, збереження та покращення існуючих можливостей доступу до зайнятості для українських працівників. Співробітництво у галузі зайнятості та соціальної політики передбачає створення привабливих умов трудової діяльності, а саме: збільшення

¹¹⁸Осокіна В.В. Формування конкурентного середовища на ринку праці за умов євроінтеграції / В.В.Осокіна, Н.В. Руденко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2015. – № 1(30). – С. 220–237.- с.231.

¹¹⁹ Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf

кількості та покращення якості робочих місць з гідними умовами праці; сприяння гнучкості та захищеності праці, впровадження активних заходів на ринку праці та підвищення ефективності служб зайнятості; стимулювання розвитку ринків праці, що сприяє залученню малозабезпечених осіб; зменшення обсягів неформальної економіки шляхом трансформації нелегальної зайнятості (стаття 420). Також, за Угодою, Україна має забезпечувати поступове наближення до впровадження права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики (стаття 424).

Ще до прийняття Угоди між Україною та ЄС вчені на основі практики євроінтеграції були впевнені, що даний документ має позитивно позначитися на функціонуванні українського ринку праці через: приведення у відповідність трудового законодавства України до вимог ЄС; розвиток системи нових робочих місць; сприятливий інвестиційний клімат та ділове середовище; підвищення продуктивності праці; підвищення рівня конкурентоспроможності робочої сили; підвищення стандартів якості життя населення тощо¹²⁰.

Разом з тим, очікуваним було й те, що виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС матиме ряд негативних наслідків для сфери зайнятості та ринку праці: соціальні ризики, скорочення зайнятості в офіційній економіці, збільшення неформальної та нестандартної зайнятості. Саме такий сценарій розвитку вітчизняного ринку праці був очікуваним ще за декілька років до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Так, за дослідженнями 2015 р.¹²¹ при позитивному балансі відповідей щодо виграшу України в разі приєднання до ЄС (50,3% відповідей) найбільше приваблювало українських респондентів: вільне пересування людей за кордон (38,6%), підвищення рівня життя людей (36,8%), вільний доступ молоді до навчання в університетах країн-членів ЄС (33,7%).

Щодо молоді, то зовсім недавні дослідження¹²² підтверджують посилення еміграційних настроїв молодих українців, мотиваторами яких є: фізична та соціальна безпека, саморозвиток через опанування знань і навичок, фінансовий добробут. В результаті кожен п'ятий молодий українець продемонстрував певну міру бажання емігрувати і збирається це зробити у найближчі 2-5 років. Причому більшу схильність до еміграції показують чоловіки, ніж жінки, молодші вікові групи українців виявляють більше бажання виїхати з України, ніж відносно старші групи¹²³.

За іншою оцінкою – результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у вересні 2017 року, серед молоді (18-35 років) кількість тих, хто має бажання переїхати на постійне місце

¹²⁰Петрова І.Л. Український ринок праці у соціальному вимірі євроінтеграції – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/poliscnua/ss-25876542>

¹²¹Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства. Фонд Демографічні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 26 лютого 2016 року. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/yak-ukraintsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastroi-suspilstva>

¹²² Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування. Фонд ім. Фрідріха Еберта, Київ, 2017. – 135 с.

¹²³ Там само – с. 94.

проживання за кордон, – 54%. Загалом 35 % опитаних хотіли б поїхати за кордон на постійне місце проживання, серед яких найбільше бажаючих мешканців Заходу (41%). На Півдні таких 34%, у Центрі – 33%, на Сході – 33%¹²⁴.

Тенденція зростання потенціалу трудової міграції не може не позначитися на функціонуванні ринку праці. З одного боку, трудова та освітня міграція має своїм наслідком зниження безробіття в Україні та збільшення частки доходів домогосподарств (перекази мігрантів). З другого боку, трудова міграція несе загрозу втрати населення найактивнішого віку та найвищого рівня освіти, а також погіршення демографічних показників в країні (Додаток 4.3). Вже сьогодні ринок праці поступово стає ринком працедавців, його функціонування тісно пов'язується з реформаторськими змінами в системі освіти, демографічними процесам, міграційними переміщеннями як всередині країни, так і за кордон.

Про те, що ринок праці розвивається саме за таким сценарієм, видно з таких даних. Помітний вплив на ринок праці має впровадження 12-річної середньої освіти, що, за оцінками, призведе до зменшення кількості робочої сили на 400 тис. осіб. До цього додаються труднощі, які матиме вища школа через втрату абітурієнтів (вплив демографічного чинника) та проблеми з працевлаштуванням викладачів. Щорічне перевищення кількості працівників, які виходять на пенсію, над поповненням ринку праці випускниками шкіл, ПТЗО та ЗВО уможливорює втрату близько 130 тис. осіб економічно активного населення. На ринку праці спостерігається тенденція збільшення частки роботодавців, які мають труднощі з набором персоналу. У 2017 р. 43% компаній відчували скруту в наборі персоналу через трудову міграцію за кордон. Ще 28% компаній очікують проблеми з набором персоналу через трудову міграцію вже найближчим часом. За професійно-кваліфікаційним складом найбільш схильними до міграції є допоміжний персонал та працівники професійної ланки. Роботодавці прогнозують, що впровадження безвізового режиму має найбільші ризики набору персоналу серед виробничих спеціальностей (робітників), ІТ-фахівців, працівників сфери обслуговування, продажів та фахівців аграрної сфери¹²⁵.

Таким чином, упровадження безвізового режиму між Україною і ЄС та наростання процесів трудової міграції формують тенденцію зменшення обсягів пропозиції праці на ринку в Україні, погіршення професійно-кваліфікаційного складу економічно активного населення в найбільш продуктивному віці. Ці процеси, а також зростання «п'ятої свободи» – свободи руху знань – вже нині мають своїм наслідком погіршення кількісно-якісних параметрів зайнятого населення, втрату носіїв інтелектуального потенціалу наймолодших вікових категорій. Відтак можна стверджувати про довготривалий характер відзначених тенденцій функціонування українського

¹²⁴ Динаміка міграційних настроїв українців . Рейтинг, 03.10.2017. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html

¹²⁵ Горохов Антон. Український ринок праці: перекося та проблеми / Економічні відомості, 03.11.2017 - Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eizvestia.com/uk/ekonomika-ukr/full/311-ukrainskij-rinok-praci-perekosi-ta-problemi>.

ринку праці.

Щодо академічної мобільності, то сьогодні цей процес є цілеспрямованим і висхідним: за кордоном навчається понад 60 тис. українських студентів, а близько п'ятої частини випускників шкіл в останні роки мали і мають намір продовжувати навчання у зарубіжних ЗВО. Тож вже закладені підвалини для здійснення такої прогнозової оцінки: «до 2020 року кількість молодих європейців віком від 16 до 29 років, що отримуватимуть можливість навчатися за кордоном, має досягти 50% контингенту студентів, молодих дослідників; щороку за кордон мають їхати вчитися 6% всіх студентів університету та 3,5% студентів професійних шкіл»¹²⁶. Отже, європейський вектор України «працює» на посилення тенденції зростання академічної мобільності українців, які здобувши дипломи західних навчальних закладів, працевлаштуватися в країнах, де вони навчалися, та в інших зарубіжних країнах.

Що стосується трудових мігрантів інших вікових категорій, то закордонні роботодавці, яких приваблює у наших співвітчизниках чесність, працьовитість та старанність, через канали трудової еміграції українців задовольняють попит, як правило, на ті робочі місця, де існує дефіцит своїх працівників. Крім того, існує ще ряд мотиваторів, які враховує український мігрант при виборі країни проживання та працевлаштування. Наприклад, при виборі Польщі як країни праці для українського працівника визначальним є безпека життя, наявність страхування і доступ до повного пакету соціальних гарантій, а основне – це незмірний з українським рівнем розмір оплати праці (перевищення щонайменше в 10 разів за рутинну роботу на виробництві)¹²⁷. Тож домінування європейського вектору у міграційних намірах українців та невирішеність на сьогоднішній день проблеми втрати людського капіталу потребує продуманої державної політики щодо їхньої репатріації на батьківщину, вироблення активної політики ринку праці з метою подолання деформацій на регіональних ринках праці та покращення якості життя населення. Прийнята 12 липня 2017 р. нова Стратегія державної міграційної політики, яка є рамковим документом для рішень та заходів у цій галузі на найближчі вісім років, має своїм завданням вирішення багато насущних питань міграційної політики на користь громадян, українців за кордоном (в контексті їхньої репатріації) та іноземців в Україні в умовах наближення України до ЄС та запровадження безвізового режиму між Україною та більшістю держав-членів ЄС.

Економічний аспект впливу макросередовища на ринок праці, який традиційно розглядають через призму економічної ситуації в країні, рівень зайнятості та безробіття, рівень доходів населення, інвестиційний клімат, стабільність національної валюти тощо, доповнимо розкриттям феномену репресивності української економіки. Стисло репресивність економіки

¹²⁶Making learning mobility an opportunity for all. Report of High Level Expert Forum on Mobility - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf

¹²⁷ Українець в Польщі: прийшов, побачив, залишився. Як є насправді? inPoland. Інформаційний портал Вроцлава, 01, 12, 2017. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://inpoland.net.pl/novosti/ukra%D1%97nec-v-polshhi-prijjshov-pobachiv-zalishivsya-yak-eh-naspravdi/>

визначається як залучення позаекономічного примусу в процес господарювання, без повернення якого (примусу) в систему господарювання не вдається запустити економічний механізм діяльності. Проф. Пролетаєв С.В.¹²⁸ виділяє такі форми позаекономічного примусу: 1) примус до споживання, за яким репресії піддаються структура потреб, форми та обсяг їхнього задоволення (через рекламу й мас-медіа), в результаті чого людина стає споживачем товарів, послуг, які кількісно та структурно їй не потрібні; 2) репресивний економічний ефект міститься у поділі на багатих і бідних через диспропорції капіталу (у світі 1% населення належить більше багатства, ніж іншим 99%), що унеможливорює доступ бідних та малозабезпечених громадян до потрібних життєвих благ; 3) регламентації та правила економічної діяльності, які є вигідними (виражають корисний соціальний інтерес) для представників різних еліт; через унормування економічних стосунків (наприклад, «новітні» комунальні платежі, інститут субсидій в Україні) система господарювання стає засобом насильства та панування паразитарного класу.

Тож яким є вплив феномена репресивності економіки на функціонування українського ринку праці та як його оцінити? Відповідь на це питання дає розгляд індексу економічної свободи, який розраховується Wall Street Journal і Heritage Foundation для більшості країн світу з 1995 року. Економічна свобода як фундаментальне право кожної людини управляти (розпоряджатися) власною працею та майном, означає, що людина має право вільно вибирати зайнятість, здійснювати виробництво товарів, витрати та інвестиції на свій розсуд. Індекс оцінює рівень лібералізації взаємодії держави і бізнесу за десятьма компонентами (субіндексами) економічної свободи: захист майнових прав; рівень корупції; податкове навантаження; рівень бюджетних витрат; умови ведення бізнесу; захист трудових прав (свобода ринку праці); регулювання цін; обмеження в міжнародній торгівлі; інвестиційний клімат і фінансове регулювання. Всі компоненти індексу економічної свободи підтримуються і захищаються державою, яка сприяє вільному пересуванню праці, капіталу і товарам, утримується від примусу і тиску на свободи. Тобто за цим індексом можна визначити місце країни за обмеженнями і перешкодами на шляху економічної діяльності, до яких вдаються уряди різних країн.

Україна за індексом економічної свободи у 2017 р. опустилася зі 162-го на 166-те місце серед 180 країн-учасниць і належить до репресивних країн, тобто таких, де право на економічні свободи утискується. В контексті нашого дослідження важливим компонентом індексу економічної свободи є свобода ринку праці, яка ідентифікується за складовими (показниками, індикаторами): співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої доданої вартості на одного працівника; обмеження найму додаткових робітників; регулювання робочого часу; складність процедури звільнень працівників; строк повідомлення про звільнення; обов'язковість вихідної

¹²⁸Пролетаєв С.В. Репресивність сучасної економіки. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Збірник наукових праць / Редколегія. Відп. секретар З. С. Скринник. – К., 2017. - С.16-19.

допомоги. Не вдаючись до розгляду кожного з наведених складових, дамо оцінку стану українського ринку праці через зміну значень компоненту «свобода ринку праці». За даними табл. 2.1 видно, як ринок праці та сфера зайнятості у період 2009 р. по 2017 р. реагує на різке падіння виробництва і скорочення ділової активності в країні. Показовим в динаміці змін значень обох показників є 2015 р., в якому, в першу чергу через військові дії на Сході країни, відзначається найбільше падання індексу свободи ринку праці та індексу економічної свободи відповідно на 1,6 та 2,4 пункти.

Наріжним каменем ефективної зайнятості в Україні та важливим показником, за яким характеризують ринок праці, є оплата праці. Загалом в Україні за останні роки заробітні плати в гривневому еквіваленті зросли, хоча через зростання інфляції питання відповідності оплати праці вартості робочої сили залишається невирішеним. Не досягли свого результату і перші кроки щодо державного регулювання оплати праці (прийняття нового зарплатного мінімуму). За січень-жовтень 2017 р. найвищі розміри заробітної плати отримували працівники в галузі авіаційного транспорту – 30 607 грн, фінансової та страхової діяльності – 12 632 грн, інформації та комунікації – 11 741 грн, а найнижчі – у охороні здоров'я та соціальній допомозі – 4 846 грн, функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури – 5 309 грн при середньомісячному рівні зарплат в цілому - 6900 грн.¹²⁹

Таблиця 2.1 - Динаміка складової індексу економічної свободи та свободи ринку праці України, 2009-2017 рр.

Значення показника	Роки								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Свобода ринку праці	52,4	57,7	50	51,2	49,9	49,8	48,2	47,9	48,8
Сумарний показник індексу	48,8	46,4	45,8	46,1	46,3	49,3	46,9	46,8	48,1
Тип країни	Не вільна (деспотична, репресивна) (repressed)								

Джерело: побудовано автором на основі даних¹³⁰

Ситуацію у сфері зайнятості та ринку праці за даними державної статистики варто доповнити оцінками Міжнародного кадрового порталу hh.ua¹³¹. За перше півріччя 2017 року 44% роботодавців переглянули рівні заробітної плати у бік підвищення, тоді як зарплату не переглядали 42% роботодавців. Більше ніж у половині компаній (56%) підвищення склали від 5% до 10%. Близько третини змогли підняти рівень винагороди працівникам

¹²⁹ Державна служба статистики України - Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp_ek_p/zedp_17_u.htm

¹³⁰ TheHeritageFoundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2017 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/download>; 2015 Index of economic freedom [Electronic resources]. – Available at: <http://www.heritage.org/index/visualize>; Попович Д.В., Мидлик Ю.І. Аналіз індексу економічної свободи України серед країн світу // Молодий вчений- № 5 (45) - травень, 2017 р.- 2017 – с. 706-708.

¹³¹ Барометр ринку праці України: головні тенденції I півріччя 2017 року - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hhcdn.ru/file/16453773.pdf>

на 15-20%. І лише у 8% компаній підвищення склали близько 30%. Отже, за тенденцією зменшення в останні 9 років значень показника індексу економічної свободи і, зокрема, показника «свободи ринку праці» можна твердити про репресивність української економіки, в якій інститут позаекономічного примусу виконує головну роль. При цьому ринок праці віддзеркалює погіршення економічної ситуації в Україні, оскільки миттєво реагує на зниження рейтингу країни відповідно до зміни індексу економічної свободи.

Традиційне сутнісне наповнення *соціального* (розглядають демографічну ситуацію, якість життя, моральні цінності, менталітет, етнічні та релігійні чинники) та *технологічного* (ведуть мову про впровадження інновацій, розвиток інформаційних технологій, рівень технічного забезпечення, фінансування досліджень і розробок тощо) аспектів впливу макросередовища на ринок праці доповнимо розглядом ролі і значення середнього класу як основи стабільного розвитку економіки країни та її політичної системи, як домінуючого чинника у подоланні кризового стану економіки.

Що означає для суспільства наявність в ньому потужного середнього класу? Це: домінування в суспільстві активної життєвої позиції громадян; наявність внутрішніх джерел інвестування; високий платоспроможний попит населення, наявність масштабного внутрішнього ринку; демократичні принципи управління, прагнення відстоювати свої права¹³². Підтримуючи прогресивну роль середнього класу у розвитку суспільства й економіки, українські економісти одностайні в тому, що формування і становлення середнього класу в Україні має ряд невирішених питань теоретико-методологічного характеру. Передусім це питання кількісної визначеності представників середнього класу. Для України оцінки різняться в діапазоні від 10-15% до 40% і вище. Тоді як у розвинених країнах прийнято вважати, що середній клас у суспільстві має становити від 60% населення.

Кількісне зростання середнього класу має чималий вплив на ринок праці, оскільки його представники мають формувати і задовольняти пропозицію і попит на високотехнологічні та інтелектомісткі робочі місця і посади. В цьому контексті довгоочікуваним та перспективним для України є інноваційний шлях розвитку через залучення до сфери зайнятості і ринку праці найбільш активних суб'єктів ринку праці – представників інтелектуальної праці, а саме: науковців, підприємців, менеджерів, фінансистів, висококваліфікованих інженерів, фахівці сфери високих технологій тощо. У контексті реалізації Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки ринок праці вимагає якісної підготовки та залучення до праці спеціалістів такого рівня, які здатні працювати з найновішою технікою, новітніми технологіями, освоювати нові знання, самостійно добувати необхідну інформацію, що є запорукою застосування інновацій у власній професійній діяльності.

На нинішній час за критерієм освіти належність до середнього класу є

¹³²Лібанова Е. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення становлення середнього класу [Текст] / Е. М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 34-60

більш-менш реалізованою: кількість осіб серед зайнятих в Україні, які мають повну вищу, базову вищу, неповну вищу освіту складає 41,9% – відповідно 22,6%, 1,3%. 18%¹³³. Натомість за критерієм доходу приналежність до середнього класу, яка має відображати відповідність між їхньою кваліфікацією та рівнем доходу, є порушеною. Через певні невідповідності та деформації між отриманим рівнем освіти та оплатою праці, між оплатою висококваліфікованої праці та вартістю робочої сили, через зростання інфляції підприємці, бізнес реалізують свої соціально-економічні інтереси в тіньовому секторі економіки, зростає трудова еміграція інтелектуалів та висококваліфікованих працівників, ринок праці втрачає можливості створення нових високотехнологічних робочих місць.

Підсумовуючи, зазначимо, що новітні прояви впливу факторів макросередовища на функціонування національного і регіональних ринків праці, зокрема, зв'язок соціального та технологічного аспектів такого впливу з досліджуванним ринком вимагають здійснення державної політики сприяння створенню середнього класу в Україні. Така політика через зміну державного законодавства, відповідні державні програми має спрямовуватися на: встановлення відповідності між оплатою висококваліфікованої праці та вартістю робочої сили в розрізі професій; захист інтелектуальної власності та зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованих найманих працівників; підтримку підприємництва, відмову від політики «дешевої робочої сили». Лише за таких умов на українському ринку праці задовольнятиметься попит на працівників високої кваліфікації та представників інтелектуальної праці (знансєвих працівників), зникне реальна загроза дефіциту кваліфікованої робочої сили. Сьогодні за відсутності ефективної державної політики регулювання доходів населення для представників середнього класу, в т. ч. «нижчого» середнього класу (працівники науки, культури, освіти, медицини), кваліфікованих працівників альтернативою є шлях української трудової міграції до європейських країн, насамперед, через велику різницю у вартості європейської та української робочої сили. Інакше може стати реальністю те, що «потенціальний за своїми фізичними і розумовими здібностями середній клас залишиться серед мовчазної більшості бідних верств населення в умовах вседозволеності для багатих»¹³⁴.

¹³³ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) Статистичний збірник. Державна служба статистики України - Київ, 2016, - с.50.

¹³⁴ Український середній клас очима його представників. Дискусії у фокус-групах. Центр Разумкова, 2014 Видавництво "Заповіт", 2014. – 68 с.

2.3. Міграційна привабливість регіонів України: індексна оцінка

За даними Міжнародної організації з міграції людство живе в період безпрецедентної мобільності, де кількість мігрантів станом на 2017 рік становить більше 1 млрд осіб в світі¹³⁵. Українські міграційні потоки становлять мізерну частку від загальних об'ємів світових переміщень населення. Але об'єднуючись з іншими, творять та інтегрують українську міграційну систему в нову міжнародну структуру взаємовигідного економічного обміну, співробітництва та розвитку.

Оскільки на сучасному етапі більшість територіальних переміщень відбуваються з метою пошуку нового місця праці, то одним з головних чинників, які впливають на міжрегіональні переміщення, є стан на ринку праці. Регіональна міграція населення відбувається переважно в регіони з більшими можливостями працевлаштування, тобто з менш напруженою ситуацією на ринку праці.

На макроекономічному рівні міграція населення розглядається як вагомий елемент функціонування ринку праці. Звідси випливає, що між міграцією та ринком праці є двосторонній зв'язок: регіональні ринки праці визначають напрями міграції, а переміщення людей впливають на їхній стан¹³⁶.

Поруч з економічними чинниками міграції, які кількісно вимірюються середнім розміром заробітної плати, рівнем цін в країні, якістю життя населення, наявністю робочих місць, стабільним розвитком економіки, виділяють соціально-культурологічні, екологічні (низький рівень радіації, сприятлива екологічна ситуація, розвиток природних ресурсів та рекреації), політичні (стабільність політичної системи, розвиток демократії, відсутність корупції та воєнних конфліктів) та інші. Проте наявність саме економічних розривів в розвитку окремих регіонів призводять до запуску трансформаційних процесів у регіонах та формування міграційних систем різного рівня і форм.

Спробуємо детальніше оцінити міграційну привабливість України та її регіонів, використовуючи індексний метод аналізу.

Основним відносним показником, який характеризує стан економічного розвитку та допомагає визначити міграційну атрактивність країни для потенційних мігрантів виступає індекс міграційної привабливості, який розраховується на макроекономічному рівні як відношення частки ВВП

¹³⁵ Антимігрантська політика в Європі може викликати тільки більше проблем та смертей [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2016-10-11/mojno-postroit-stenyi-po-migrantyi-ih-prosto-oboynut---gendirektor-mom-/7674>.

¹³⁶ Приймак В., Голубник. О., Шинкар Н. Міграційна привабливість регіонів України [Електронний ресурс] / В. Приймак, О. Голубник, Н. Шинкар // Україна: аспекти праці. — 2007. — № 1. — Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20037>

країни в світовому ВВП до частки його населення в загальній чисельності мешканців Землі¹³⁷.

Його значення менше одиниці в Україні в спостережуваному періоді 1996-2017 рр. (рис. 2.7) свідчить про слабкий економічний розвиток держави та про наявність значного імміграційного потенціалу серед населення, який в періоди економічних потрясінь в кінці 90-х років XX ст., 2009 та 2015 роках наростав, а в проміжку порівняно стабільної економічної ситуації досягав свого мінімуму.

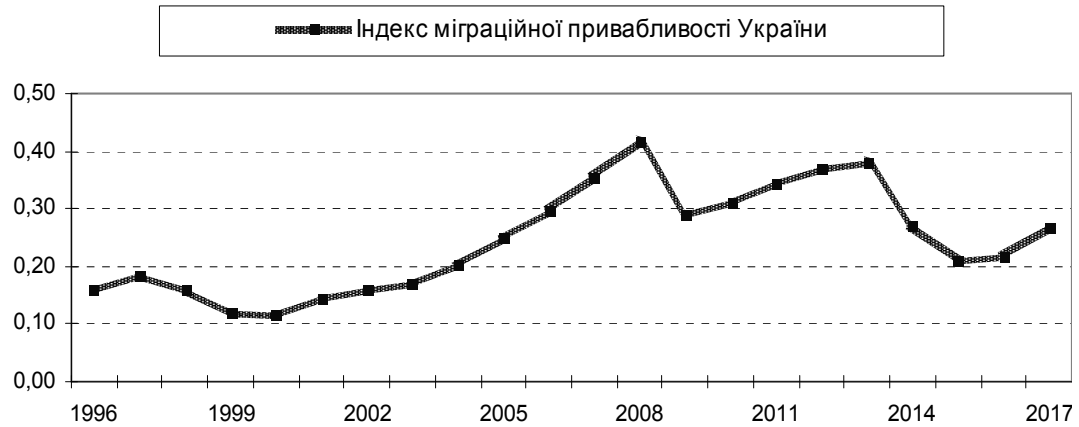

Рисунок 2.7 – Динаміка значень індексу міграційної привабливості України у 1996-2017 рр.

Джерело: авторська розробка

Отже, за результатами міграції Україна в міру економічного розвитку традиційно виступає донором робочої сили, а за даними ООН Україна за величиною емігрантів посідає восьме місце в світі¹³⁸.

Головним кількісним показником для оцінки міграційної ситуації виступає сальдо міграції. Аналіз значення даного індикатора дозволив виділити в часовому проміжку української незалежності декілька хронологічних періодів змін його тенденцій (рис. 2.8).

Початок 90-х років XX ст. ознаменувався появою на політичній мапі світу України та багатьох інших незалежних держав на територіях колишнього Радянського Союзу. Падіння так званої «залізної завіси» дозволило багатьом українцям, які вимушено жили в еміграції, возз'єднатися з рідними сім'ями. Патріотично налаштоване населення активно поверталось на Батьківщину з метою швидкого відродження та розбудови рідної держави. Реєміграційний потенціал 1991-1993 років швидко почав вичерпуватися через погіршення економічної ситуації в Україні. Неефективна соціалістична економічна система відносин потребувала швидкого перелаштовування на ринкову. Швидке зростання цін в 2 тисячі разів у 1992 році та в 10 тисяч разів у 1993 році на фоні все наростаючого безробіття, в результаті закриття нерентабельних підприємств призвели до виникнення четвертої хвилі

¹³⁷ Голубник О. Міграція населення України: регіональні особливості [Електронний ресурс] / О. Голубник // Вісник Львівського університету - Серія економічна. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/7173/7171>.

¹³⁸ В ООН розповіли, скільки становить загальна кількість мігрантів у світі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/News/206194>.

міграції та розпочали процес формування сучасної міграційної системи України.

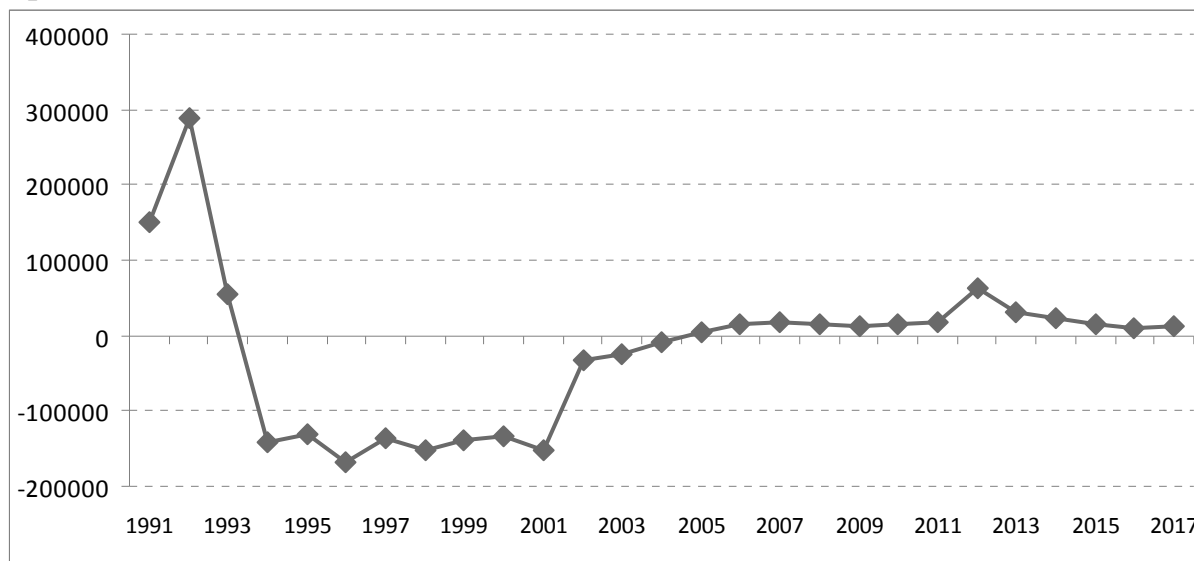

Рисунок 2.8 – Динаміка сальдо міграції в Україні 1991-2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі джерела¹³⁹

Протягом 1994-2004 рр. чисельність населення внаслідок переважаючої трудової міграції зменшувалася в середньому на 111 тис. осіб щороку. Очевидно, що стабілізація економічної ситуації в середині 2000-х років дещо послабила рівень міграційної активності населення, а значення сальдо міграції стабілізувалося і протягом 2006-2017 рр. приймало невеликі додатні значення.

На перший погляд складається враження про незначний вплив міграції на загальну картину демографічного відтворення. Адже загалом у 1991-2017 рр. в Україні за рахунок від'ємного сальдо міграції чисельність мешканців країни скоротилася на 0,5 млн осіб. Відносно показника чисельності населення такі втрати справді незначні. Проте варто взяти до уваги факт неповноти обліку української статистики щодо міграції через недосконалість українського законодавства. Так, під час першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. з'ясувалося, що реальні втрати населення в результаті еміграції за кордон впродовж 1990-х років були принаймні в 1,7 рази більшими, ніж зафіксовані поточним обліком¹⁴⁰.

Тіньова зайнятість українців за кордоном, недовіра до державних структур через тотальну корупцію, бюрократизм, податковий тиск, створили статистичний вакуум щодо реальної кількості українських мігрантів за кордоном.

Наведені вище міркування дозволяють зробити припущення, що хоч за даними офіційної статистики після 2005 року Україна має додатне сальдо міграцій, насправді країна продовжує втрачати населення через міграції, а

¹³⁹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹⁴⁰ Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1694/>

додатне значення даного показника можна пояснити лише тим, що прибуття населення завжди краще реєструється, ніж вибуття¹⁴¹.

Розуміючи недосконалість вітчизняної статистики, спробуємо таки дати загальну оцінку привабливості української міграційної системи, визначивши її ключові особливості.

Міграція впливає на розвиток традиційних територіальних суспільних систем. Змінює статевовікову та екістико-поселенську структуру, підлаштовується під потреби ринку праці та робочої сили, залежить від географічного розташування конкретної території.

Інтенсивні міграційні потоки в межах української міграційної системи сформували традиційні центри притягання та відштовхування людських ресурсів, змінивши поселенську структуру розселення в бік її урбанізації та творення міських агломерацій. Територіальний аналіз рівня прибуття та вибуття міжнародних мігрантів у 2002-2017 рр. в розрізі областей України дозволив виявити найпривабливіші зони їхнього осідання. Ними були Одеська (200 осіб на 100 тис. населення), а також Харківська область, місто Київ (157 осіб та 184 особи на 100 тис. населення відповідно). В списку найменш бажаних для проживання опинилися здебільшого регіони Західної України: Закарпатська, Рівненська, Тернопільська, Львівська, Хмельницька, Волинська області (рис. 2.9).

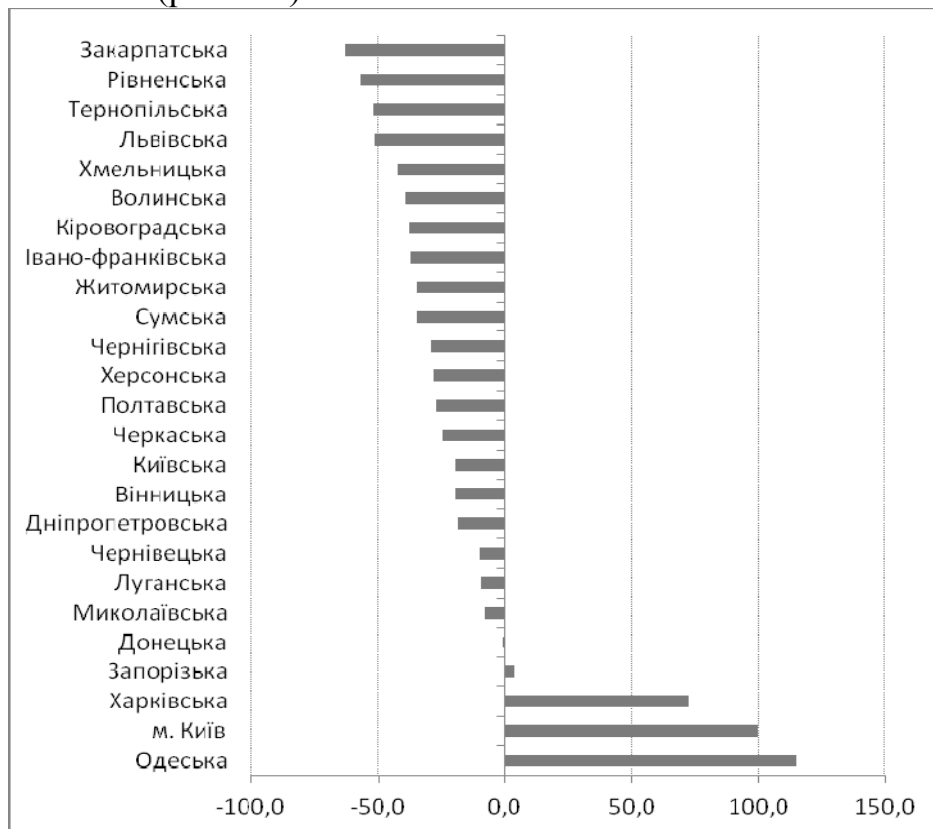

Рисунок 2.9 – Абсолютне відхилення середнього рівня прибуття мігрантів в розрізі регіонів України за 2002-2017 рр.

Джерело: авторська розробка

¹⁴¹ Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1694/>

Найактивніші еміграційні настрої зберігалися у індустріальних східних областях України та у м. Києві. Так, у Луганській області щороку офіційно за кордон виїжджало близько 100 осіб на 100 тис. населення, у м. Києві та Харківській – 90 осіб, у Запорізькій – 70 осіб на 100 тис. населення.

Загалом у 2002-2016 рр. за даними офіційної статистики на територію України з інших держав приїхало близько 602 тис. осіб, в той час як виїхало 440 тис. осіб.

Аналіз значень показника абсолютного відхилення фактичного рівня прибуття мігрантів та безробіття від їхніх усереднених значень у 2002-2017 рр. дозволив підтвердити факт про наявність щільного оберненого зв'язку між показниками безробіття та прибуття мігрантів (рис.2.10, 2.11).

Найнижчі середні рівні безробіття традиційно припадають на порівняно економічно розвинені центри України: Харківську, Київську, Львівську область та м. Київ. Водночас найгірші значення показників працевлаштування зафіксовані у Донецькій, Луганській областях та деяких аграрних регіонах країни.

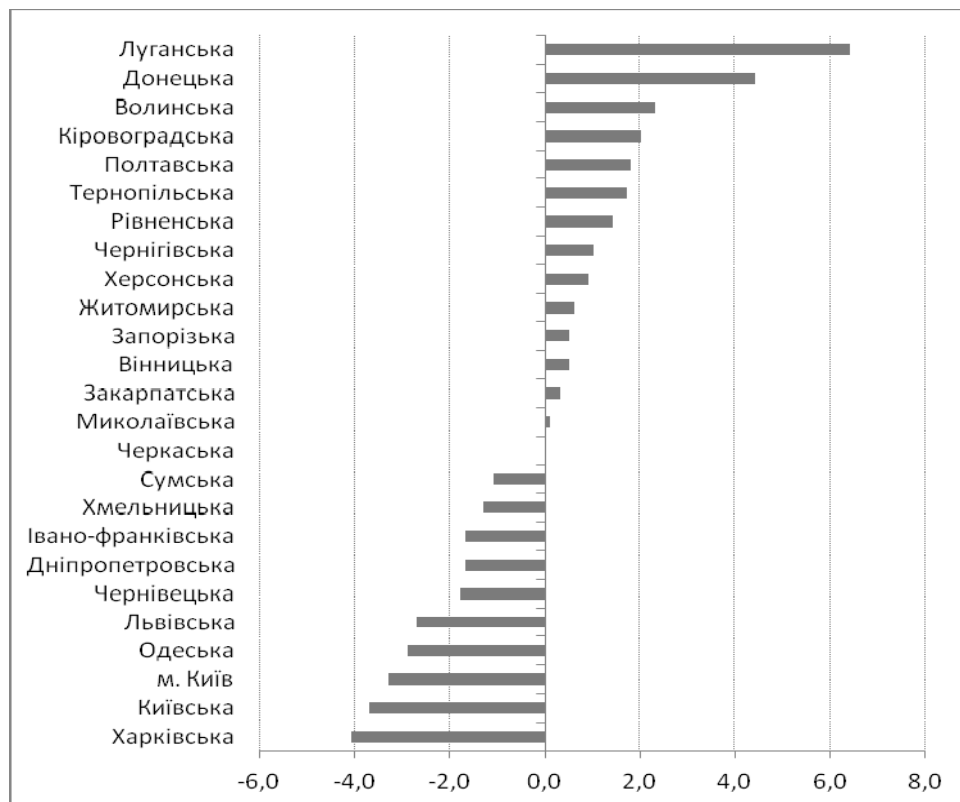

Рисунок 2.10 – Абсолютне відхилення середнього рівня безробіття в розрізі регіонів України за 2002-2017 рр.

Джерело: авторська розробка

Поруч зі зміною екістико-поселенської структури впродовж 1993-2017 рр. змінювався географічний вектор української закордонної міграції в бік західного спрямування (рис. 2.11). Очевидно євроінтеграційні прагнення України підсилили інтенсивність міграційних потоків до країн Західної Європи.

Протягом 1994-2016 рр. частка мігрантів, що виїжджають на постійне

місце проживання в країні Європейського Союзу, зросла в 12 разів (з 3% у 1994 році до 37% у 2016 році), тоді як частка російської еміграції в загальній сукупності еміграційних випадків зменшилась більш ніж удвічі з 70% до 31%. Загалом в структурі еміграції частка осіб, які виїжджають з України в країни СНД, зменшилась вдвічі з 80% у 1994 році до 40% у 2016 році. Пік активності еміграційних процесів, спрямованих на далеке зарубіжжя в країні Америки, припав на початок 2000-х років. Найвища частка еміграції в ці країни припала на 2003 рік – близько 16% від загальної кількості осіб вибулих за кордон.

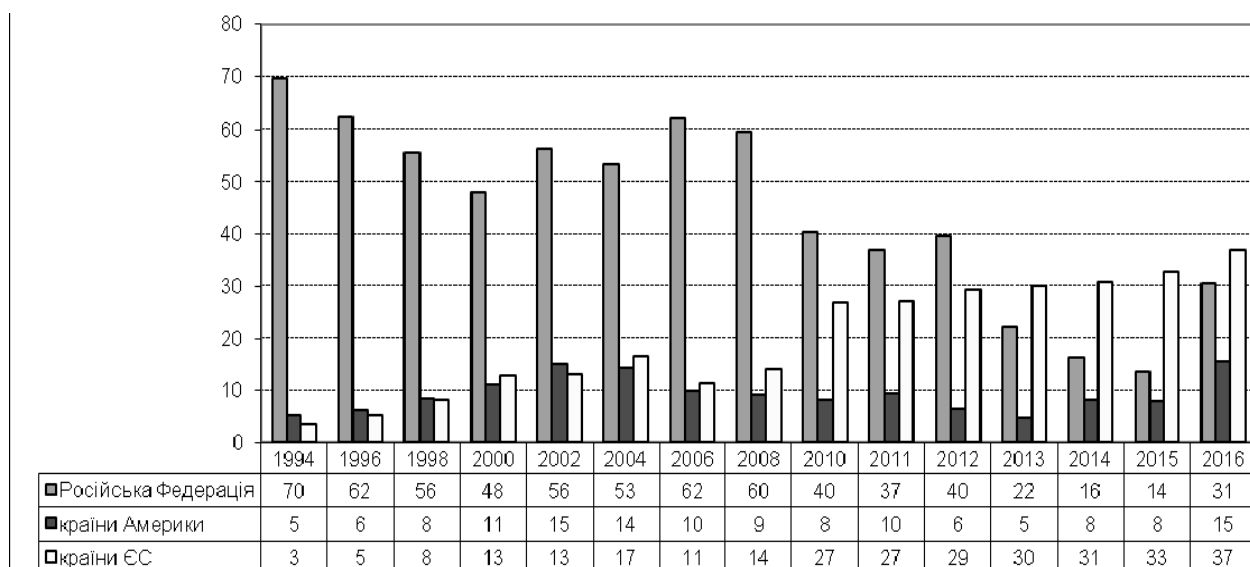

Рисунок 2.11 – Частка еміграції в країни-члени ЄС, Америки та Російської Федерації за 1994-2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі джерела¹⁴²

Очевидно міграційна привабливість країн Західної Європи значно вища від загального показника по Україні, а основним фактором притягування людських ресурсів традиційно виступає порівняно високі значення показників оплати праці.

Для прикладу, у Німеччині на противагу Україні значення індексу міграційної привабливості в 4-5 разів перевищувало одиницю, що говорить про значний дефіцит робочої сили на німецькому ринку праці. За спостережуваний період 2006-2017 рр. рівень середньої заробітної плати українців, які проживають у Німеччині, майже у 5 разів перевищував загальноукраїнські значення. В 2006 році український мігрант у Німеччині отримував за свою працю 713 євро або 4 518 грн при обмінному курсі 6,33 гривні за євро, тоді як в Україні – 1 041 грн. У 2017 році – 1 174 євро або 35 224 грн при середній заробітній платі в Україні в 7 104 грн (табл. 2.2).

Українці, покидаючи Батьківщину, виконують здебільшого фізично важку і виснажливу роботу, а тому середній рівень заробітку німецьких

¹⁴² Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

українських мігрантів порівняно невисокий і коливається в межах 35-40% від заробітку звичайного працівника. Загалом середній рівень винагороди за виконану працю в Німеччині є у 12 разів вищий ніж в Україні (табл. 2.2). Такий стан справ свідчить про слабку конкурентну спроможність українського ринку праці в боротьбі за людський капітал та подальші ризики втрати людського потенціалу в недалекому майбутньому.

Таблиця 2.2 - Порівняльний аналіз ситуації на ринку праці в Україні та Німеччині в 2010-2017 рр.

	2010	2014	2015	2016	2017	2017/2010
Німеччина						
Середня заробітна плата, грн./міс.	24574	41385	65591	78736	85777	3,5
Оплата праці мігрантів, грн./міс.	13324	21908	34720	41646	45636	3,4
Оплата праці українців, грн./міс.	8995	15417	22727	30810	35225	3,9
Рівень безробіття, %	7,6	5	4,6	4,1	3,8	0,5
Мінімальна оплата праці, грн./міс.	-	-	34889	40740	43206	-
Індекс інфляції, %	101,10	100,90	100,30	100,50	101,80	110,2
Співвідношення середнього рівня оплати праці до заробітної плати зайнятих українців у Німеччині	2,73	2,68	2,89	2,56	2,44	-
Україна						
Середня заробітна плата	2250	3480	4195	5183	7104	3,2
Рівень безробіття, %	8,8	9,7	9,5	9,7	9,9	1,1
Мінімальна оплата праці	869	1218	1218	1378	3200	3,7
Індекс інфляції, %	109,1	124,9	143	112	114	208,3
Німеччина/Україна						
Співвідношення заробітної плати зайнятих в Німеччині до середнього рівня оплати праці зайнятих в Україні	10,9	11,9	15,6	15,2	12,1	-
Співвідношення заробітної плати зайнятих українців у Німеччині до середнього рівня оплати праці зайнятих в Україні	4,0	4,4	5,4	5,9	5,0	-
Співвідношення рівня безробіття в Україні до Німеччини	1,2	1,9	2,1	2,4	2,6	-
Співвідношення рівня мінімальної заробітної плати в Німеччині та Україні	-	-	28,6	29,6	13,5	-

Джерело: авторська розробка

Оцінити потребу в додатковій робочій силі на обласному рівні можна при обчисленні індексу регіональної міграційної привабливості. Взявши за основу методику обчислення індексу міграційної привабливості країни¹⁴³, ми замінили

¹⁴³ В.А.Моденов, А.Г.Носов. Россия и миграция. История, реальность, перспективы. – Москва, Прометей, 2004, Изд. 2-е, 328 с.- С. 296.

показник чисельності населення на кількість економічно активного населення (адже саме категорія економічно активного населення в основному бере участь у створенні валового регіонального продукту) та отримали формулу:

$$IPMP_i = \frac{\frac{BPI_i}{\sum_{i=1}^n BPI_i}}{\frac{EAI_i}{\sum_{i=1}^n EAI_i}} \quad (2.1)$$

де BPI_i – валовий регіональний продукт i -го регіону;

EAI_i – кількість економічно активного населення i -го регіону.

Результати розрахунку індексу регіональної міграційної привабливості областей України представлені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3 – Динаміка значень індексу регіональної міграційної привабливості областей України у 2009-2017 рр.

	2009	2011	2013	2015	2017
Вінницька	0,602	0,661	0,638	0,747	0,767
Волинська	0,621	0,661	0,616	0,667	0,623
Дніпропетровська	1,461	1,136	1,342	1,384	1,189
Донецька	1,205	1,321	1,175	0,765	1,188
Житомирська	0,560	0,601	0,605	0,644	0,631
Закарпатська	0,520	0,571	0,546	0,527	0,434
Запорізька	1,090	1,072	0,922	0,980	0,962
Івано-Франківська	0,706	0,794	0,805	0,793	0,634
Київська	0,981	0,912	1,279	1,269	1,226
Кіровоградська	0,650	0,741	0,691	0,820	0,808
Луганська	0,873	0,841	0,810	0,398	0,664
Львівська	0,698	0,738	0,774	0,806	0,762
Миколаївська	0,754	0,849	0,748	0,806	0,789
Одеська	0,977	0,960	0,854	0,869	0,840
Полтавська	1,072	1,229	1,176	1,287	1,340
Рівненська	0,624	0,660	0,593	0,677	0,560
Сумська	0,641	0,708	0,651	0,717	0,661
Тернопільська	0,529	0,514	0,547	0,580	0,508
Харківська	0,995	0,943	0,889	0,913	0,882
Херсонська	0,553	0,610	0,549	0,584	0,587
Хмельницька	0,577	0,626	0,623	0,701	0,653
Черкаська	0,699	0,662	0,750	0,826	0,775
Чернівецька	0,493	0,492	0,465	0,464	0,388
Чернігівська	0,638	0,723	0,674	0,714	0,682
м. Київ	2,687	2,612	2,764	3,059	2,880

Джерело: авторська розробка

Аналізуючи дані табл. 2.3 можна зробити висновок, що у 2009-2017 рр. в Україні найпривабливішими центрами міграції і потреб у додатковій робочій силі були в Київ, Київська, Полтавська, Дніпропетровська області. Їхні індекси міграційної привабливості істотно вирізнялися серед інших регіонів України. В п'ятірку найменш бажаних для імміграції, окрім Чернівецької та Закарпатської областей, входять Житомирська, Чернігівська та Сумська область.

На основі одержаних даних виконано кластеризацію областей України за значенням індексу регіональної міграційної привабливості у 2009-2017 рр.

За результатами оцінювання, сформовано три кластери країн:

1. Привабливі для мігрантів ($IPMP > 1$).
2. Непривабливі для мігрантів ($IPMP < 1$).
3. Змінно привабливі (в аналізованому періоді приймав значення як більше одиниці, так і менше).

У межах другого кластеру нами виокремлено ще дві групи регіонів.

Порівняльний аналіз $IPMP$ в розрізі регіонів України підтвердив тезу про те, що здебільшого Україна, як і її регіони, виступають донорами робочої сили. Дві третини регіонів України (16 областей) абсолютно непривабливі для потенційних мігрантів (табл. 2.4). Для них притаманний надлишок робочої сили та високий рівень еміграційного потенціалу населення, який при сприятливих економічних обставинах може перерости з етапу «ідеї» до «дії» та сформувати відплив економічно активного населення за межі даних територіальних утворень.

Таблиця 2.4 – Кластеризація регіонів України за значенням показника регіональної міграційної привабливості

Кластер		Регіони	Кількість регіонів, що потрапляють у кластер	Діапазон зміни показника
Кластер 1: Привабливі для мігрантів		м. Київ, Київська, Дніпропетровська, Полтавська область	4	>1
Кластер 2: Непривабливі для мігрантів	Менш непривабливі	Запорізька, Кіровоградська, Одеська, Харківська область	4	0,8-1
	Більш непривабливі	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	16	$\leq 0,8$
Кластер 3: Змінна привабливість		Донецька	1	

Джерело: авторська розробка

Дефіцит працездатного населення традиційно зберігається лише у столиці, яка за рівнем міграційної привабливості майже втричі випереджає інші регіони, також у Київській, Дніпропетровській та Полтавській областях. Саме вони виступають основними ядрами притягання людських ресурсів в українській міграційній системі.

У третій кластер, куди увійшли регіони зі змінною міграційною привабливістю серед українських областей, потрапила лише Донецька область. Донбас, володіючи значними природними ресурсами та індустріальними можливостями, завжди відзначався великим попитом на робочу силу. Проте загострення військово-політичної ситуації на Сході України у 2014 році не лише унеможливило роботу багатьох підприємств, а й створило загрози для безпеки життя та здоров'я мирного населення і, як наслідок, знизило рівень міграційної привабливості.

Отримані результати підтверджують, що основними мотивами, які зумовлюють міграцію населення, є передусім економічні причини. Серед них найвагомішим при оцінці привабливості країн виступають регіональні ринки праці¹⁴⁴. Саме вони формують напрями міграційних потоків, іншими словами є своєрідними регуляторами інтенсивності територіальних переміщень та головною умовою творення територіальної міграційної системи.

Оцінка міграційної привабливості регіонів України виступає першим етапом на шляху визначення основних механізмів регулювання міграційних процесів. Закономірності міграційної політики полягають в тому, що вона торкається проблем у різних сферах суспільного життя. Якщо розглянути основні чинники, що впливають на міграційну сприйнятливість, то можна визначити напрямки конкурентних переваг держава.

РИНДЗАК О.Т.

кандидат економічних наук

2.4. Моніторинг мобільності населення в умовах безробіття (на прикладі Львівської області)

Аналіз основних міграційних трендів в Україні та її окремих регіонах показав, що однією з найгостріших проблем на сьогоднішній день залишається проблема міграційних втрат. Зокрема, станом на 2017 рік сукупна чисельність емігрантів – вихідців з України – становила 5,9 млн осіб, третина з яких має базову або закінчену вищу освіту¹⁴⁵. До того ж, за останній період спостерігається тенденція до зростання масштабів еміграції з

¹⁴⁴ Волошин Г. В. Теоретичні проблеми визначення індексу міграційної привабливості країн-членів ЄС [Електронний ресурс] / Г. В. Волошин – Режим доступу до ресурсу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1941/1705>.

¹⁴⁵ United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. International Migration Report 2017: Highlights. – New York, 2017. – P.13.

України (як правило, з метою працевлаштування за кордоном). Значні соціально-демографічні, економічні втрати окремих регіонів-донорів робочої сили, держави загалом актуалізують потребу вдосконалення механізму регулювання міграції у напрямку підвищення його ефективності. Розробка і реалізація основних важелів такого механізму повинна ґрунтуватись не лише на аналізі реальної ситуації в міграційній сфері, а й на оцінюванні можливих масштабів й основних напрямків міграційних потоків у найближчій перспективі, визначенні рівня мобільності працездатного населення.

На сьогоднішній день більшість наукових праць ґрунтується на статистичній інформації, присвячена теоретико-методологічним основам дослідження мобільності або ж аналізу існуючого територіального, міжгалузевого, професійного руху населення, зміні його соціального чи професійного статусу¹⁴⁶. Такі дослідження є дуже важливими, оскільки дозволяють ідентифікувати існуючі проблеми та розробляти відповідні заходи механізму регулювання міграції. Однак йдеться головню про політику реагування, та в умовах демографічної й економічної кризи важливо посилювати превентивні заходи механізму регулювання міграції, спрямовані на збереження, примноження та ефективне використання людського потенціалу держави. Це актуалізує необхідність визначення ступеня готовності працездатних громадян до праці в Україні чи поза її межами. Тобто йдеться про актуалізацію вивчення мобільності як потенції, здатності й готовності особи (групи осіб) до навчання, зміни професії, місця проживання тощо.

У контексті цього дослідження мобільність розглядаємо як характеристику рівня «рухливості» індивіда, його здатність, потенційну готовність до певного типу змін (професії, виду діяльності, місця прикладання праці чи місця проживання і т.п.). Зокрема, у цьому параграфі мова йде про два основні види мобільності: трудову й територіальну (міграційну).

Актуальність обстежень у Львівській області пояснюється тим, що вона виступає прототипом тих міграційних процесів, які відбуваються сьогодні в Україні. Крім того, саме цей регіон є як важливою транзитною зоною для міжнародних мігрантів, так і територією походження значної кількості мігрантів. Попередні дослідження показують, що найактивнішу групу потенційних мігрантів (так звану «групу ризику») становлять працездатні громадяни, котрі не мають постійного місця праці. Тому, з метою виявлення рівня мобільності безробітних, їхньої готовності до працевлаштування в Україні та поза її межами скористаємося результатами панельного несучільного анкетного опитування (на основі квотної вибірки), проведеного автором у складі робочої групи відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону (Державна установа «Інститут регіональних досліджень

¹⁴⁶ Приймак В.І. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці / І.В. Приймак // Регіональна економіка. – 2001. – №4. – С.76 – 82; Семів Л.К. Мобільність робочої сили в умовах ринкової економіки / Л.К. Семів, Р.А. Семів / Соціально-трудова потенція: теорія і практика (під ред. Долішнього М.І., Злупка С.М.). Частина І, 1994, К.: Наукова думка. – С.98-125.

імені М.І.Долішнього НАН України») при сприянні Львівського міського центру зайнятості. Основними ознаками відбору стали ті соціально-демографічні характеристики населення, які значною мірою впливають на рівень його мобільності, а саме: вік, стать і освіта. Анкетування проводилось серед безробітних осіб, які звертались по допомогу щодо працевлаштування до Львівського міського центру зайнятості, у листопаді-грудні 2013, 2014, 2015, 2016 та 2018 років. Щороку розповсюджувалось по 500 анкет (гранична похибка вибірки $\Delta=0,05$). Однак, враховуючи рівень їх повернення та відсіювання за коректністю заповнення, аналізу підлягало 360 анкет за 2013 рік, 400 – за 2014 рік, 350 – за 2015, 345 – за 2016 та 338 – за 2018 рік.

Соціально-демографічні характеристики респондентів за досліджувані роки коливалися в межах до 5%, тому наводимо пропорцію за результатами 2018 року: 40% – особи чоловічої статі, 60% – жіночої. Молодь до 35 років – 40%, особи середнього віку (35 - 44 р.) – 27%, особи старшого віку (45 років і старше) – 33%. Більшість безробітних мали базову або ж повну вищу освіту (66%), 26% – професійно-технічну і лише 8% – повну середню освіту.

Одним із вихідних моментів оцінки трудової мобільності населення є виявлення причин його тимчасової незайнятості. Загалом, все різноманіття причин безробіття поділяють на такі групи: економічні (спад виробництва, ліквідація, реорганізація, перепрофілювання підприємства, зміна форми власності); соціально-нормативні (звільнення за порушення трудової дисципліни); соціальні (звільнення за власним бажанням через незадовільний рівень оплати праці, нерегулярність її виплат і т.п.); соціально-демографічні (відсутність на ринку праці вакансій для випускників навчальних закладів різного рівня, звільнення зі строкової військової служби) та інші¹⁴⁷.

Усю сукупність причин безробіття ми розглянули через призму добровільності вибору самої особи. Результати опитування показали, що у 2013 році частки осіб, котрі звільнились добровільно і тих, котрі втратили місце праці не зі своєї волі, була майже рівними і становили відповідно 40% і 38,5% усіх причин (табл. 2.5). Далі відбувалося поступове зростання частки тих, хто звільнився добровільно при одночасному скороченні примусово звільнених: у 2018 році вони становили вже 61,8% та 28,1%. Найпоширенішою причиною добровільного безробіття є низький рівень оплати праці, вага якого за досліджуваний період зростає удвічі: з 15,9% у 2013 році до 32% у 2018 році. Інші причини з цієї групи отримали незначну кількість вибору.

Серед примусових звільнень найбільшу частоту вибору отримала причина «скорочення штатів». Найвищою вона була у 2014 році і становила чверть усіх респондентів. Закриття підприємства спричинило безробіття у 11-13% опитаних протягом 2013-2016 рр. У 2018 році частка цієї групи безробітних скоротилась майже вдвічі і становила 5,9%.

У 2013 і 2015 роках майже кожен десятий з опитаних не зміг працевлаштуватись після закінчення вищого навчального закладу. Однак, у

¹⁴⁷ Садова У. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / Уляна Садова, Любов Семів. Редкол.: відп.ред. академік НАН України М.І. Долішній. – Львів, 2000. – С. с.141-142.

2018 році частка цієї групи безробітних скоротилась більше, ніж у два рази і становила 4,4%. Слід зауважити, що це відбувається на фоні високого рівня молодіжного безробіття у Львівській області та його зростання за останній період. Така ситуація може свідчити про те, що звертання по допомогу до центрів зайнятості не є популярним способом вирішення проблем працевлаштування серед молоді.

Таблиця 2.5 – Основні причини безробіття, % опитаних
(2013-2016 рр., 2018 р.)

<i>Причини безробіття</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2018</i>
<i>Звільнився добровільно, у т.ч. через (у% до всіх причин):</i>	<i>40</i>	<i>39,6</i>	<i>44,7</i>	<i>54,7</i>	<i>61,8</i>
низький рівень оплати праці	15,9	16,5	23,4	23,8	32
нестабільність виплат зарплати	5,3	4	4,6	2,6	4,4
шкідливі, погані умови праці	4,2	3,3	4,6	6,4	5,6
незручний режим роботи	5,6	5,5	2,9	7,3	6,8
зміну місця проживання	2,8	3	3,2	4,4	6,8
значну віддаленість помешкання від роботи	2	2	3,4	5	4,4
конфлікт у трудовому колективі	4,2	5,3	2,6	5,2	1,8
<i>Звільнили примусово, у т.ч. через (у% до всіх причин):</i>	<i>38,5</i>	<i>44,7</i>	<i>37,8</i>	<i>35,3</i>	<i>28,1</i>
закриття підприємства	10,8	11,2	12,9	10,8	5,9
зміну спеціалізації підприємства	0,6	1,3	0,6	0,9	1,8
скорочення штатів	19,3	25,4	20,3	17,5	13
порушення трудової дисципліни	0,3	0,8	0	0,3	0,3
закінчення строку дії контракту	7,5	6	4	5,8	7,1
<i>Не зміг працевлаштуватись після ВНЗ</i>	<i>11,7</i>	<i>7</i>	<i>9,4</i>	<i>3,8</i>	<i>4,4</i>
<i>Не зміг працевлаштуватись після роботи за кордоном</i>	<i>0,3</i>	<i>0,5</i>	<i>1,2</i>	<i>0</i>	<i>0,3</i>
<i>Інші причини</i>	<i>9,5</i>	<i>8,2</i>	<i>6,9</i>	<i>6,2</i>	<i>5,4</i>
Всього	100	100	100	100	100

Джерело: складено авторами за результатами моніторингового дослідження

На інші причини безробіття вказувало від 5% до 10% респондентів. Тут здебільшого вписували такі варіанти: стан здоров'я, демобілізація зі ЗСУ, декретна відпустка. Позитивною є наявність таких відповідей: обмежені можливості особистісного і професійного зростання, бажання змінити вид діяльності. На наш погляд, такі причини добровільного звільнення є свідченням трудових мотивацій інноваційного типу та високого рівня мобільності окремих учасників опитування.

Ще одним важливим індикатором трудової мобільності незайнятих осіб слугує вибір ними способів вирішення проблем власного працевлаштування і загальна готовність до її вирішення. Загалом, за результатами опитування можна констатувати наявність у безробітних чіткої позиції щодо пошуку роботи в межах своєї країни. Так, на запитання «Що Ви готові зробити, щоб

оперативно вирішити проблему власного працевлаштування?» більшість з них обирали варіант активного пошуку роботи за спеціальністю в Україні (табл. 2.6). При цьому, найбільша частка респондентів демонструвала готовність такого пошуку у 2014 році (76%), а найменша – у 2016 р. (64,3%). У 2018 році ця частка знову почала зростати і становила 68,6%. Досить популярним варіантом відповіді став також намір розпочати власну справу: найчастіше його обирали у 2016 році (29,6% усіх відповідей). Такий результат показує, що стимулювання розвитку підприємництва в регіоні може стати актуальною альтернативою безробіттю та виїзду за кордон економічно активного населення.

Кожен п'ятий респондент висловив готовність пройти курс професійної підготовки чи перепідготовки, а ще чверть – взагалі змінити вид діяльності. Частка охочих отримати другу спеціальність за досліджуваний період коливалась в межах 15-19%. Слід зауважити, що трудова міграція як основний спосіб вирішення проблеми працевлаштування є прийнятною для порівняно невеликої частки опитаних (12-16%). Крім того, за досліджуваний період знизилась частка осіб, які обрали варіант виїзду за кордон на постійно: з 9% у 2013 році до 3,8% у 2018 р.

Таблиця 2.6 – Розподіл відповідей на запитання: «Що Ви готові зробити, щоб оперативно вирішити проблему власного працевлаштування?» (2013-2016 рр., 2018 р.), % спостережень¹⁴⁸

Варіанти відповідей	2013	2014	2015	2016	2018
Продовжувати активно шукати роботу за спеціальністю в Україні	70,3	76,0	72,6	64,3	68,6
Отримати другу спеціальність	18,9	19,0	16	15,1	16,9
Пройти курс професійної підготовки чи перепідготовки	21,4	26,5	23,8	21,2	15,1
Змінити вид діяльності	26,7	22,8	20	26,4	23,7
Розпочати власну справу	28,9	21,3	23,5	29,6	24
Переїхати жити і працювати в інший регіон України	4,4	1,5	0,9	3,8	1,2
Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України	1,4	1,8	1,2	2,3	1,5
Їздити на тимчасові заробітки в інші країни	5,8	6,0	8,1	6,1	6,2
Виїхати за кордон на роботу на тривалий час	9,7	5,8	9,5	6	6,5
Виїхати за кордон на постійне місце проживання	8,9	7,5	6,8	4,1	3,8
Нічого не робити	0,3	0,8	0,3	0,6	0,6
Інше	0,6	0,8	0,3	0	3,8

Джерело: складено автором

Найменш популярним способом оперативного вирішення проблеми власного працевлаштування для учасників опитування стали поїздки на

¹⁴⁸ Можна було обирати кілька із 11 запропонованих альтернатив, тому частка відповідей у підсумку становить більше, ніж 100%

тимчасові заробітки в інші регіони України або ж повне переселення в інші регіони. Ці варіанти відповіді отримували від 1% до 8% вибору. Така ситуація вказує на низький рівень внутрішньої мобільності населення та на необхідність розробки ефективних механізмів стимулювання внутрішньої міграції як можливої альтернативи зовнішній.

Позитивним є той момент, що варіант «нічого не робити» жодного року не отримав й одного відсотка вибору (коливався в межах від 0,3% до 0,8%). Це може свідчити про активну життєву позицію респондентів, їх високий рівень трудової мобільності та про відсутність у них патерналістичних очікувань. Цю гіпотезу можна частково перевірити при дослідженні найбільш прийнятних для респондентів механізмів забезпечення їх матеріального добробуту. Загалом, усі відповіді, які отримали 1% і більше підтверджень, проранжовано нами від найбільш до найменш популярних за результатами останнього етапу дослідження, проведеного у 2018 році. Так, серед запропонованих варіантів відповіді на питання: «Які способи забезпечення матеріального добробуту для Вас найбільш прийнятні?» більшість респондентів протягом п'яти років таким способом обрали для себе постійну, добре оплачувану роботу в Україні (табл. 2.7). З 2013 по 2016 рік частка таких респондентів залишалась майже незмінною, та у 2018 році вона зменшилась до 84,6%, що на десять відсоткових пунктів менше від відповідного показника 2013 року.

Таблиця 2.7 – Найбільш прийнятні способи забезпечення матеріального добробуту респондентів, % спостережень¹⁴⁹ (2013-2016 рр., 2018 р.)

Варіанти відповіді	2013	2014	2015	2016	2018
Постійна, добре оплачувана робота в Україні	94,7	93	91,6	91,3	84,6
Відкриття власної справи	36,1	26,5	23,9	24,2	21,3
Постійна, добре оплачувана робота за кордоном	15,3	11	16,7	12,2	14,2
Робота в кількох місцях	16,1	14	10,1	9	12,1
Тимчасові заробітки за кордоном	7,8	5,8	11,5	4,4	12,1
Державна підтримка	10	11,5	6,3	5,8	5
Використання попередніх заощаджень	4,2	6,5	2,3	3,8	4,7
Здача житла/землі в оренду	6,7	3,8	3,5	3,8	2,7
Підтримка родичів	6,1	5,8	7,2	2,9	2,7
Грошові перекази від родичів з-за кордону	1,1	1,3	0,9	0,3	1,8
Підтримка друзів та знайомих	1,4	1	0,6	0,6	1,5

Джерело: складено автором

Наступним за частотою вибору прийнятним варіантом для респондентів стало «відкриття власної справи». При цьому, підприємницькі наміри найбільшою мірою були виражені у 2013 році, а потім з роками поступово зменшувались з 36% (2013 р.) до 21,3% (2018 р.). Постійна, добре

¹⁴⁹ Можна було обирати кілька із 14 запропонованих альтернатив, тому частка відповідей у підсумку становить більше, ніж 100%

оплачувана робота за кордоном зайняла третій ранг значущості за частотою отриманого вибору у 2015, 2016 і 2018 роках. Натомість, у 2013 і 2014 році цей ранг займала робота в кількох місцях. Показовим є зменшення частки респондентів, які сподіваються на державну підтримку: якщо у 2013 р. їх було 10%, то у 2018 р. – удвічі менше (5%). Однак, навіть особи, котрі сподіваються на державну підтримку, поряд з цим пунктом водночас вказували активні заходи забезпечення свого матеріального добробуту: постійна робота в Україні, зайнятість в кількох місцях чи відкриття власної справи.

Тимчасові заробітки за кордоном стали найпопулярнішим варіантом відповіді у 2018 році, порівняно з іншими досліджуваними роками. Зокрема, якщо у 2018 р. 12,1% респондентів обрали цю альтернативу, то у 2016 р. – лише 4,4%. У підсумку можна стверджувати, що більше чверті безробітних у 2018 році розглядали міграцію як найбільш прийнятний спосіб матеріального забезпечення своєї сім'ї. Для порівняння: частка таких осіб у 2013 р. становила 23%, 2014 р. – 17%, 2015 р. – 28%, а у 2016 р. – лише 17%. Тобто 2015 рік деякою мірою виділяється більшою виразністю міграційної налаштованості респондентів.

Значно рідше учасники опитування вказували на такі варіанти: здача житла/землі в оренду, використання попередніх заощаджень, підтримка родичів або друзів, знайомих, грошові перекази з-за кордону. Крім цього, частота вибору двох перших варіантів відповіді скоротилась вдвічі за досліджуваний період. На продаж власного майна, підтримку недержавних установ чи отримання грошей у кредит, щоб забезпечити свій матеріальний добробут, не наважився практично ніхто з респондентів (ці три варіанти відповіді обрало 0 – 0,4% респондентів).

Окрім іншого, було виявлено найбільш бажані види економічної діяльності, у яких безробітні бачать своє працевлаштування у майбутньому. За роки дослідження такими видами стали: інформація та телекомунікації; торгівля і послуги; промисловість. Крім того, у 2014-2015 рр. досить популярними були сфери освіти, культури, туризму, а у 2016 році – фінансова та страхова діяльність. Найменш бажаними для працевлаштування видами економічної діяльності є: діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, операції з нерухомим майном, сільське господарство та лісництво.

Рівень територіальної мобільності можна проаналізувати за допомогою вивчення міграційних установок населення, його готовності до трудової міграції. При цьому серед потенційних мігрантів ми розрізняємо ймовірних і «твердих». Так, особи з позитивними міграційними установками, але ще не прийнятим рішенням щодо міграції є ймовірними мігрантами. Для «твердих» мігрантів, окрім позитивних міграційних установок, характерним є психологічний стан готовності до виїзду з певного населеного пункту, переселення, прийнятим рішенням щодо міграції та певними діями, пов'язаними з реалізацією цього рішення. Результати проведеного нами дослідження показали, що за досліджувані роки частка «твердих» трудових

мігрантів (осіб, котрі мають плани щодо працевлаштування за кордоном найближчим часом) має хвилеподібну динаміку. Так, у 2013 році частка таких мігрантів становила 19,8%, а у 2014 році зменшилась на 6 відсоткових пункти (рис. 2.12). Проте, вже у 2015 році вона зросла аж удвічі порівняно з попереднім роком, а у 2016 році знову спостерігається незначне скорочення до 22% респондентів. На наш погляд, певне зменшення частки «твердих» трудових мігрантів у 2016 році частково зумовлене початком хоч і незначного, але все ж зростання економіки України. У 2018 році знову зафіксовано зростання частки респондентів, котрі мають плани щодо працевлаштування за кордоном найближчими роками. Вона становить чверть усіх опитаних.

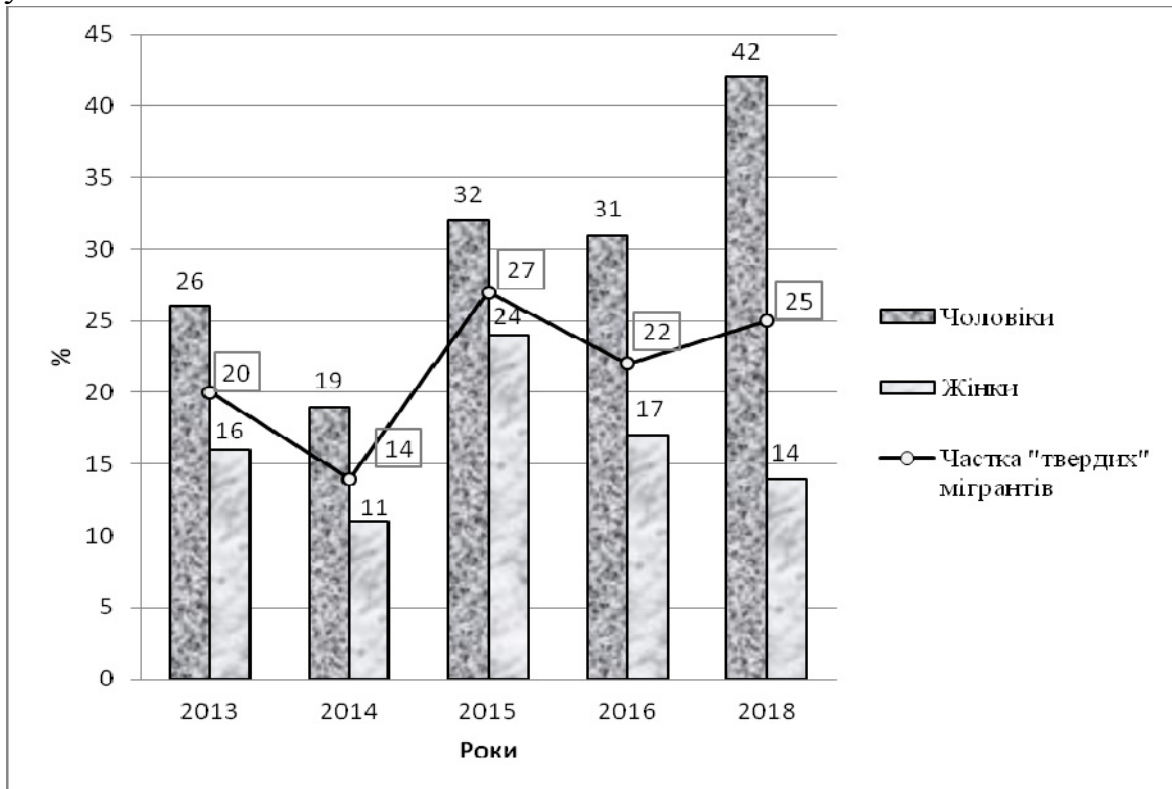

Рисунок 2.12 – Динаміка частки «твердих» мігрантів загалом (% до усіх опитаних) та у кожній статевій групі (% до осіб кожної статі) (2013-2016 рр., 2018 р.)*

Джерело: складено автором

Беручи до уваги соціально-політичні події досліджуваного періоду (обрання нового уряду, президента), є підстави припустити, що зниження міграційної готовності населення у 2014 році пов'язане з патріотичними настроями, позитивними очікуваннями змін і надіями на краще майбутнє. Натомість, різке зростання міграційних преференцій безробітних у 2015 році може слугувати індикатором загального розчарування і невиправданих надій, а також пов'язане із розпалом воєнних дій на Сході України.

Особи чоловічої статі завжди брали активнішу участь у міграційних процесах, ніж жіночої, не тільки в Україні, а й у більшості країн світу. Тому цілком природним виглядає переважання частки чоловіків серед безробітних,

котрі висловили готовність до працевлаштування за кордоном у найближчій перспективі. Однак, слід зауважити важливий момент – суттєве зростання цієї частки у 2015 році на фоні загального збільшення кількості «твердих» трудових мігрантів та утримання її практично на тому ж рівні у 2016 році при певному скороченні таких мігрантів. З рис. 2.12 видно, що зростання частки «твердих» мігрантів у 2018 році відбулося за рахунок осіб чоловічої статі. Так, частка чоловіків, котрі дали ствердну відповідь щодо своїх планів працевлаштування за кордоном у найближчих 5 років, у 2018 році зросла на десять відсоткових пунктів, порівняно з 2016 та 2015 роками. Якщо ж порівняти ці показники з 2014 роком, то виявиться, що зростання відбулося аж удвічі. Це наштовхує на висновок про те, що певна частина осіб чоловічої статі розглядає міграцію не лише як спосіб виживання чи покращення соціально-економічного становища для себе і своєї сім'ї в іншій країні, а й також як і спосіб уникнення військової мобілізації. Однак, верифікація цієї гіпотези потребує більш детальних, глибших досліджень.

Про високий рівень територіальної мобільності представників незайнятого населення міста Львова свідчать також результати відповідей на запитання: «Якщо б у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б Ви надали перевагу?». Так, у 2018 році поїхати за кордон на постійне місце проживання хотіло би 23% опитаних. Підняти своє матеріальне становище за рахунок виїзду за кордон на кілька років виявило бажання 16 % респондентів, а кожен п'ятий поїхав би на тимчасові заробітки. Таким чином, можна констатувати наявність позитивних міграційних установок у більш, ніж половини безробітних. Ще 13,9% вирушили би за межі України хіба з розважальною чи пізнавальною метою. Водночас, важливо зауважити, що майже чверть опитаних не виїжджали би за кордон взагалі, а у 2016 році вони становили третину опитаних.

Порівняльний аналіз відповідей респондентів за п'ять досліджуваних років, показав відчутні зміни намірів учасників опитування по двох пунктах. Так, у 2014 році частка осіб, котрі висловили бажання виїзду за кордон на постійне місце проживання, знизилась на 10 відсоткових пункти, порівняно з 2013 роком і становила 24%. У 2015 вона знову зросла майже до показника 2013 року – 31,4%, у 2016 – знову зменшилась, а у 2018 р. збільшилась незначною мірою до 23%. Крім того, утричі зросла частка осіб, котрі надали б перевагу тимчасовим заробіткам за кордоном, і у 2018 році вона становила 21% респондентів. Кількість бажаючих виїхати за кордон на кілька років, щоб підняти своє матеріальне становище, залишилась майже незмінною в межах 17-19%. Так само практично не зазнав змін і відсоток респондентів, котрі поїхали би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою. Помітним у 2015 році є зростання кількості осіб, котрі вагались з відповіддю на поставлене запитання. Група осіб, котрі взагалі не виїжджали би за кордон, найвищою є у 2016 році і становила третину всіх респондентів.

При дослідженні міграційних установок респондентам надавалась можливість вписати країну призначення. Так, особи, котрі прагнули б виїхати за кордон на постійне місце проживання чи на кілька років, вписали

Німеччину, США, Польщу і Канаду. Найпривабливішою країною для осіб, котрі поїхали б на тимчасові заробітки за кордон, стала Польща. Вона отримала найбільшу кількість вибору серед цієї категорії опитаних за усі роки дослідження і зайняла відповідно перший ранг значущості. Крім того, країнами «притягування» для потенційних тимчасових заробітчани стали також Німеччина, США, Іспанія. Слід зауважити, що від 3% до 9% учасників опитування просто вписували «ЄС», не конкретизуючи назву країни. Крім того, значна частина респондентів (від 9% і аж до 56% тих, хто виявив схильність до виїзду за кордон на постійно, тривалий час чи на короткий термін) не вписували жодної країни. Найчастіше не вказували країну призначення особи, котрі поїхали би на тимчасові заробітки за кордон, а найрідше – потенційні стаціонарні мігранти.

Далі ми намагались з'ясувати, яка ж країна відповідає уяві респондентів про сприятливі умови працевлаштування. На це запитання не знаходила відповіді майже третина учасників дослідження кожного досліджуваного року. Решта вказували такі країни (у порядку спадання частоти вибору): Німеччина, США, Канада і Польща. Решта країн отримали незначну кількість вибору. Цікаво зауважити, що існує певна частина респондентів, котра сприятливою країною для працевлаштування вважає Україну. Найменше таких осіб було у 2013 році (3%), а найбільше – у 2014 році (7%). Очевидно, що міграційна налаштованість особистості певною мірою залежить від того, як вона оцінює власні перспективи та можливості самореалізації за місцем проживання. Для осіб, котрі з певних причин не мають постійного місця праці, але прагнуть його знайти, першочергове значення має бачення можливостей саме у сфері працевлаштування. Так, результати п'ятирічного моніторингу виявили досить незначний відсоток незайнятих громадян, які оцінюють свої шанси на національному ринку праці як дуже добрі (див. рис. 2.13).

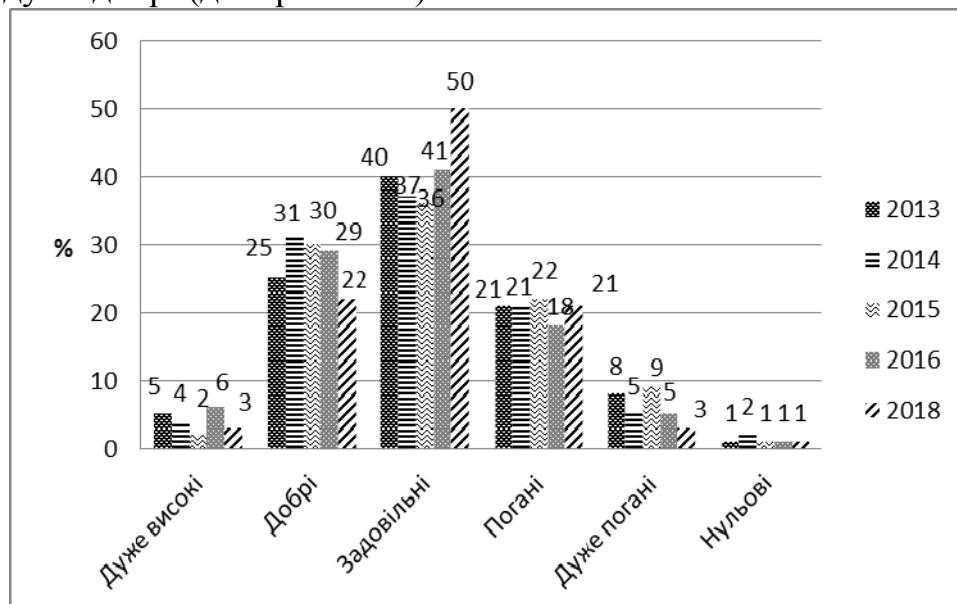

Рисунок 2.13 - Оцінка респондентами можливостей свого працевлаштування в Україні (2013-2016 р.р., 2018 р.)

Джерело: складено автором

Найвищим він був у 2016 році і становив 6%, а найнижчим – у 2015 р. – 2%. Кожен п'ятий з опитаних вважав свої шанси поганими (переважно особи, старші 50 років). Однак, загалом респонденти визначали свої можливості працевлаштування як задовільні (36-51%) та добрі (25-31%).

Результати проведеного моніторингу показали високий рівень територіальної мобільності респондентів, зокрема йдеться про їхню налаштованість на зовнішню міграцію. Так, половина безробітних є потенційними мігрантами, а приблизно кожен п'ятий належить до категорії «твердих» мігрантів. Водночас, учасники опитування продемонстрували чітку позицію щодо активного пошуку роботи в Україні. У зв'язку з цим, а також враховуючи продемонстрований у процесі дослідження високий рівень трудової мобільності безробітних та їхньої підприємницької налаштованості актуальним є створення сприятливих умов для розвитку самозайнятості і малого бізнесу, а також удосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки чи перекваліфікації кадрів як дієвих способів вирішення проблем безробіття. В умовах міграційних втрат необхідним стає стимулювання внутрішньої трудової територіальної мобільності населення як альтернативи зовнішній міграції.

БАРАНЬЯК І.Є.

3.1. Нові форми розвитку територіальних міграційних систем (на прикладі українсько-німецьких зв'язків)

Територіальні міграційні системи можуть бути різними за масштабами і характером функціонування. Регіони України формують численні міграційні системи прозахідного та просхідного векторів, які відрізняються між собою динамікою, частотою, метою міграцій. Вітчизняні науковці більшу увагу приділяють сформованим україно-російським, україно-польським міграційним системам, що закономірно в силу спільності кордонів держав (регіонів), які їх формують. Однак, аналізуючи географічну структуру міграції з України, важливо диференціювати фокус досліджень на інші держави, що є привабливими середовищами зайнятості, розвитку і проживання наших громадян. Дуже мало досліджень проведено щодо українсько-німецької територіальної міграційної системи (УН ТМС), яка є специфічною з позиції абсолютної її деформації та включення у міграційні процеси осіб з найвищим інтелектуальним потенціалом, особливо молоді.

За результатами досліджень МОМ²³⁰ у 2017 році серед потенційних українських мігрантів Німеччина зайняла друге місце в списку найбільш бажаних країн для працевлаштування за кордоном, поступившись лише Польщі. Третина респондентів серед різних варіантів обрали Німеччину як країну бажаної трудової міграції.

Аналіз ретроспективних статистичних даних за 1992-2017 рр. показав, що кількість українців, які офіційно проживають у Німеччині, як правило, зростала і станом на 1 січня 2018 року становить 138 тис. осіб (рис. 3.1), а чисельність української діаспори приблизно коливалася в районі чверть мільйона осіб.

Загалом, можна виокремити дві хвилі міграції українців до Німеччини. Перша – 1992-2004 рр., друга розпочалась у 2013 році. Особливо швидкі темпи зростання припадали на 1992-2004 рр. (в середньому на 10 тис. осіб щороку), і 2013-2015 рр. (в середньому на 5,5 тис. осіб за рік). Одержані результати аналізу дозволяють висунути гіпотезу, що основними драйверами, які вплинули на активізацію еміграційних настроїв серед українців та

²³⁰ Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf

сформували інтенсивні міграційні потоки до країн близького зарубіжжя, виступили соціально-економічна і політична ситуації в Україні.

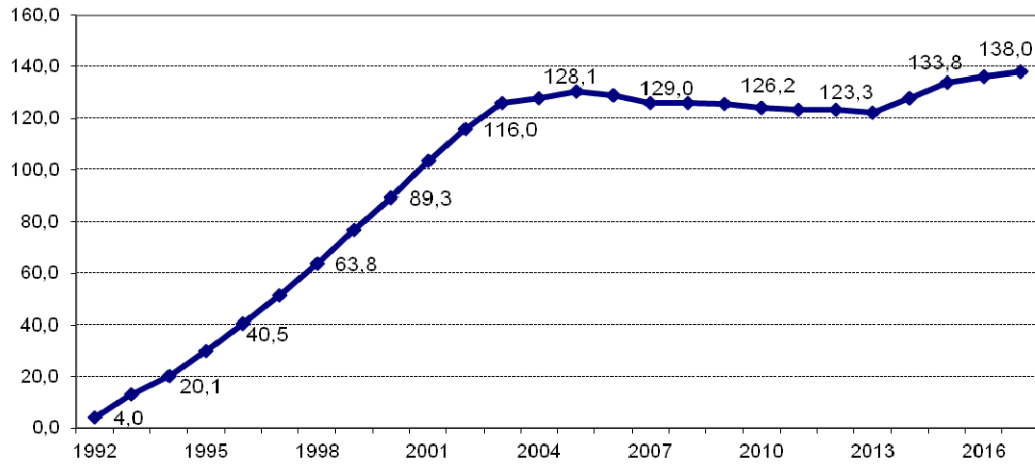

Рисунок 3.1 – Динаміка чисельності українців у Німеччині у 1992-2017 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними²³¹

Економічні зв'язки між Україною та Німеччиною з розпадом Радянського Союзу ввійшли в фазу нового бурхливого розвитку. Моральна застарілість технологій та способу виробництва продукції колишніх радянських підприємств, висока енергозатратність, неефективна система логістики призвели до соціально-економічних потрясінь у вигляді гіперінфляції, зростання рівня безробіття і, як наслідок, до зростання міграційних настроїв у суспільстві в 90-х роках ХХ ст. Разом з тим, початок становлення ринкових відносин між економічними суб'єктами, західноєвропейські прагнення та перетворення в Україні створили сприятливі умови, як для міграції людських ресурсів, так і для проникнення іноземних інвестицій і капіталу в економіку, посилили, зокрема, процес формування економічної складової сучасної УН ТМС та вплинули на функціонування регіональних ринків праці.

Інтенсивне втягування людських ресурсів у міждержавні міграційні потоки, що спрямовані в зони вищого економічного розвитку, прискорили процес створення нових системних утворень – територіальних міграційних систем, які фізично обмежені кордонами держав-учасниць, регіональними ринками праці та мігрантами, які безпосередньо виступають учасниками нових економічних відносин.

Основною гіпотезою теорії міграційних систем є те, що міграція змінює соціально-економічні, культурні та інституційні умови країн-походження та країн-призначення, тобто впливає на загальний простір, у межах якого відбувається міграційний процес²³², зокрема на функціонування регіональних ринків праці.

²³¹ База даних Федерального статистичного офісу в Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>

²³² П'ятовська О. Р. Україна в міграційних системах: погляд з перспектив економічного та інноваційного розвитку / О. Р. П'ятовська, І. М. Ключковська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – № 3. – С. 23–35.

Відповідно до концепції, у країнах з надлишковою робочою силою спостерігається низька заробітна плата, тоді як регіони з недостатньою робочою силою характеризуються високим рівнем зарплати. У результаті трудової міграції зменшується пропозиція робочої сили на ринку праці та підвищується зарплата у бідних на капітал країнах, тоді як у багатих на капітал країнах відбуваються протилежні процеси.

Потоки інвестицій рухаються у протилежний від потоків трудових мігрантів бік, а саме: з багатих на капітал країн до бідних. Фактором, що приваблює інвестиції, виступає підвищений, за міжнародними стандартами, темп прибутків із капіталу у бідних країнах. Рух капіталу включає також людський капітал, тобто переміщення висококваліфікованих працівників із багатих до бідних на капітал країн, які сподіваються отримати високі прибутки зі своїх навичок у бідному на людський капітал оточенні²³³.

За результатами аналізу міграційної активності Україна та Німеччина є так званими «комплементарними державами». Україна в міру економічного розвитку традиційно виступає донором робочої сили, а Німеччина – реципієнтом людських ресурсів. За даними ООН Україна за величиною емігрантів посідає восьме місце в світі, тоді як Німеччина за кількістю іммігрантів – четверте, поступаючись США, Саудівській Аравії та Російській Федерації²³⁴.

Потреби німецької економіки у робочій силі щороку нарастають через загострення проблем, пов'язаних з демографічним відтворенням місцевих жителів. Низькі показники народжуваності, старіння населення поруч з швидкими темпами економічного зростання позитивно вплинули на рівень зайнятості населення ФРН. Для німецького бізнесу приплив трудових мігрантів виступає одним з механізмів врегулювання нестачі кадрів на регіональних ринках праці. Другий спосіб виходу з ситуації – міграція бізнесу у країни з працenaдлишковими ресурсами.

Порівняно низький рівень економічного розвитку України на фоні високих значень показників безробіття, низького рівня оплати праці створив сприятливі умови для міграції німецького капіталу та інвестицій в розвиток нових підприємств та фабрик, а відтак – у створення нових робочих місць на українському ринку праці.

Капіталізація іноземних інвестицій відіграє значну роль в економічному розвитку будь-якої держави незалежно від рівня її розвитку та сприяє економічному зростанню приймаючої економіки на основі ефективнішого використання національних ресурсів²³⁵.

Станом на 01.01.2018 р. кумулятивний обсяг прямих інвестицій з Німеччини в економіку України сягнув 1792,6 млн дол. США, що складає 4,6% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій. За цим показником

²³³ Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / За ред. О. В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с. – С. 18.

²³⁴ В ООН розповіли, скільки становить загальна кількість мігрантів у світі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/News/206194>

²³⁵ Міграція капіталу як умова вступу України в глобальний економічний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://intkonf.org/kushlak-oi-migratsiya-kapitalu-yak-umova-vstupu-ukrayini-v-globalniy-ekonomichniy-prostir>

Німеччина посіла п'яте місце серед основних країн-інвесторів України. Протягом 2017 року обсяг німецького капіталу зріс на 194,4 млн дол. США²³⁶. Ретроспективний аналіз значення показників прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку України з Німеччини, та частки даної країни у загальній структурі всіх капіталовкладень за 2002-2018 рр. дозволив простежити динаміку розвитку інвестиційних стосунків та економічної співпраці між обома країнами (рис. 3.2).

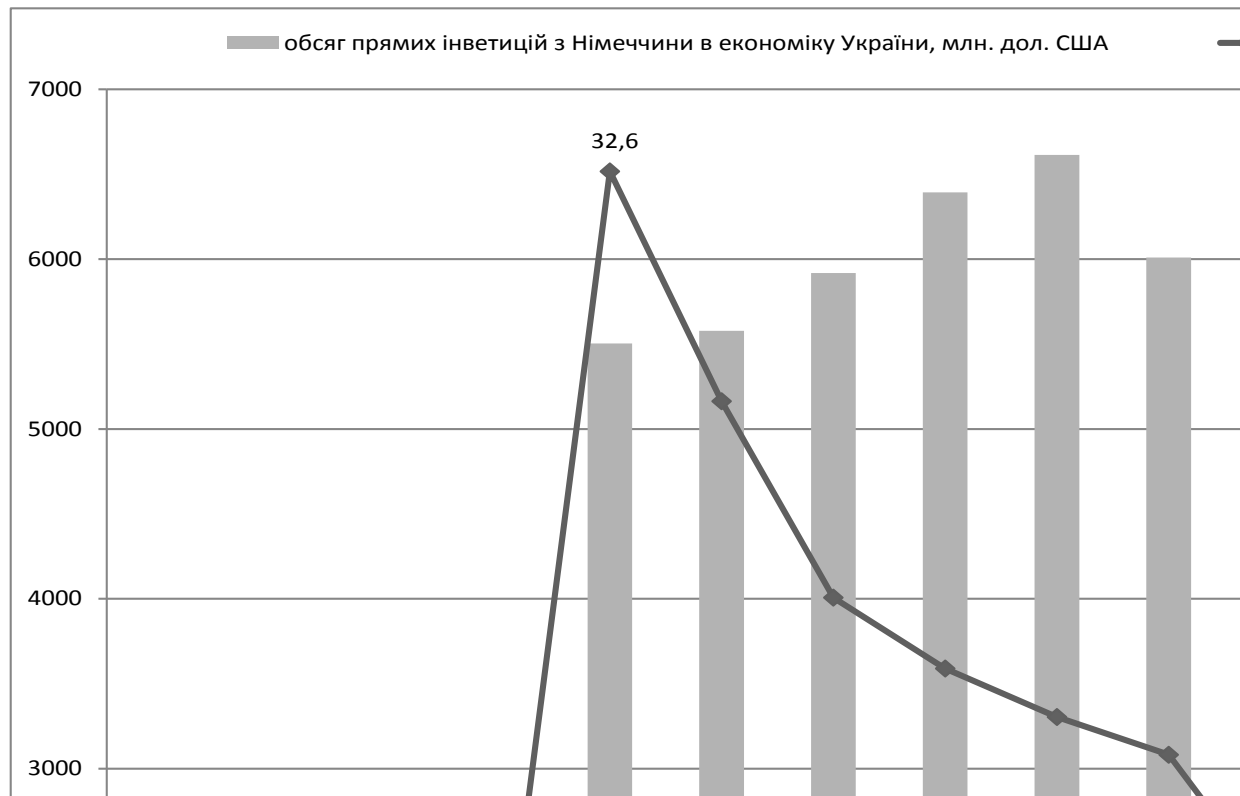

Рисунок 3.2 – Обсяги прямих іноземних інвестицій з Німеччини та частка інвестицій з Німеччини у загальній структурі капіталовкладень

Джерело: побудовано автором за даними²³⁷

Період 2002-2014 років можна вважати доволі сприятливим в інвестиційному плані. Порівняно стабільна економічна ситуація в Україні в поєднанні з політичним курсом та проведення реформ в бік зближення з стандартами держав Європейського Союзу, сприяли створенню комфортних умов для капіталовкладень з Німеччини. В абсолютному вимірі кількість залучених німецьких інвестицій у 2006-2013 роках щорічно в середньому становила 5,8 млрд дол. США, а найвищі значення припали на 2010 рік – 6,6 млрд дол. США. Загострення політичної ситуації в Україні в листопаді 2013 року, початок війни на Донбасі та анексія Криму Російською Федерацією відлякали потенційних інвесторів, унеможливили реалізацією деяких уже існуючих інвестиційних проектів. У 2015-2018 рр. обсяги капіталовкладень зменшились на дві третини і лише в 2018 році почали незначно зростати.

²³⁶ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Німеччиною [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://germany.mfa.gov.ua/ua/ukraine-de/trade>

²³⁷ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

У 2017 році найбільша частка інвестицій традиційно надійшла до сфери промисловості (1006,7 млн дол. США), що складає більше 60% від їхнього загального обсягу. Ще приблизно 20% припало на галузь торгівлі та по 7% – на фінансову, страхову діяльність і транспорт.

Українські інвестиції в німецьку економіку порівняно незначні. Станом на кінець 2017 року Україна інвестувала в економіку Німеччини 3,3 млн дол. США. З них інвестиції у сферу промисловості, зокрема у переробну, становлять 75%. Також українські інвестиції надійшли до таких сфер: будівництво, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність²³⁸.

У територіальному розподілі найвища частка інвестицій у 2017 році з Німеччини припадає на області, які географічно наближені до кордону з країнами Європейського Союзу: Закарпатська (15%), Рівненська (14%), Тернопільська (12%), Львівська (9%); та на промислові регіони східної України: Дніпропетровська (16%), Донецька (8%).

З метою детального аналізу інвестиційного потоку Україна-Німеччина, визначимо основні чинники, які впливають на зміну розміру інвестицій з Німеччини у розрахунку на одну особу. Для цього було відібрано 15 факторів, які відображають стан регіональних ринків праці та демографічний потенціал населення в розрізі регіонів та можуть сприяти залученню нових німецьких інвестицій. За допомогою методу покрокового включення факторних змінних у модель регресії вдалося побудувати регресійне рівняння та відібрати три найбільш значущі чинники: кількість великих підприємств у розрахунку на 100 тис. осіб у економічно активному віці; чисельність зайнятих у промисловості, що припадає на 1 тис. осіб у економічно активному віці; частка імпорту товарів з Німеччини у загальній структурі ввезених товарів в Україну (табл. 3.1).

Побудоване рівняння регресії має такий вигляд:

$$Y = 13,2x_1 + 6,4x_2 + 1,4x_3 - 27, \quad (3.1)$$

де Y – обсяг інвестицій з Німеччини, що припадають на одну особу;

x_1 – кількість великих підприємств у розрахунку на 100 тис. осіб у економічно активному віці;

x_2 – чисельність зайнятих у промисловості, що припадає на 1 тис. осіб у економічно активному віці;

x_3 – частка імпорту товарів з Німеччини у загальній структурі ввезених товарів в Україну.

Коефіцієнт детермінації рівняння дорівнює $R^2 = 0,72$, тобто 72% зміни значення показника обсягу інвестицій з Німеччини, скоригованих на кількість населення, обумовлено дією факторів, які увійшли до моделі. Показником тісноти кореляційного зв'язку для регресійної моделі є коефіцієнт множинної кореляції R , який дорівнює 0,85, що свідчить про тісний кореляційний зв'язок між даними показниками.

²³⁸ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Німеччиною [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://germany.mfa.gov.ua/ua/ukraine-de/trade>

Таблиця 3.1 – Регресійний аналіз показників обсягу інвестицій з Німеччини, що припадають на одну особу, 2017 рік

	B	Std	t (23)	p-level
const	-27,0	87,50394	-2,18820	0,041352
x ₁	13,2	4,85915	2,25058	0,034741
x ₂	6,4	2,32711	3,85215	0,001074
x ₃	1,4	2,19622	2,36494	0,027271
R ²	0,72			

Джерело: розрахунки здійснено автором на основі даних²³⁹

У результаті перевірки регресійної моделі на адекватність встановлено, що F-критерій Фішера ($F_{\text{розра.}} = 24,75$) більший, ніж його критичне (табличне) значення ($F_{\text{крит.}} = 2,96$). Таким чином, з надійністю $P = 0,95$ можна стверджувати, що прийнята математична модель адекватна і на її основі можна робити економічні висновки.

Для визначення ступеня вагомості та напряму впливу кожного фактора на варіацію результативної ознаки були обчислені коефіцієнти еластичності, які показали, що при збільшенні на 1% кількості великих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб у економічно активному віці (x_1) і постійному значенні інших факторів, очікується можливе зростання значення обсягу інвестицій на 0,4%. Аналогічне зростання кількості зайнятих у промисловості, що припадає на 1 тис. осіб у економічно активному віці та частки імпорту товарів з Німеччини призведе до зростання інвестицій на 1,6% та 0,5% відповідно.

Загалом, згідно з побудованою регресійною моделлю можна зробити висновок, що при зростанні значень всіх факторних ознак на 1% результативна ознака може зрости на 2,5%.

При побудові регресійної моделі використано низку показників, які не увійшли в головну через невідповідність або статистичну незначущість. Проте аналіз значення часткового коефіцієнта кореляції між показником середньої заробітної плати найманого працівника у промисловості та розміром інвестицій показав наявність незначного оберненого зв'язку. Це дозволяє підтвердити тезу про те, що фактор наявності дешевої робочої сили однозначно впливає на міграцію німецького капіталу до України.

Зрозуміло, що не лише економічні, а й політичні та нормативно-правові аспекти теж відіграють не останню роль в питанні залучення інвестицій, проте виявлені зв'язки свідчать про значний вплив загальної ситуації на ринку праці щодо прийняття рішення про розміщення інвестицій німецькими компаніями в Україні.

Україна залишається привабливою для європейського бізнесу своєю дешевою робочою силою та географічною близькістю до західноєвропейського споживача. За даними Німецько-української промислово-торгівельної палати в Україні сьогодні дешевше виробляти, ніж у Китаї – на 40%. Особливий інтерес інвестори мають до регіонів Західної

²³⁹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

України. Адже ці території впритул наближені до ЄС, а робоча сила є не тільки дешевою, але й має західноєвропейський менталітет. Лише за останні кілька років німецькі підприємства уже створили тут приблизно 25000 робочих місць²⁴⁰.

В Україні офіційно зареєстровано понад 4 тис. підприємств з німецьким капіталом, з яких реально діючих – понад 2 тис.²⁴¹. Серед найбільших варто виділити підприємства в сфері виробництва комплектуючих до автомобілів та будівництва: Kromberg & Schubert, Bader-Україна, Forschner Україна, Leoni-Україна, Костал Україна, HeidelbergCement, KNAUF Гіпс Донбас, Klingspor-Україна, Henkel Bautechnik Україна (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Перелік підприємств з німецькими інвестиціями в галузі машинобудування та будівництва

№	Назва підприємства	Профіль економічної діяльності	Місцезнаходження головного підприємства
Машинобудування			
1.	Kromberg & Schubert	Електромережі для відомих німецьких автомобільних брендів Mercedes, Volkswagen, BMW	м. Луцьк, м. Житомир
2.	Bader-Україна	Виробництво шкіряних автомобільних салонів преміум-класу для AUDI та BMW	м. Городок, Львівська область
3.	Кабельний завод «Sumitomo»	постачальник електронних джгутів і компонентів для електромобілів Volkswagen, Audi, SEAT, Porsche, Bentley	м. Тернопіль, м. Чернівці
4.	Forschner Україна	Випуск схемних електричних джгутів для німецької автомобільної техніки різних типів	м. Свалява, Закарпатська область
5.	Leoni	Виробництво електричного устаткування для двигунів і транспортних засобів	м. Стрий, Львівська область
6.	TycoElectronicsUkraine	Виробник конекторів та електричних джгутів для німецьких автомобільних компаній BMW, Opel та Mercedes	м. Івано-Франківськ
7.	Виробниче об'єднання «Карпати»	Виробник електротехнічного обладнання для німецьких автомобільних підприємств, у т.ч. Porsche, Mercedes та Volkswagen.	м. Івано-Франківськ
8.	Підприємство «Точприлад»	Електричні джгути, акустична апаратура та електронне обладнання для німецьких компаній BMW, Mercedes та Volkswagen	м. Мукачеве, Закарпатська область
9.	Костал Україна	Електронне обладнання для німецьких автомобільних підприємств BMW, Mercedes та Volkswagen	м. Переяслав-Хмельницький, Київська область
10.	SEWS Україна	Кабельна продукція	м. Чернівці
11.	W.E.T. Automotive Ukraine	Системи підігріву сидінь, сенсорні датчики, автомобільні джгути	м. Виноградів, Закарпатська область
12.	BoschUkraine	Виробник стартерів та іншої електротехнічної продукції для німецьких компаній BMW, Mercedes та Volkswagen	смт Краковець, Львівська область

²⁴⁰ Прямі інвестиції Німеччини за кордоном [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.pollawlife.com.ua/2017/07/blog-post_31.html

²⁴¹ Німецький бізнес готовий збільшувати інвестиції в Україну [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2054107-nimeckij-biznes-gotovij-zbilsuvati-investicii-v-ukrainu-posol.html>

№	Назва підприємства	Профіль економічної діяльності	Місцезнаходження головного підприємства
Будівництво			
16.	HeidelbergCement	Виробник будівельних матеріалів	м. Дніпро
17.	KNAUF Гіпс Донбас	Виробництво гіпсокартонних плит, декоративних прикрас та сухих сумішей	м. Соледар, Донецька область
18.	Klingspor-Україна	Виробник абразивних інструментів та матеріалів	м. Великі Мости, Львівська область
19.	Henkel Bautechnik Україна	Виробництво будівельних матеріалів	м. Вишгород, Київська область

Джерело: складено автором на основі²⁴²

Розвиток україно-німецьких економічних відносин посприяв створенню цілої низки спільних підприємств та компаній у галузі сільського господарства (Pfeifer & Langen Україна, ТОВ «Альфред С. Топфер Інтернешенал»), торгівлі (Metro Cash&Carry), з питань вивчення ринків, надання юридичної допомоги, бізнес-консультацій (табл. 3.3). Робота цих підприємств сприяла розвитку української економіки, створенню нових робочих місць, залученню в Україну сучасних західних технологій, а також її виходу на іноземні ринки. Для прикладу, будівництво лише одного підприємства Leonі-Україна, яке спеціалізується на виробництві електричного устаткування для двигунів і транспортних засобів, залучило іноземних інвестицій в розмірі 65 млн євро та створило близько 7 тис. робочих місць у південних районах Львівської області, а найбільша торговельна компанія Metro Cash&Carry вклала 550 млн євро у розвиток сучасної мережі 26 супермаркетів в Україні, у якій станом на 2016 рік працювало близько 220 тис. осіб²⁴³.

Таблиця 3.3 – Інші підприємства та компанії з німецькими інвестиціями

№	Назва підприємства	Профіль діяльності
1.	REMONDIS Ukraine	Комунальне господарство, переробка та утилізація вторинної сировини
2.	Bayer Україна	Міжнародна компанія зі спеціалізацією в галузі наук про життя, а саме охорони здоров'я та сільського господарства
3.	GEA Westfalia Surge Ukraine	Технології виробництва молочної продукції
4.	O.L.T. Consult GmbH	Консультативні послуги з реалізації європейських проектів в Україні
5.	TÜV SÜD Ukraine LLC	Незалежні промислові інспекції, сертифікація обладнання, навчання персоналу
6.	PETKUS Technologie GmbH	Виготовлення обладнання для сортування, очищення та зберігання насіння
7.	Pfeifer & Langen Україна	Виробництво цукру

²⁴² Геополітичні основи німецької політики на українському напрямі: вчора і сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://bintel.com.ua/uk/article/ukr-germ2-1>

²⁴³ Außenwirtschaftsportal Bayern [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.auwi-bayern.de/Europa/Ukraine/export-import-statistik.html>

№	Назва підприємства	Профіль діяльності
8.	Arzinger	Юридична компанія з надання послуг у питаннях корпоративного права, нерухомості, антимонопольного права, судового та арбітражного представництва
9.	BEITEN BURKHARDT	Надання юридичних послуг з корпоративного права, нерухомості, реструктуризації та банкрутств, податкового і митного права
10.	WürthUkraine	Постачальник з'єднувальної арматури та інструментів для будівельних робіт
11.	Demag Cranes & ComponentsUkraine GmbH	Виробник та постачальник підйомних кранів і механізмів
12.	Landesbank Berlin AGUkraine	Кредитування бізнес-проектів
13.	Roland Berger Strategy Consultants	Надання консультацій з питань стратегічного менеджменту
14.	Picard Україна	Виробництво сучасної шкіргалантереї
15.	ТзОВ "Хан-електробау Україна"	Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів
16.	Fuhrlander AG	Виробництво сучасних вітрогенераторів
17.	Корпорація "Електрон"	Виробництво автобусів, тролейбусів та трамваїв

Джерело: складено автором на основі²⁴⁴

Крім того, згідно із законодавством України, а також за власною ініціативою, німецькі підприємства беруть активну участь у розвитку місцевої інфраструктури, комунального господарства, системи охорони здоров'я та професійної освіти у містах їхнього розташування. У багатьох випадках саме німецький виробничий бізнес виконує головну роль при вирішенні даних питань внаслідок нестачі власних (українських державних або місцевих) бюджетних коштів.

Важливе значення для України має і розвиток інвестиційного співробітництва з Німеччиною в енергетичній галузі. Передусім, це стосується участі німецьких інвесторів у модернізації газотранспортної системи України, а також створенні відновлювальної енергетики та впровадженні енергозберігаючих технологій. Ці питання вирішуються в рамках програм так званої «платформи енергоефективності», що реалізуються за участю Делегації німецького бізнесу в Україні, Німецької енергетичної агенції, Східного комітету німецької економіки та інших зацікавлених організацій та структур²⁴⁵.

Очевидно, що німецькі інвестиції в розбудову та модернізацію українських підприємств впливають на структуру експорту та імпорту між обома країнами в бік постійного зростання товарообігу між ними в абсолютних та відносних вимірах. За даними німецької статистики

²⁴⁴ Геополітичні основи німецької політики на українському напрямі: вчора і сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://bintel.com.ua/uk/article/ukr-germ2-1>

²⁴⁵ Геополітичні основи німецької політики на українському напрямі: вчора і сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://bintel.com.ua/uk/article/ukr-germ2-1>

зовнішньоторговельний баланс між Україною та Німеччиною традиційно фіксує від'ємні значення, проте показує тенденцію до зменшення його дефіциту (рис. 3.3). В областях з більшою часткою німецьких інвестицій (Волинська, Житомирська, Рівненська) він набрав додатних значень у 2017 році.

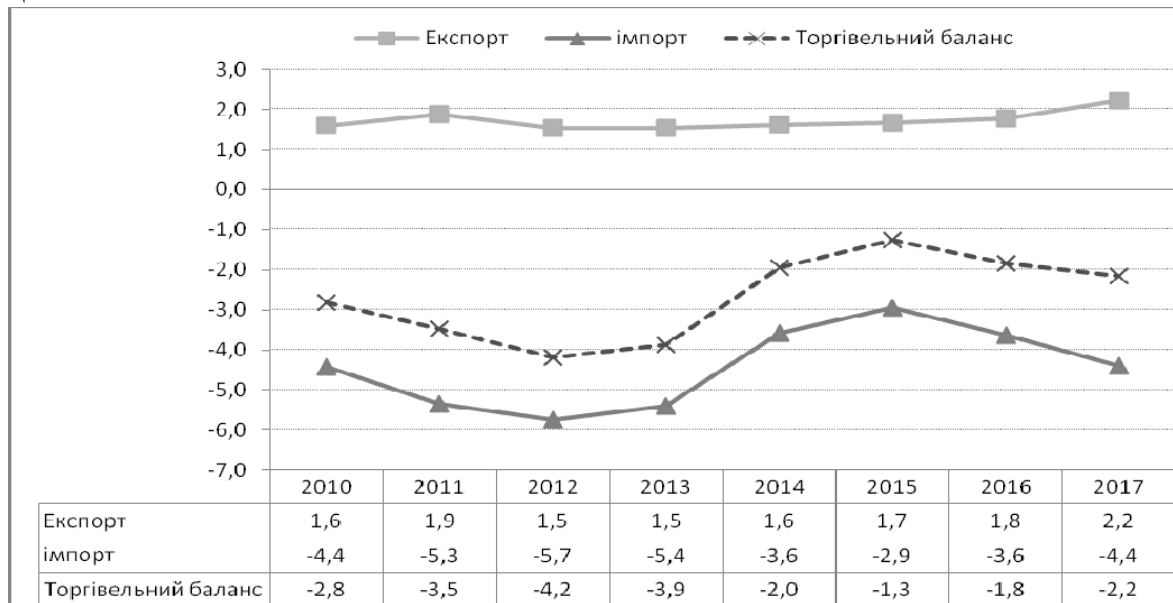

Рисунок 3.3 – Динаміка зміни значення експорту, імпорту та торговельного балансу між Україною та Німеччиною, млрд євро

Джерело: побудовано автором за даними²⁴⁶

Українські підприємства можуть дуже мало запропонувати висококонкурентному німецькому ринку. Значний обсяг експорту до Німеччини здійснюють підприємства з німецькими інвестиціями, які часто працюють на давальницькій сировині. За даними німецької статистики в структурі експорту товарів та послуг частка продукції підприємств машинобудування займає близько 25% та у 2017 році по відношенню до 2010 року зросла більш ніж у 1,5 рази. За аналогічний період часу в 5 разів зросла частка продукції підприємств сільського господарства при одночасному зменшенні частки металів та одягу на 80% та 20% відповідно. Такий стан справ свідчить про позитивні структурні зміни в економіці України та переорієнтацію експортної структури продукції з сировинної на виробничу. Проте виробництво не надто високотехнологічне.

У структурі імпорту товарів та послуг зміни менш значні. Близько третини товарів з Німеччини припадають на автомобілі та обладнання. Їхня частка в загальній структурі ввезеної продукції у 2017 році на противагу 2010 року зменшилась менш ніж на третину. Близько 15% німецького імпорту – продукція хімічної галузі промисловості.

До проведеного статистичного аналізу інвестицій з Німеччини в економіку України актуально дослідити динаміку грошових переказів між

²⁴⁶ Außenwirtschaftsportal Bayern [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.auwi-bayern.de/Europa/Ukraine/export-import-statistik.html>

нашими країнами. Це теж потужний інвестиційний ресурс, який зазвичай отримує пасивні (споживацькі) цілі використання.

Сьогодні Україна залишається країною-реципієнтом транскордонних переказів. Упродовж 2017 року сума коштів, отриманих в Україні з використанням міжнародних систем переказу коштів, у вісім разів перевищувала суму коштів, відправлених за її межі.

У 2016 році сума грошових переказів з ФРН до України склала 56 млн євро. Це більше, ніж в 2015 та 2014 роках, коли до України було відправлено 52 та 54 млн євро відповідно, і є найвищим показником з 2012 року²⁴⁷.

Усе вищесказане дозволяє зробити висновок про значну залежність розвитку економіки та ситуації на регіональних ринках праці України від інвестиції німецького бізнесу. Зростання кількості підприємств з німецькими інвестиціями, особливо у галузі машинобудування, створили значну додаткову кількість робочих місць, як наслідок, почали зменшувати дефіцит торгівельного балансу через зростання обсягів товарообігу між обома країнами. Водночас основною проблемою залишається порівняно низький рівень оплати праці, що в поєднанні з нестабільним курсом гривні та зі складними умовами роботи, створює підстави для зростання еміграційних настроїв у населення.

ТЕСЛЮК Р.Т.

*кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник*

БАРАНЬК І.Є.

2.2. Демографічна ситуація в українсько-польському прикордонні: виклики працевзабезпечення економіки регіонів

Для здійснення ефективної соціально-економічної регіональної політики потрібні ґрунтовні аналітичні знання про сучасний стан та динаміку економічних, соціальних, демографічних та інших процесів і явищ, що мають місце в країнах, регіонах та окремих населених пунктах. Виявлення сучасних тенденцій демографічного відтворення в контексті формування чисельності населення прикордонних регіонів України та Польщі є актуальним завданням сучасної економічної науки, державного та регіонального управління. Адже саме демографічні структури визначають працересурсні можливості населення конкретної територіальної суспільної системи.

²⁴⁷ Українці переказали з Німеччини рекордну за п'ять років суму [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/08/29/628430>

Огляд статистичних даних вказує загалом на схожі тенденції демографічного розвитку цих прикордонних регіонів України та Польщі, проте їм властиві й деякі відмінності.

Впродовж 2012-2017 рр. у Львівській області кількість населення зменшилась на 15 тис. осіб або 1%, в той час як у Підкарпатському воєводстві – на 0,9 тис. осіб або 0,01%. Причому зменшення чисельності населення у Підкарпатському воєводстві відбувалась на тлі додатного природного приросту при більшому механічному скороченні населення, тоді як у Львівській області навпаки – наростаючі від’ємні значення природних втрат компенсувалися додатним міграційним приростом останніх років (мова іде про офіційно зареєстровану стаціонарну міграцію). Слід відзначити чіткі тенденції зменшення чисельності сільського населення та повільного зростання міського (Львівська область).

Аналіз показників розвитку демографічних процесів (народжуваності, смертності та міграції) в прикордонних регіонах України та Польщі вказав на такі територіальні відмінності їхнього вияву (табл. 3.4).

Таблиця 3.4 – Головні показники відтворення соціально-демографічного потенціалу у Львівській області та Підкарпатському воєводстві (2012-2017 рр.)

		Львівська обл.			Підкарпатське воєв.		
		2012	2016	2017	2012	2016	2017
Чисельність постійного населення, тис. осіб		2540,7	2534,0	2529,6	2130,0	2127,8	2129,1
в тому числі	міське, тис. осіб	1522,5	1544,8	1544,6	880,7	881,2	883,0
	сільське, тис. осіб	999,9	989,2	986,7	1249,3	1246,6	1246,1
<i>Показники народжуваності, смертності та тривалості життя</i>							
Сумарний коефіцієнт народжуваності, ‰		1,58	1,49	1,40	1,27	1,25	1,37
Коефіцієнт природного приросту, ‰		-0,6	-2	-2,8	1,3	0,1	0,5
Коефіцієнт народжуваності, ‰		11,9	10,7	9,9	9,9	9,2	9,5
Загальний коефіцієнт смертності, ‰		12,5	12,7	12,7	8,6	9,1	9,0
Загальний коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року		7,8	6,7	9,2	4,1	4,5	3,3
Середня очікувана тривалість життя при народженні дівчинки, років		77,7	78,3	78,4	82,1	83,0	83,1
Середня очікувана тривалість життя при народженні хлопчика, років		68,5	68,7	68,5	74,4	75,4	75,6
<i>Показники міграції</i>							
Сальдо міграції, осіб		1210	4982	2666	-1947	-2047	-2140
Міграційний приріст, ‰		0,5	2	1,1	-0,9	-1,0	-1,1
<i>Показники вікової структури населення</i>							
Населення у віці	допрацездатному	16,8	16,4	16,2	15,7	15,2	15,1
	працездатному	63,9	63,8	63,6	74,8	74,7	74,4
	післяпрацездатному	19,3	19,8	20,2	9,5	10,2	10,4

Джерело: укладено авторами на основі даних офіційної статистики^{248,249}

²⁴⁸ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Значення головного відтворювального показника – сумарного коефіцієнта народжуваності – у Підкарпатському воєводстві у 2012-2017 рр. в середньому на 20% нижчі від Львівської області. Причому спостерігаються протилежні тенденції – поступове зменшення цього показника на тлі деякого зростання у Львівській області.

Натомість значення показників смертності в Підкарпатському воєводстві є значно нижчі – 9,2-9,5‰ проти 12,5-12,7‰. Відповідно, середня тривалість життя при народженні і хлопців, і дівчат у Львівській області в середньому на 6 і 5 років коротша, ніж у Підкарпатському воєводстві. У Львівській області середня очікувана тривалість життя у 2017 році перейшла у тенденцію до зменшення, що суперечить загальноєвропейським тенденціям щодо значення даного показника та свідчить тут про зростання смертності чоловіків у середньому віці.

Все вище сказане говорить про те, що додатне значення природного приросту у Підкарпатському воєводстві формується в основному за рахунок незначного перевищення низьких показників народжуваності над низькими показниками смертності. У Львівській області високий рівень смертності частково компенсується порівняно вищими значеннями показників народжуваності з трендом до зниження їх полярності у двох регіонах.

Як відомо, для простого природного відтворення населення, значення сумарного коефіцієнта народжуваності має бути в межах 2,1-2,3 дитини на одну жінку у фертильному віці. Виходячи з цього можна зробити висновок, що повільне зростання даного показника, яке фіксується в останні роки у Львівській області на рівні 1,6 дитини на одну жінку у фертильному віці, в майбутньому не забезпечуватиме простого відтворення населення, що стане вагомою причиною скорочення його кількості. Додатні значення природного приросту, які спостерігаються в Підкарпатському воєводстві, є наслідком особливостей вікової структури населення (великої кількості жінок у активному фертильному віці) (рис. 3.4).

При подальшому зниженні значень показників смертності, загострення проблем пов'язане з деформацією вікової структури населення в бік його старіння, тому зниження відтворювального демографічного і, відповідно, працездатного потенціалу практично неминуча. Як видно на діаграмі, демографічні хвилі населення фертильного віку відобразились у значно меншій кількості дітей, а це означає, що при досягненні вже ними фертильного віку рівень народжуваності буде ще меншим (якщо не вживати відповідних заходів стимулювання). Відповідно, зростатиме демографічне навантаження на працездатне населення, чисельність якого зменшуватиметься внаслідок переходу значної частки працездатного населення у післяпрацездатний вік та вступу у працездатний вік все меншої чисельності молоді.

Такі висновки підтверджуються динамікою вікової структури населення обох прикордонних регіонів Польщі і України (табл. 3.5) – поступові, але стійкі тенденції зменшення частки населення у працездатному і, особливо,

²⁴⁹ Офіційний сайт статистичного офісу у Ряшеві [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://rzeszow.stat.gov.pl>

допрацездатного віку відображаються у стійкій тенденції зростання частки населення післяпрацездатного віку.

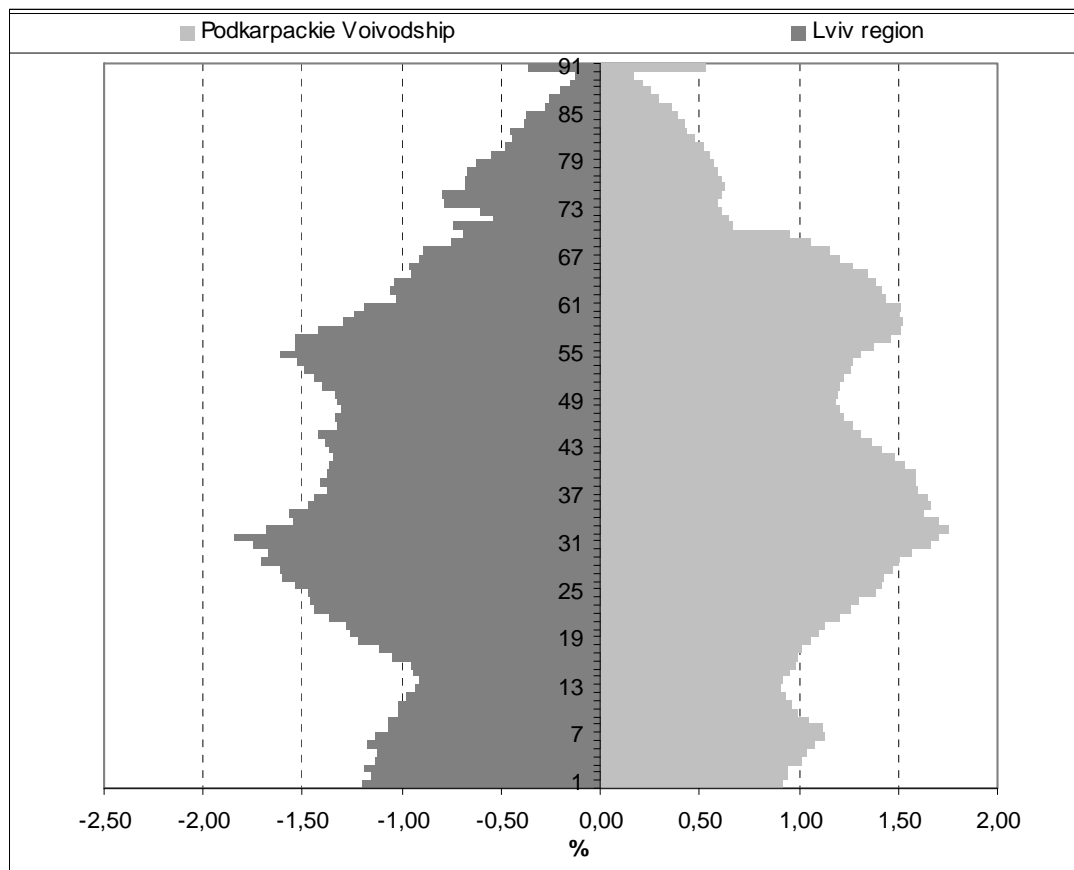

Рисунок 3.4 – Порівняльна вікова структура населення Львівської області та Підкарпатського воєводства станом на 1 січня 2018 року

Джерело: побудовано авторами за даними^{250,251}

Особливої уваги потребує аналіз особливостей природного та механічного руху населення в розрізі окремих повітів Підкарпатського воєводства районів та міст обласного значення Львівської області. Специфічне географічне розташування обох регіонів стало однією з передумов для посилення економічного, соціального та демографічного розвитку чи занепаду окремих територій.

Через довготривалу економічну депресивність, відсутність транспортної інфраструктури гірські райони часто можуть залишатись на попередньому «законсервованому» етапі цивілізаційного розвитку, зберігаючи окремі особливості природного та міграційного рухів населення. Така ситуація притаманна, наприклад, для Турківського і, меншою мірою, Сколівського районів Львівської області. Впродовж 2010-2014 рр. за рахунок природного приросту кількість населення тут зросла майже на 600 осіб. Проте аналіз даних за 2014-2017 рр. дозволяє зробити висновок, що демографічний потенціал до високого рівня природного відтворення у цих регіонах

²⁵⁰ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://lv.ukrstat.gov.ua>

²⁵¹ Офіційний сайт статистичного офісу у Ряшеві [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://rzeszow.stat.gov.pl>

практично вичерпався. Внаслідок входження у дітородний вік жінок народжених у час демографічної кризи 90-х років XX ст. та змін у демографічній поведінці населення Карпатського регіону, значення показників народжуваності стабільно погіршуються. Це дозволяє зробити припущення, що при збереженні існуючих тенденцій високих показників смертності та економічної репресивності, в майбутньому ризики демографічних втрат у гірських районах зростатимуть наростаючими темпами та впливатимуть на демографічний розвиток всієї області.

Підтвердженням цієї думки є поточна демографічна ситуація у гірських повітах Підкарпатського воєводства. Соціально-економічний розвиток гірських повітів призвів до зниження значення показників народжуваності і смертності з подальшою стаціонарною чи тимчасовою міграцією.

Головною відмінністю у формуванні природного приросту населення прикордонних регіонів є суттєва різниця у рівнях смертності, який в 1,5 рази вищий у Львівській області порівняно з Підкарпатським воєводством. Тому, незважаючи на відносно вищий рівень народжуваності, райони та міста Львівської області характеризуються переважно від'ємним природним приростом (рис. 3.5).

За останні 4 роки (2014-2017 рр.) лише у 2 районах Львівської області (Яворівському та Золочівському) відбувалося природне зростання, натомість у Підкарпатському воєводстві навпаки – більше половини повітів та міст на правах повіту мали негативне значення природного приросту. Найвищі середньорічні значення цього показника мали м. Ряшів (3,4‰), Яворівський район (2,8‰), Ропчицько-Сензішовський (2,1‰) та Дембицький (1,9‰) повіти. Порівняно високі значення природного приросту властиві Мелецькому, Сяноцькому та деяким центральним повітам, а також Золочівському району та м. Новий Розділ. Найвищі темпи природного скорочення на сході Львівської області – у Жидачівському (7,5‰) та Перемишлянському (7,0‰) районах. Загрозливими є тенденції природного руху населення прикарпатських (Старосамбірський та Дрогобицький) та північно-східних (Бродівський, Кам'янка-Бузький, Радеківський, Буський) районів області.

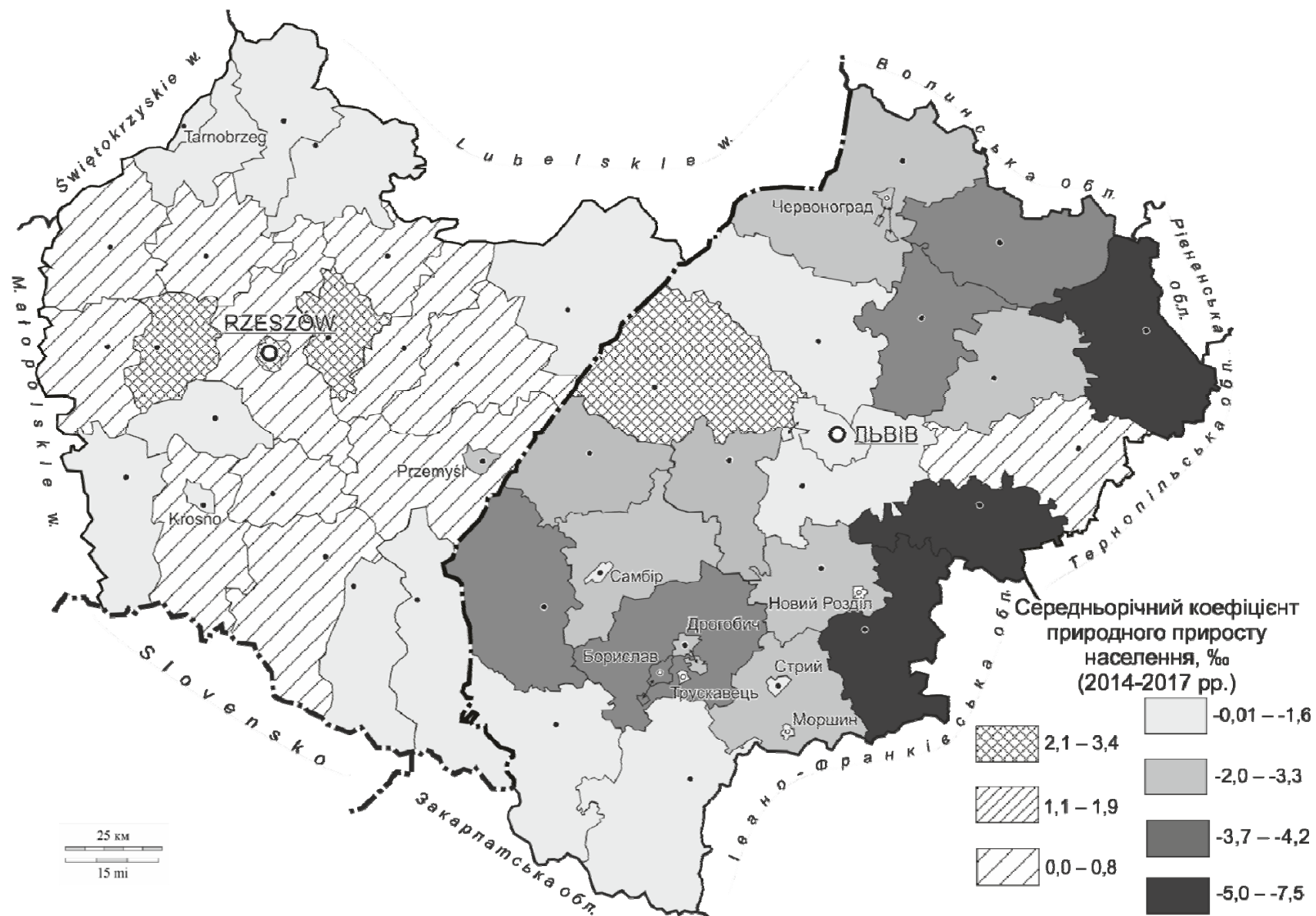

Рисунок 3.5 – Середньорічний коефіцієнт природного приросту адміністративно-територіальних одиниць Львівської області та Підкарпатського воєводства за 2014-2017 рр.

Джерело: побудовано авторами.

У формуванні міграційного приросту населення (тут і надалі розглядатиметься стаціонарна міграція у 2014-2017 рр.) Львівської області та Підкарпатського воєводства є багато спільних рис. Зокрема, значний міграційний відтік демонструють більшість з-поміж аналізованих міст, окрім Ряшева (рис. 3.6). Причому у більшості районів та повітів навколо міст міграційний приріст є додатнім. Особливо виділяються Пустомитівський (11,3‰) і Дрогобицький (4,0‰) райони, Ряшівський повіт (4,0‰).

Позитивний міграційний приріст можна відстежити також на умовній осі Львів-Ряшів (Пустомитівський – Городоцький – Мостиський райони – Перемишльський – Ряшівський повіти – Ряшів) при негативному прирості у Львові та Перемишлі.

Більшості прикарпатських районів Львівської області теж притаманне додатне міграційне сальдо (крім згаданого Дрогобицького, це Старосамбірський, Сколівський та Стрийський райони), у Підкарпатському воєводстві таким є лише Ланцюцький повіт.

Спільною рисою стаціонарної міграції двох сусідніх прикордонних регіонів є значне від'ємне міграційне сальдо окраїнних адміністративно-територіальних одиниць (АТО) – Бещадського, Стальововольського, Любачівського повітів і Турківського, Жидачівського, Сколівського районів. Загалом у Підкарпатському воєводстві в 90% повітів та міст повітового підпорядкування сальдо міграції фіксує від'ємні значення, тоді як у Львівській області – лише у 40%. В умовах євроінтеграційної реальності Польщі стає зрозуміло, що більшість населення Підкарпатського воєводства з метою пошуку вищих заробітків мігрує в регіони та країни ЄС з вищим економічним розвитком та нижчим рівнем безробіття та соціальної напруги. Додатні значення механічного руху у Львівській області не можна пояснити вищим економічним становищем даного регіону в порівнянні з сусіднім Підкарпатським воєводством. Позитивні значення сальдо міграції спричинені, по-перше, проблемами, які пов'язані з неповнотою обліку даних про обсяги переміщень, а, по-друге, станом війни та вимушеними міграціями мирного населення.

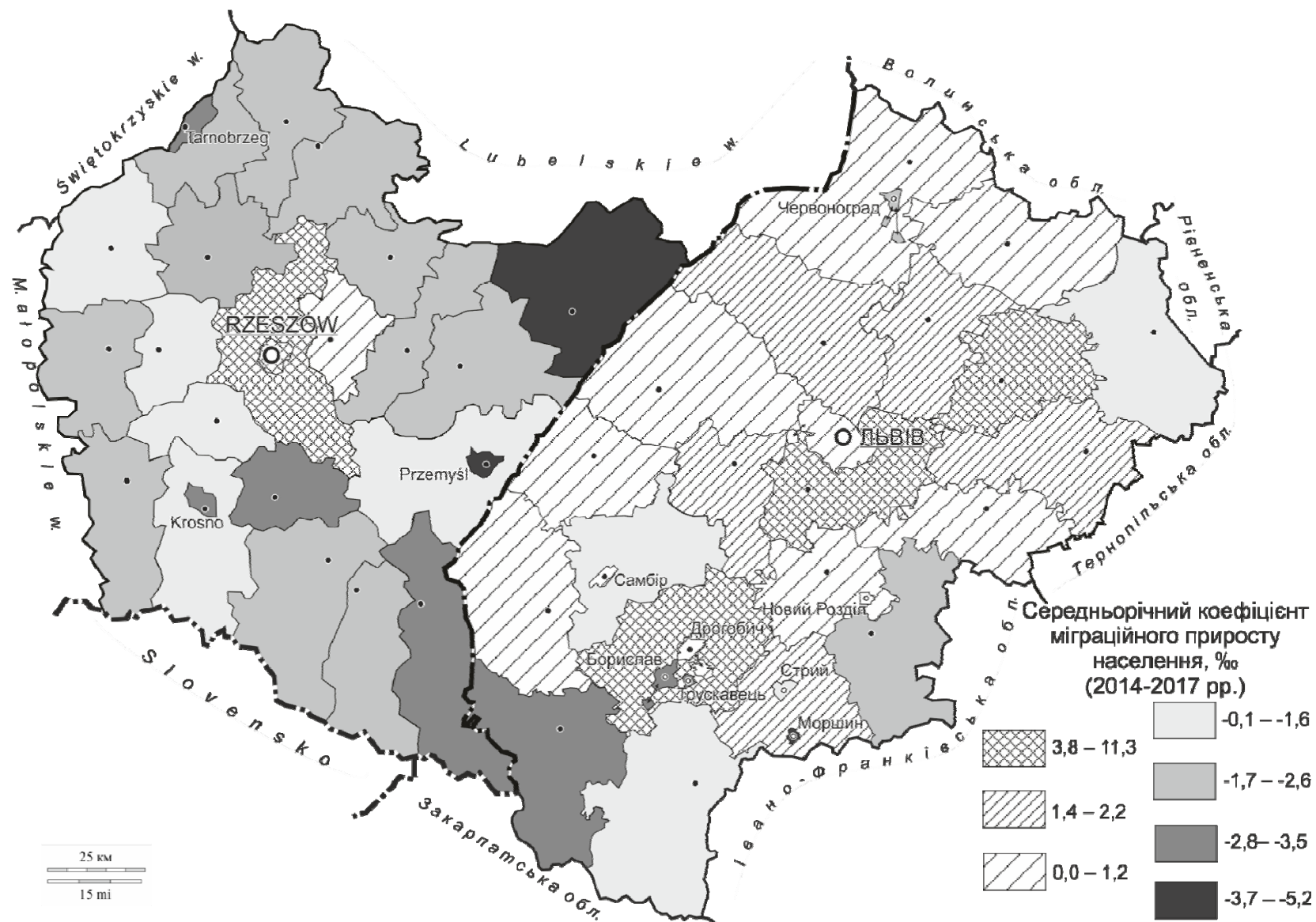

Рисунок 3.6 – Середньорічний коефіцієнт механічного приросту адміністративно-територіальних одиниць Львівської області та Підкарпатського воєводства за 2014-2017 рр.

Джерело: побудовано авторами

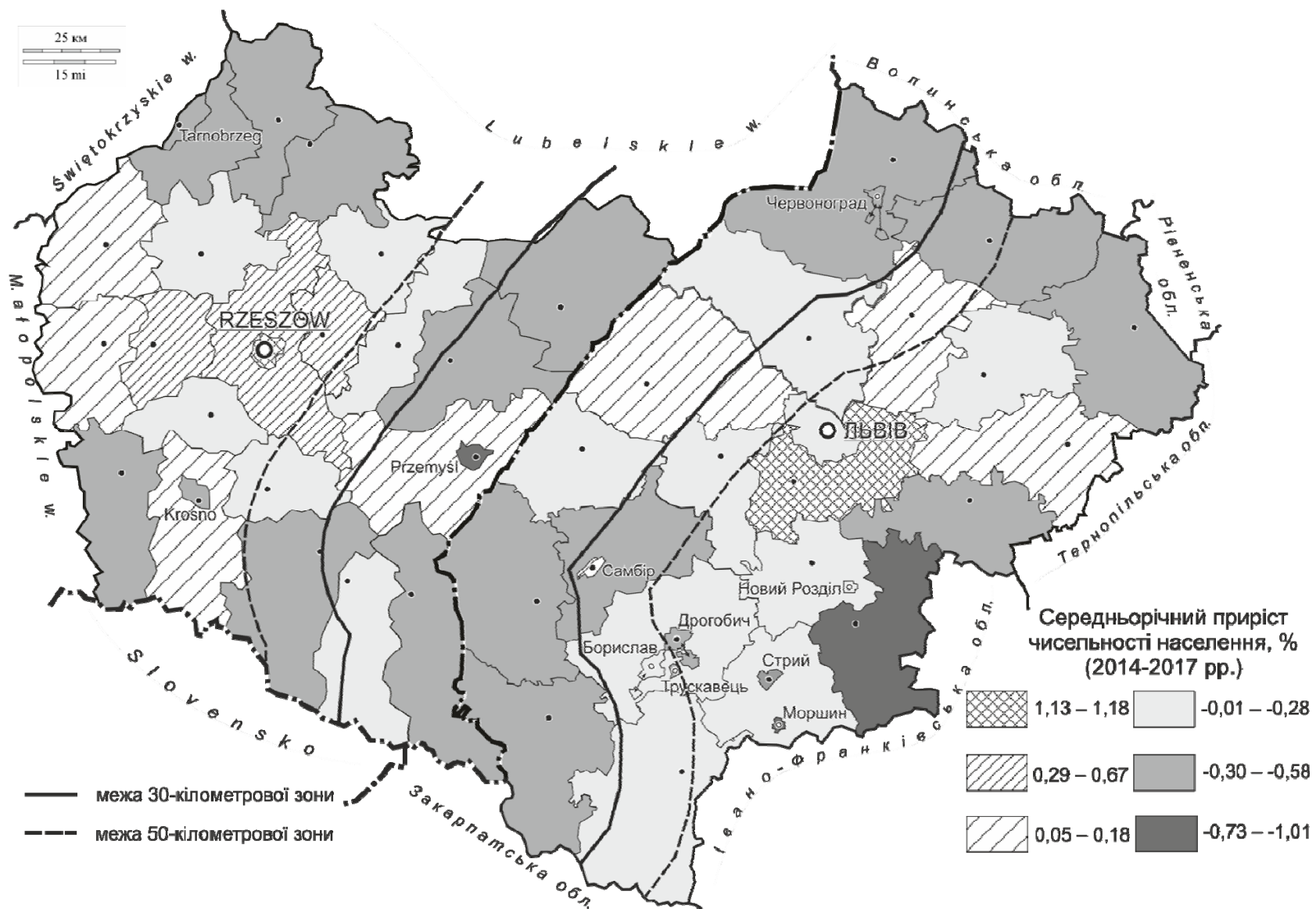

Рис. 3.7 – Зростання (скорочення) чисельності населення адміністративно-територіальних одиниць Львівської області та Підкарпатського воєводства за 2014-2017 рр.

Джерело: побудовано авторами

Отож, зовнішній стаціонарній міграції двох регіонів властиві істотні відмінності. Впродовж 2014-2017 рр. Підкарпатське воєводство має стійке негативне міграційне сальдо, натомість Львівська область відчуває значний міграційний притік, який у 2014-2017 рр. суттєво посилюється переселенням внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з Донбасу та Криму (станом на 03.05.2018 р. область прийняла близько 11,8 тис. ВПО)¹⁹⁵.

Динаміка природного та механічного руху населення визначає певні особливості формування його чисельності. Чисельність населення більшості АТО (14 повітів та 3 міст воєводства, 11 районів та 5 міст області) впродовж 2014-2017 рр. скоротилась. Найпомітнішим є зменшення числа мешканців Жидачівського (1%), Перемишлянського (0,5%) районів та Перемишля (1%).

Негативна динаміка природного приросту поглиблюється стійким міграційним відтоком в окраїнних частинах Підкарпатського воєводства (Любачівський, Стальововольський, Тарнобжеський повіти, м. Тарнобжег) та Львівської області (Радохівський, Бродівський, Сокальський райони, м. Червоноград). Крім них, негативні значення обох складових приросту населення властиві Самбірському району та прикарпатським містам Львівської області.

Міграційний відтік перевищує позитивний природний приріст у трьох північно-східних, більшості південних повітах воєводства та у Турківському районі. Природне скорочення населення не компенсується міграційним притоком у Мостиському, Городоцькому, Кам'янка-Бузькому і Стрийському районах. Додатній природний приріст переважає над міграційним відтоком у трьох західних повітах (Ропчицько-Сензішовському, Ланцуцькому, Мелецькому) та Яворівському районі. Натомість міграційний приріст компенсує природні втрати у Дрогобицькому районі та м. Самборі.

Лише кілька АТО мають позитивні значення обох складових приросту чисельності населення: м. Ряшів, Ряшівський, Ланцуцький, Перемишльський повіти, Золочівський район.

Розглянуті фактори розвитку демографічних процесів у регіоні, а також ймовірні тенденції зміни статевовікової структури, показників народжуваності, смертності та міграції населення дозволили здійснити сценарний прогноз демографічного розвитку Львівської області до 2030 року. Згідно з перспективними розрахунками, проведеними співробітниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», оптимістична чисельність населення Львівщини може у 2030 році сягнути 2 442 тис. осіб, тенденційна – 2 375 тис. осіб, а песимістична – 2 274 тис. осіб. Аналогічні прогнозні розрахунки, проведені центральним статистичним управлінням Польщі, лишень підтверджують тезу про те, що в найближчі десятиліття чисельність населення у Підкарпатському воєводстві теж буде зменшуватись. До 2030

¹⁹⁵ Динаміка міграції в Україні: де живе найбільше переселенців (11.05.2015) : Слово і діло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2018/05/11/infografi-ka/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-pereselencziv>

року за даним варіантом прогнозу кількість населення у Підкарпатському воєводстві порівняно з 2015 роком зменшиться більше ніж на 60 тис. осіб¹⁹⁶.

Отже, порівняльна оцінка майбутніх змін демографічної ситуації показує, що за кожним з варіантів прогнозу чисельність населення Львівської області і Підкарпатського воєводства до 2030 року зменшиться. При цьому, навіть якщо демографічні показники (сумарні коефіцієнти народжуваності, смертності, структура народжуваності, міграційні процеси) залишатимуться незмінними, то до 2030 року кількість населення Львівської області зменшиться майже на 163 тис. осіб (тенденційний варіант прогнозу). Якщо ж показники відтворення, смертності та міграції населення погіршаться, то кількість населення зменшиться більше ніж на 264 тис. осіб. За оптимістичного варіанту розвитку подій – зменшиться на 96 тис. осіб.

Результати прогнозів доводять, що зменшення абсолютної чисельності населення поруч з низькими показниками народжуваності в подальшому неминує призведе до зростання темпів трансформації вікової структури населення в бік його старіння, а відтак до загострення проблеми збереження працересурсного потенціалу обох регіонів. Як показує досвід передових європейських країн, формування стійких міграційних потоків з менш економічно розвинених територій повинні вирішити питання дефіциту робочої сили і призупинити темпи зменшення чисельності населення. Тому першочерговим завданням державних органів влади повинно бути стимулювання економічного розвитку прикордонних територій через створення нових робочих місць на транскордонних ринках праці. В свою чергу економічне зростання призведе до стабілізації ситуації на ринку праці та послабить демографічну напругу в суспільстві.

ЛЕВИЦЬКА О.О.

кандидат економічних наук

МАХОНЮК О.В.

2.3. Загальні тенденції міграції населення в українсько-польському прикордонні

В умовах інтенсивного розвитку світових інтеграційних процесів, «стирання» міждержавних кордонів, глобалізації всіх сфер життя зростає роль транскордонного співробітництва регіонів, що пов'язане, насамперед, з активізацією господарської діяльності на периферійних територіях і підвищенням їхньої конкурентоздатності. Така співпраця є рушійною силою інтеграційного процесу і здійснюється шляхом оптимального поєднання

¹⁹⁶ Прогноз чисельності населення (розроблено в 2016 році) - статистика природного руху та міграції населення в 2016-2050, [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://swaid.stat.gov.pl/en/Demografia_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_DEM_20.aspx

ресурсного потенціалу прикордонних регіонів суміжних країн заради спільного розв'язання нагальних проблем (які лежать у просторовій, секторній та інших площинах) і соціально-економічного зростання цих територій. Транскордонне співробітництво за сучасних умов має властивість пришвидшувати процеси нівелювання диспропорцій регіонального розвитку, вирівнювання якості життя населення прикордонних регіонів, створення умов для вільного переміщення людей, товарів, послуг та капіталів через кордон. Загалом, транскордонна кооперація прикордонних територій стосується всіх сфер життя суспільства: економіки, екології, науки, освіти, культури, інновацій тощо. Однією з найменш вивчених серед них є міграційна складова (попри те, що міграційна проблематика – одна з найактуальніших у світі), зокрема механізми функціонування ринків міграційних послуг (РМП) за участю прикордонних зон.

На тлі сучасних кризових тенденцій розвитку України, стагнації економіки держави, загострення збройного конфлікту, значного падіння рівня і якості суспільного життя відбувається постійне зростання міграції населення, що формує загрозу істотного вибуття робочої сили і втрати вагомій частини трудового потенціалу країни. У зв'язку з цим існує об'єктивна потреба у постійному моніторингу міграційних переміщень населення не лише в межах великих територіальних міграційних систем, але й малих, у тому числі прикордонних. Важливою є також оцінка наслідків впливу міграції населення в регіонально-локальному вимірі на соціально-економічний розвиток прикордонних територій. Такі дослідження повинні стати підґрунтям для вироблення ефективних механізмів регулювання міграційних процесів у прикордонному регіоні, які в Україні не склалися ні організаційно, ні функціонально і потребують додаткової уваги.

Як відомо, Україна завдяки вигідному геополітичному положенню має значний потенціал розвитку транскордонного співробітництва, оскільки 19 з 25¹⁹⁷ її регіонів є прикордонними, а зовнішній кордон – найдовший серед європейських країн. Характерною особливістю є великий вплив військово-політичного фактору на становлення сучасних транскордонних відносин України, у тому числі в частині міграційних процесів. Ще однією ознакою зазначених відносин є зростаюча асиметрія прикордонних регіонів України у їхньому розвитку в порівнянні з суміжними регіонами країн-сусідів. Такі диспропорції зумовлюють виникнення систематичних та різнотермінових міграційних потоків.

Найдинамічніші переміщення населення спостерігаються у західних прикордонних регіонах нашої держави. Передумовами таких тенденцій є зростаюча соціально-економічна нерівність порівняно з країнами ЄС, неналежні умови для самореалізації в Україні, дефіцит гідної праці, особистої безпеки, економічних та громадянських свобод. Крім того, з більшістю країн ЄС (у тому числі з Польщею) підписано угоди про малий

¹⁹⁷ До моменту окупації території Автономної Республіки Крим та захоплення окремих районів Луганської і Донецької областей.

прикордонний рух, що суттєво стимулює маятникові трудові міграції. Ці та інші фактори є визначальними у виникненні стійких диспропорцій у мобільності населення Сходу і Заходу України.

Беручи до уваги останні тенденції в співпраці України та Польщі, можна констатувати, що сьогодні встановлюється нова епоха відносин двох країн. В першу чергу, Польща прискореними темпами відкриває власні кордони для українців, сприяє розвитку та уніфікації роботи своїх візових центрів в Україні, намагається створити умови соціально-економічної захищеності українських трудових мігрантів на своїй території. Ефект, досягнутий за останні 5 років, просто колосальний. Можна стверджувати про утворення нової територіальної міграційної системи (ТМС) між двома країнами, яка має перспективи потужного розвитку. ТМС слід розглядати як складні просторові утворення, що формуються і функціонують на тлі системних та активних міжтериторіальних переміщень, у першу чергу, людських, а поряд з цим – фінансових й інших ресурсів, що підкріплені відповідними договірними відносинами. Такі договірні відносини за ідеальних умов регламентовані індивідуальними трудовими та колективними договорами¹⁹⁸. Наразі інфраструктура територіальної міграційної системи знаходиться на етапі формування та удосконалення, оскільки, окрім державних суб'єктів, має переважно стихійний характер. На даний момент її первісною формою є РМП, який є більш гнучким і також активно розвивається на основі динамічних міграційних процесів останніх років (рис. 3.8).

Суть, структура і функції даного ринку впливають із загальнотеоретичних положень міграціології та регіональної економіки. Однак зазначимо, що саме поняття РМП досить нове, його трактування в міграційній теорії висвітлюється нечітко. Дослідження даного типу ринку і процесів на ньому мають фрагментарний характер, зокрема стосуються лише окремих складових, і не забезпечують системності, динамічності та цілісності сприйняття РМП.

Ринок міграційних послуг (авторська дефініція) – це сфера задоволення потреб населення в послугах, пов'язаних з уможливленням та/або покращенням здійснення населенням міграції та супутніх з міграцією процесів. Під “покращенням” розуміється, передусім, спрощення, легалізація, прискорення, доповнення тощо. У свою чергу, *міграційні послуги* – це послуги, споживання яких є необхідною або основною передумовою позитивного здійснення індивідом міграційного процесу на всіх його стадіях.

Розрізняють такі три етапи міграційного процесу: міграційна мобільність, переміщення, адаптація¹⁹⁹:

I етап – *підготовка до міграції* або *міграційна мобільність* – передбачає збір інформації (поради друзів, знайомих, мігрантів з досвідом, послуги

¹⁹⁸ М.М. Біль. Методичні підходи дослідження формування й розвитку територіальних міграційних систем, “Інноваційна економіка”. – № 6(44). – 2013, с. 46-48. – С. 46.

¹⁹⁹ Садова У.Я. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти / В.С. Кравців, У.Я. Садова (наук. ред.), Львів, 2009. – 228 с. – С. 62.

консалтингових фірм), виготовлення документів (візи, закордонні паспорти, страхові поліси, запрошення тощо), навчання (якщо необхідно – курси вивчення іноземної мови, історії, культури), збір коштів, розрахунок часових рамок, розробка певного плану дій та інше;

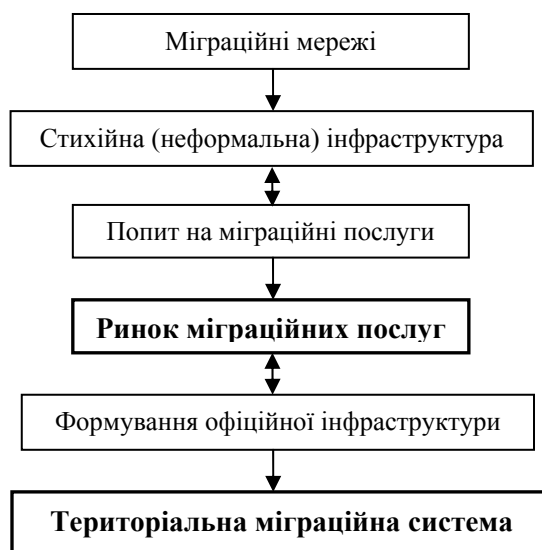

Рисунок 3.8 – Значимість ринку міграційних послуг (РМП) у формуванні територіальної міграційної системи (ТМС)

Джерело: розроблено авторами

II етап – *міграція/переміщення* – передбачає використання послуг вантажопасажирських перевезень. Тривалість та вартість поїздки залежать від низки факторів, зокрема від відстані маршруту, виду транспортного засобу (повітряний, наземний, судноплавний тощо) та регулярності його курсування й комфортабельності, а також таких ринкових чинників, як розвиток транспортної інфраструктури та наявність конкуренції на ринку пропозиції послуг. На даному етапі часто важливими є супутні послуги – страхування, відшкодування коштів, проживання в проміжних пунктах, фінансовий супровід тощо.

III етап – *адаптація*. Цей етап розглядаємо у широкому полі – поселення, влаштування на роботу, організація побуту, моральна та соціокультурна адаптація. Процес адаптації може бути спрощений за рахунок того, що частину завдань, пов'язаних із поселенням та/або працевлаштуванням мігранта міг попередньо забрати на себе I-ий етап – “підготовка до міграції”.

Варто розглянути функціональне наповнення досліджуваного ринку і відповідно його роль у досягненні цілей міграції. На нашу думку, *функціями РМП* є:

- *уможливлення/забезпечення здійсненості міграційного процесу* (основна функція);
- *інформаційна*: ринок надає учасникам інформацію щодо умов та перспектив проживання в новому регіоні (країні), нюансів переміщення,

адаптації, ринку праці, соціально-економічної захищеності тощо;

- *посередницька*: РМП встановлює зв'язки між існуючими або потенційними мігрантами та суб'єктами, які зацікавлені в прибутті мігрантів (трудові мігранти – працедавці; туристи – суб'єкти, які діють в туристично-рекреаційних зонах; мігранти – сім'ї мігрантів і т.д.);

- *стимулююча*: завдяки трьом попереднім функціям ринок сприяє міграційній активності населення. Окрім цього, він стимулює удосконалення міграційної нормативно-правової бази, а також сприяє підвищенню соціально-економічних стандартів депресивних регіонів (регіонів-донорів).

- *врівноважуюча*: РМП бере участь в розподілі вільних та надлишкових міграційних потоків, їхньому спрямуванні в потребуємі регіони;

- *захисна*: при правильному підході до правового регулювання діяльності та відповідальності суб'єктів, які надають міграційні послуги, – РМП мав би стати ключовою складовою соціально-економічної захищеності мігрантів.

Структуру РМП, зокрема, транскордонного, зображено на рис. 3.9. У такому викладі структура охоплює передумови формування РМП, фактори впливу на нього, об'єкт його регулювання та окремі групи суб'єктів ринкових відносин.

Учасники відносин на РМП поділені на три основні групи. Перша група – “замовники” людського ресурсу – суб'єкти, які потребують інтелектуального, трудового, фінансового, демовітворюючого та іншого потенціалу мігрантів. “Замовники” формують попит на мігрантів. Друга група – фактичні та потенційні мігранти. Вони формують пропозицію ресурсів, якими володіють. Посередниками у міграційному процесі (до яких належать представники іноземної держави та країни походження мігранта) є непрямі і прямі учасники ринку. Непрямі суб'єкти (органи державної влади найвищих рівнів) формують передумови функціонування РМП, розробляють міграційну політику держави, стимулюють або стримують певні тенденції в розвитку РМП. Водночас прямі учасники (державні органи і недержавні організації) безпосередньо надають міграційні та/або супутні послуги населенню. У випадку трудової міграції до Польщі, польські роботодавці звертаються до місцевих (повітових) управлінь праці і реєструють запити (заяви) на певну кількість іноземних працівників, а воєвода на вимогу роботодавця дає згоду на видачу дозволу на роботу (після того, як на вакантну позицію не підійшов жоден польський громадянин чи громадянин з країн ЄС). Таким чином територіальні органи праці та представники Ради Міністрів у воєводствах долучаються до кола суб'єктів транскордонного РМП.

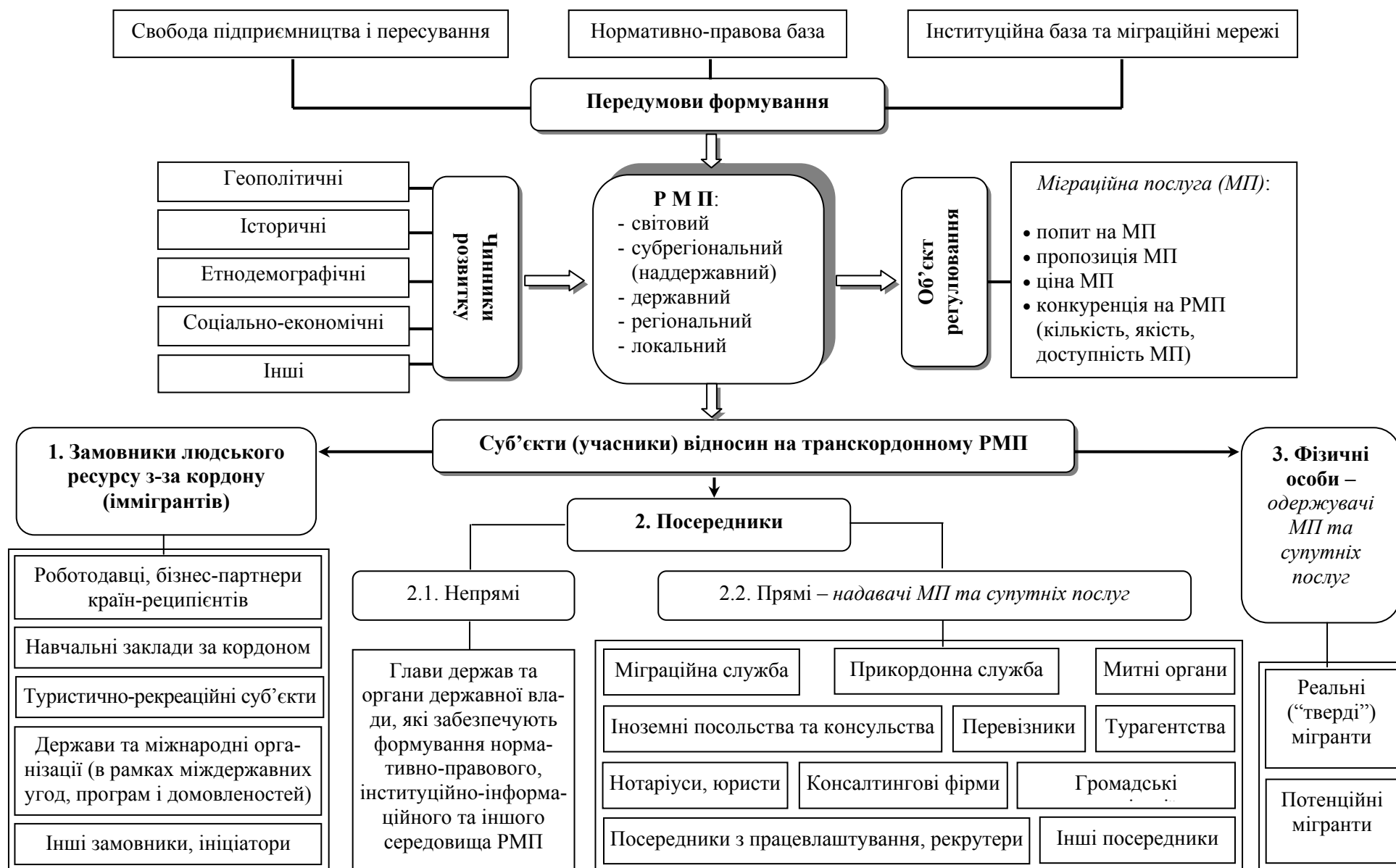

Рисунок 3.9 – Структура транскордонного РМП (суб'єктно-об'єктний підхід)

Джерело: розроблено авторами.

У структурі РМП важливо чітко розуміти об'єкт регулювання – міграційні послуги. Вони за своєю суттю – посередницькі, адже виступають проміжною ланкою в системі “потреба людини – міграційна послуга – кінцева послуга (ціль міграції)”. У даному контексті кінцева послуга залежить від конкретної потреби людини (необхідність соціально-економічної безпеки, професійного зростання, самореалізації, політичного захисту, культурного розвитку та ін.), яку вона прагне задовольнити на території іншої держави, і може полягати у працевлаштуванні, отриманні освіти, політичного притулку, туристичної послуги, реалізації ділових інтересів за кордоном (професійно-службова міграція).

Розглядаючи РМП та процеси, які на ньому відбуваються, з позиції суб'єктно-об'єктного підходу, виявлено цікаву особливість. Так, зокрема, сучасний процес міграції може відбуватися без участі/згоди його учасників (одного або кількох) – так зване “випадання” суб'єкту з процесу: 1) без участі замовників (зацікавлених сторін) людського міграційного ресурсу – у випадку переміщення осіб за кордон у приватних цілях та з власної ініціативи; 2) без відома/участі прямих посередників РМП (різні форми легальної і нелегальної міграції); 3) без згоди самих мігрантів (торгівля людьми).

Загалом, з рис. 3.8 і 3.9 зрозуміло, що транскордонні РМП – це одна з площин функціонування складних просторових утворень – територіальних міграційних систем. Самі ж ринки включають багато компонентів і зв'язків (тобто є поліструктурними), можуть розглядатися з різних позицій та зрізів (поліаспектність), передбачають велику кількість центрів управління (полісуб'єктність) та виникають на усіх організаційних рівнях (полірівневість).

Одним із стратегічно важливих рівнів функціонування транскордонних РМП є міжрегіональний, частиною якого є прикордонний – із максимальною концентрацією зв'язків між країнами-сусідами. З цього випливає, що **РМП прикордонних територій** – це зріз транскордонного РМП, який охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, які мають спільний кордон. Це по суті “чутлива” платформа для різного роду спільних проектів і програм, які можуть сприяти конвергенції прикордонних територій та підвищенню їхньої конкурентоздатності загалом.

У цьому контексті наша держава має позитивний багаторічний досвід відносин із Республікою Польща, співпраця з якою є засобом євроінтеграції України, а також практичним механізмом впровадження європейських стандартів на регіональному та місцевому рівнях. Розвиток українсько-польського міжрегіонального співробітництва здійснюється у декількох площинах. На рівні *центральної влади* виконавчої влади з українського боку це питання координується – Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерством закордонних справ, Міністерством інфраструктури та Міністерством економічного розвитку і торгівлі, в той час як з польського боку – Міністерством внутрішніх справ, Міністерством регіонального розвитку та

Міністерством закордонних справ.

Для вирішення ключових питань співпраці на *міжурядовому рівні* створено інституційний механізм – Українсько-польську Міжурядову Координаційну Раду з питань міжрегіонального співробітництва, яка в цілому координує відносини на рівні областей України та воєводств Республіки Польща. Базовим документом при цьому є підписана в Києві Угода між Урядами України та Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво від 24 травня 1993 року. Зазначеним міжнародним договором закріплюються правові засади співпраці органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування цих країн, зокрема, в економічній, культурно-гуманітарній, освітній та туристичній сферах²⁰⁵.

Варто також зазначити, що станом на сьогодні Україна має найрозвинутішу мережу міжрегіональної співпраці саме з Польщею. Практично всі області України та воєводства Польщі уклали угоди про міжрегіональне співробітництво. Найбільше українських партнерів має Підкарпатське воєводство. Відповідно з українського боку найінтенсивніша співпраця поляків – із Львівською областю. Це, без сумніву, важлива передумова формування Підкарпатсько-Львівського регіонального РМП. У ході його дослідження центральними є питання особливостей функціонування даного ринку, головних суб'єктів, що надають міграційні послуги населенню, стану і перспектив розвитку ринку.

Кількість прямих посередників, які де-факто функціонують на РМП обстежуваної території, характеризує полісуб'єктність ринку і складність відносин між учасниками.

Державні суб'єкти РМП на рівні Підкарпатського воєводства: Відділ у справах цивільних та іноземців Підкарпатської воєводської адміністрації в Ряшеві та місцеві відділення у Перемишлі, Кросно і Тарнобжегу, Управління у справах іноземців (створення підрозділу у воєводстві – у перспективі), Бещадський відділ Прикордонної варті та його територіальні підрозділи, Воєводське управління праці в Ряшеві, Окружний інспекторат праці в Ряшеві та повітові відділи праці Підкарпатського воєводства, представники Палати радників з юридичних питань в Ряшеві, митні органи, дипломатичні представництва України у Підкарпатському воєводстві тощо.

Державні суб'єкти РМП на рівні Львівської області: Головне управління Державної міграційної служби (ДМС) у Львівській області (підпорядковується Міністерству закордонних справ України), Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України, Львівська митниця Державної фіскальної служби України та їхні територіальні підрозділи, Управління туризму та курортів Львівської обласної державної адміністрації, дипломатичні представництва (зокрема, Генеральне Консульство Республіки Польща у Львові), Пункт прийому візових анкет у Львові та ін.

Недержавні суб'єкти-посередники на РМП є наймасовішою групою

²⁰⁵ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво, Кабінет Міністрів України, Польщі, Угода від 24.05.1993 р., “Офіційний вісник України” № 33, 2005, с. 218, ст. 2008.

учасників, які надають міграційні послуги. Незалежно від місця юридичної реєстрації можуть функціонувати на території двох країн. Це перевізники (автобусні, залізничні, авіаційні), консалтингові фірми, рекрутингові агентства або одиничні особи, суб'єкти, які сприяють мігрантові в легальному або нелегальному перетині кордону, перебуванні, діяльності на території іноземної держави, нотаріуси, юристи, діаспора, громадські організації, фінансові суб'єкти, інші посередники.

Центральним державним суб'єктом РМП, що безпосередньо надає міграційні послуги населенню Львівщини, є Головне управління ДМС у Львівській області. Його послуги включають:

1) адміністративні послуги (послуги для громадян) щодо питань набуття громадянства, оформлення документів для виїзду за кордон, документування іноземців, оформлення документів для біженців та осіб, що потребують захисту тощо;

2) послуги по роботі з біженцями та соціальній інтеграції (послуги для громадян);

3) документальне забезпечення (послуги, що підтримують функціонування РМП);

4) кадрове забезпечення та антикорупційний моніторинг (послуги, що підтримують функціонування РМП).

У загальній структурі ДМС у Львівській області, окрім головного територіального органу, функціонує 33 територіальних підрозділи, з них – 16 міських відділів (в т.ч. в межах Львова – 8) та 17 районних секторів, які забезпечують надання міграційних та супутніх послуг на місцях.

Стан і тенденції розвитку територіальної міграційної системи в межах Львівської області і Підкарпатського воєводства доцільно досліджувати через основні соціально-економічні показники розвитку цих регіонів, у тому числі показники міграції населення. З цією метою складено порівняльну характеристику міграційного профілю (паспорту) обох територій (табл. 3.6). Такі дані дають можливість виявити індикатори конвергенції та асиметрії досліджуваних регіонів, з'ясувати слабкі ланки і потенціал для спільного розвитку.

Таблиця 3.6 – Міграційний паспорт Львівської області і Підкарпатського воєводства (станом на 2014 рік)

Показник (критерій)	Підкарпатське воєводство	Львівська область	Відносне відхилення, %
<i>Загальні індикатори</i>			
Площа, кв. км	17,8	21,8	22,47
Частка регіону в країні (за територією), %	5,7	3,6	-36,84
Населення, тис. осіб	2129,2	2537,8	19,19
Частка регіону в країні (за кількістю населення), %	5,5	5,9	7,27
Густота населення, осіб на 1 кв. км	119	116	-2,52
Райони (повіти), од.	21	20	-4,76
Міста повітового (обласного) значення, од.	4	9	125,00
Природний приріст на 1000 населення, осіб	0,7	-0,9	-228,57

Показник (критерій)	Підкарпатське воєводство	Львівська область	Відносне відхилення, %
Рівень урбанізації (частка міського населення), %	41,6	60,4	45,19
Рівень безробіття серед економічно активного населення, %	13,7 ¹⁾	8,6 ¹⁾	Дані не порівнювані
Валовий регіональний продукт на 1 особу, євро ²⁾	7300	1828	-74,96
Розмір середньої заробітної плати за місяць, євро на 1 працівника	766,7	188,6	-75,40
Розмір мінімальної заробітної плати в країні регіону, євро	410,1	79,8	-80,54
Показники міграції та індикатори розвитку РМП			
Сальдо загальної міграції (на 10 000 осіб)	-3,4 ³⁾	3,5	-202,94
Кількість іноземців, які отримали дозвіл на працевлаштування (обсяг легальної трудової міграції), осіб	486 (з них 372 – українці)	383	-21,19
Кількість іноземців, які проходять навчання у навчальних закладах регіону, осіб	2577	1255	-51,30
Кількість іноземних туристів, які відвідали регіон протягом року, осіб	105 324 (з них 34,4% українців)	2 015 (з них 7,1% поляків)	-98,09
Частка іноземців в загальній чисельності туристів, %	12,1	2,2	-81,82
Частка етнічних українців (поляків) в структурі населення воєводства (області) – діаспора, %	0,5	0,6	20,00
Найбільші осередки українського (польського) етнічного утворення (громади, діаспори) у регіоні	Przemyski Oddział Związku Ukraińców w Polsce – ZUP (Przemyśl); Koło niezależne ZUP w Rzeszowie	Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej (Lwów)	x
Головний суб'єкт РМП, що безпосередньо надає міграційні послуги населенню	Відділ у справах цивільних та іноземців Підкарпатської воєводської адміністрації в Ряшеві	Головне управління Державної міграційної служби у Львівській області	x
Кількість територіальних підрозділів головного суб'єкта РМП, од.	3 – міжміських відділення, підрозділи на рівні повітів та гмін	16 – міських відділів, 17 – районних секторів	x

Примітки:

¹⁾ Рівень зареєстрованого безробіття у Підкарпатському воєводстві у 2014 році склав 7,6%, тоді як у Львівській області – 1,5%²⁰⁶. Така різниця пояснюється великою часткою нереєстрованого безробіття в Україні та її регіонах, а також виключення з числа безробітних самозайнятих на селянських (фермерських) господарствах осіб, котрі за польською методикою статистичного обліку входять до категорії безробітного населення. У зв'язку з цим порівняння значень показників безробіття у досліджуваних регіонах і розрахунок відносного відхилення є некоректним.

²⁾ За поточним курсом національних валют до євро (згідно з даними Національного банку України та Національного банку Польщі).

³⁾ Значення сальдо міграції (загалом міждержавної та внутрішньої) у Підкарпатському воєводстві обчислене за даними обсягу довгострокових (постійних) та тимчасових мігрантів у регіоні.

Джерело: розроблено авторами на основі офіційних статистичних даних Львівської області і Підкарпатського воєводства²⁰⁷

²⁰⁶ Bezrobocie w Polsce w 2014 roku. Raport tabelaryczny. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2015, 131 p., pp.11, 5.

²⁰⁷ Bezrobocie w Polsce w 2014 roku. Raport tabelaryczny. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2015, 131 p., pp. 11, 5-10.

На основі аналізу показників розвитку Львівщини та Підкарпатського воєводства виявлено точки конвергенції регіонів (частки регіонів за площею території та чисельністю населення, густота населення, обсяг легальної трудової міграції, частка діаспори) та індикатори значної асиметрії їхнього розвитку (природний приріст населення, валовий регіональний продукт на 1 ообу, рівень середньомісячної заробітної плати у регіонах та мінімального соціального стандарту, сальдо сукупної міграції, кількість іноземних студентів, чисельність туристів з-за кордону та їхня частка в загальній структурі туристів). Звичайно, говорити про ступінь конвергенції досліджуваних територій на основі аналізу за один рік – не коректно, враховуючи істотний вплив різних факторів на тенденції змін показників за останній період. Проте наявність суттєвої асиметрії розвитку регіонів та окремих складових прикордонного РМП є беззаперечною. Про це свідчить відносно відхилення показників на рівні понад 50%.

Знайдені точки асиметрії (переважно показники рівня соціально-економічного розвитку) є основними стимуляторами переміщення населення прикордоння в бік Польщі і виступають у формі *push*-факторів для жителів Львівського регіону. В результаті відбувається посилення міграційних потоків та активізація РМП. Політичний фактор у цих тенденціях відіграє не менш важливу роль: за останні 2 роки багато українців виїхали до Польщі та інших держав через розв'язання збройного конфлікту на сході України, що потягло за собою різкий спад економіки держави та її регіонів, зростання міжрегіональних диспропорцій. З табл. 3.6 бачимо, що валовий регіональний продукт на одного мешканця Львівської області у 4 рази менший за відповідний показник у Підкарпатському воєводстві, рівень номінальної середньомісячної та мінімальної заробітної плати аналогічно різниться у 4-5 разів зі збереженням негативних тенденцій і надалі.

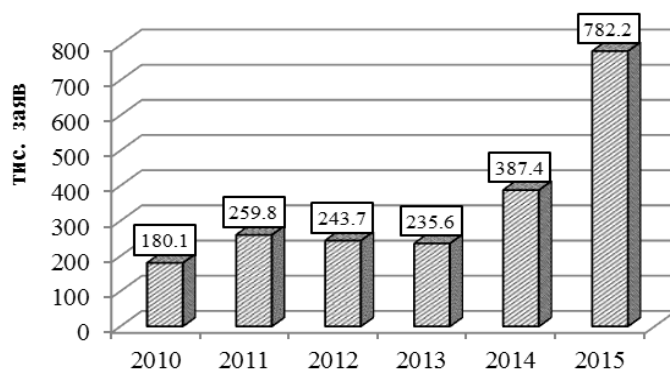
Стосовно рівня безробіття в досліджуваних регіонах, зауважимо, що офіційна статистика не відображає реальні масштаби цього явища в Україні. Так, зокрема, у Львівській області частка безробітних серед економічно активного населення у 2014 році становила 8,6%. Проте існує високий рівень прихованого безробіття, який не охоплюється офіційною методологією (особливо серед сільського населення). Крім того, не враховуються поширені сьогодні явища неоплачуваних відпусток для працівників, переведення їх на неповну зайнятість тощо. Роботодавці масово обирають такі методи управління персоналом в умовах економії фінансових ресурсів. На думку експертів, врахування цих явищ відразу збільшило б рівень безробіття в Україні та її регіонах щонайменше вдвічі²⁰⁸. Таким чином, реальна ситуація із зайнятістю у Львівському регіоні є незадовільна. Міграція частково покращує дану статистику (зменшуючи рівень безробіття в регіоні-донорі людських ресурсів), однак не вирішує проблему.

З польської сторони основними *pull*-факторами, які приваблюють українців з прикордоння, є кращі умови життя, вищий рівень доходів

²⁰⁸ Dlaczego Ukraińcy chcą pracować w Polsce, "Gazeta prawna", <http://serwis.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/608390,dlaczego-ukraincy-chca-pracowac-w-polsce.html>, 05.04.2012.

населення, географічна і ментальна близькість, нижчі ціни на товари та послуги. З впевненістю можна стверджувати, що українські мігранти прибувають на Підкарпаття з метою працевлаштування (частіше на короткий термін), здобуття вищої освіти у місцевих навчальних закладах, а також туризму. Окремою міграційною орієнтацією населення є здійснення споживчих покупок (продуктів харчування, господарської та будівельної продукції, побутової техніки, вживаних автомобілів тощо). Згідно із соціологічними дослідженнями основною метою поїздки до Підкарпатського воєводства для 90% українців є здійснення покупок.

Стосовно трудової міграції слід зазначити, що для українців польський ринок праці (у тому числі прикордонних територій) є тим самим, що і ринок праці Німеччини чи Великої Британії для поляків – можливістю покращити свою економічну захищеність і безпеку власних родин. Тому й не дивно, що дефіцит фахівців на Підкарпатті, котрі масово виїжджають на Захід, заповнюють працівники з України. Їхня праця найчастіше використовується у сільському господарстві, промисловості, сфері соціальних послуг та на будівництві, а середній заробіток за місяць становить 460 євро²⁰⁹ (тоді як середній показник по Львівській області у 2014 році – лише 189 євро).

Зростаюча динаміка залучення іноземної робочої сили в польську економіку є вражаючою. За останні 5 років потреба польських роботодавців в праці іноземців лише офіційно зросла в 4,4 рази (рис. 3.10).

Рисунок 3.10 – Кількість заяв щодо найму іноземців, поданих польськими роботодавцями і зареєстрованих у відділах праці
Джерело: розроблено авторами на основі джерела²¹⁰

При цьому частка заяв щодо запрошення на роботу українців серед іноземців домінуюча – 94% та 97,5% за 2010 та 2015 роки відповідно. У Підкарпатському воєводстві ситуація ще більш однозначна – у 2015 році 99% заяв польських роботодавців були направлені на українців (рис. 3.11).

²⁰⁹ Сколько украинцы зарабатывают в Польше – исследование, “РИА Новости Украина”, <http://rian.com.ua/infografika/20160427/1009121496.html>, 27.04.2016.

²¹⁰ Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki>

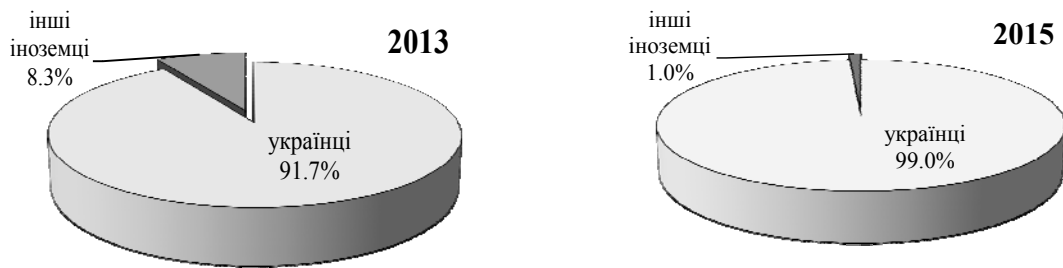

Рисунок 3.11 – Розподіл заяв, поданих польськими роботодавцями до відділів праці Підкарпатського воєводства, щодо найму іноземців, зокрема українців, у 2013 та 2015 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі²¹¹

Проте ця статистика стосується короткотермінових, частіше сезонних робіт, сукупна тривалість яких в Польщі не повинна перевищувати 6 місяців впродовж 1 року. Якщо іноземці планують працювати в Польщі довше, ніж 6 місяців протягом року, то їм необхідно отримати дозвіл на роботу. Загальна картина щодо виданих дозволів зображена на рис. 3.12 та 3.13, і частка українців тут також суттєво збільшилась за останній період.

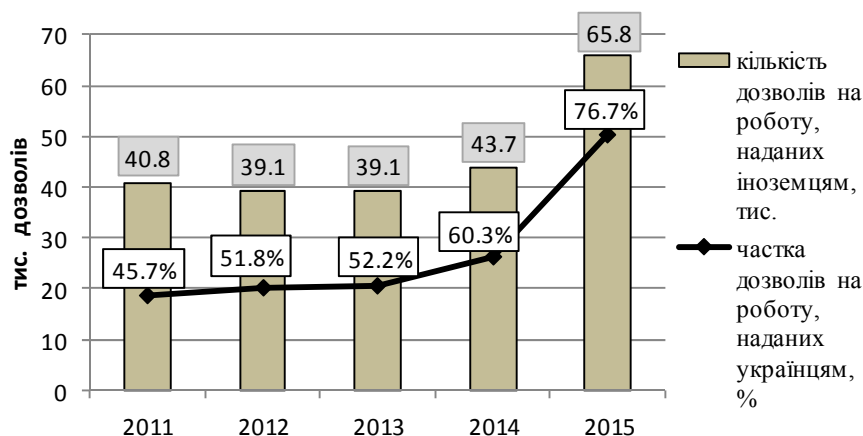

Рисунок 3.12 – Розподіл виданих дозволів на тривалу роботу в Польщі для іноземців, в т.ч. для українців, за період 2011-2015 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі²¹²

Варто зазначити, що на фоні інших польських регіонів Підкарпатське воєводство не входить до числа тих, які масово залучають працю іноземців. Займаючи понад 5,5% території країни, де проживає така ж частка населення, Підкарпатське воєводство зосереджує в своїх межах, згідно з офіційними даними, від 1 до 2% іноземних працівників, 99% з яких становлять українці. Натомість все більшого поширення набуває практика довготермінового працевлаштування іноземців у цьому регіоні. Загальна динаміка кількості

²¹¹ Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki>

²¹² Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki>

дозволів на працю в Польщі за останні 5 років проявила 61% зростання, а в Підкарпатському воєводстві – 90%.

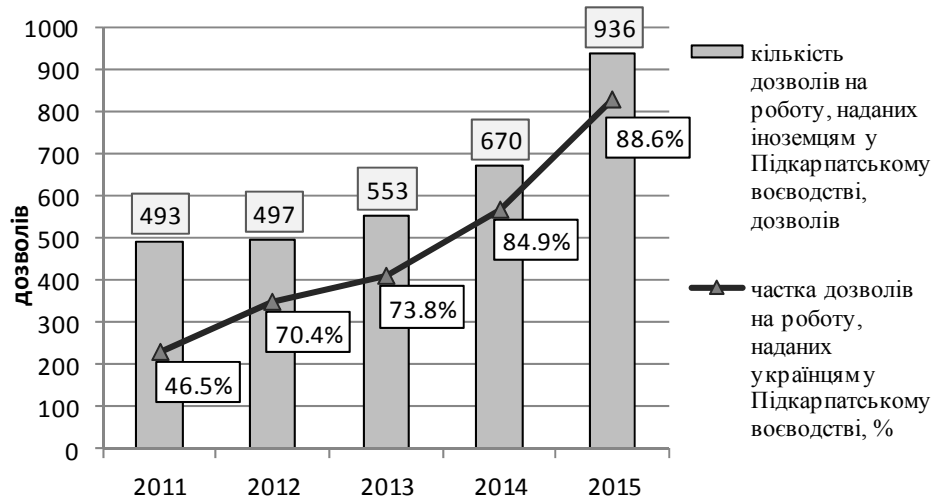

Рисунок 3.13 – Розподіл виданих дозволів на тривалу роботу в Підкарпатському воєводстві для іноземців, в т.ч. для українців, за період 2011-2015 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі джерела²¹³

Вагомим чинником підвищення транскордонної мобільності на українсько-польському кордоні, в тому числі досліджуваний нами міграційній системі «Львівська область – Підкарпатське воєводство», є реалізація угод про малий прикордонний рух. На рис. 3.14 (а) відображено їхню динаміку у співвідношенні до загальних тенденцій *перетину кордону*.

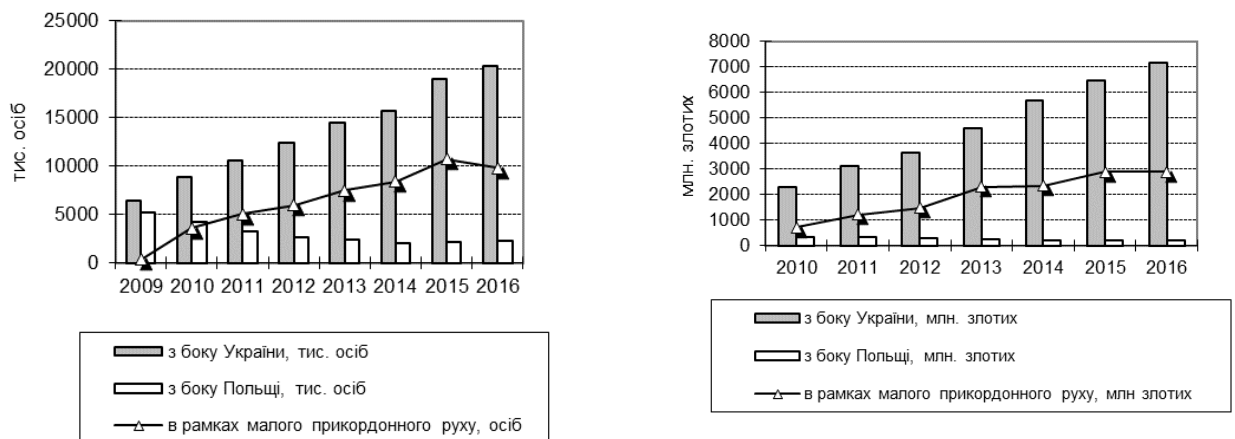

Рисунок 3.14 – Кількісно-вартісний аспект міграційного руху в українсько-польському прикордонні, 2009-2016 роки

Джерело: побудовано автором за даними^{214,215,216}

²¹³ Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki>

Загалом українсько-польський державний кордон у 2016 році у рамках малого прикордонного руху перетнуло 9820,3 тис. осіб, з них близько 2800 тис. осіб саме Підкарпатське воєводство.

Кількість перетину кордону міграційної системи «Львівська область – Підкарпатське воєводство» значно різниться на різних пунктах пропуску, засвідчуючи полюси тяжіння «човникових міграцій» з формуванням розвинених транскордонних міграційних мереж. У табл. 3.7 відображено змінність кількості перетину кордону в різних пунктах пропуску. «Шегині – Медика» залишається найбільш пропускним пунктом. За оцінками інтерактивних веб-ресурсів, даному пропускному пункту характерна більш висока та середня завантаженість зі значенням 1,11 (1 розглядається як середньо допустимий рівень завантаженості митних переходів). До високої завантаженості належить пропускний пункт «Рава-Руська – Гребенне» – 1,77 для легкових автомобілів. До середньої і низької завантаженості митних переходів належать пропускні пункти «Краковець-Корчова» (0,79), «Смільниця – Кросценко» (0,65) і «Грушів – Будомеж» (0,21)²¹⁷. Це дані офіційних українських служб, які, однак, є заниженими у порівнянні до життєвих реалій.

Таблиця 3.7 – Кількість перетинів державного кордону в міграційній системі «Львівська область – Підкарпатське воєводство» з боку України, 2007, 2014, 2016 роки

Пункт пропуску	2007				2014				2016			
	виїзд з України		повернення в Україну		виїзд з України		повернення в Україну		виїзд з України		повернення в Україну	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Рава-Руська – Гребенне	686,4	28,9	668	29,4	1200,9	21,8	1180,9	22,3	1503,7	22,1	1455,7	22,2
Краковець – Корчова	677,3	28,5	636,3	28,0	1432,1	26,1	1405,3	26,6	1694,3	24,9	1662,4	25,4
Мостиська – Перемишль	58	2,4	36,3	1,6	13,1	0,2	12,4	0,2	17,8	0,3	15,2	0,2
Шегині – Медика	825,3	34,7	832,7	36,7	2171,4	39,5	2033,8	38,5	2422,8	35,7	2307,3	35,2
Смільниця – Кросценко	131,1	5,5	97,9	4,3	477,2	8,7	466,1	8,8	588,5	8,7	563,4	8,6
Грушів – Будомеж	-	0,0	-	0,0	202,2	3,7	188,3	3,6	567,7	8,4	543,9	8,3

Джерело: побудовано автором за даними^{218,219,220}

²¹⁴ Статистична інформація Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?ind_page=si

²¹⁵ Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2014 r. / Urząd Statystyczny w Rzeszowie [Electronic resource]. – Access : http://rzeszow.stat.gov.pl/download/gfx/rzeszow/pl/defaultaktualnosci/1566/15/1/1/tablice_ruch_2014.xlsx

²¹⁶ Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2016 r. / Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – Warszawa-Rzeszów, 2017. – 163 p.

²¹⁷ Інтерактивна мапа Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dpsu.gov.ua/ua/map.htm>

²¹⁸ Статистична інформація Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?ind_page=si

Основною метою візиту до Підкарпатського воєводства є «закупити». Станом на 2016 рік – це 89,7 % з усіх причин перетину кордону Підкарпатського воєводства з боку Львівської області (91,2 % у 2014 році). Лише 1,2 % подорожують у даний регіон з метою відвідин родичів чи знайомих (1,5 % у 2014 році), 1,1 % – для транзиту і 0,5 % – туризм.

Територіальний зріз аналізу кількості перетину кордону між Львівською областю і Підкарпатським воєводством показує, що близько 90 % перетинів були здійснені громадянами, які проживають у 50-кілометровій прикордонній зоні, в тому числі близько 85 % у 30-кілометровій зоні. За частотою 70,1 % усіх перетинів у 2016 році (63,6 % у 2014 році) здійснені декілька разів на тиждень, 19,6 % – декілька разів на місяць, 4,8 % – щоденно (6,8 % у 2014 році), 3,3 % – декілька разів на квартал, 2,2 % – декілька раз на рік.

З рис. 3.16 (б) бачимо значне зростання *обсягів видатків* на теренах Польщі – з 2010 по 2016 роки в 3,1 рази. Якщо середній розмір видатків одного українця у 2010 році становив 522,3 злотих, то у 2014 році – 734,3 злотих, 2016 році – 713,8 злотих. У Підкарпатському воєводстві цей показник сягав близько 760 злотих. У той же час, у середньому один громадянин Польщі в Україні залишав лише 200 злотих.

Якщо деталізувати *структуру видатків* у Підкарпатському воєводстві, здійснених іноземцями, основну частину з яких складають громадяни України, то за даними 2016 року, основну статтю витрат становлять будівельні матеріали (44,4 % або 1 382 838,9 тис. злотих), товари домашнього господарства, аудіотехніка (28,5 % або 887 674,3 тис. злотих). Далі слідує продукти харчування (12,2 % або 378 587 тис. злотих), запчастини та аксесуари до транспортних засобів (10,1% або 313 576 тис. злотих), одяг і взуття (4,9% або 151 645,7 тис. злотих). Основна частина видатків здійснена особами, які проживають у 50-кілометровій прикордонній зоні – 91,2 % (3 619 595,3 тис. злотих станом на 2016 рік), у тому числі 78,5 %, які проживають у межах 30 км до кордону (рис. 3.15).

Освітня мобільність українців є також відчутною, адже польські навчальні заклади зацікавлені в іноземних абітурієнтах в силу браку власних (через природні і механічні втрати людських ресурсів). Щороку у закладах освіти Підкарпатського воєводства спостерігається зростання чисельності українських студентів, лідерами серед яких є Вища Школа Інформатики та Управління у Ряшеві (WSliZ), Вища Школа Права і Адміністрування в Перемишлі (WSPiA), Державна Східноєвропейська Вища Школа в Перемишлі (PWSW) і Ряшівський Університет (UR).

²¹⁹ Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2014 r. : Urząd Statystyczny w Rzeszowie [Electronic resource]. – Access : http://rzeszow.stat.gov.pl/download/gfx/rzeszow/pl/defaultaktualnosci/1566/15/1/1/tablice_ruch_2014.xlsx

²²⁰ Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2016 r. / Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – Warszawa-Rzeszów, 2017. – 163 p.

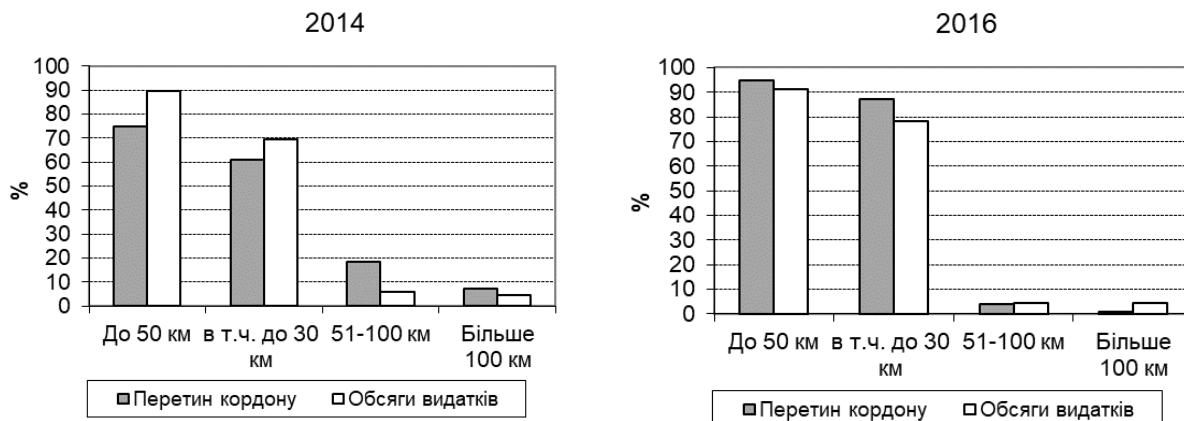

Рисунок 3.15 – Територіальний зріз аналізу кількості перетинів державного кордону міграційної системи «Львівська область – Підкарпатське воєводство» та здійснених видатків, 2014, 2016 роки
Джерело: побудовано автором за даними^{221; 222; 223}

Зокрема, у 2006 р. налічувалося 353 студенти з України, а в 2013 р. – вже 1459 осіб (або 72% всіх іноземних студентів). За 8 років відбувся приріст показника у 4 рази²²⁴. Небезпека освітньої еміграції для України полягає у “вимиванні” людських ресурсів, втраті значної частини працездатного населення і, відповідно, інтелектуально-трудового потенціалу, оскільки у перспективі статус таких осіб може змінитись із тимчасових мігрантів на постійних.

²²¹ Статистична інформація Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?ind_page=si

²²² Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2014 r. : Urząd Statystyczny w Rzeszowie [Electronic resource]. – Access : http://rzeszow.stat.gov.pl/download/gfx/rzeszow/pl/defaultaktualnosci/1566/15/1/1/tablice_ruch_2014.xlsx

²²³ Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2016 r. / Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – Warszawa-Rzeszów, 2017. – 163 p.

²²⁴ Ogólna charakterystyka województwa podkarpackiego ze szczególnym uwzględnieniem powiatów przygranicznych, http://rzeszow.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/rzesz/ASSETS_woj_podkarp.pdf, 30.04.2016; Gdzie studiuje najczęściej obcokrajowców? Rzeszów na czele, Gazeta.pl, 09.12.2014, <http://www.edulandia.pl/studia/1,126008,17101061>, Gdzie studiuje najwiecej obcokrajowcow_Rzeszow_na.html, 30.04.2016; P. Długosz, Zjawisko edukacji transgranicznej na przykładzie ukraińskich studentów na Podkarpaciu, “Youth Policy: problems and prospects”. Drochobycz-Rzeszów 2015, http://www.academia.edu/20124609/ZJAWISKO_EDUKACJI_TRANSGRANICZNEJ_NA_PRZYK%C5%81ADZIE_UKRAI%C5%83SKICH_STUDENT%C3%93W_NA_PODKARPACIU, 30.04.2016.

3.4. Інституційне забезпечення україно-польського ринку міграційних послуг

Проаналізувавши інтенсивність територіальних переміщень за видами міграції, було отримано таку ситуацію на українсько-польському прикордонні: 99% усіх заяв щодо наймання іноземців, поданих роботодавцями до відділів праці Підкарпатського воєводства, призначені для українців (легальна трудова міграція), 72% іноземних студентів у воєводстві – українці (освітня міграція), 34% всіх туристів з-за кордону, котрі відвідали Підкарпаття, прибули з України (туризм). Водночас зворотний зв'язок (приїзд поляків до Львівського регіону²²⁵) представлений головно туристичною міграцією (7,1% польських туристів в загальній сукупності іноземців) і маятниковими переміщеннями у прикордонній зоні (90% перетинів кордону в обох напрямках здійснюється з метою покупок²²⁶). Завдяки підписаному 28 березня 2008 року Договору між Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про умови Малого прикордонного руху і спрощеній з 21.09.2015 р. процедурі отримання “дозволу на малий прикордонний рух” інтенсивність маятникових міграцій населення у зоні прикордоння постійно зростає.

Загалом має місце часткова демографічна конвергенція досліджуваних регіонів, етнічно-ментальна і культурна близькість, проте соціально-економічна конвергенція низька через великі диспропорції економічних показників розвитку, посилені “обвалом” гривні. Такі відмінності формують відповідні *push*- і *pull*-фактори міграційних процесів, що пожвавлюють прикордонний РМП, посилюють попит на міграційні та супутні послуги.

Водночас, розвиток РМП Підкарпатського воєводства і Львівської області є асиметричним, оскільки:

- вартість міграційних послуг і самого переміщення за кордон є вищою для українського мігранта;
- нерівномірні навантаження на прикордонні переходи знижують якість міграційних послуг;
- через масові потоки мігрантів до Польщі мають місце жорсткіші умови працевлаштування для іноземців та важкість отримання дозволу на постійне перебування в країні;
- існує нерівномірність попиту на міграційний людський ресурс у досліджуваних регіонах (для прикладу, польські роботодавці значно більше зацікавлені у залученні українських працівників, вважаючи їх

²²⁵ Масштаби трудової міграції поляків до України не такі значні у зв'язку з їх чіткими міграційними орієнтаціями на переміщення в бік Заходу, де кращі соціально-економічні умови.

²²⁶ Марусик Ю. Огляд транскордонної мобільності українців до Польщі. Тенденції та перспективи. Доповідь наукового семінару, <http://miok.lviv.ua/?p=9943>, 08.04.2016.

унікальною дешевою робочою силою без мовних бар'єрів і вимог щодо соціально-економічної захищеності²²⁷, ніж українські роботодавці – у працівниках з Польщі).

Задля вирівнювання економічних диспропорцій і підвищення якості життя по різні боки кордону необхідна добре спланована та збалансована політика транскордонного співробітництва, яка б давала змогу реагувати на зміни економічної і політичної ситуації на прикордонні. Ефективними інструментами такої політики є різного роду угоди, програми й інші стратегічні документи на рівні держав та їхніх регіонів. На сьогодні на регіональному та місцевому рівнях між Україною та Польщею підписано близько 450 угод про міжрегіональне співробітництво, у тому числі щодо окремих питань розвитку прикордонних територій та функціонування різних складових регіональних РМП. Тісна співпраця ведеться і на рівні Львівської області та Прикарпаття (табл. 3.8).

Таблиця 3.8 – Перелік чинних документів про співпрацю Львівської області з Підкарпатським воєводством (станом на 18.06.2014 р.)

№ з/п	Назва документа	Дата підписання	Термін дії
1.	Протокол намірів щодо спільної транскордонної стратегії міжрегіонального співробітництва між Волинською, Закарпатською, Львівською областями України та Люблінським і Підкарпатським воєводствами Польщі	06.10.2005 р.	Не визначено
2.	Меморандум про наміри співпраці щодо реалізації проекту будівництва концесійної дороги “Краківець – Львів – Броди”	17.05.2013 р.	Не визначено
3.	Меморандум про співробітництво між Львівською обласною державною адміністрацією (Україна) та Воєводою Люблінським і Воєводою Підкарпатським у створенні Міжнародного резервату біосфери “Розточчя”	08.10.2004 р.	5 років з автоматичним продовженням
4.	Угода між Львівською областю та Підкарпатським воєводством	30.03.2000 р.	5 років з автоматичним продовженням
5.	Договір між Львівською обласною державною адміністрацією та Воєводою Підкарпатським про міжрегіональну співпрацю	26.05.2000 р.	Не визначено

* Джерело: складено авторами на основі²²⁸

Активне прикордонне співробітництво між досліджуваними регіонами ведеться не лише на регіональному, а й місцевому рівнях, зокрема щодо співпраці у галузях економіки, інвестицій, освіти, культури, туризму та

²²⁷ У Західній Європі понад 60% іммігрантів живуть на дотації держави (за матеріалами: Польща потребує нових мігрантів з України, – Союз польських підприємців, “iPress”, http://ipress.ua/news/polshcha_potrebuie_novyh_migrantiv_z_ukrainy__soyuz_polskyh_pidpriyemtsiv_152694.htm 1, 28.01.2016).

²²⁸ Перелік документів про співпрацю Львівської області з регіонами та установами іноземних держав, веб-проект “Транскордонне співробітництво Польща-Україна”, http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/resources/analyze/analyze_all.php?u=5&l1=2&l2=1#, 30.04.2016.

спорту, охорони здоров'я та довкілля (табл. 3.9).

Таблиця 3.9 – Перелік чинних документів про співпрацю Львівської області з містами і повітами Підкарпатського воєводства (місцевий рівень)

№ з/п	Рада	Дата підпису	Іноземний партнер	Підписаний документ
1	Львівська міська рада	1992	м. Ряшів	Угоди про співпрацю
		1995	м. Перемишль	
2	Трускавецька міська рада	2004	м. Перемишль	
3	Дрогобицька міська рада	2001	м. Перемишль	
4	Бродівська районна рада	2004	Перемишльський повіт	
5	Дрогобицька районна рада	2000	Бещадський, Кросненський повіти	
6	Жовківська районна рада	2002-2005	Любачівський, Перемишльський повіти	
7	Старосамбірська районна рада	2006	Бещадський повіт	
8	Самбірська районна рада	2003-2004	Ясельський, Кросненський повіти	
9	Стрийська районна рада	2005	Ланцутський повіт	
10	Турківська районна рада	2006	Бещадський повіт	
11	Яворівська районна рада	1999-2006	Ярославський, Любачівський повіти	
12	Мостиська районна державна адміністрація	2007	Перемишльський повіт	Угода про співробітництво у галузях економіки, інвестицій, освіти, культури, туризму та спорту, охорони здоров'я та навколишнього середовища
		2010	Перемишльський повіт	Угоди про транскордонну співпрацю
13	Городоцька районна державна адміністрація	2010	Перемишльський повіт	

* Джерело: складено авторами на основі²²⁹

Безумовно, міжрегіональні угоди мають стратегічне значення для розвитку Львівської області і Підкарпатського воєводства, адже враховують специфіку соціально-економічних взаємин між регіонами, сприяють вирішенню спільних проблем на шляху до транскордонної конвергенції. Суттєвим аспектом при цьому є збереження ідентичності регіонів за

²²⁹ Перелік документів про міжнародну співпрацю/ТКС у Львівській області, веб-проект “Транскордонне співробітництво Польща-Україна”, http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/resources/analyze/analyze_all.php?u=5&l1=2&l2=1#, 30.04.2016.

одночасного зближення механізмів підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Оскільки кожна людина має право на покращення рівня і якості життя за допомогою міграції, реалізацію своїх цілей за кордоном, то міжрегіональне (у тому числі прикордонне) співробітництво повинно сприяти міграційному процесові на всіх його стадіях (зокрема шляхом спрощення, прискорення, доповнення і при можливості здешевлення процедур, які уможливають легальне переміщення населення). Таке співробітництво, підкріплене відповідними документами, є інструментом безпосереднього впливу на стан і тенденції розвитку регіональних РМП. У продовження вищесказаного пропонуємо такі заходи з покращення функціонування Львівсько-Підкарпатського РМП у контексті українсько-польського прикордонного співробітництва:

1. Удосконалити процедури регулювання малого прикордонного руху, зокрема шляхом розширення території, на яку поширюється відповідний режим.

2. З метою розширення практики легального працевлаштування громадян України у Підкарпатському воєводстві активізувати співпрацю служб зайнятості, профспілок, об'єднань роботодавців, кадрових агентств двох країн, передусім у прикордонних регіонах.

3. Підвищити рівень соціально-економічної захищеності мігрантів на теренах досліджуваних територій, зокрема в рамках базової українсько-польської угоди про соціальне страхування (забезпечити охоплення нею працівників, які працевлаштовуються в Польщі на короткий термін).

4. Розширити мережу пунктів прийому візових анкет у Львівській області для спрощення процедури отримання польських віз.

5. Збільшити кількість пунктів (центрів) по роботі з іноземцями на місцях (для обох регіонів).

6. Налагодити постійний двосторонній українсько-польський моніторинг міграційних процесів у прикордонній зоні.

7. Провести дослідження посередників на РМП за видами і статусом (офіційністю діяльності), створити перелік офіційно зареєстрованих суб'єктів, здійснити їхнє рейтингування, а отриману інформацію зробити публічною. Поширювати інформацію щодо недобросовісних і тіньових посередників, які надають міграційні послуги. Здійснювати систематичний моніторинг РМП за цими напрямками.

8. Ввести жорсткі норми державного реагування відносно неправомірних та злочинних дій суб'єктів, які провокують соціально-економічну незахищеність мігрантів, зокрема трудових, на території іноземної держави.

9. Посилити зусилля щодо реінтеграції мігрантів, які повертаються, розробити регіональні стратегії діяльності та програми конкретних дій.

10. Сприяти ефективному використанню заробітків мігрантів завдяки спрямуванню їх в реальний сектор економіки.

Отже, міграційна активність населення прикордонних регіонів Польщі та України, орієнтованої на євроінтеграційний вектор розвитку, тісна міжрегіональна співпраця, підкріплена відповідними умовами на рівні Львівського та Підкарпатського регіонів, – це ключові фактори формування нової територіальної міграційної системи між двома країнами, яка має перспективи потужного розвитку. РМП є організаційною формою цієї системи, чутливою до всіх змін міграційних процесів у досліджуваних регіонах, а отже є платформою для втілення заходів транскордонної конвергенції.

4

МІГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

САДОВА У.Я.

доктор економічних наук, професор

ТЕСЛЮК Р.Т.

кандидат географічних наук,

старший науковий співробітник

АНДРУСИШИН Н.І.

кандидат економічних наук

4.1. Вплив міграцій на професійно-кваліфікаційні розриви регіональних ринків праці

В Україні сучасна трансформація відносин у сфері праці та зайнятості населення має кілька етапів. На етапі первинного нагромадження капіталу (90-і роки XX ст.) відсутність в країні виважених наступальних реформ (формування коректних правил гри) та порядку (соціальної відповідальності) породили ситуацію, коли люди почали активніше мігрувати у пошуках заробітку, масово приступили до індивідуального вирішення власних соціально-економічних проблем. Тривалий час ситуація не викликала особливого занепокоєння з боку держави. Процеси хоча й зачіпали відносини у сфері праці та зайнятості, проте не заважали державі самоусуватися від виконання цілої низки регуляторних функцій (усі функції людського розвитку були зведені до виконання єдиної функції – соціального захисту населення).

Принципово іншою стала міграційна ситуація нині. Глобальна міграція робочої сили, капіталів, інвестицій, інформаційна революція почали впливати на принципи формування та розвитку всієї соціальної політики держави, передусім в сфері праці та зайнятості населення.

Погіршення міграційної ситуації в Україні вимагає детального аналізу стану розвитку регіональних ринків праці. Адже існує певна регіональна специфіка самої праці, як процесу усвідомленої доцільної діяльності людей, з допомогою якої вони видозмінюють предмети природи і пристосовують до своїх потреб, полягає не тільки у характері, але й способі її організації²³⁰.

²³⁰ Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки України / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи (Збірник наукових праць). Випуск 3 (XLVII) /

Праця стала більш мозаїчною, а саме: з одного боку – регламентованою, з іншого – творчою, ще з іншого – натхненною. Багатогранний структурований підхід до визначення праці має неабияке значення для включення мотивацій в процес її подальшого виробничого спрямування. Адже завжди існують конкретні носії праці – зі всією гамою їхніх можливостей і обмежень (здоров'я, мораль, активність, інтелект, організованість, освіта, професіоналізм, ресурс робочого часу). Зв'язки цих носіїв, відносини з приводу праці, її ефективності реалізуються в межах середовища соціально-трудої сфери з допомогою життєзабезпечуючих, компенсаційних й трансформаційних механізмів ринку праці. Це середовище треба так «припасувати» до потреб людини, щоб мало місце стимулювання її праці й стабілізація міграційної активності робочої сили.

Отже, регіональні ринки праці (РРП) в Україні мають свою специфіку. Для західних областей актуальними є дослідження РРП українсько-польського прикордоння як важливої складової реалізації євроінтеграційних устремлінь України. Як система відносин з приводу попиту й пропозиції робочої сили в певних територіальних межах, а точніше – певної територіальної суспільної системи (ТСС), вони є своєрідним плацдармом для «апробації» європейських соціальних практик, стандартів у вітчизняній моделі організації соціально-трудої відносин²³¹. На даний час використання потенціалу РРП українсько-польського прикордоння обтяжене різними обставинами – від невизначеності політики держави у сфері праці та зайнятості на макрорівні до відсутності чіткості дій влади, бізнесу, громади на місцях (від розробки регіональних програм модернізації економіки, розвитку транспортної мережі, розбудови комунікацій, підвищення кваліфікації робочої сили до соціальних ініціатив з повернення вітчизняних трудових мігрантів на рідну землю).

На фоні підвищеного інтересу громадян України до ідеї проведення адміністративної реформи, питання розбудови РРП українсько-польського прикордоння вимагає моделювання працересурсної ситуації, перш за усе, стану та динаміки попиту й пропозиції робочої сили, аналізування специфіки структурних зрушень регіональних систем зайнятості населення, ролі мотиваційних механізмів підвищення ефективності господарювання, міграційної активності населення, інституційних змін забезпечення транскордонного співробітництва.

Так, у західному прикордонні України, з одного боку, створився «ефект вимивання» робочої сили за рахунок таких видів зайнятості: трудова робота за наймом на тривалий час, короткотермінова (сезонна) робота, фронтьерська міграція (щоденний перетин кордону) і епізодична, пов'язана переважно з торгово-закупівельною діяльністю. З іншого, – хоча повільно, міграція

НАН України. Ін-т рег. досл. Редкол.: відп. ред.. ак. НАНУ М.І.Долішній. Ч.І. – Львів, 2004. – 446 с.

²³¹ Садова У. Я. Територіальна міграційна система як чинник розвитку економіки, держави і суспільства / У. Я. Садова., С. І. Князев, Н. І. Андрусишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика [зб. наук. пр.] // НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 3-12.

пони́ні продукує «ефект заміщення» робочої сили за рахунок специфічних верств населення (робочої сили нижчої кваліфікації із районів другої зони прилягання до кордону, за рахунок осіб, що мають статус біженця з інших країн, переважно з Середньої Азії). Якщо у першому випадку – це відповідь на створення умов по працевлаштуванню за кордоном зі сторони інших держав, то у другому – слаба віддача заходів власної внутрідержавної політики зайнятості, які не спрямовані на пом'якшення диспропорцій структури зайнятості шляхом створення робочих місць й імміграції робочої сили, на оздоровлення демографічної ситуації у прикордонні.

Нині регіони України мають різні передумови для розвитку міжрегіональної співпраці. У західній стороні вони володіють достатньо показовим у європейському масштабі людським потенціалом. Перспективним є в окремих зонах лісопромисловий комплекс, багаті природні ресурси. Географічне положення західного прикордоння України визначило масштаб розвитку транскордонних зав'язків. Тут розташований кордон з кількома країнами – членами ЄС. В економічному плані регіони західного прикордоння України (Волинська, Львівська, Закарпатська, Чернівецька області) утворюють досить розрізнені субрегіони, які не становлять наразі єдиного економічного простору.

Розширення ЄС у західному прикордонні України постійно посилює увагу західних партнерів до питань розвитку прикордонної співпраці з Україною. Основна роль західного українського прикордоння в загальноєвропейському поділі праці полягає у функції транзиту у всьому її різноманітті. В інвестиційній політиці як ЄС, так і України пріоритетними мають стати *транспортні й телекомунікаційні проекти, проекти туристичної сфери*. Це – нові робочі місця.

В організаційно-фінансовому плані прикордонне співробітництво найбільше розвивається завдяки формуванню й реалізації державної регіональної *політики транскордонного співробітництва*²³². В Україні цьому слугує Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року²³³. Крім цього, існують державні програми транскордонного співробітництва. Нині найдієвішою формою західного транскордонного співробітництва є *єврорегіони*. У західній та південно-західній Україні – це українсько-польсько-білоруський «Буг», українсько-польсько-словацько-угорсько-румунський «Карпатський», а також українсько-угорський «Тиса», українсько-румунський «Верхній Прут», українсько-румунський «Нижній Дунай». Проте, фахівці абсолютно справедливо наголошують на недостатній ефективності їхнього функціонування. Так, аналізуючи частку фінансових ресурсів, яка залучається у рамках Програм Транскордонного Співробітництва Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства (ПТС ЄІСП), вчені ДУ «ІРД імені М.І. Долішнього НАН України» встановили, що

²³² Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про транскордонне співробітництво» від 21.01.2010. Офіційний сайт Верховної Ради України. Електронний режим. Спосіб доступу: <http://www.zakon0.rada.gov.ua>

²³³ Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року // Офіційний вісник України від 09.09.2014, № 70, стор. 23, стаття 1966, код акту 73740/2014.

в період 2007-2013 рр. Україна була партнером в $\frac{3}{4}$ усіх проектів, а самостійним лідером менш як в $\frac{1}{5}$ частині. Це при тому, що Польща та Румунія – партнерами у 100% проектів й лідерами – в 60-70% проектів²³⁴. Нині перспективною вважається реалізація проектів, охоплених Дунайською Транснаціональною Програмою²³⁵. Добрі надії подає перегляд *Європейської політики сусідства*, здійснений Єврокомісією восени 2015 року (напрямами співпраці є: виконання Угоди про асоціацію, реформа держслужби, відновлення та зростання економіки, міжлюдські контакти, енергетика)²³⁶. Привертає увагу й розвиток транскордонної співпраці за рахунок цільового залучення фінансових ресурсів *європейських структурних фондів* (механізм спільного вирішення проблем в частині підвищення конкурентоспроможності регіонів. Фінансування можливе при умові пайової участі заінтересованих сторін, але не менше 10% вартості проекту)²³⁷. Нівелюванню бар'єрної функції кордону сприяє підписання угод про *місцевий прикордонний рух (МПР)* між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської республіки (зі сторони України – 382 населених пункти, сторони Угорщини – 136), Урядом Республіки Польща (зі сторони України – 1549 населених пунктів, у т.ч. області Волинська – 411, Львівська – 1020, Закарпатська – 118, зі сторони Польщі – 1822 населених пункти, в т.ч. воєводства Люблінське – 1081, Підкарпатське – 741), Урядом Словаччини (зі сторони України – 280 населених пунктів, зі сторони Словаччини – 299 населених пунктів, в т.ч. округ Сніна – 34, Собранце – 47, Міхаловце – 78, Гуменне – 58, Требішов – 82), Урядом Румунії (зі сторони України – 662 населених пункти, у т.ч. області Закарпатська – 266, Івано-Франківська – 43, Чернівецька – 272, Хмельницька – 12, Одеська – 69, зі сторони Румунії – 228 населених пунктів)²³⁸. Без сумніву, спрощений порядок перетину кордону мешканцями прикордонної зони є важливим фактором подальшого розвитку РРП у цій зоні, подолання міграційних викликів їхньої деформації, оскільки дає шанси пошуку роботи, отримання доходів від прикордонної торгівлі та надання послуг. Водночас, це надто малий поштовх для переходу міжтериторіальних економічних, соціальних, культурних і інших взаємодій зі стану *депресивного, традиційного (периферійного чи демаркаційного) в преференційний і партнерський*. Важливу роль у вирішенні проблеми активності прикордонної співпраці відіграє інфраструктура РРП. Вона тісно пов'язана з транспортною інфраструктурою, яка нині хоча й активно

²³⁴ Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь/ НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім.М.Долішнього»; наук. ред. Кравців В.С. – Львів, 2016. – 125с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). – С.12.

²³⁵ Стратегія ЄС для Дунайського регіону. Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://www.minregion.gov.ua>

²³⁶ Індивідуальне сусідство – ЄС переглядає політику відносин з країнами регіону. Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/18/7040958/>

²³⁷ Політика бюджетної та податкової децентралізації в Україні, яка має реалізовуватися з 2016 року, повинна забезпечити додаткове надходження у місцеві бюджети фінансових ресурсів у розмірі 22,4 млрд.грн. Це суттєве джерело укралання проектів прикордонної співпраці на засадах європейських структурних фондів. Див. Бюджетна та податкова децентралізація – 2015. Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://www.decentralizftion.gov.ua>

²³⁸ Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь/ НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. Долішнього НАН України»; наук. ред.. В.С.Кравців. – Львів, 2016. – 125 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). – С. 92.

розвивається, проте не відповідає європейським стандартам (згідно з практикою країн ЄС, відстань між пунктами пропуску на кордоні повинна становити 20-30 км, в Україні вона коливається від 13 км до 249 км (зокрема, кордон українсько-польський – 23-74 км, українсько-словацький – 21-35 км, українсько-угорський – 13-27 км, українсько-румунський – 121-249 км, українсько-білоруський – 12-190 км)²³⁹. До речі, саме транспортна інфраструктура визначає розвиток окремих видів економічної діяльності у прикордонні. Згідно з результатами опитування експертів з питань транскордонного співробітництва, найвищі оцінки рівня розвитку отримали туризм та освіта. Водночас, декларативними названо угоди про прикордонне співробітництво у сфері добувної промисловості, операції з нерухомим майном, фінансової та страхової діяльності та будівництва, а також постачання газу, електроенергії²⁴⁰.

Загалом, зміни, які відбуваються у сфері прикордонної співпраці, впливають на тенденції міграційної активності населення. По-перше, міграція мешканців прикордонних регіонів носить сезонний та середньотерміновий характер. По-друге, мешканці прикордонних міст і сіл демонструють модель міграційної поведінки, за якою мотивація на переселення в інші країни слабка (трудові мігранти виїжджають на певний час з метою заробітку й потім повертаються до себе додому). По-третє, сформувалося стабільне абсолютне число прикордонних трудових мігрантів, що свідчить про вичерпання тут потенціалу міграції як такої. По-четверте, прикордонні регіони є постачальниками робочої сили з числа не висококваліфікованих спеціалістів, а представників робітничих професій.

Вихід із ситуації, яка склалася у прикордонних ринках праці, слід шукати у кожному конкретному субрегіоні окремо. Для прикладу, у Львівській області прикордонними з Польщею є Сокальський, Жовківський, Яворівський, Мостиський, Старосамбірський, Турківський адміністративно-територіальні райони (рис. 4.1). Це 35% території Львівщини й п'ята частина її населення (596 тис. осіб).

Щодо міграційної активності населення, то тут можна сформулювати *кілька напрямів регіональної політики у сфері прикордонного співробітництва*, здатних її стабілізувати. Так, за Ч.Левеном, міграція є наслідком специфічного функціонування регіонального ринку праці, а саме викликається порушенням рівноваги між земельними і людськими ресурсами, зміщенням виробництва, диференціацією в рівнях доходів і зайнятості, рівнях регіональних ставок заробітної плати²⁴¹. Можна припустити, що дані пропорції будуть визначальними при обґрунтуванні заходів політики РРП у прикордонні. Спробуємо зупинитися на них

²³⁹ Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь/ НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. Долишнього НАН України»; наук. ред.. В.С.Кравців. – Львів, 2016. – 125с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). - С.15.

²⁴⁰ Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь/ НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. Долишнього НАН України»; наук. ред.. В.С.Кравців. – Львів, 2016. – 125с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). - С.19.

²⁴¹ Migration and labour market adjustment // Ed. By Digk L. Vanet al. – Dordrecht. etc.: Kluwer, 1989. – VIII, 306 p. – С. 56.

детальніше.

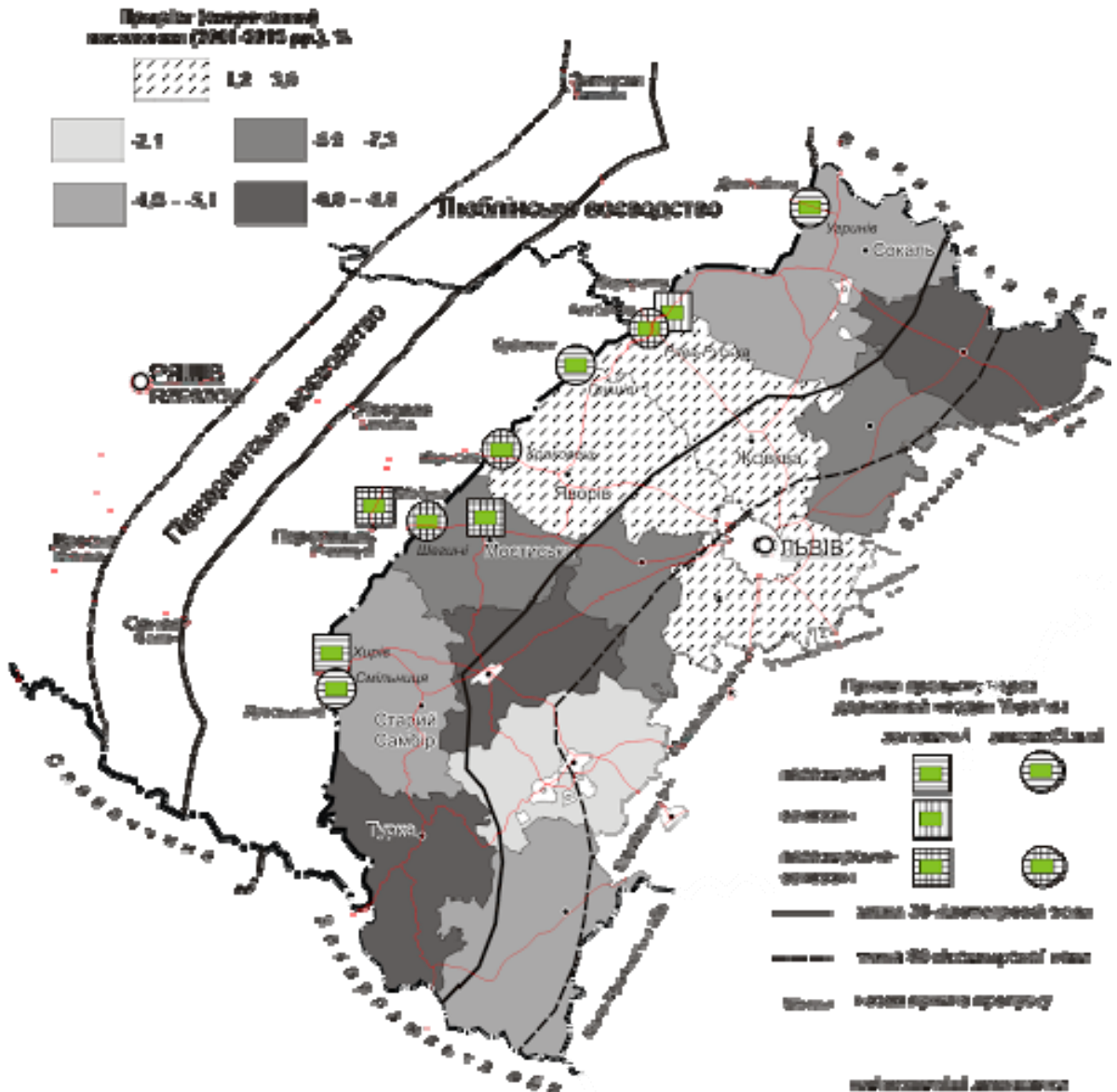

Рисунок 4.1 – Прикордонні території Львівської області: демографічна ситуація, пункти пропуску через державний кордон України

* Джерело: побудовано авторами

Отож, відновлення рівноваги між земельними та людськими ресурсами у прикордонні може дати свій результат на РРП, якщо підійти до вирішення проблем комплексно. Справа у тому, що порушення даної пропорції не є питанням сучасної економічної нестабільності у державі. Ситуація виникла давно на фоні реалізації безпекової доктрини СРСР, коли вздовж усього західного кордону України розгорталися військові бази, будувалися полігони, встановлювалися військові частини. Відповідно, державою стимулювалося примусове виселення мешканців міст і сіл прикордонних територій. Населення, яке залишалося, змушене було включатися у

маятникову міграцію у міста²⁴² або ж шукало працю вахтовим методом. Оголення територій обернулося нині порушенням рівноваги між земельними та людськими ресурсами. Нині воно доповнене порушенням вікової структури населення. Відтак, з метою відновлення стабільності на РРП слід провести соціальний маркетинг потреб у них мешканців території, реалізувати інвестиційні привабливості прикордонного району.

Зміщення виробництва – чинник, який тісно пов'язаний з попереднім міграційним чинником деформування РРП. Про його стабілізуючу роль можна говорити хіба що у світлі нових інвестиційних проектів створення робочих місць і розвитку виробництва. У процесі даного дослідження нами проведено розрахунки величини фінансового ресурсу, необхідного для задоволення потреб безробітних чотирьох прикордонних районів Львівщини, які звернулися по допомогу в Державну службу зайнятості й отримали статус безробітного. Отож, щоб досягнути певного ефекту на рівні допустимого рівня безробіття шляхом створення простих робочих місць (вартістю 2 тис. \$ США) Львівщині на 2016 рік були необхідні інвестиції у сумі 1,124 млн \$ США (для порівняння, увесь бюджет області до доходів складає 334,8 млн \$ США). Якщо б постало питання закриття цієї проблеми з орієнтацією на природний рівень безробіття, розмір інвестиції має сягнути 4,498 млн \$ США. Інша річ, коли мова заходить про створення технологічних робочих місць. Розрахунки показують, що для досягнення допустимого рівня безробіття величини інвестиції має сягнути не менше 39,4 млн дол США (вартість робочого місця 40 тис. \$ США), для досягнення природного рівня безробіття – 157,4 млн \$ США.

Без сумніву, такі інвестиції вимагають розробки спеціальної програми створення нових робочих місць у прикордонні. Причому з чітким техніко-економічним обґрунтуванням конкретного одного чи двох потужних виробництв. Узагальнення досліджень різних авторів (Н.Мікула, Х.Притула, ін.) вказує на те, що в українсько-польському прикордонні вибір робити є з чого – до перспективних віднесено такі види економічної діяльності: виробництво сільськогосподарської техніки (збір і проектування), переробка сільськогосподарської продукції, виробництво будівельних матеріалів (технологічні лінії), розвиток фармацевтичної галузі (технології), виробництво комплектуючих для машинобудування (аналоги), залучення енергокомплектуючих технологій (котли на твердому паливі, сонячні батареї тощо).

Відмінності міграційно детермінованого розвитку прикордонного ринку праці можна побачити на прикладі *Сокальського району*. Трансформація цього ринку відбувається з певним часовим лагом. Так, на початок 2017 р. чисельність населення Сокальського району Львівщини становила 92 960 осіб (3,8% від показника по області). Значення даного показника з року в рік зазнає негативних змін (за даними перепису 2001 р. – 98 108 осіб). Зайнятість населення теж деформується від впливом демографічних, соціально-

²⁴² У радянський час до м. Львова щоденно прибувало близько 70 тисяч осіб, які не лише були носіями трудового потенціалу, але й робили додатковий тиск на соціальну інфраструктуру міста як споживачі благ і послуг.

економічних, геополітичних та інших факторів. Так, за даними спеціального обстеження зайнятість економічно активного населення у формальному секторі економіки становить лише 24,7%, рівень зареєстрованих безробітних 1,2%, частка економічно неактивного населення складає 34,4% населення, тоді як зайнятих та безробітних у неформальному секторі економіки – 39,7%. Найбільш розвинутою залишається вугільна промисловість (9 шахт, Центральна збагачувальна фабрика). На Сокальщині також функціонує 176 фермерських господарств та 118 малих підприємств²⁴³. Середньооблікова кількість штатних працівників підприємств, установ та організацій Сокальського району (з кількістю найманих працівників 10 і більше осіб) у другому кварталі 2017 р. становила 14665 осіб (3,1% зайнятих в економіці області). Наслідком такої ситуації є зміна виробничої спеціалізації району (традиційно тут були вугледобувна промисловість, легка промисловість, виробництво абразивних матеріалів, деревообробка та виробництво меблів), зміни у монофункціональній структурі зайнятості робочої сили, і що найбільш негативно – втрата людського капіталу за рахунок трудової (і не тільки) міграції мешканців території за її межі.

Додаткового розгляду потребує роль оплати праці в зниженні трудової міграції. Так, середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника на Сокальщині становила минулого року 6004 грн. За рівнем оплати праці район посів 9 місце серед районів і міст області. Рівень заробітної плати працівників району у II кв. 2017 року перевищував середній показник в області лише на 278 грн (незважаючи, що основу тут складає шахтарська праця, яка завжди мала підстави оплачуватися вище). Більше того, у районі особливо великою була заборгованість з виплати заробітної плати працівників становила 7329,7 тис. грн (станом на 29 вересня 2017 р.). На Сокальський район припало 8,1% від загального обсягу заборгованості з виплат заробітної плати працюючим в області²⁴⁴. Пошук шляхів підвищення рівня конкурентоспроможності Сокальського району актуалізував потребу вивчення факторів детермінації ситуації на місцевому ринку праці з боку польської сторони. З протилежної сторони кордону розташовується Грубешівський повіт (Польща), у якому проживають 68861 осіб (50,9% – жінки). Чверть території району (26,7%) – урбанізована. Загалом площа повіту становить 1268 км². У розрахунку на 1000 мешканців працює 107 осіб, 56,7% з них – жінки. Офіційно зареєстроване безробіття – 16,1%. Виробнича спеціалізація – сільськогосподарська, водночас успішно розвивається легка промисловість. Місячна середньостатистична заробітна плата штатного працівника – 3426 злотих (25,065 грн)²⁴⁵. Така ситуація повністю підтверджує тезу, що еміграція українських працівників у Польщу є наслідком низької мотивації зайнятості у себе на батьківщині. Так, згідно даних Польського

²⁴³ Інвестиційний паспорт міста Сокаль та Сокальського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://miskrada.sokal.lviv.ua/text-investytsijnyj_pasport_mista.html

²⁴⁴ Кількість, відпрацьований час та середньомісячна заробітна плата штатних працівників у містах і районах Львівської області у січні – червні 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/express/2016/v0707_188.pdf

²⁴⁵ Gmina Hrubieszów w liczbach [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.polskawliczbach.pl/gmina_Hrubieszow#poziom-przestepczosci

інформаційного агентства «Rzecz pospolita», опублікованих на початку червня 2017 року у Республіці Польща офіційно проживають понад 227 тисяч громадян України, які сплачують податки. Понад мільйон українців (68% усіх іноземних громадян держави) працюють як трудові мігранти²⁴⁶. Проведений аналіз показує, що у прикордонні сформувалася своєрідна ТМС, яка функціонує і розвивається за власними законами, стандартами, системою соціального захисту. Вона має свої особливості у плані наповнення перспективних ніш зайнятості окремими видами економічної діяльності. Наприклад, українці у Польщі зайняті переважно в будівництві, торгівлі, сільському господарстві та у виробництві (хоча у цю чисельність не входять ті, хто працює на сезонних роботах). Беручи до уваги, спрощення правил перетину кордону (у т.ч. «Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху від 25 лютого 2009 р.» та «Спрощення працевлаштування на території Польщі громадян України від 11 червня 2017 року») кількість українців, що працевлаштувалися в Польщі з моменту змін у законодавстві поступово збільшується²⁴⁷. Ще один фактор, на який слід звернути увагу, це рівень мінімальної заробітної плати (МЗП). В Україні станом на 2017 рік запроваджено МЗП на рівні 3200 грн. У Польщі цей стандарт складає 2000 злотих (14 619 грн, згідно з валютним курсу НБУ станом на 16.10.2017). Тобто, у 4,5 рази вище рівня України. Така розбіжність основного стандарту є основним рушієм міграції українських громадян до нашого сусіда.

Для покращення конкурентоспроможності Сокальського району органам влади слід протидіяти викликам його розвитку (підвищити рівень оплати праці, створити нові робочі місця, побороти корупцію, організувати освітню та інформаційну кампанію щодо переваг навчання та зайнятості на батьківщині). Вихід з ситуації, яка склалася, – залучення міжнародних інвесторів та запрошення власних компаній і концернів з метою створення нових робочих місць. Необхідно встановити посилений контроль за дотриманням правових та соціальних норм працедавцями по відношенню до працівників, запровадити моніторинг за рівнем освіченості населення у сфері правовідносин, організувати безкоштовні курси з роз'ясненням прав працівників та працедавців, що зменшить рівень зловживання працедавцями незнання працівниками їхніх прав та можливостей.

Підсумовуючи, можна згадати слова відомого польського ученого Генріха Холая, котрий аналізуючи проблеми польської економіки, прикордонних ринків праці з Україною описав ці речі досить доступно. Так, по перше, загальні риси трансформації польської економіки він звів до кількох особливостей, які полягають у «відомій шоківій терапії, в

²⁴⁶ Już ponad 227 tys. naszych wschodnich sąsiadów jest objętych polskim ubezpieczeniem emerytalno-rentowym. Ale w porównaniu z liczbą pracujących cudzoziemców to wciąż raczej niewiele [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rp.pl/Budzet-i-Podatki/305299874-Wiecej-Ukraińcow-zasila-ZUS.html#ap-1>

²⁴⁷ 11 czerwca zniesiony zostaje obowiązek posiadania wizy przez obywateli Ukrainy podróżujących do UE. Warunkiem jest posiadanie paszportu biometrycznego i spełnienie pozostałych warunków wjazdu określonych w przepisach, a pobyt w ramach ruchu bezwizowego nie może trwać dłużej niż 90 dni w ciągu 180-dniowego okresu. Liberalizacja przepisów nie dotyczy wjazdu do Wielkiej Brytanii i Irlandii [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/5033,Ruch-bezwizowy-z-Ukraina.html>

ефективній експансії приватного сектора знизу (на відміну від приватизації, що іде зверху), в симультанній, тобто рівночасній дії в ході багатьох історичних процесів (зокрема, проведення сучасної модернізації з метою подолання цивілізаційної різниці між Польщею і розвинутими країнами Заходу), в поєднанні побудови капіталістичної системи ринкової економіки з економічною інтеграцією Польщі з країнами Європейського союзу»²⁴⁸. По-друге, вчений вказував на унікальний характер ходу трансформацій у сільському господарстві (індивідуальне некапіталістичне сільське господарство домінувало до 1989 р. та позиціонувало себе як своєрідна селянська економічна система). В Україні перехід до приватно-капіталістичного господарства відбувався від соціалістичних сільськогосподарських підприємств (виробничих кооперативів чи колгоспів), а не від приватного селянського господарства. В українському прикордонні ці зміни уже мають свою специфіку, оскільки тут немає ні великих фермерів, ні ефективних дрібних домогосподарств. По-третє, у Польщі існувала найбільш елітна модель поділу доходів, у якій винагороди менеджерів становили 60-кратну середню зарплату найбідніших осіб (на рівні США). У цьому фокусі сучасні українські реалії подібні 15-річній ситуації у Польщі. По-четверте, криза опікунської держави й деградація системи соціального забезпечення, які мали місце на той час, поєднувалися з найвищим рівнем безробіття (за підрахунками Головного статистичного управління у 2000 році 13% громадян країни страждало від бідності; за оцінкою Світового банку – 24%). Лише в 2004 році, при вступі Польщі в ЄС, ситуація змінилася, вплинувши й на прикордонні з Україною регіони. В Україні ці показники ховаються за тіньовою економікою, або ж за повною відсутністю державної системи обліку й статистики незайнятого населення на місцях. По-п'яте, на думку Г. Холая, старт системної трансформації економіки Польщі відбувся під гаслом надрейнської «суспільної ринкової економіки», задекларованої першим прем'єр-міністром «Солідарності» Т. Мазовецьким. Проте цей напрям суспільного розвитку не підтвердився на практиці, тому що реальний процес відбувався під гаслом повернення до капіталістичної моделі англосаксонського типу. Він являв собою концептуальний взірєць мислення політичних еліт, які перебували при владі. Однак щораз частіше виникало питання, який тип американізації має Польща: США чи латиноамериканська. І тут на допомогу прийшла польська міграція у Європу, яка на той час оцінювалася в розмірі 4 млн осіб. В 2000 році прикордонні території Польщі з Україною – це була царина традиційних мандрівок польського населення для отримання роботи за контрактом або ж в сфері сезонних послуг у Німеччину, США, Велику Британію. Нині Україна певним чином співвимірна за показником трудової міграції правда у дещо інші країни – Польщу, Італію, Португалію, США. Отож, часовий лаг економічних перетворень у 15 років – це й є «економічна ціна», яку змушене платити населення України на шляху реалізації євроінтеграційних реформ. Це

²⁴⁸ Генрик Холай. Безробіття як економічна та суспільна проблема в транзитивній економіці Польщі // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регулювання зайнятості та безробіття на регіональному ринку праці. (Щорічн. наук. пр.) – Львів. – 2001, Вип. XXVI. – 240 с.

«трансакційні витрати» робочої сили й з числа українських прикордонних мешканців, які заново «відкривають» для України вікно у Європу.

САДОВА У.Я.

доктор економічних наук, професор

СТЕПУРА Т.М.

кандидат економічних наук, доцент

ГРИНЬКЕВИЧ О.С.

доктор економічних наук, доцент

4.2. Концепція регіональної політики створення нових робочих місць як інструмент регулювання міграційної активності населення

Україна, ратифікувавши Конвенції Міжнародної організації праці № 117 про основні цілі та норми соціальної політики та № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються, підписавши Програму Гідної праці МОП для України на період 2016-2019 років, взяла на себе зобов'язання та підтвердила свою готовність до реалізації і забезпечення гідної праці та достатнього рівня життя населення України з метою досягнення заможного європейського майбутнього. Цей стратегічний курс держави є фундаментом становлення нових соціально-економічних відносин у всіх сферах людської діяльності, виступає визначальним принципом перегляду державної міграційної політики, адже веде до гармонізації її інструментів впливу на міграційну активність населення з інструментами політик інших напрямків.

Концепція гідної праці формує основні стратегічні орієнтири щодо забезпечення якості трудового життя, а відтак – збереження, накопичення й формування нової якості людського потенціалу²⁴⁹. Досягнення цих орієнтирів неможливе без створення нових та збереження існуючих робочих місць належної якості. Вирішення цього завдання ускладнене розгортанням процесів інформатизації, зміною змісту та характеру праці у знаннєвій економіці, коли межі поняття робочого місця все більше розмиваються і ускладнюються. При цьому особливої уваги і надалі потребує дотримання належних соціальних стандартів, високої оплати праці, гарантування прав у сфері праці. Ці завдання лежать у сфері впливу Федерації профспілок України при обговореннях та підписаннях Генеральної, територіальних і галузевих угод, внесенні пропозицій до щорічного Державного бюджету щодо розміру мінімальної заробітної плати, інших важливих завдань.

²⁴⁹ Профіль Гідної Праці в Україні: Публікація Міжнародного бюро праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.confeu.org/assets/files/lists/urainienne_lr\[1\].pdf](http://www.confeu.org/assets/files/lists/urainienne_lr[1].pdf)

В даному випадку пропонується *методичний підхід до вирішення проблеми формування і реалізації нової політики зайнятості населення для збереження якості людського потенціалу з використанням елементів соціального проектування середовища активності міграційних рухів.*

Отже, формування політики зайнятості є багатоаспектною проблемою з присутністю розгалуженої системи заходів інституційного, нормативно-правового, соціально-економічного, інформаційного характеру. До її напрямів належить політика збереження існуючих та створення нових робочих місць.

Робочі місця як основа нової політики зайнятості й стабілізації міграційної активності населення. Сучасні напрями розвитку українського суспільства тісно пов'язані зі структурними зрушеннями в царині економіки. Змінюються уявлення про роль людини в економіці, про критерії економічного зростання. Запорукою зростання стає не так ресурсна складова матеріального виробництва, як якість людського потенціалу, управління умовами його відтворення. У соціальній і регіональній економіці конкретизація акцентів стратегічного управління якістю людського потенціалу регіону актуалізує потребу формування методології відповідних досліджень, пошуку шляхів збереження досягнутої якості та нарощування нової.

У суспільствознавстві уява про якість людського потенціалу може модифікуватися під дією низки чинників. Це означає, що вивчення цього феномену не можна проводити відірвано від середовища його формування. В умовах регіональної економіки діє ціла низка чинників геопросторового характеру, котрі детермінують вияв якості людського потенціалу. Саме вони обумовлюють потребу виділення у науковій мові поняття якості людського потенціалу регіону.

Регіональні аспекти збереження якості людського потенціалу, зокрема у контексті діяльнісної парадигми, тісно пов'язані із регіональними умовами формування якості трудового життя, одним з параметрів якої є якість робочого місця.

На фоні загострення проблем забезпечення національної безпеки України, високої міграції населення, втрат людського капіталу, питання державного регулювання процесів створення робочих місць вимагає посиленої уваги держави. Йдеться про те, що регіони країни – різні, відтак вирішення питання формування відповідної політики може мати свої особливості. Наукові дослідження показують, що передумовою розробки такої політики є, так зване «соціальне проектування». Однією з його форм виступає Генеральна Схема збереження та створення робочих місць – бізнес-паспорт країни, першооснова всієї подальшої містобудівної документації. Це важлива складова національної системи стратегічного прогнозування економічного і соціального розвитку.

Розробляючи теоретико-методологічні положення щодо Схеми створення робочих місць, дуже важливо мати чітку уяву про понятійно-термінологічний апарат даної розробки. Так, йдеться про те, що у науковому

обігу існують *поняття фізичного, організаційно-технічного, економічного, юридичного робочого місця (РМ)*.

Так, в основі відмінностей РМ лежить їхній поділ за певними ознаками, серед яких різниця між матеріально-речовинним та соціально-економічним аспектами поняття робочого місця.

Створення власне *економічних робочих місць* означає організацію комплексу соціально-економічних умов, що забезпечують зайнятість одній людині (включаючи часткову, тимчасову чи неповну зайнятість). При такому визначенні відпадає необхідність враховувати групові робочі місця та коефіцієнт зміни. Наприклад, якщо на одному економічному робочому місці працюють в три зміни, то рахується, що є не одне, а три робочих місця. Разом з тим, сучасні тенденції трансформації економічної діяльності, диверсифікації форм зайнятості, зміни змісту праці зумовили необхідність перегляду підходів до розуміння робочого місця. В епоху стрімкого розвитку мобільних і хмарних технологій зникає різниця між *фізичним робочим місцем* (простором, де організовані засоби та предмети праці) та *цифровим робочим місцем*, адже працівники можуть швидко створювати робоче місце будь-де. Сучасна міграція робочої сили формує усе нові можливості. Більш того, сучасні корпорації повинні враховувати такі тенденції і створювати можливості вільного вибору робочого місця працівником. Тому й підходи до наукового визначення поняття «робочого місця» потребують перегляду.

Навряд чи цей термін можна означати нині як частину виробничого простору, який обладнаний відповідними предметами і знаряддями праці. Швидше акценти зміщуються у перелік функцій, які має виконувати працівник, та місце, яке дозволяє їх реалізувати. Поряд з цим, свобода вибору місця праці у деяких нових галузях ще не супроводжується відповідним регулюванням, що спричинює зниження соціального захисту працівників, відсутність формалізації зайнятості, стабільності та можливості порушення трудових прав. Тому з'явилося багато економічно та юридично невирішених проблем у сфері створення та збереження робочих місць.

Водночас прикладні аспекти обґрунтування підойм регулювання ринку праці на основі розрахунку показників напруженості зазвичай зводяться у наукових публікаціях до обчислення показника навантаження на одне робоче місце (вакантну посаду). Очевидно, що при цьому залишаються поза увагою тенденції тривалості безробіття, неповної зайнятості, а також блок питань рівня життя населення регіону, пов'язаних з міграційними аспіраціями населення. На нашу думку, обґрунтування та розробка механізмів збереження та створення робочих місць має обов'язково враховувати рівень доходів населення, в т.ч. від реалізації міграційного капіталу, неформальну зайнятість, обсяги якої в останні роки в Україні зростають, вимушену неповну зайнятість.

Подібний підхід (проте без акцентування уваги на міграційному чинникові) був застосований у дослідженні В. І. Герасимчука, де було запропоновано інтегральний показник соціального напруження, що враховував рівень і тривалість безробіття, приховане безробіття, частку населення, доходи якого нижче прожиткового мінімуму і середньої

заробітної плати, зайнятість у шкідливих і небезпечних умовах та ін. У сучасних умовах вважаємо, що у такі розрахунки слід включати показники неформальної зайнятості, дещо уточнювати й інші дані.

Отож, Схема збереження та створення нових робочих місць – це набір кількісних та якісних показників, що характеризують загальні потреби держави, окремих її регіонів в робочих місцях на певний період часу. Вона несе інформацію про число та структуру наявних та прогнозованих робочих місць, рівень безробіття. У ній оцінюється також кількість, структура та вартість додаткових робочих місць, котрі необхідно створити для забезпечення соціально-прийнятних рівнів зайнятості та доходів населення. На відміну від державних програм зайнятості, що спрямовані передусім на розв’язання проблем незайнятих та безробітних, Схема розглядає більш широке коло проблем вдосконалення всієї системи зайнятості, включаючи міграційно зумовлені тренди. У цьому аспекті вона може використовуватись не тільки як інструмент державної політики зайнятості, але й як один з елементів гуманітарної політики держави, яка має за елемент мету збереження якості людського потенціалу, а також усієї макроекономічної політики. Вона дозволяє забезпечити координацію зусиль державних органів влади всіх рівнів та роботодавців у питаннях створення та збереження робочих місць як важливої умови виходу держави з системної кризи, активізації процесів, що сприяють людському розвитку та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві. В Схемі об’єднані аналітичний, прогнозний та нормативно-цільовий підходи при розв’язанні поставленої задачі.

Схема збереження та створення нових робочих місць передбачає використання статистичних даних, що відображають цілий спектр соціально-економічних процесів на макроекономічному та регіональному рівнях. Перш за все, це процеси відтворення населення. Не менш важливими є процеси й відповідні показники економічної активності населення, динаміки стану та пропозиції робочих місць в галузевому та регіональному розрізі, прогнози рівнів економічної активності різних соціально-демографічних груп населення з урахуванням трудової міграції.

У Схемі розмежовуються функції та відповідальність між центральними та регіональними органами влади по створенню та збереженню робочих місць, маючи на увазі підвищення ролі останніх в реалізації економічної та соціальної політики на конкретних територіях.

Основні цілі та задачі Схеми сформульовані виходячи з необхідності збалансованого підходу до вирішення економічних та соціальних проблем – формування ефективної структури зайнятості населення, зростання продуктивності праці, забезпечення соціально прийнятного рівня зайнятості, збільшення доходів населення, реєміграція громадян, що у сукупності має на меті розвиток людського потенціалу.

Розробка Схеми потребує введення або уточнення ряду понять та методик. Низка питань стосується безпосереднього алгоритму розрахунку вводу нових та підтримки діючих робочих місць в галузевому та територіальному розрізі.

У Схемі не можна допускати створення економічно неефективних робочих місць. Йдеться про робочі місця, які забезпечують робітнику рівень доходу не нижче прожиткового мінімуму, а державі – податкові надходження в казну та відрахування у відповідні позабюджетні фонди. Більше того, робочі місця повинні мати запас міцності у контексті протистояння агресивним політикам вимивання інтелекту України, її робочої сили з боку інших держав.

Тобто, високодохідні робочі місця, що знаходяться в «тіньовому» секторі, або ж робочі місця з низькими заробітками (зокрема вимушена неповна зайнятість, громадські роботи) не можуть вважатися ефективними. У такому контексті більше третини робочих місць в Україні – неефективні: з них біля 25% із-за того, що знаходяться в «тіньовому» секторі, майже десята частина не забезпечує працівникам повну зайнятість. Майже 20 % вакансій пропонують заробітну платню на рівні мінімальної.

Робочі місця можуть бути створені як за рахунок введення нових (що потребує інвестування в основні виробничі засоби та приросту обігових коштів, залучення міграційного капіталу), так і за рахунок розширення діючого виробництва в результаті збільшення коефіцієнту змінності, що передбачає наявність робочих місць, що не використовуються. Розширення зайнятості в останньому випадку відбувається на фоні зростання обсягів виробництва, зумовленого збільшенням попиту на товари та послуги, котрий, в свою чергу, може бути викликаний або зміною ринкової кон'юнктури, або цілеспрямованим впливом, наприклад, держзамовлення. Однак створення робочого місця – це саме цілеспрямований вплив з боку суб'єктів управління та господарювання, а не результат зміни чисто ринкової кон'юнктури.

Принциповим моментом розробки Схеми збереження та створення нових робочих місць в Україні є питання *визначення кількості необхідних робочих місць та результативність їхнього введення*. Українські регіони є різними, відповідно набір напрямів майбутнього територіального планування держави, інструментів реалізації задумів матиме свою специфіку. Одні регіони більш міграційно «стабільні», інші – більш «мобільні». Попри усю складність вирішення проблем, окремі блоки майбутньої Схеми повинні будуватися з врахуванням *аналізу стану поляризації регіонів України за показником соціальної напруги на регіональних ринках праці*.

Для цього пропонується використовувати показник рівня соціальної напруги в регіоні (захищеності населення) – нового параметра, вперше введеного при розробці Схеми. У даному блоці йдеться про розробку показника, який би дозволяв проводити інтегральну оцінку стану напруженості в сфері зайнятості та рівня життя населення регіонів. Така оцінка передбачає формування моделі, що виражається через один числовий вимірник (J) і комплексно характеризує стан сфери зайнятості та рівня життя населення регіону.

$$J = aK_1K_2 + bK_3 + cK_4 + K_5(1 - K_6), \quad (4.1)$$

де K_1 – частка безробітних осіб, зареєстрованих в службі зайнятості, в

економічно активному населенні працездатного віку регіону (упродовж періоду), %;

K_2 – середня тривалість пошуку роботи безробітними, у середньому за рік, місяців;

K_3 – частка найманих працівників, що працювали в режимі вимушеної неповної зайнятості, упродовж періоду, %;

K_4 – частка бідного населення (частка домогосподарств із середньодушовими загальними доходами нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму) в загальній кількості домогосподарств;

K_5 – частка прожиткового мінімуму у грошових доходах домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %;

K_6 – частка осіб, зайнятих у «тіньовому» секторі економіки (з неформальним статусом зайнятості), %;

a, b, c – вагові коефіцієнти.

Показник K_1 відображає напруженість на офіційному ринку праці. Хоча він і не повною мірою характеризує ступінь незабезпечення населення робочими місцями, оскільки не включає осіб, що втратили надію знайти роботу, знятих з обліку в службі зайнятості по закінченню відповідного терміну, не поставлених на облік з формальних причин та інші групи незайнятого економічно активного населення, все ж він значно більшою мірою, ніж рівень офіційно зареєстрованого безробіття, відображає напруженість на ринку праці.

Показник K_2 враховує відносну тривалість безробіття. Чим швидше безробітні знаходять роботу, тим, при інших рівних умовах, ситуація на ринку праці менш напружена і навпаки. Тому в інтегральний показник рівня незайнятості (K_2) входить з коригуючим коефіцієнтом b .

Незважаючи на те, що показник K_3 неповністю відображає величину прихованого безробіття, а тільки видиму, статистично враховану його частину, він дозволяє судити про ступінь недозавантаження та неефективності використання наявних робочих місць на підприємствах, а також про перспективи росту офіційного безробіття при погіршенні економічної кон'юнктури.

Таким чином, ступінь напруження на ринку праці конкретного регіону може бути досить повно охарактеризований переліченими показниками. Однак в інтегральний критерій вони мають входити не з однаковою вагою, бо неповністю зайняті працівники все ж отримують певну заробітну плату, а деколи можуть свідомо знаходитись в стані вимушеної неповної зайнятості, якщо є можливість отримувати дохід від незареєстрованої діяльності. Тому при побудові інтегрального критерію вагу показника, що характеризує рівень незайнятості, приймаємо рівним 1,5 (коефіцієнт a), що приблизно відповідає співвідношенню безробітних, що визнані такими відповідно до вибірових обстежень, та зареєстрованими безробітними, а вага показника, що характеризує рівень неповної зайнятості, приймається рівним 0,75

(коефіцієнт b).

Показник K_4 – частина населення з доходами нижче прожиткового мінімуму – достатньо повно відображає рівень бідності населення регіону, однак не показує ступінь розшарування суспільства по рівню доходів. У подальшому, з розширенням практики обстеження груп населення по рівню доходів, в якості вагового коефіцієнту „с” при показнику K_4 маємо ввести в інтегральну оцінку показник рівня розшарування доходів населення (співвідношення сумарних доходів 10% найзаможніших до сумарних доходів 10% найбідніших), або коефіцієнт Джині (Дж), котрий дозволить більш точно врахувати диференціацію населення за рівнем доходів. Коефіцієнт „с” в цьому випадку рівний $(1+Дж)$. Чим вищий буде коефіцієнт Джині, тобто чим сильніше розшарування, тим з більшою вагою в інтегральний критерій увійде показник K_4 . На разі коефіцієнт „с” приймаємо рівним 1.

Показник K_5 – частина прожиткового мінімуму, розрахованого для даного регіону, в середньому доході мешканця регіону – характеризує відносний рівень добробуту населення. Чим ця частка вища, тим нижчим є рівень добробуту мешканців регіону. Однак фактичний рівень добробуту залежить від неаявних або отриманих в інших регіонах доходів. Це відображається в статистичній оцінці відсотку зайнятих в «тіньовому» секторі економіки. Якщо ж ця частка зростає, то передбачається наявність додаткових джерел прибутку. У цьому випадку вплив показника K_5 на величину інтегрального показника має зменшуватись, його треба відповідним чином корегувати на величину $(1 - K_6)$, тобто від одиниці відняти частину зайнятих в «тіньовому» секторі.

Застосування даного методичного підходу до розробки Схеми збереження та створення нових робочих місць вимагає належної статистичної інформації. Така інформація доступна у відкритому доступі у публікаціях Державного комітету статистики та відомчій статистиці Державної служби зайнятості України. Усі вищезазначені дані були проаналізовані за 5 років (2012-2016 роки) та стандартизовані для забезпечення співставності та включення їх у модель.

Розраховані за моделлю (4.1) результати узагальнені у табл. 4.2 та відтворені на рис. 4.2.

Таким чином, у найбільш напружені за станом ринку праці та рівнем життя у 2016 році потрапили Полтавська, Кіровоградська, Запорізька Черкаська, Донецька та Луганська області. Перші два регіони характеризуються низьким рівнем життя поряд із значною напруженістю на ринку праці. Так, частка неформальної зайнятості у 2016 році становить 18,7% у Кіровоградській та 15,8% у Полтавській області. Нижчі показники спостерігаються лише у м. Києві, Київській, Харківській областях, де зовсім інша ситуація щодо напруженості та рівня життя, а також у Донецькій, Дніпропетровській (15,2% та 18,4% відповідно), які також розташовується на вищих позиціях у рейтингу напруженості. Низькі показники тіньової зайнятості, яка б могла забезпечити у сучасних реаліях української економіки додаткові доходи, супроводжується високими показниками частки

прожиткового мінімуму у доходах домогосподарств. Тобто доходи по суті не надто перевищують офіційно встановлені прожиткові мінімуми. Так, зазначені показники становлять у 2016 році 27-28% у Кіровоградській та Полтавській областях при максимальному значенні 33% та мінімальному 19%. До того ж Полтавська область є лідером за показником частки домогосподарств, чиї загальні доходи на місяць є нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (6,9%). Подібна ситуація склалась і Донецькій, Запорізькій, Луганській областях. Остання у 2015 році стала лідером за часткою домогосподарств, що мають доходи, нижчі за прожитковий мінімум, – 10,1%.

Таблиця 4.2 – Результати розрахунків інтегральної оцінки стану напруженості в сфері зайнятості та рівня життя населення за регіонами України у 2012-2016 роках

Регіони	2012	2013	2013	2015	2016	Місце у рейтингу
Україна	3,04	3,09	3,19	3,08	3,15	-
Вінницька	4,35	4,27	4,19	3,38	3,41	7
Волинська	2,92	3,14	3,32	2,84	3,06	12
Дніпропетровська	3,28	3,96	3,45	3,35	3,34	8
Донецька	2,08	2,41	3,69	3,80	4,07	5
Житомирська	5,29	4,28	5,24	3,90	3,28	9
Закарпатська	2,41	2,17	1,54	1,25	1,30	25
Запорізька	4,12	4,26	4,25	3,55	4,50	3
Івано-Франківська	3,14	2,94	2,44	1,61	1,92	23
Київська	3,31	2,69	2,38	2,48	3,00	13
Кіровоградська	4,28	4,46	5,25	4,00	5,14	2
Луганська	3,11	3,20	3,08	4,34	3,98	6
Львівська	3,57	3,89	3,78	2,89	2,31	19
Миколаївська	3,43	3,39	3,57	2,90	3,19	10
Одеська	2,20	1,91	1,68	2,24	1,95	22
Полтавська	4,90	4,78	5,70	5,11	5,73	1
Рівненська	2,95	3,10	3,43	2,49	2,20	20
Сумська	3,46	3,22	4,00	2,90	2,94	15
Тернопільська	4,66	4,05	3,57	2,50	2,73	16
Харківська	2,54	2,35	2,62	2,54	2,62	17
Херсонська	2,57	2,97	3,26	2,79	2,33	18
Хмельницька	3,43	3,43	4,08	2,70	2,94	14
Черкаська	4,75	4,45	3,75	4,07	4,25	4
Чернівецька	3,33	2,27	3,08	1,97	1,60	24
Чернігівська	3,22	3,64	3,54	3,02	3,07	11
м. Київ	1,56	1,64	1,89	2,26	2,06	21

Джерело: розраховано авторами (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях)

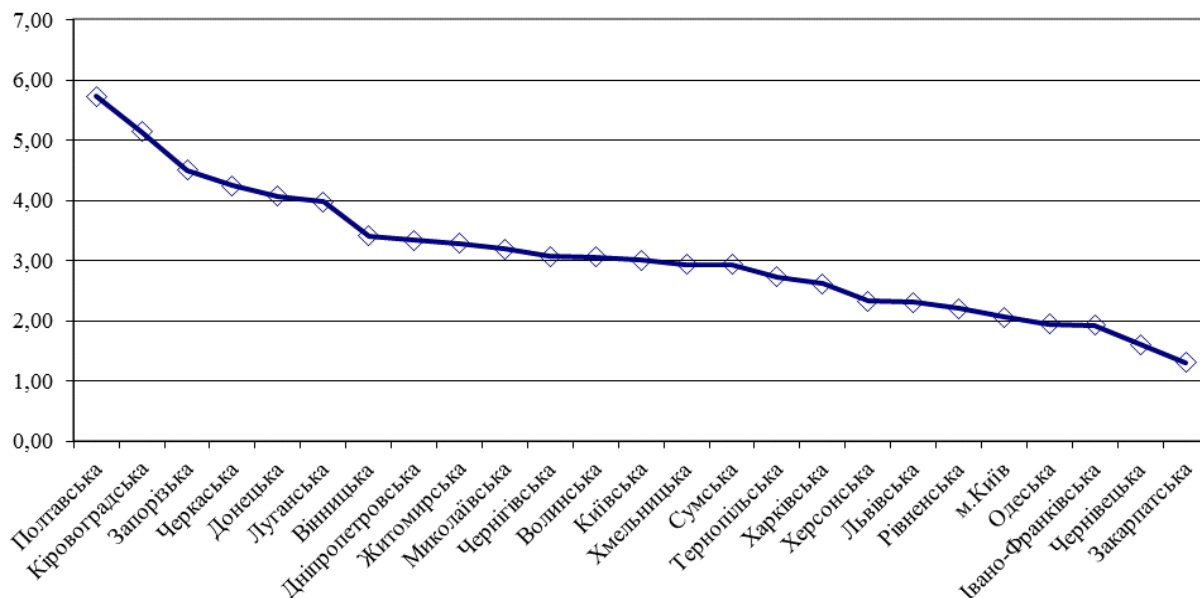

Рисунок 4.2 – Ранжування інтегральної оцінки стану напруженості в сфері зайнятості та рівня життя населення за регіонами України у 2012 -2016 роках

* Джерело: розраховано авторами на основі статистичних даних

Водночас перші п'ять областей України у розрахованому рейтингу потерпають також і від негативних тенденцій на ринку праці. Так, Полтавська область кілька років є лідером за тривалістю безробіття (8-10 місяців за останні три аналізовані роки при середніх показниках 6-7 місяців), а Кіровоградщина 4 роки поспіль характеризується найвищими в Україні показниками частки безробітних осіб, зареєстрованих в службі зайнятості, в економічно активному населенні працездатного віку (коливається біля 4 % при середньоукраїнських показниках на рівні 2-2,5 %). У Черкаській області найбільша в Україні частка домогосподарств, що мають доходи нижчі прожиткового мінімуму (33,05 % у 2016 році). Разом з тим, у Черкаській області є ознаки напруги на ринку праці, оскільки частка зареєстрованих безробітних в економічно активному населенні працездатного віку коливається за досліджуваний період в околі 3-4 %, що близько до максимальних показників. Натомість Запорізька і Луганська області тримають лідируючі позиції за показниками прихованого безробіття. Такі дані свідчать не стільки про відсутність робочих місць та вакантних посад на регіональних ринках праці, скільки про наявність інституційного безробіття. Аргументом на користь цього може слугувати показники кількості вакансій у Полтавській та Запорізькій областях, які у 2016-2017 роках значно перевищували середні значення по Україні. Дещо нижчим є попит на ринку праці Кіровоградщини, і зовсім низький – на теренах Донеччини та Луганщини із причин проведення антитерористичної операції.

Наступні у рейтингу – Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Миколаївська та Волинська області. Серед цих регіонів ситуація строкатіша. Зокрема, Житомирська область явно характеризується менш напруженою ситуацією на ринку праці, однак тримається в лідерах за часткою домогосподарств, що мають загальні доходи, нижчі прожиткового мінімуму.

Хмельницька, Тернопільська та Харківська області займають позиції в центрі рейтингу за рахунок вищого, ніж середній показник прихованого безробіття (7-8 %).

І нарешті лідерами за обсягами неформальної зайнятості в Україні є Івано-Франківська (53,2 %), Чернівецька (49,9), Рівненська (46,5) області, що розцінюємо як вкрай негативний факт, але ця обставина зменшила напруженість у сфері зайнятості та рівні життя населення до найнижчих в Україні показників. Відповідно у цих регіонах нижчими середнього значення виявилися показники бідності домогосподарств, що підтверджує висунуту гіпотезу про вирішення питання недостатності доходів засобами тіньової зайнятості.

Слід відзначити, що Львівщина і Закарпаття є у позитивному значенні лідерами за показниками доходів населення, оскільки домогосподарства цих регіонів мають найнижчу частку прожиткового мінімуму у своїх доходах. На Івано-Франківщині найменше сімей мають доходи, менші від прожиткового мінімуму (0,6 %), що, однак, супроводжується значною неформальною зайнятістю. Як значний позитив для колись депресивного регіону відзначаємо нижчу від середньоукраїнського значення тіньову зайнятість у Львівській області, що говорить про зростання офіційних доходів, які є вищими, ніж у більшості регіонів.

У загальному підсумку слід відзначити суттєву поляризацію регіонів України за показником напруги у сфері зайнятості та доходів населення. Причому мова йде не стільки про кількісну відмінність інтегрального показника, скільки про різні причини його варіації, які можуть стосуватися як неформальної зайнятості, так і низьких доходів, або ж специфіки інституційних бар'єрів ринку праці.

Проведене дослідження дозволило відзначити зародження нових тенденцій у сфері зайнятості та рівня життя населення регіонів України. Львівська область, яка у 90-х роках повною мірою відчула соціально-економічні наслідки руйнування провідних у регіоні наукоємних галузей промисловості, аграрного сектору, унаслідок чого започаткувалися тенденції втрати демографічного, інтелектуального потенціалу, нині перебуває на хвилі пожвавлення економічної ситуації, відповідно зростання рівня життя. Відбувається це насамперед завдяки розвитку ІТ-галузі (Додаток 5.3), також туристичної, аграрної сфер, переробної промисловості, супроводжується мультиплікативним ефектом пожвавлення сфери послуг, споживання. Причому розвиток ринку праці здебільшого ґрунтується на новітніх гнучких формах зайнятості – аутсорсингу, лізингу персоналу, фрілансі. У Львівській області є реальні перспективи стати системоутворюючим ядром соціально-економічного розвитку Західного регіону при відповідній сприятливій політиці збереження та розвитку людського потенціалу.

Пропонована методика – важлива передумова формування Генеральної Схеми збереження та розвитку нових робочих місць України. Вона мала б стати стратегічним орієнтиром організації діяльності центральних органів законодавчої та виконавчої влади, які зобов'язані створити належні умови для збереження якості людського потенціалу, забезпечення умов для його

розвитку. Для цього необхідно, зокрема, відновити практику складання довгострокових планово-прогнозних документів територіального соціально-економічного розвитку держави, активізувати дію механізмів системи контролю та соціального моніторингу за регіональними змінами параметрів людського розвитку, формування інструментів збереження якості людського потенціалу регіонів України тощо

Нині питання визначення кількості необхідних робочих місць та результативність їхнього введення в окремих областях України залишається відкритим (зокрема, й в контексті Схеми збереження та створення нових робочих місць). Аналіз напруги на регіональних ринках праці, рівня доходів населення на рівні окремих регіонів і населених пунктів є надзвичайно важливою передумовою стратегічного планування соціально-економічного розвитку України та збереження якості людського потенціалу регіонів.

САДОВА У.Я.

доктор економічних наук, професор

ЮСКІВ Б.М.

доктор політичних наук, професор

ПЕЛЕХ О.Б.

кандидат економічних наук

ЛЕВИЦЬКА О.О.

кандидат економічних наук

4.3. Структурні зміни економіки як компенсаційний механізм формування міграційно-циркулярних ринків праці

Аналіз впливу структурних змін економіки на формування ринків праці, що розвиваються в умовах циркулюючих міграцій, можна здійснювати з урахуванням чинників грошових переказів та ВВП.

Згідно з Інструкцією платіжного балансу МВФ, до категорії грошових переказів зараховують матеріальні і фінансові ресурси, що направляються мігрантами з країн поточного проживання і працевлаштування до країн свого походження²⁵⁰. За визначенням Національного банку України, приватні грошові перекази за методологією платіжного балансу представляють собою дохід домашніх господарств, що надходить від інших домогосподарств з-за кордону, та пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення. Перекази можуть здійснюватись офіційними (через банки, міжнародні системи грошових переказів, поштові відділення) та неофіційними (шляхом передачі наявних грошей та інших матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому) каналами. У структурі платіжного балансу з

²⁵⁰ Balance of payments yearbook 2004. Prepared by IMF. Washington D.C.: IMF Publication, 2005. – 320 p.

приватними грошовими переказами пов'язані дві статті: «оплата праці робітників» і «приватні трансферти». Чиста оплата праці представляє собою частину заробітку членів родини за кордоном, яку вони передають домашньому господарству на територію своєї економіки. Приватні трансферти охоплюють операції між домашніми господарствами-резидентами та домашніми господарствами-нерезидентами. Вони складаються з грошових переказів робітників, які працюють більше року, та інших приватних переказів між резидентами і нерезидентами²⁵¹.

Зв'язок між оплатою праці найманих працівників в Україні та переказами зароблених коштів мігрантами з-за кордону можна розглядати двояко. З одного боку, у складі ВВП вони розглядаються як доповнення одне одного і як спільне протиставлення матеріальним активам, оскільки разом вони визначають частку ВВП, яка «зароблена» саме людьми, а не технікою, технологіями, акціями і т.п. З іншого боку, їх також можна розглядати як дві протилежності. Зменшення числа працюючих в Україні (зростання безробіття) сприяє зростанню кількості емігрантів з України, і навпаки: зростання зайнятості зменшує потребу виїзду на працю за кордон. Відтак за певних умов (наприклад, коли середня оплата праці не зростає, а число працюючих зменшується) зменшення сукупної оплати праці приводить до збільшення суми переказів і навпаки.

Для аналізу зв'язку грошових переказів і ВВП використаємо два показники, на зразок сукупної продуктивності праці:

- 1) сукупна продуктивність переказів мігрантів

$$Q_T = \frac{P}{T}, \quad (4.2)$$

де P – ВВП; T – сума грошових переказів мігрантів з-за кордону.

Цей показник є безрозмірною величиною, і показує, яка сума ВВП припадає на 1 грн переказів. Цей показник дозволяє порівнювати економічний розвиток різних країн незалежно від їхньої грошової одиниці, і загалом не залежить від інфляції, а його зростання означає реальне економічне зростання і навпаки. Зауважимо, що, на нашу думку, у процесі аналізу показник Q_T доцільно використовувати в парі з показником сукупної продуктивності праці Q .

- 2) сукупна продуктивність праці мігрантів

$$Q_M = \frac{P}{W_M}, \quad (4.3)$$

де P – ВВП; W_M – частина оплати праці мігрантів, яка надсилається в Україну з-за кордону. Загалом цей показник збігається з попереднім, однак визначає сукупну продуктивність винятково нинішньої праці мігрантів, не включаючи інші види переказів.

Загалом ми можемо говорити про триелементну структуру ВВП України з точки зору доходу. Аналіз динаміки зміни структури ВВП у такій формі здійснюється з використанням трьох ознак структурних змін: інтенсивності,

²⁵¹ Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>

швидкості і монотонності.

Для початку на підставі статистичних даних розраховано показники сукупної продуктивності переказів та сукупної продуктивності праці мігрантів і зроблено порівняльний аналіз цих показників із сукупною продуктивністю праці в Україні. Результати розрахунків представлені в табл. 4.3 і Додатку Д.

Як бачимо, перекази від мігрантів безперервно зростали ще з 2008 р., а починаючи з 2015 р. зростають вдвічі швидше. Те саме стосується оплати праці, яка переказана в Україну мігрантами з-за кордону. Щодо показника сукупної продуктивності переказів, то він зменшився в 2,5 рази: від 29,4 у 2008 р. до 12,3 у 2016 р., а сукупна продуктивність праці мігрантів зменшилася майже в 4 рази: від 51,1 в 2008 р. до 13,8 у 2016 р. Їхнє падіння наочно відображено на рис. 4.3. Як бачимо, усе це відбувається на тлі зростання ВВП, сукупної оплати праці і зростання показника сукупної продуктивності праці.

Порівнюючи сукупну продуктивність праці із сукупною продуктивністю переказів і сукупною продуктивністю праці мігрантів, бачимо цілковиту протилежність напрямків змін у останній час. У 2009, 2010, 2011 та 2013 роках напрями змін загалом збігалися. Змістовно це можна пояснити так: праця вдома і за кордоном до певної міри доповнювали одна одну, принаймні йшли в одному напрямку. Однак, починаючи з 2014 р., спостерігається різка конкуренція між ними.

Якщо зважити на те, що загалом (номінально) середня заробітна плата в Україні зростає, то зростання показника сукупної продуктивності праці у цей час досягається за рахунок сповільнення темпів зростання оплати праці в поєднанні зі зменшенням числа працюючих, а відтак і збільшення сукупної оплати праці. Частина вивільнених працівників поповнює ряди безробітних, тоді як інша частина шукає роботу за кордоном. А це, відповідно, дає різке збільшення сукупної суми оплати праці і грошових переказів мігрантів, яке спостерігається від 2014 р., а також впливає на те, що цінність переказів стосовно ВВП різко знижується.

На рис. 4.3 відображено темпи зростання всіх названих показників. Темпи зростання ВВП і сукупної оплати праці в Україні є більшим 100%, але не перевищують 130%, і при цьому ВВП зростає швидше. Однак перекази від мігрантів і оплата праці мігрантів зростають ще швидше, сягаючи в окремі роки до 200%. Наслідком такого стрімкого зростання стало те, що відповідні показники сукупної продуктивності переказів і оплата праці мігрантів починають спадати.

Показники структури і динаміки структурних змін подані в Додатку 5.2. Маємо чітку тенденцію не лише до зростання частки активів, але і до зростання частки переказів. Тому, якщо протиставляти в структурі ВВП частку матеріальних активів і сумарну частку праці та переказів від мігрантів, то бачимо, що істотного поліпшення співвідношення не відбувається, і воно далі залишається далеким від ідеального – 30:70. Тоді як наші розрахунки, зроблені на підставі даних лише оплати праці в Україні, демонстрували поступове поліпшення ситуації і наближення до цього співвідношення.

Таблиця 4.3 – Розрахунок сукупної продуктивності праці, переказів і продуктивності праці мігрантів для економіки України (2008-2016 рр.)

Роки	ВВП у фактичних цінах (P), млн грн	Оплата праці (W), млн грн	Доходи активів у ВВП (A), млн грн	Перекази мігрантів (T), млн грн	Оплата праці мігрантів (W _m), млн грн	Сукупна продуктивність праці (Q)	Сукупна продуктивність переказів (Q _T)	Сукупна продуктивність праці мігрантів (Q _{Wm})
2008	990819	530052	427080	33688	19792	1,87	29,4	50,1
2009	947042	538575	364904	43564	27793	1,76	21,7	34,1
2010	1120585	600982	473659	45944	31711	1,86	24,4	35,3
2011	1349178	708613	585249	55316	38026	1,90	24,4	35,5
2012	1459096	815394	583879	59823	44052	1,79	24,4	33,1
2013	1522657	874120	580018	68520	54434	1,74	22,2	28,0
2014	1586915	879167	631576	76172	60841	1,81	20,8	26,1
2015	1988544	965323	872092	151129	122289	2,06	13,2	16,3
2016	2385367	1026927	1165225	193215	172598	2,32	12,3	13,8

* Джерело: розраховано авторами на основі джерел²⁷⁴

²⁷⁴ Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip; Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013рр. / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm; Основні показники ринку праці (річні дані) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm; Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>; Основні показники ринку праці (річні дані) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm

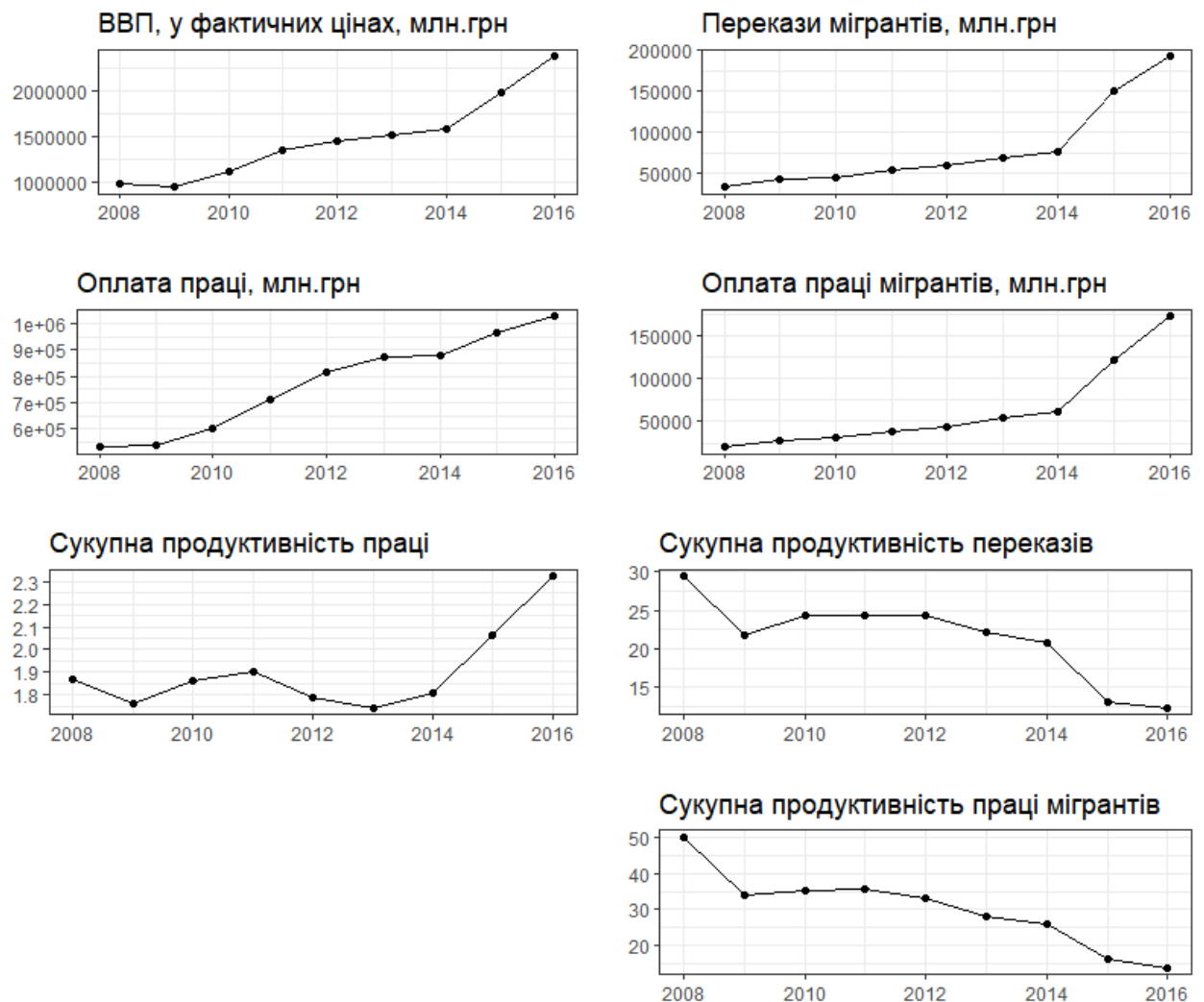

Рисунок 4.3 – Динаміка ВВП, оплати праці, переказів мігрантів і показників сукупної продуктивності (2008-2016 рр.)

* Джерело: розраховано авторами за статистичними даними

Насправді реальність така: «праця», яка застосовувалася в Україні, фактично перемістилася у «працю» за кордоном. Жодних ні технологічних, ні інноваційних зрушень, які впливають на співвідношення, реально не відбувається.

На рис. 4.4 маємо графіки інтенсивності, швидкості та монотонності структурних змін ВВП. Зазначимо, що інтенсивність структурних змін є досить незначною (у середньому 4%), і тільки протягом останніх двох років вона досягала 7%. Швидкість змін була дуже низькою – на рівні 0,04. Рівень монотонності також низький, що свідчить про хаотичність змін і нестабільність змін.

У табл. 4.4 і 4.5 наведено розрахунки показників, пов'язаних з грошовими переказами мігрантів і оплатою праці мігрантів у розрізі регіонів. Інформація з сайтів Держстату і НБУ дозволила зробити повноцінні розрахунки лише за два роки – 2015-2016 рр.

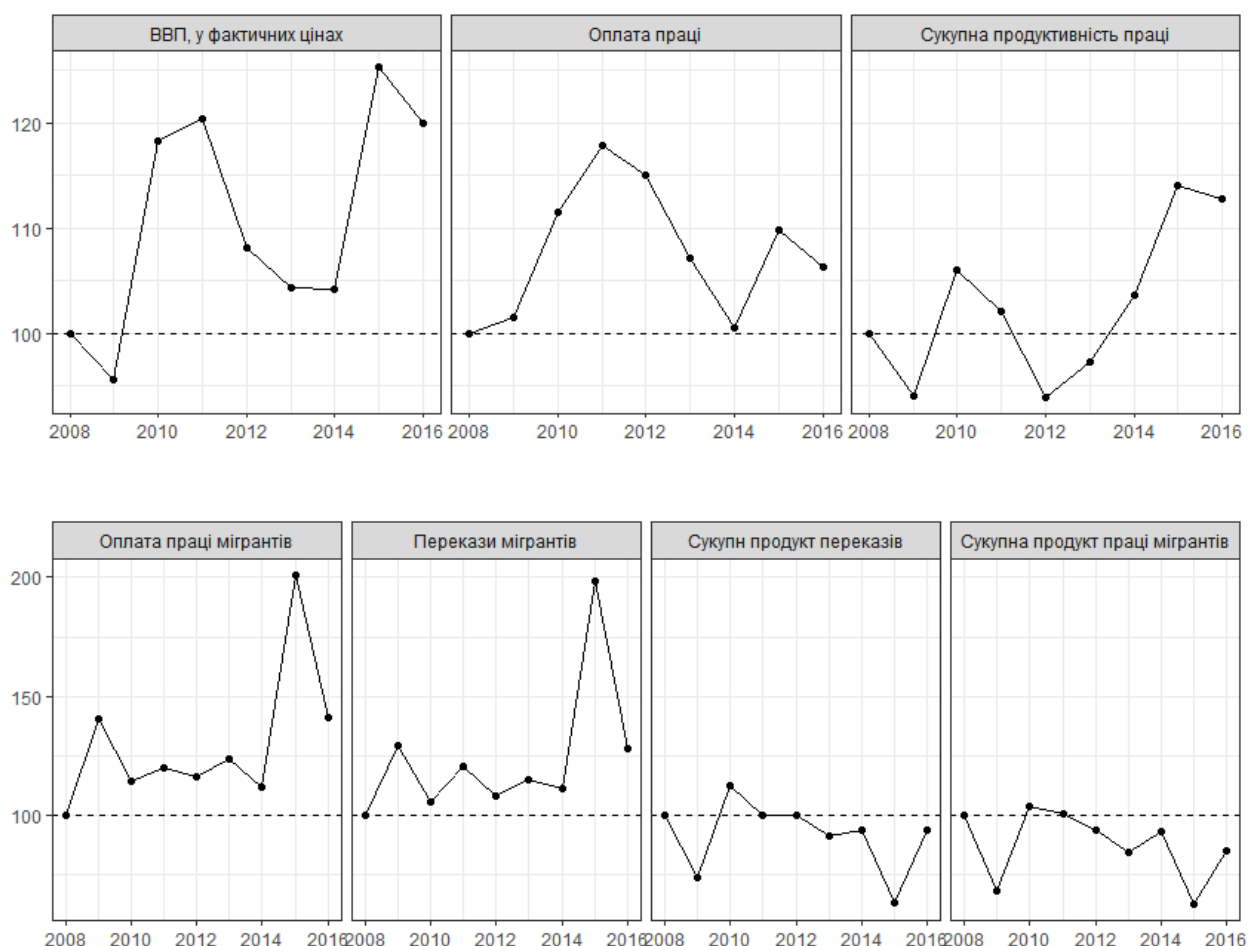

Рисунок 4.4 – Ланцюгові темпи зростання ВВП, оплати праці, переказів мігрантів і показників сукупної продуктивності (2008-2016 рр.)

Джерело: розраховано авторами за статистичними даними

З табл. 4.4 видно, що на тлі інших істотно виділяються м. Київ і Одеська область. Зауважимо, що попри те, що Київ отримує кошти від своїх мігрантів, він як столиця і центр економічного життя країни, на нашу думку, є своєрідним акумулятором переказів вихідців з усіх областей країни. За цими лідерами слідує Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Херсонська області. Цікавим є також факт, що традиційно «міграційні» області Західного регіону (Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська) перебувають десь посередині списку, а Волинська, Рівненська та Закарпатська області – взагалі в кінці. Як стверджують експерти аналітичного центру CEDOS, низьку частку Західного регіону можна пояснити тим, що мігранти надають перевагу неформальним каналам переказу коштів, таким як кур'єри чи водії автотранспорту, друзі. Мігранти часто привозять гроші особисто, адже багато хто з них здійснює короткострокові поїздки в країни ЄС, які мають спільний із Україною кордон на заході. Крім того, причиною популярності неформальних каналів може бути їхня нижча вартість у порівнянні з офіційними каналами. З іншого боку, низька популярність офіційних каналів переказів також зумовлена недовірою до банківської системи загалом, небажанням показувати свої доходи та недостатньою фінансовою

грамотністю населення²⁷⁶. Серед областей з найменшими надходженнями коштів фігурують Луганська та Чернігівська.

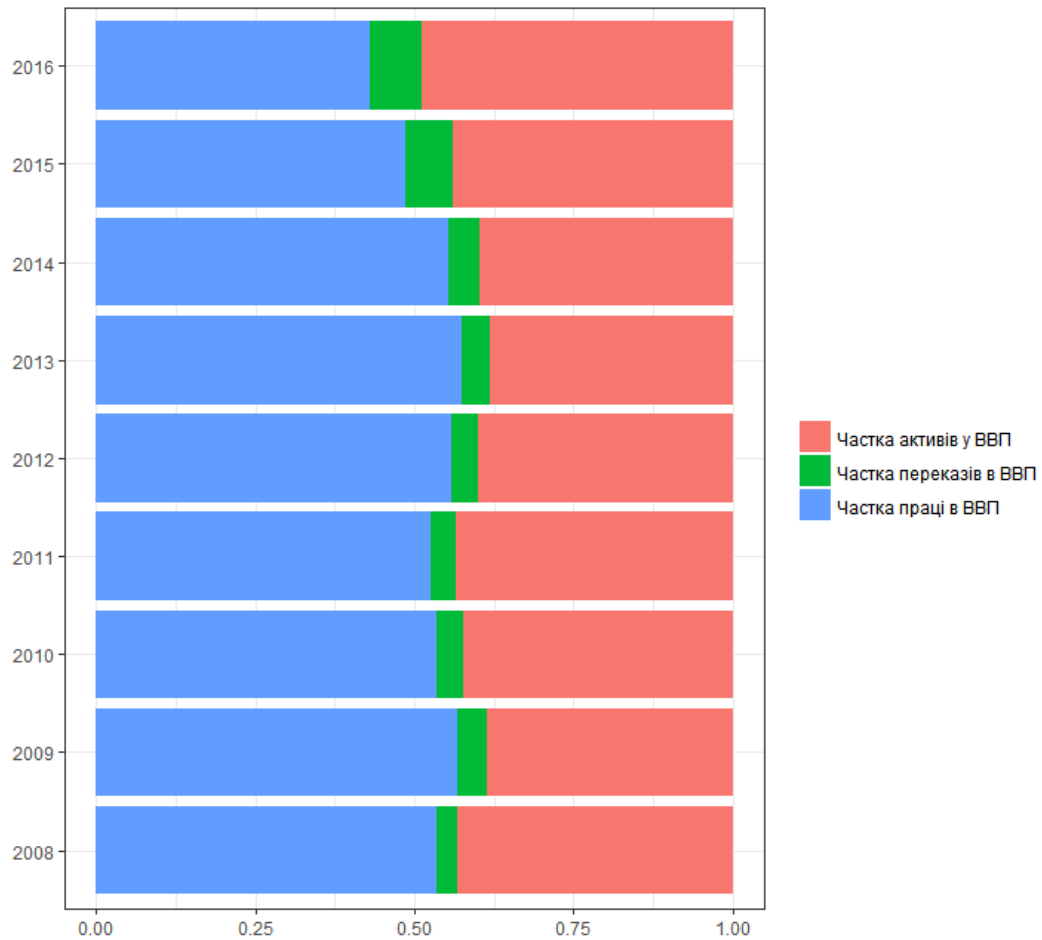

Рисунок 4.5 – Динаміка структури ВВП (оплата праці / перекази / активи) (2001-2016 рр.)

Джерело: розраховано авторами за статистичними даними

Такою виглядає ситуація в грошових одиницях. Однак, якщо подивитися на ситуацію, беручи за основу показник сукупної продуктивності переказів міграції, то виразніше вимальовується загальна картина стосовно міграції (рис. 4.7): більшу цінність міграція має у Одеській, Херсонській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській областях (АР Крим до уваги не бралася через відсутність даних), тоді як найнижча цінність міграції спостерігається у Київській та Полтавській областях.

Рис. 4.6 демонструє нам ще одну загальну регіональну (стосується всіх областей) тенденцію: сукупна продуктивність праці зростає, тоді як сукупна продуктивність грошових переказів мігрантів до регіонів України навпаки – спадає.

Слід вказати, що ситуація в областях потребує окремого дослідження.

²⁷⁶ Слободян О. Що ми знаємо про регіональний розподіл грошових переказів? / Аналітичний центр CEDOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/articles/shcho-my-znaiemo-pro-rehionalnyi-rozpodil-hroshovykh-perekaziv>

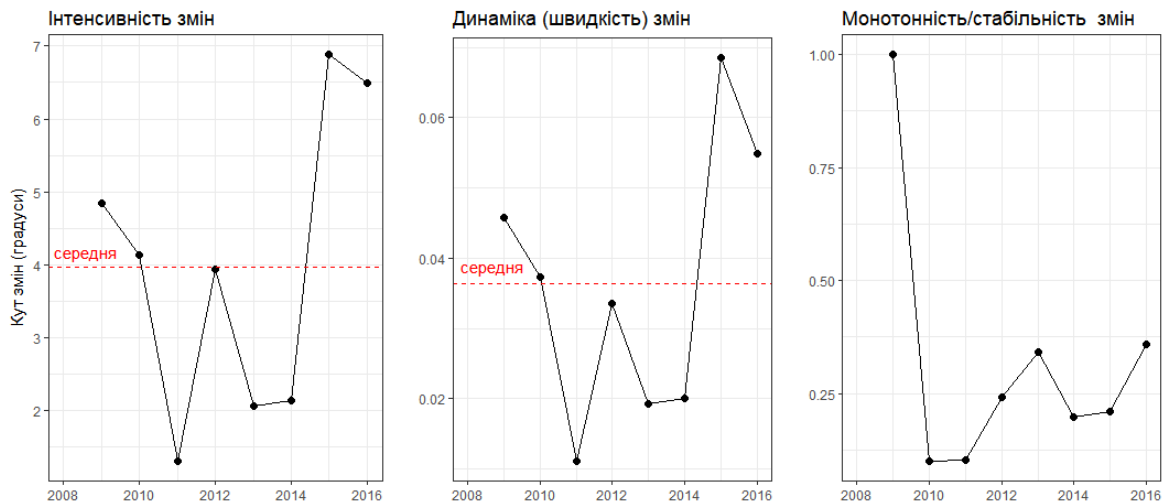

Рисунок 4.6 – Показники структурних змін ВВП (оплата праці / перекази / активи) (2001-2016 рр.)

Джерело: розраховано авторами за статистичними даними

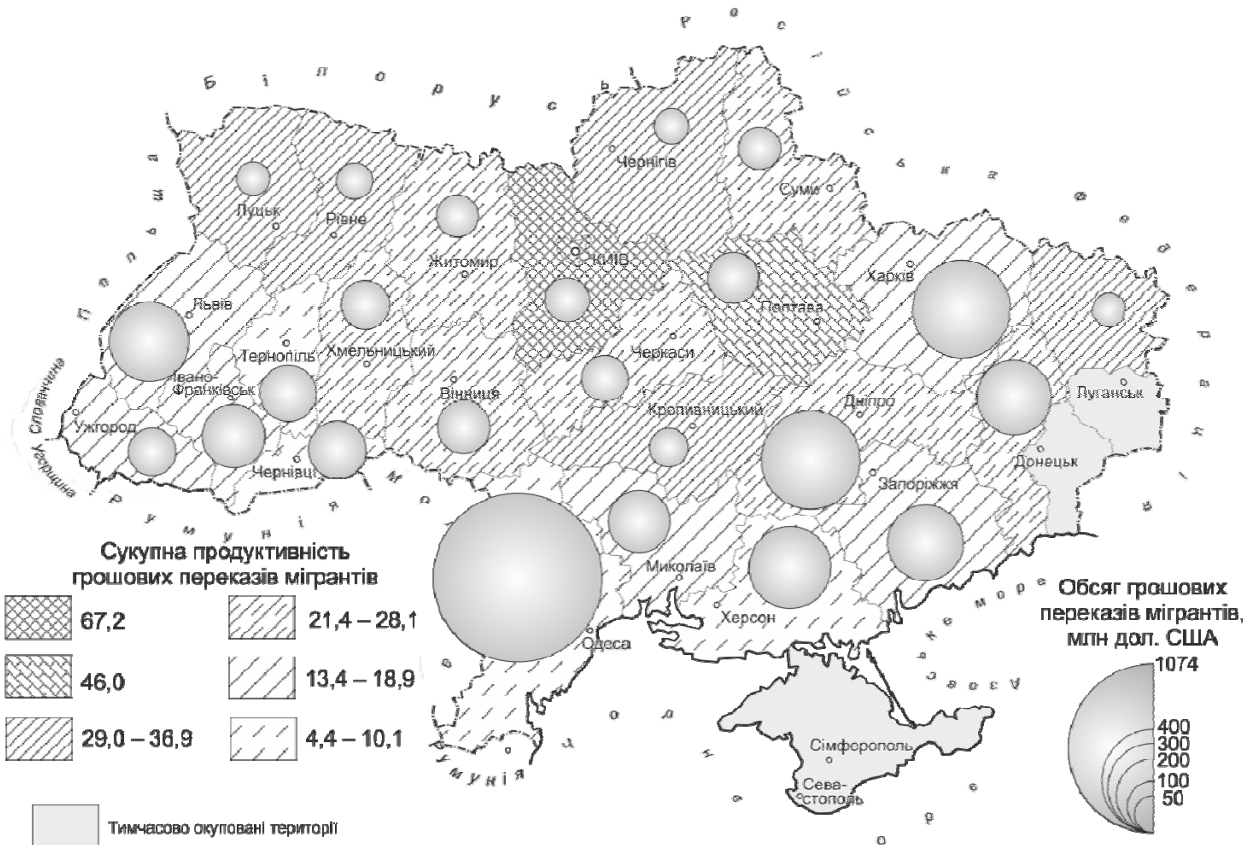

Рисунок 4.7 – Сукупна продуктивність та обсяги грошових переказів мігрантів з-за кордону (2016 р.)

Джерело: власні розрахунки автора

Таблиця 4.4 - Грошові перекази фізичних осіб у іноземній валюті до областей України (2015-2018 рр.)

Область	2015		2016		2017		2018*	
	млн грн	млн дол. США	млн грн	млн дол. США	млн грн.	млн дол. США	млн грн.	млн дол. США
м. Київ	21167	969,0	28847	1129,0	38031	1429,9	34403	1267,3
Одеська	21323	976,1	27448	1074,2	29442	1107,0	23737	874,4
Дніпропетровська	13101	599,7	9409	368,2	9754	366,7	8550	315,0
Харківська	8144	372,8	9215	360,6	8235	309,6	6260	230,6
Львівська	4801	219,8	6106	239,0	6900	259,4	5507	202,9
Херсонська	4980	228,0	6469	253,2	6650	250,0	5168	190,4
Донецька	4233	193,8	5391	211,0	5487	206,3	4168	153,5
Запорізька	3564	163,2	5517	215,9	4630	174,1	3482	128,3
Івано-Франківська	3183	145,7	3839	150,2	4106	154,4	3034	111,8
Миколаївська	2864	131,1	3713	145,3	3895	146,4	3015	111,1
Чернівецька	2683	122,8	3218	125,9	3787	142,4	2952	108,7
Тернопільська	2586	118,4	3088	120,9	3378	127,0	2623	96,6
Вінницька	2181	99,8	2687	105,2	3016	113,4	2320	85,5
Полтавська	2023	92,6	2530	99,0	2674	100,5	2089	77,0
Черкаська	1705	78,1	2115	82,8	2339	87,9	1944	71,6
Хмельницька	1839	84,2	2285	89,4	2448	92,0	1872	69,0
Київська	1398	64,0	1915	74,9	2214	83,2	1856	68,4
Закарпатська	2014	92,2	2183	85,4	2170	81,6	1529	56,3
Житомирська	1356	62,1	1716	67,2	1796	67,5	1418	52,2
Сумська	1489	68,2	1748	68,4	1776	66,8	1388	51,1
Рівненська	1060	48,5	1270	49,7	1499	56,4	1182	43,5
Кіровоградська	1241	56,8	1453	56,9	1472	55,3	1182	43,5
Волинська	891	40,8	1100	43,1	1277	48,0	1069	39,4
Чернігівська	842	38,5	1177	46,1	1298	48,8	991	36,5
Луганська	865	39,6	1082	42,3	958	36,0	620	22,8
РАЗОМ	111533	5105,7	135521	5303,9	149232	5610,9	122359	4507,3

* Джерело: розраховано авторами за даними²⁷⁷

** Інформація про перекази у 2018 році містить дані за січень-вересень.

²⁷⁷ Інформація про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті у 2018 році / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142256>

Таблиця 4.5 – Розрахунок сукупної продуктивності праці і грошових переказів мігрантів у регіонах (2015-2016 рр.)

Область	2015					2016				
	ВРП у фактичних цінах (P), млн грн	Сукупна оплата праці (W), млн грн	Сукупна продуктивність праці (Q)	Перекази мігрантів (T), млн грн	Сукупна продуктивність переказів (QT)	ВРП у фактичних цінах (P), млн грн	Сукупна оплата праці (W), млн грн	Сукупна продуктивність праці (Q)	Перекази мігрантів (T), тис. грн	Сукупна продуктивність переказів (QT)
Київська	104030	43002	2,42	1398,446	74,4	128638	47909	2,69	1914987	67,2
Полтавська	95867	30896	3,10	2023,331	47,4	116272	32799	3,54	2530196	46,0
Чернігівська	36966	19934	1,85	842,278	43,9	43362	21154	2,05	1176707	36,9
Волинська	31688	18298	1,73	891,229	35,6	35744	19242	1,86	1100437	32,5
Кіровоградська	38447	17766	2,16	1241,072	31,0	46021	18578	2,48	1453206	31,7
Рівненська	35252	24386	1,45	1060,438	33,2	39469	25753	1,53	1270444	31,1
Луганська	23849	14690	1,62	864,693	27,6	31356	17226	1,82	1081749	29,0
Черкаська	50843	24616	2,07	1704,570	29,8	59412	26710	2,22	2114990	28,1
Житомирська	38425	23190	1,66	1355,692	28,3	47919	25267	1,90	1715948	27,9
Вінницька	59871	32065	1,87	2181,150	27,4	74411	34343	2,17	2687086	27,7
Сумська	41567	22709	1,83	1489,270	27,9	46287	24601	1,88	1748072	26,5
Дніпропетровська	215206	90424	2,38	13100,608	16,4	244478	90019	2,72	9408786	26,0
Донецька	115012	52772	2,18	4233,251	27,2	137500	55773	2,47	5391155	25,5
Хмельницька	41088	23604	1,74	1839,281	22,3	48859	25661	1,90	2285213	21,4
Запорізька	89061	43794	2,03	3564,362	25,0	104323	46461	2,25	5516960	18,9
Львівська	94690	53181	1,78	4800,915	19,7	114842	59392	1,93	6106366	18,8
Харківська	124843	63678	1,96	8144,349	15,3	154871	68449	2,26	9215166	16,8
Миколаївська	48195	28362	1,70	2864,336	16,8	57815	30291	1,91	3713057	15,6
Закарпатська	28952	24571	1,18	2013,964	14,4	32390	27034	1,20	2182982	14,8
Івано-Франківська	45854	26604	1,72	3183,276	14,4	51404	29120	1,77	3839260	13,4
Тернопільська	26656	17019	1,57	2586,307	10,3	31072	18744	1,66	3087878	10,1
Чернівецька	18506	15668	1,18	2683,190	6,9	21239	17917	1,19	3218476	6,6
Херсонська	32215	19477	1,65	4979,926	6,5	38743	22201	1,75	6468920	6,0
Одеська	99761	55363	1,80	21322,827	4,7	119800	59875	2,00	27448025	4,4

* Джерело: розраховано авторами на основі джерел²⁶

²⁶ Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip; Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013рр. / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm; Основні показники ринку праці (річні дані) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm; Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>; Основні показники ринку праці (річні дані) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm

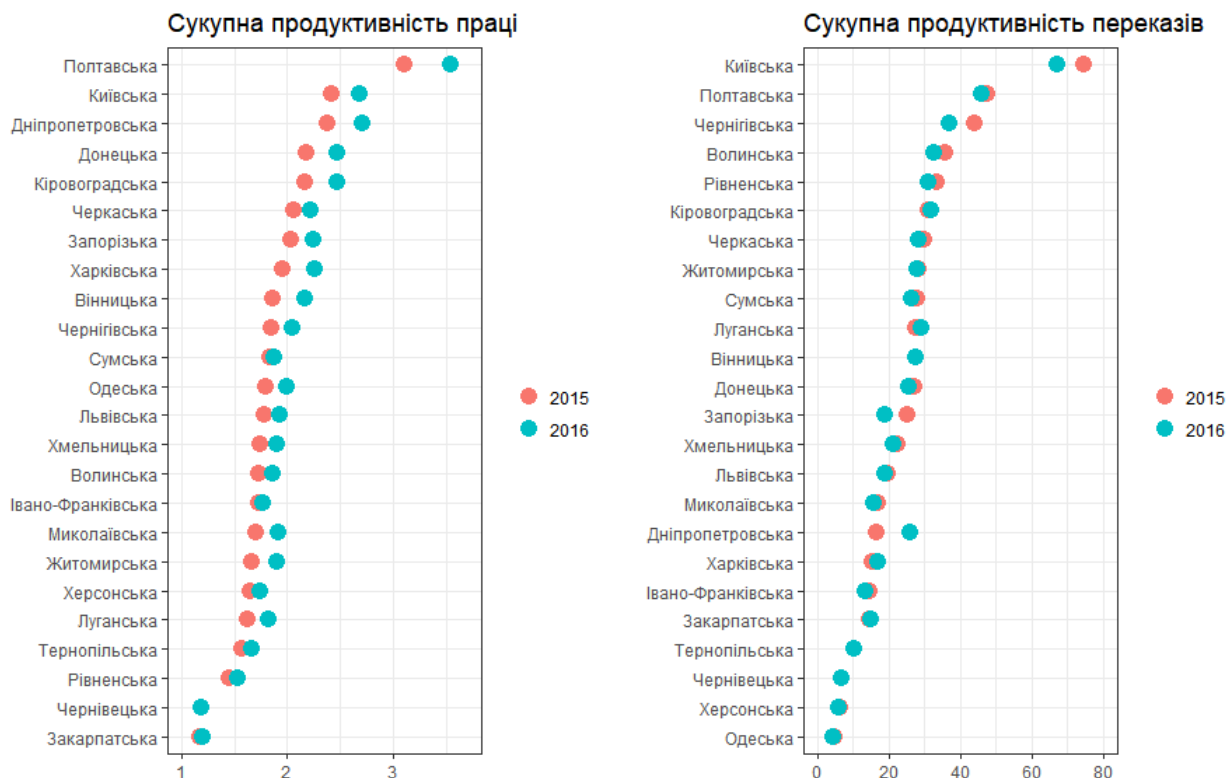

Рисунок 4.8 – Динаміка змін сукупної продуктивності праці і грошових переказів мігрантів в областях України (2015-2016)

* Джерело: розраховано авторами за статистичними даними

Дослідження сучасних явищ та процесів у сфері міграції населення вказує на суттєву прогалину в теорії та практиці вітчизняної міграціології, появу нових категорій аналізу, до яких відносяться аналіз міграційних послуг, аналіз територіальних міграційних систем, міграційних облігацій, ринку міграційних послуг та інші. Так, ринок міграційних послуг виступає потужним з'єднуючим елементом інфраструктури ринку вищого рівня – міжнародного ринку праці, де регулювання відносин між Україною та іншими країнами-реципієнтами трудових мігрантів може проводитися через освоєння міграційних переказів робочої сили у напрямку інвестування програм зі створення нових робочих місць.

Варто зазначити наступне: якщо в січні-березні 2018 року в Україну було переказано 2,6 млрд доларів США, то уже з цих коштів можна було б створити 5,3 тисячі робочих місць (відповідно до даних Національного інституту стратегічних досліджень вартість створення одного фізичного робочого місця складає у середньому 15,4 тис. євро, або у перерахунку на доларовий еквівалент – 17,54 тис. доларів США). Тут слід пам'ятати, що українські регіони є різними, відтак й результати у цьому плані повинні мати власне обґрунтування²⁸⁰.

Великі проблеми криються в техніко-економічному та статистичному забезпеченні аналізу програми створення робочих місць на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Кошти міграційних

²⁸⁰ Створення нових робочих місць в Україні: результати та перспективи: аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/october09/15.htm>

переказів йдуть на задоволення різних потреб населення. Дослідження повинні стосуватися, перш за все, питань життєзабезпечення добробуту сімей трудових мігрантів. Водночас, питання готовності мігрантів інвестувати в створення нових робочих місць залишається відкритим. До речі, одним з механізмів вирішення вказаного питання може бути випуск українською державою міграційних облігацій. Безперечно, державі слід обережно «просувати» в певний регіон України механізм продажу-купівлі міграційних облігацій. Слід зробити його більш гнучким, ніж ті, що застосовуються до облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Треба розробити інтерактивний сайт доступу до публічної інформації про ОВДП та облігації для мігрантів (за досвідом Ізраїлю)²⁸¹. У розвиток сказаного, варто додати, що пріоритетною ціллю використання міграційних коштів має стати фінансування проектів з відродження у регіоні працемісткого виробництва, з цим – розвитку дрібного та середнього бізнесу. Вартує уваги фінансування інфраструктурних, у тому числі, соціальних проектів малих міст і сільської місцевості на умовах пільгового кредитування у співпраці з місцевою владою та підприємствами. Міграційні облігації треба випускати під низькі відсоткові ставки – 7-9%, відповідно, кредити місцевому бізнесу надавати також під низькі ставки – до 10% (якщо такий відсоток має шанс на існування). Не менш важливо випускати їх у межах широкого валютного асортименту, у т.ч. у гривні, та дозволити їхній продаж безпосередньо в Україні також. Держава могла б ініціювати систему подвоєння вкладів міграційних облігацій за схемою «1+1», тобто, до кожного долара, залученого через цінні папери додавати долар з власної скарбниці (додатковий долар ішов би на фінансування проектів регіону, а не при виплаті зобов'язань за ОВДП). Варто наголосити й на тому, що має бути жорсткий контроль за цільовим використанням залучених коштів. Треба визначити орган чи інституцію, яка отримає одноосібне розпорядче право на ці кошти (для прикладу, Фонд фінансування бізнесу через міграційні облігації (ФФБМО)), визначити повноваження такої структури, обов'язки, відповідальність перед державою на випадок позаправної діяльності та зловживань і зобов'язати цей орган вести та оприлюднювати публічну звітність про застосування залучених коштів.

Механізм використання міграційного капіталу може дати економіці держави позитивні ефекти, адже: 1) кошти залучаються в реальний сектор економіки, а не на покриття дефіциту бюджету чи відтермінування державної заборгованості; 2) держава на пайових засадах з органами місцевого самоврядування виступає у ролі «контролера» за процесом. Розраховуватись за випущеними міграційними облігаціями практично буде не держава, а юридичні та фізичні особи, котрі оформлятимуть кредити з структурою загального фонду ФФБМО; 3) прикордонні регіони отримають додатковий

²⁸¹ Державні Ізраїльські облігації в Канаді // Інформаційний сайт про державні облігації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.israelbonds.ca/contact_en.php; Інвестуйте в Ізраїль // Інформаційний сайт про державні облігації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.israelbonds.com/home.aspx>; Ринок облігацій Індії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moneycontrol.com/fixed-income/bonds>

шанс залучити ресурси на розвиток власної інфраструктури за допомогою самофінансування.

Таким чином, в Україні саме міграційні облігації мали б стати альтернативою принаймні частини звичайних ОВДП, які в основному скуповує НБУ. Це – шлях до запуску фінансового позаінфляційного механізму регулювання економіки.

Отже, наслідки міграційних процесів є неоднозначними, їхній вплив на соціально-економічний і політичний розвиток України збільшується. Ступінь цього впливу багато в чому залежить від ефективності міграційної політики держави. Тому головним завданням розвитку системи управління міграцією є визначення максимально можливих і максимально узгоджених на міждержавному рівні меж внутрішньої компетенції держави в організації міграційного процесу.

Проблема готовності мігрантів інвестувати в створення нових робочих місць залишається відкритою. З метою ефективізації залучення і використання міграційного капіталу на розвиток національної економіки, доцільно здійснити низку важливих кроків, зокрема:

1. Запровадити новий регуляторний інструмент – державні міграційні облігації з гнучкими умовами їх купівлі-продажу, які є джерелом неінфляційного фінансування економіки.

2. Для реалізації цієї ініціативи створити орган чи інституцію, яка отримає одноосібне розпорядче право на кошти мігрантів, для прикладу, Фонд фінансування бізнесу через міграційні облігації (ФФБМО) з чітко визначеними повноваженнями такої структури, обов'язками, відповідальністю перед державою та громадськістю.

3. Розробити інтерактивний сайт доступу до публічної інформації про ОВДП та облігації для мігрантів, а також про можливості використання міграційних коштів для фінансування проектів з відродження працевітного виробництва, з цим – розвитку дрібного та середнього бізнесу в країні та регіонах.

4. Ініціювати систему подвоєння вкладів міграційних облігацій за схемою «1+1», тобто, до кожного долара залученого через цінні папери додавати долар з власної скарбниці (додатковий долар ішов би на фінансування проектів регіону, а не при виплаті зобов'язань за ОВДП).

5. Забезпечити жорсткий контроль за цільовим використанням залучених коштів.

4.4. Нові технології в системі передумов трансформації ринків праці

Глобальні та національні ринки праці зазнають сьогодні значних структурних і функціональних трансформацій, в результаті чого формуються нові типи трудових відносин, нові концептуальні підходи до організації робочого процесу, базовані на засадах гнучкості і мобільності праці. Глобальні тренди позначаються також на ринку праці України, котра протягом останніх років залишається одним із найбільших донорів людських ресурсів для більш розвинутих країн. Як наслідок, в Україні спостерігається нестача кваліфікованих кадрів, особливо у сферах охорони здоров'я та освіти, зменшення чисельності працівників робітничих і технічних спеціальностей. Попит на останніх має тенденцію до зростання, зокрема у регіонах із програмами ревіталізації промислових підприємств (Київська, Львівська, Івано-Франківська та інші області). Такий дисбаланс на ринку праці поглиблюється розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в контексті глобальної інформаційної революції, що супроводжує четверту промислову революцію (4IR), а також посиленням диспропорцій в економічному зростанні країн. Внаслідок цих процесів зовнішня трудова міграція в Україні досягла великих масштабів і змінила правила взаємодії учасників національного та регіональних ринків праці, встановлюючи нові засади та принципи зайнятості населення.

У теперішніх умовах всі концепції та теорії праці оцінюються на предмет оригінальності засобів і способів вирішення проблем працевлаштування, соціального захисту та соціально-трудової інклюзії (включення). Екзистенціальні принципи сучасних концепцій праці були розроблені ще в 90-х роках німецьким економістом Гюнтером Шмідом (*Günther Schmid*). Він представив концепцію перехідного ринку праці (англ. *transitional labour market concept*) як нову європейську (зокрема німецьку) стратегію зайнятості, яка підтримує інституційні механізми подолання структурних змін, обумовлених соціальними ризиками²⁸². Ключовим моментом концепції є те, що нові форми соціального забезпечення повинні охоплювати ризики вимушеного безробіття (шляхом встановлення інституційних «мостів» на критичних етапах трудового життя людини), а також робити ринок праці більш гнучким і перспективним для категорій з високим ризиком соціального виключення²⁸³. З моменту виникнення

²⁸² Schmid, G., 1995. Is Full Employment Still Possible? Transitional Labour Markets as a New Strategy of Labour Market Policy. *Economic and Industrial Democracy*, SAGE, 16, pp. 429-456 (p. 429).

²⁸³ Schmid, G., 2006. [online] Social Risk. Management through Transitional Labour Markets. *Socio-Economic Review*, 4, pp. 1-33 (p. 2-3) [viewed 19 September 2018]. Available from: <https://doi.org/10.1093/SER/mwj029>.

концепція перехідного ринку праці зазнала змін і доповнень у працях таких зарубіжних вчених: П. Ауер (P. Auer), Т. Вільтхаген (T. Wilthagen), Б. Газієр (B. Gazier), С. Гюстафсон (S. Gustafsson), А. Крімман (A. Crimmann), Ж. де Конінг (J. De Koning) та ін. Тепер вона відома як концепція «флексик'юріті» (англ. *flexicurity – flexibility and security*), яка поєднує гнучкість ринку праці та безпеку для працівників. Багато країн вже запровадили принципи «флексик'юріті», наприклад, у Німеччині та Швейцарії введено страхування заробітної плати, в Нідерландах і Данії апробовано план страхування життєвого циклу, а в Австрії практикується страхування мобільності працівників. Метою таких ініціатив є забезпечення більшої гнучкості за розумного рівня безпеки для роботодавців та працівників. У випадку України принципи «флексик'юріті» знаходяться на етапі теоретичного осмислення та пошуку можливостей їхньої реалізації в управлінні ризиками безробіття, часткової зайнятості та недостатнього соціального забезпечення працівників, а також у зменшенні професійної сегрегації та сегментації національного ринку праці. Адаптивність концепції «флексик'юріті» в контексті України вимагає врахування нових пріоритетів європейської політики зайнятості населення, зокрема в частині: формування ефективної стратегії зайнятості на державному, регіональному та локальному рівнях; створення механізмів соціального захисту економічно неактивного населення; розробки комплексних стратегій навчання протягом усього життя (англ. *lifelong learning*); розробки проактивної політики тощо.

Таким чином, популярність концепції «флексик'юріті» поклала початок новітнім тенденціям на світових ринках праці – флексифікації (*flexibilization*) та сек'юритизації (*securitization*) трудових відносин. Ці процеси пов'язані з появою різних гнучких форм зайнятості, які часто називаються «нестандартними», «нетрадиційними», «атиповими», «тимчасовими» або «прекарними» (ненадійними). Хоча кожен термін має свої особливості, всі вони тісно пов'язані між собою і загалом стосуються трудових відносин, які не відповідають характеру постійної, регулярної, безстрокової праці з одним роботодавцем протягом тривалого часу²⁸⁴. Нестандартні форми зайнятості є результатом зміни концептуальних і практичних підходів до праці, а також наслідком створення нових типів підприємництва в усьому світі, які здійснюються в режимі реального часу через Інтернет для забезпечення послуг, процесів і корпоративного управління на відстані. Таким чином, завдяки тотальній диджиталізації (*digitization*) та віртуалізації (*virtualization*) робочих місць процес праці все менше визначається часом та місцем, дедалі більш орієнтуючись на моніторинг ефектів праці (у тому числі за допомогою нових інструментів моніторингу та оцінки).

Сучасні форми гнучкої зайнятості та види нестандартних форм праці, які формують нові види соціально-трудових відносин (згідно класифікації МОП) наведено у табл. 4.6.

²⁸⁴ EUROFOUND, 2017 (November, 24). [online]. *Atypical work. European Observatory of Working Life*. [viewed 20 October 2018]. Available from: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/atypical-work>.

Таблиця 4.6 – Форми, види гнучкої та нестандартної зайнятості

Форми гнучкої зайнятості	Види нестандартної зайнятості
Повна зайнятість в умовах гнучкого робочого часу	Тимчасове працевлаштування (непостійна робота та зайнятість на обмежений період)
Зайнятість неповний робочий день (робота менше 40 год в тиждень)	
Тимчасове працевлаштування (робота терміном до шести місяців)	
Вторинна зайнятість (додаткове працевлаштування за межами основної роботи)	Робота на умовах неповного робочого часу та робота на вимогу
Зайнятість за цивільно-правовими договорами	
Праця на дому	
Робота на вимогу (у т. ч. фрілансинг)	Тристоронні трудові відносини (тимчасова робота через агентство та інші форми трудового посередництва)
Віддалена зайнятість (віртуальні робочі місця)	
Позаштатне працевлаштування (лізинг, аутстафінг та аутсорсинг персоналу)	
Офіційна самозайнятість	Залежна самозайнятість (відносини, у яких працівники юридично класифікуються як самозайняті, але хтось інший керує їхньою роботою)
Неформальна зайнятість (включаючи неоплачувану роботу у домашньому господарстві, форми неофіційної самозайнятості)	
Незареєстрована зайнятість у формальному секторі	

Джерело: систематизовано авторами на основі даних ²⁸⁵

Слід зазначити, що наведені класифікації є умовними, оскільки багато гнучких форм праці пов'язані між собою (наприклад, самозайнятість може бути одночасно неформальною, віддаленою, з гнучким робочим часом і на вимогу).

Наразі Україна стикається з такими ж економічними трансформаціями, що й розвинені країни світу. Ініціюючи багато технологічних та організаційних інновацій, ці країни поширюють нові підходи до формування та регулювання ринку праці з урахуванням нестандартної зайнятості, нетрадиційних підходів до організації роботи та інших тенденцій. Як наслідок, багато нових трендів стали характерною ознакою українського ринку праці, особливо у сфері ІКТ, секторі послуг і креативних індустріях:

1. Віртуалізація бізнесу (*віртуальні підприємства, нові електронні сервіси та процеси, електронна торгівля (e-commerce)*).

2. Коворкінг (спільний простір для праці) та віртуалізація робочого місця (*дистанційна робота (telecommuting), «гарячі» робочі місця (hot desk environment), віртуальна група (virtual team), готельна система (hoteling), система «мотелю» (moteling), віртуальний офіс*).

3. Флексибілізація (надання гнучкості) організації праці (*праця на дому, фрілансинг, робота на вимогу (за викликом), телеробота (telearbeit, telework), робота у тимчасовому офісі*).

4. Флексибілізація режиму праці (*гнучкий графік роботи, скорочений робочий тиждень, часткова зайнятість*).

²⁸⁵ ILOSTAT, 2018. [online]. *Non-standard forms of employment* [viewed 17 August 2018]. Available from: <http://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/lang-en/index.htm>.

5. Поширення нестандартної зайнятості (*лізинг персоналу, аутсорсинг персоналу, аутстафінг, тимчасова зайнятість, часткова зайнятість, неоплачувана робота* (праця у домашньому господарстві, догляд за людьми тощо), *інші гнучкі форми зайнятості (у т. ч. самозайнятості)*).

6. Диджиталізація (застосування електронних платформ і програм (digitalization)) управління людськими ресурсами (*е-рекрутинг, е-оцінювання персоналу, е-навчання для працівників, е-лідерство і віртуальна співпраця*).

7. Трансформація характеру праці (багатозадачність (multitasking), креативна компонента, інтелектуалізація, інформаційна насиченість).

8. Підвищення вимог до працівника – зростання ролі «м'яких» навиків – «soft» skills. Серед них можна виділити гнучкість, креативність, різносторонні навички, інноваційне мислення, мобільність, адаптивність.

9. Прекаризація праці – поширення нестабільності у становищі працівників, задіяних у нестандартних формах зайнятості, зростання їхньої соціальної незахищеності. Це нестабільний спосіб життя, низька соціальна захищеність працівників, велика кількість «прекаріату» (специфічного класу працівників, котрі позбавлені стабільної праці, соціального захисту і пов'язаних благ), недоступність професійних спілок, дискримінаційні умови праці²⁸⁶.

Більшість перетворень на ринку праці детермінують такі глобальні передумови: розвиток інформаційної революції (тотальна диджиталізація людської діяльності та ринкових відносин, поширення ІКТ, зростання комп'ютерної грамотності населення, виникнення «інформаційних» працівники, які використовують знання та інформацію у прийнятті рішень або ж самі створюють інформацію); структурні зрушення в економіці, пов'язані з поширенням сфери послуг; активізація глобальної конкуренції на різних ринках і в різних сферах економіки, а також зростаюча роль нематеріальних мотивів поведінки людини. Застосування ІКТ значною мірою сприяло розвитку віртуальної зайнятості в усьому світі. Віртуалізація дозволила модифікувати просторові параметри роботи та зумовила перехід на гнучкий режим праці. У зв'язку з цим основні риси сучасної трудової концепції полягають в інтелектуалізації праці, в активному використанні ІКТ, у високій кваліфікації робочої сили, необхідність якої пов'язана із формуванням нового інформаційного та професійного простору, у підвищенні гнучкості зайнятості, в поширенні неформального віртуального характеру трудових відносин, зростанні самозайнятості тощо.

Таким чином, майбутнє за новими формами працевлаштування та організації праці (укладання договорів на фіксований термін, переорієнтація

²⁸⁶ Біль М.М. Інституціональні передумови європейського вектору розвитку ринку праці України / М.М. Біль // Регіональна економіка. – 2016. – № 3. – С. 128-134 (с. 130); Іванова Л.В. Застосування нестандартних форм зайнятості на сучасному ринку праці / Л.В. Іванова, В.Г. Никифорова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 109-115 (с. 109); Шильнікова З.М. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на ринок праці та сферу зайнятості / З.М. Шильнікова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – №7(196). – Ч. 2. – С. 192-199 (с. 193); Ціжма Ю.І. Концепція флексік'юриті та нестандартні форми зайнятості: виклики сьогодення / Ю.І. Ціжма // Бізнес Інформ. – 2013. – № 7. – С. 197-202 (с. 198); Як змінився фріланс в Україні за 5 років: конкуренція, спеціальності, рейти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://startupdepot.lviv.ua/yak-zminyvsya-frilans-v-ukrayini-za-5-rokiv/>

з повної зайнятості на зайнятість неповний робочий день, на проектний тип роботи, самозайнятість та інші форми реалізації гнучкості). Це веде до збільшення нестабільної (прекарної) зайнятості та до зростання потреби у постійному підвищенні кваліфікації чи перепідготовці. Згідно із дослідженнями МОП, робота на умовах неповного робочого часу стає все більш поширеною на світових ринках праці, особливо в тих сегментах, які пропонуються іммігрантам. Так, у 2017 році частка працівників на неповній зайнятості в окремих країнах була такою: в Естонії – 21,2%, Японії – 24,0%, Канаді – 29,7%, Великій Британії – 33,7%, Німеччині – 33,4%, Італії – 26,2%, а в Україні – 9,6%²⁸⁷.

Незважаючи на те, що нестандартні форми зайнятості набувають популярності, значна частина їх залишається за межами законодавчого поля (особливо в Україні та країнах, що розвиваються). За даними Державної служби статистики України²⁸⁸, протягом 2017 року кількість офіційно зайнятого населення в Україні скоротилася на 125,3 тис. осіб або на 0,9%, а кількість тих, хто самостійно організовував свою діяльність (самозайняті), збільшилася на 6,9 тис. осіб або на 0,3%. У першому півріччі 2017 року кількість неформально зайнятого населення скоротилася на 299,1 тис. осіб та у порівнянні з відповідним періодом попереднього року становили 3,7 млн осіб (що становило 22,7% від загальної кількості зайнятого населення). Слід зазначити, що неформальна зайнятість, зазвичай, властива окремим соціальним групам, у тому числі мігрантам.

За критерієм статусу зайнятості неформальні трудові відносини у 2017 році, як видно з рис. 4.9, переважали у секторі самозайнятості, де частка неформально працюючого населення становила 74,3%. Проте серед тих, хто перебував у статусі найманих працівників, неформальна зайнятість охоплювала лише 25,7%. Інші структурні зміни на українському ринку праці стосувалися збільшення частки найманих працівників, зайнятих офіційно або формально (з 84,9% до 86,9% у 2016-2017 роках). Водночас серед офіційно самозайнятих осіб відбувалися протилежні процеси – зменшення з 15,1% до 13,1% відповідно (рис. 4.9). Представлений аналіз виявляє процеси руху до тіньової економіки через зростання неформального сегменту національного ринку праці.

Нестандартна зайнятість має різні підгрупи, серед яких специфічною формою вважається *фрілансинг*. Останній часто асоціюють із самозайнятістю, однак наведені поняття відрізняються. Самозайнятість – це особливий статус платника податку, перебуваючи в якому особа може наймати себе та інших працівників з метою надання послуг чи створення продуктів для різних клієнтів. Водночас, фрілансинг стосується оплачуваної тимчасової роботи на фірму або особу (трудового брокера, агента, іншого посередника), без використання офісом компанії на засадах повної зайнятості. Фрілансери не отримують допомоги з тимчасової непрацездатності,

²⁸⁷ ILOSTAT, 2018. [online]. Key Indicators of the Labour Market. Informal Employment [viewed 17 August 2018]. Available from: http://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/Excel/MBI_524_EN.xlsx.

²⁸⁸ Ринок праці в Україні 2017: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 30 с.

а також інші соціальні виплати, що робить їх «прекарними», соціально незахищеними працівниками.

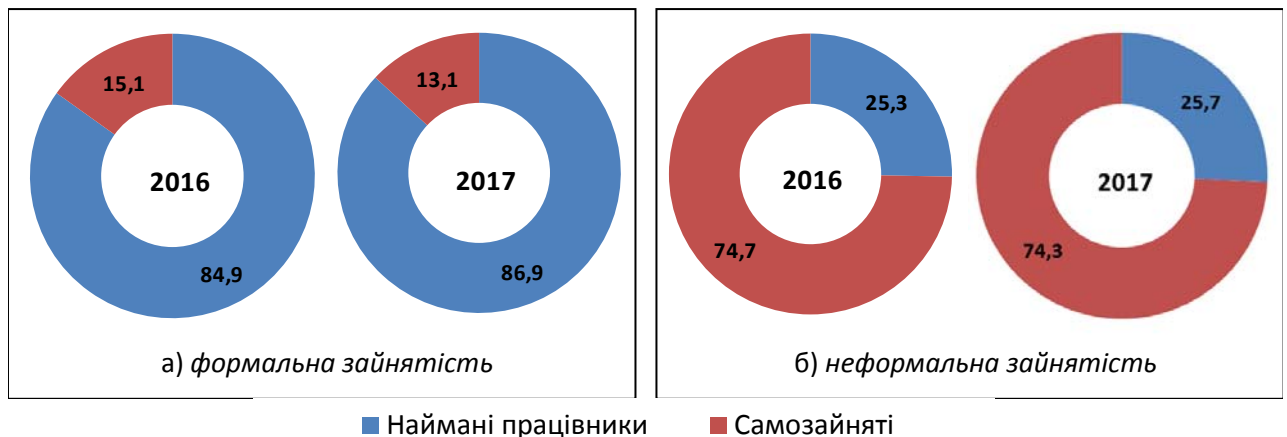

Рисунок 4.9 - Формальна і неформальна зайнятість в Україні
(% відповідного статусу і форми зайнятості)

Джерело: побудовано авторами на основі²⁸⁹

Протягом останніх п'яти років основні показники розвитку ринку фрілансу в Україні показали його стрімке зростання. Проте 2016 рік був критичним для фрілансу в Україні. Позитивним поштовхом стало прийняття та підписання Закону України № 4496, який скасував адміністративні бар'єри на шляху експорту послуг та значно спростив юридичну процедуру ведення бізнесу фрілансерами. Це полегшення легалізувало фрілансинг як діяльність, і зараз Україна має всі шанси вийти на 3-є місце у світовій сфері фрілансу (на цьому етапі Україна посідає четверте місце після Індії, США та Філіппін). Оглядаючись назад, слід підкреслити, що український ринок фрілансу динамічно розвивається з 2006 року. За період з 2006 по 2011 рік українські фрілансери заробили 38 млн дол. США. Протягом наступних п'яти років ринок стрімко зростав: офіційна кількість фрілансерів збільшилась на 27,4%, а їхні доходи зросли на 49,0% (рис. 4.10). У 2012-2017 роках загальний заробіток фрілансерів склав 262 млн дол. США, а за останні десять років ця сума досягла 300 млн дол. США²⁹⁰. Варто відзначити, що українські фрілансери стали високооплачуваними завдяки високій якості своїх послуг та за рахунок підвищення кваліфікації, як в частині функціональних навиків, так і стосовно здатності продавати ці навиків.

Як згадувалося раніше, сектор ІКТ є найбільш сприятливою платформою для впровадження та розвитку нових форм зайнятості та трудових відносин. Сектор ІКТ є каталізатором імплементації великої кількості інновацій на українському ринку праці, привабливою сферою для накопичення значних обсягів інвестицій та залучення висококваліфікованих спеціалістів. В умовах реформування теперішньої економіки розвиток ІКТ

²⁸⁹ Ринок праці в Україні 2017: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 30 с. (с. 4-5).

²⁹⁰ Як змінився фріланс в Україні за 5 років: конкуренція, спеціальності, рейти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://startupdepot.lviv.ua/yak-zminyvsya-frilans-v-ukrayini-za-5-rokiv/>

значною мірою визначає конкурентоспроможність країни на світових ринках. Тому аналіз особливостей зростання сфери інформаційних технологій в Україні та її впливу на розвиток ринку праці викликає особливий інтерес.

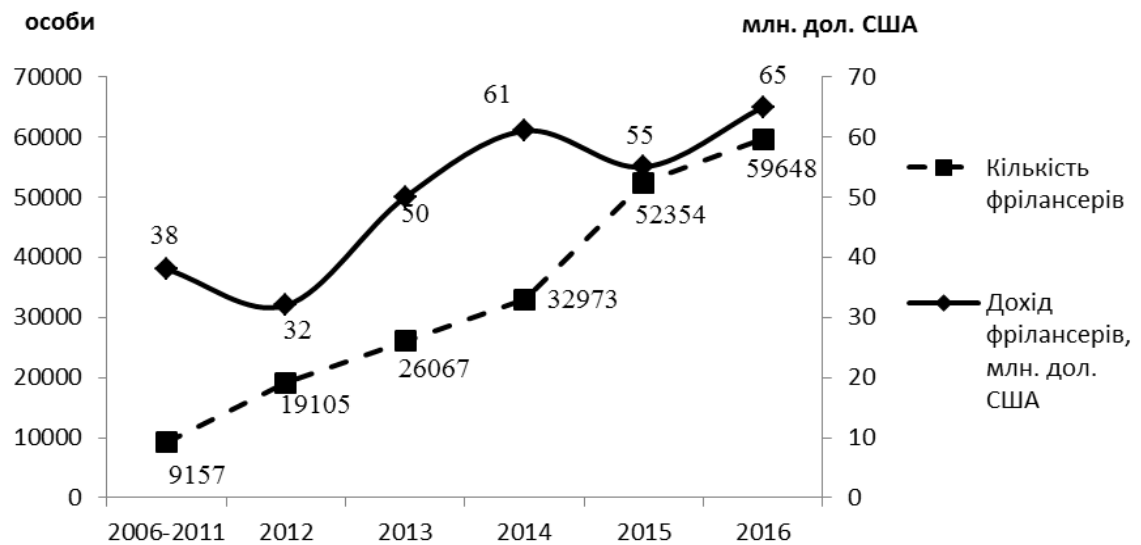

Рисунок 4.10 - Динаміка ринку фрілансу в Україні за 2006-2016 роки

Джерело: побудовано авторами на основі даних²⁹¹

Розглядаючи сектор ІКТ в Україні, варто зауважити, що вона займає провідне місце серед європейських країн у сфері аутсорсингу та розробки програмного забезпечення. Значною мірою це сприяє розвитку можливостей для нової зайнятості та створення нових робочих місць у різних сегментах ІКТ (у розробці, тестуванні та розповсюдженні програмного і технічного забезпечення). Найбільш передові робочі місця та професії майбутнього стосуються когнітивної комп'ютерної техніки (інженер з машинного навчання), інженерії блоків транзакцій (*blockchain*), архітектури Інтернету речей, архітектури віртуальної реальності, проектування нейроінтерфейсів, дизайну аватарів і тестування нових технологій. Ці робочі місця визначають і нові вимоги до кваліфікації працівників, посилюють конкуренцію на світових ринках праці, а також сприяють трудовій міграції.

Кількість спеціалістів ІКТ на ринку праці України швидко збільшується протягом останнього десятиліття. Хоча за останні чотири роки динаміка загальної чисельності фахівців, котрі задіяні у цьому секторі, має тенденцію до зниження, кількість спеціалістів власне інформаційних технологій (ІТ), навпаки, зросла (рис. 4.11). У 2013 році чисельність зайнятих у сфері ІКТ загалом становила 299,9 тис. осіб, а у 2017 році їх кількість скоротилася до 274,1 тис. осіб. Водночас, кількість ІТ-фахівців за період 2013-2017 рр. збільшилася з 75,0 до 123,0 тис. осіб і продовжує зростати. Очевидно, що ІТ-спеціалісти складають найбільшу частку загальної кількості працівників ІКТ. Незважаючи на те, що за досліджуваний період спостерігається зростання кількості ІТ-спеціалістів на 64,0%, ринок все ще залишається

²⁹¹ Як змінився фріланс в Україні за 5 років: конкуренція, спеціальності, рейти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://startupdepot.lviv.ua/yak-zminyvsya-frilans-v-ukrayini-za-5-rokiv/>

незбалансованим. Основними причинами є високий та незадоволений попит на таких фахівців і мінливі вимоги до кваліфікації спеціалістів. Окрім зміни абсолютних показників зайнятості на досліджуваному ринку, мали місце також деякі структурні зрушення. У 2017 році кількість зайнятих у статусі найманих працівників скоротилася на 25,1% (з 210,6 тис. осіб до 157,7 тис. осіб за 2013-2017 рр.). Причиною такої тенденції є зростання самозайнятих осіб і збільшення доходу від їхньої діяльності.

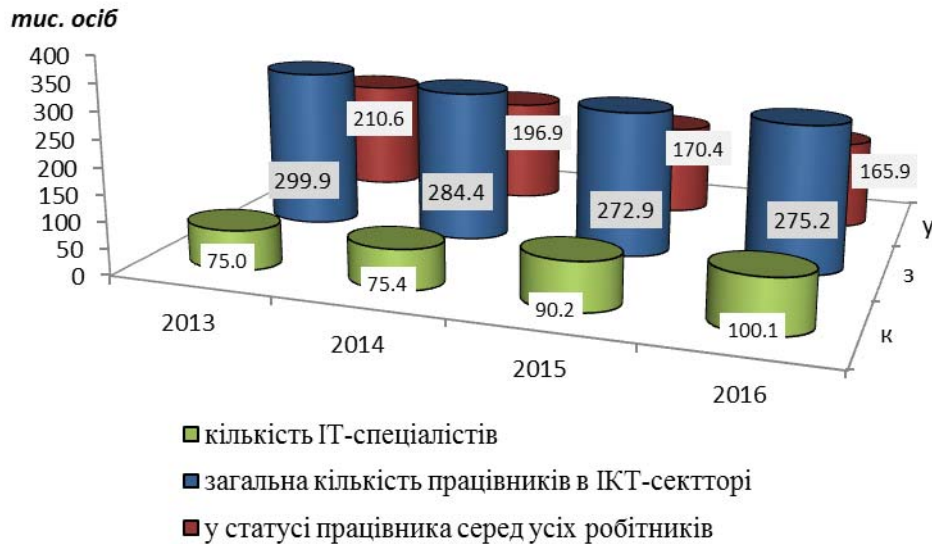

Рисунок 4.11 - Динаміка ринку ІКТ в Україні за 2013-2017 роки

Джерело: побудовано авторами на основі даних²⁹²

Варто зазначити, що у секторі ІКТ працює значна частка українських фрілансерів. Це одна з небагатьох сфер національної економіки, що демонструє стійку позитивну динаміку²⁹³. Як відомо, Україна є одним із лідерів Європи у сфері ІКТ і здійснює вагомий внесок у формування нових категорій працівників та створення нових напрямів роботи. Ключовими напрямками залишаються веб-розробка, дизайн, маркетинг соціальних медіа (SMM), копірайтинг, переклад, архітектура тощо. За останні п'ять років у категоріальній структурі вітчизняного ринку фрілансерів сформувались особливі тренди. Частка спеціалістів, які працюють у сфері Web-забезпечення, розробки мобільного та програмного забезпечення, становить 83%, 11% серед ІКТ-фрілансерів охоплюють спеціалісти, які здійснюють переклади, SMM-менеджмент або задіяні у сфері просування та маркетингу, а 6% працюють у сфері дизайну і творчості²⁹⁴.

Існує також тенденція до зростання фемінізації національної ІКТ-сфери. Частка жінок, зайнятих у зазначеному секторі, зросла від 8,1% у 2013 році до

²⁹² Економічна активність населення України 2016: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 205 с. – С. 172; . Скільки ІТ-спеціалістів в Україні: підрахунок за даними Мін'юсту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/how-many-devs-in-ukraine/>; Украинский IT-рынок: итоги 2016 и перспективы 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/2016-summary>.

²⁹³ Україна займає 4-ту позицію на світовій фріланс-арені після Індії, США та Філіппін.

²⁹⁴ Як змінився фріланс в Україні за 5 років: конкуренція, спеціальності, рейти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://startupdepot.lviv.ua/yak-zminyvsya-frilans-v-ukrayini-za-5-rokiv/>

15,0% у 2016 році²⁹⁵. Відомо, що жінки у соціально-трудових відносинах, як правило, недоотримують відповідний дохід у порівнянні з чоловіками. Така нерівність особливо простежується у стандартних формах зайнятості. Однак, у сфері ІКТ та інших передових галузях економіки жінки, як правило, менш дискриміновані.

Не менш цікавими є тенденції в оплаті праці спеціалістів ІКТ-сфери. Загалом, у 2016 році середньомісячний дохід ІТ-працівника в Україні становив близько 2 тис. дол. США (тоді як середньомісячний заробіток в Україні – лише 175 дол. США). Хоча суми заробітних плат варіюються від 1450 дол. США для проект-менеджерів до 3150 дол. США для розробників програмного забезпечення високого рівня²⁹⁶, національні ІТ-спеціалісти все ще менш оплачувані порівняно зі спеціалістами за кордоном. Така диференціація в оплаті праці спричинила поширення аутсорсингу та офшорингу персоналу ІКТ, і зробило Україну однією з провідних країн у забезпеченні необхідних висококваліфікованих кадрів.

Регіональні особливості кількостей спеціалістів в Україні є не менш прогнозованими. Цілком очікувано, серед регіонів найбільша частка в Києві та області – 29%. І це без урахування тих ІТ-спеціалістів, які переїхали до столиці, але не змінили місце реєстрації. Наступні в рейтингу за кількістю ІТ-фахівців – Харківська (14%) та Львівська (10%) області. Якщо враховувати населення регіонів та порахувати кількість айтишників на тисячу населення, то рейтинг не зміниться (рис. 4.12): на першому місці Київ та область, далі – Харківська та Львівська області.

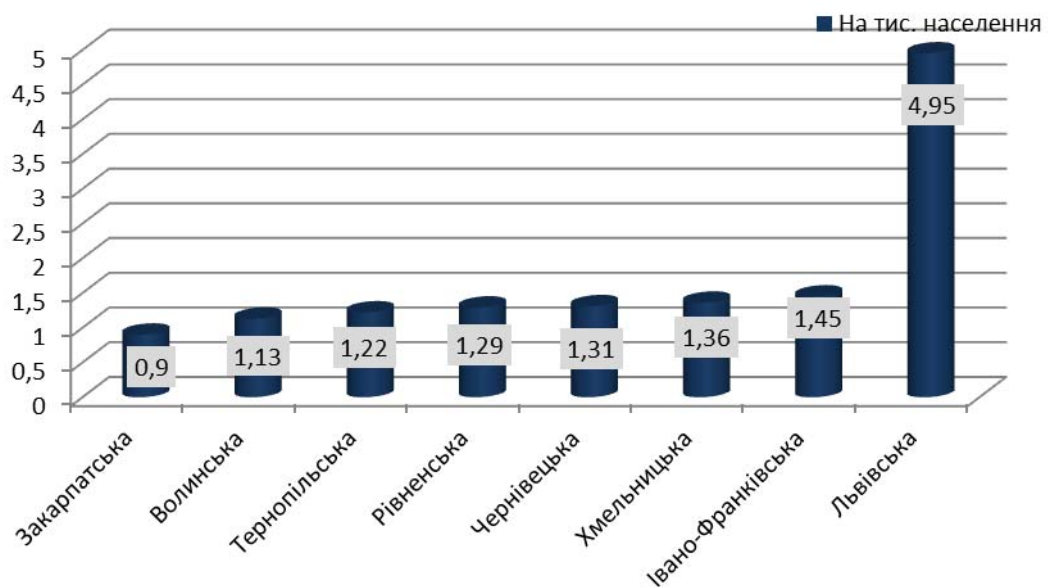

Рисунок 4.12 - Кількість ІТ-спеціалістів у Західній Україні
(% на тис. населення)

Джерело: побудовано авторами на основі даних²⁹⁷

²⁹⁵ Украинский IT-рынок: итоги 2016 и перспективы 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/2016-summary/>

²⁹⁶ Там само.

²⁹⁷ Скільки ІТ-спеціалістів в Україні: підрахунок за даними Мін'юсту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/how-many-devs-in-ukraine/>

З одного боку, процеси, що відбуваються на національному ринку праці, мають багато переваг, які, як правило, пов'язані з новими креативними формами зайнятості, гнучким режимом роботи та мобільністю людських ресурсів. Тут ще також варто виділити і спрощення процесу наймання, високу оплату праці, ефективну платіжну систему, підвищення кваліфікації спеціалістів, а також організаційні та управлінські інновації. А з іншого боку, віртуалізація, диджиталізація, гнучкість у роботі та управлінні людськими ресурсами супроводжуються різними викликами, ризиками та втратами. Найбільш помітними серед них є такі:

1. Часткові, тимчасові та інші гнучкі інструменти управління позбавляють працівників багатьох переваг, які вони отримують у випадку стабільної, довгострокової роботи. Це стосується соціальної допомоги та забезпечення (грошової допомоги-лікарняних, допомоги по вагітності та пологах, відпустки по догляду за дитиною, виплат за отримані виробничі травми або травматизм на робочому місці, оздоровче лікування), доплати за стаж, кар'єрне зростання та просування по службі тощо.

2. Працівники компаній (фрілансери та незалежні підрядники), які працюють у шкідливих та небезпечних умовах, не мають права на грошову компенсацію, оскільки такі спеціалісти офіційно перебувають у штаті кадрового агентства, де не зазначається про небезпечне середовище праці.

3. Нестандартна робота та трудові відносини (що виникають внаслідок нестандартної зайнятості або важливих трансформацій на ринку праці) ведуть до ненадійного існування самого працівника, нестабільного способу життя та роботи без соціальних гарантій та надійних доходів. Сформований специфічний соціальний клас «прекаріатів» продовжує зростати у всьому світі завдяки представникам так званих «творчих професій» (акторів, письменників, художників, дизайнерів, IT-фахівців тощо) та трудових мігрантів. Цей тип працівників позбавлений можливостей колективного захисту своїх трудових прав (через членство в профспілках).

4. Доступ до великого обсягу інформації, як невід'ємної частини сучасної трудової практики, викликає серйозні проблеми зі здоров'ям, які пов'язані з тривалим стресом та труднощами в організації та плануванні особистого життя (наприклад, синдром професійного вигорання).

5. Мобільність людських ресурсів (просторова, віртуальна, соціальна) сприяє формуванню «ненадійних працівників», а також часто є причиною поширення представників когорти «соціально виключених» чи «відчужених», дискримінації (особливо серед мігрантів), зниження мотивації, лояльності та відданості працівників (зокрема, віддалених працівників).

6. Збільшення частки неформальних (незареєстрованих) трудових відносин провокує зростання «тіньової» економіки та дефіциту державного бюджету.

Беручи до уваги всі виклики та слабкі сторони сучасних трансформацій на ринку праці, слід зазначити, що існує потреба у проактивній, гнучкій та сек'юритизованій політиці зайнятості в Україні, яка розвивається шляхом соціальних та економічних реформ; потреба у пошуку ефективних методів регулювання ринку праці. Таким чином, в умовах розвитку інформаційного

суспільства Україна повинна підтримувати впровадження ІКТ на ринку праці, просувати нові типи соціальних і трудових відносин, а також нові підходи до управління.

У цьому контексті *основні принципи та пріоритети політики зайнятості* населення України, які мають бути розроблені та впроваджені, стосуються:

- ратифікації конвенцій МОП щодо нових форм зайнятості та гнучкого режиму роботи, удосконалення Кодексу законів про працю України відповідно до міжнародних трудових стандартів та передової практики;

- внесення змін до Закону України «Про колективні договори та угоди» щодо договорів та угод, укладених на різних рівнях (національному, регіональному, галузевому та промисловому);

- створення нових робочих місць, у тому числі у сфері ІКТ, в креативних та інших прогресивних сферах економіки;

- розвитку та підтримки нестандартних форм зайнятості з посиленням їхніх переваг;

- сприяння диджиталізації управління людськими ресурсами (включаючи більш ефективний процес наймання, електронне навчання, електронну оцінку, цифрові програми для лідерства та віртуальну співпрацю для кращого прийняття рішень);

- розгляду віртуальної мобільності робочої сили як одного з рішень проблеми просторової мобільності.

Політика повинна відповідати викликам національної системи соціального захисту та конкретизувати вимоги до її подальшого розвитку з урахуванням впливу нових трансформацій на ринку праці України. Більше того, переглянути основні принципи взаємодопомоги і солідарності, а також змінити характер своєї діяльності повинні профспілки, які вважаються важливим інструментом регулювання нестандартних форм зайнятості.

У ході розвитку нових форм зайнятості соціально-трудова відносина в Україні зазнали значних трансформацій. Зараз ми спостерігаємо, як змінюється ставлення роботодавців до лояльності та мобільності працівників. Зміна ціннісних орієнтацій роботодавців стосується практики скорочення персоналу, його лізингу чи аутсорсингу (особливо серед динамічних українських ІКТ-компаній), роботи за договорами з фіксованим терміном тощо. У рамках віртуальної або іншої нестандартної зайнятості так звані «нові трудові договори» встановлюють нові відносини «роботодавець-працівник» шляхом затвердження нестандартних умов праці у трудових договорах (формальні відносини) або ж шляхом фактичної відмови від стандартних умов попри положення трудового договору (неформальні відносини). Ключовими індикаторами нового типу трудових відносин є відсутність постійної, довгострокової зайнятості, лімітовані гарантії щодо мобільності кар'єрного росту та пов'язаних із цим переваг (послідовне зростання у кар'єрі, підвищення кваліфікації, покращення професійного статусу тощо). Те, що, як правило, обіцяють працівникам, стосується цікавої роботи, яка вимагає значних зусиль, гнучкого режиму праці, професійного зростання та конкурентоспроможності на ринку праці, необхідної для

пошуку нових робочих місць, інших перспектив. Водночас, переваги для роботодавців полягають у гнучкості трудових відносин, у здатності змінювати та пом'якшувати раптові коливання економічних умов, у можливості створення нових робочих місць для людей з обмеженими можливостями та у резервах зменшення витрат на персонал. Як наслідок, існує чіткий процес заміни закритої кадрової політики компаній відкритою політикою на основі тимчасових, зовнішніх працівників, які самі беруть повну відповідальність за свою кар'єру. Така ситуація призвела до прекаризації робочої сили в Україні, до переорієнтації з постійної праці до менш оплачуваних і більш небезпечних форм зайнятості.

Загалом, глобальні та українські ринки праці реформуються під впливом стрімкого розвитку сфери ІКТ – шляхом зміни концепцій праці та формування нових трудових відносин. Багато країн, включно з Україною, стикаються з проблемою неефективної політики зайнятості, яка не відповідає викликам, новим правилам та принципам швидкого зростання ринків праці. Політики зазвичай недооцінюють той факт, що нові форми зайнятості охоплюють великий інноваційний потенціал, а також тіньові аспекти (неформальні домовленості), котрі загострюють проблему недостатнього наповнення соціальних фондів та скорочення податкових надходжень до державного бюджету. Таким чином, головні пріоритети ефективної політики зайнятості в Україні повинні ґрунтуватися на принципах флексик'юріті, передовому досвіді та впровадженні інноваційних рішень при побудові взаємовигідних та соціально відповідальних відносин роботодавця із працівником.

5

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

БІЛЬ М.М.

*кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник*

5.1. Ефективність механізму регулювання міграції: зміст та підходи до оцінювання

Міграція залишається дуже актуальним і специфічним об'єктом регулювання на різних рівнях. Зростаючий рівень просторової мобільності населення змушує фахівців по-новому розглядати концептуальні засади регулювання міграції. В їхній основі – право людини на пересування, свобода вибору, регламентовані нормами міжнародного права та законодавством більшості держав світу, у тому числі України. Це обумовлює практично важливий напрям наукових досліджень щодо цілісного механізму регулювання міграції населення та можливостей оцінювання його ефективності.

Оцінювання ефективності механізму регулювання міграції населення слід здійснювати, виходячи з міграційної ситуації, яку частково відображають дані офіційної статистики. Сучасний світ розвивається в новітньому тренді реалізації високого рівня просторової мобільності населення. Кількість міжнародних мігрантів досягла майже 244 млн осіб, що складає 3% від усього населення земної кулі. За період 1960-2015 рр. цей показник збільшився утричі⁵⁰⁴. Стрімко збільшується кількість міжнародних студентів – з початку 90-х років ХХ ст. зростання складало більш ніж утричі: у 1990 р. – 1,3 млн, у 2000 р. – 2,1 млн, у 2014 р. – 5,0 млн⁵⁰⁵. Порівнюючи ці дані з динамікою зростання міграційних процесів у загальному обсязі (трикратне зростання за останні 55 років), стає очевидним, що молодь значно швидше підвищує свою мобільність і часто реалізує її у прагненні здобуття якісної вищої освіти за кордоном. Зростає чисельність осіб з особливим правовим статусом. Станом на 2015 р. у світі нараховувалось понад 16 млн осіб зі статусом біженця, 3 млн шукачів притулку та понад 37 млн внутрішньо переміщених осіб, які реалізували свою просторову мобільність в умовах безвиході, вимушеного

⁵⁰⁴ International migration report 2015: highlights key facts. – 2016. – 36 p. // Website of United Nations. – Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf

⁵⁰⁵ The state of international student mobility in 2015 // Website ICEF Monitor. – 2015. – November 5. – Retrieved from <http://monitor.icef.com/2015/11/the-state-of-international-student-mobility-in-2015/>

пошуку безпечних умов перебування. Для порівняння, у 2000 р. таких осіб налічувалось 12,948 та 6 млн відповідно. Якщо на початку 2000-х років частка біженців становила 0,3% від усього населення світу, то в 2015 р. сягнула найвищого значення – 0,8%⁵⁰⁶.

Окрім зареєстрованих міграційних переміщень, існує потужний тіньовий міграційний простір. Стає зрозумілим, що сучасний світ наразі йде незворотним шляхом поступового нівелювання значущості державних кордонів. Це ставить нові виклики перед міграційною політикою різних держав, вимагає формування дієвого механізму регулювання міграції населення з постійним оцінюванням його ефективності.

Удосконалення теоретико-методичних основ оцінювання ефективності механізму регулювання міграції населення вимагає уточнення сутності ефективності взагалі. Ефективність у теорії державного управління потребує насичення методичними розробками в розрізі різних об'єктів. Якщо в економічній науці ця категорія більш менш усталилась у смисловому значенні та практиці застосування, то в дослідженнях державно-управлінського напрямку її часто використовують абстрактно, узагальнено, не вкладаючи в її зміст конкретних критеріїв та індикаторів оцінювання. Наголошуємо, що в економіці ефективність, як правило, розглядають з двох позицій⁵⁰⁷:

- визначення «ефективності» в значенні результативності (співвідношення результатів і витрат), що відповідає на питання «Які результати досягнуті та за яку ціну?», «Які і скільки ресурсів було витрачено на досягнення отриманих результатів?»; критерієм ефективності є «витрати-результат»;

- визначення «ефективності» з позиції досягнення мети, що відповідає на питання «Чи досягли ми поставленої мети, наскільки ми до неї наблизились?»; критерієм ефективності є «результат-мета».

Стосовно сфери державного управління, то тут визначення ефективності у класичному економічному сенсі за схемами «витрати-результат» чи «результат-мета» є складним завданням, що потребує модифікації. Складність цієї проблеми полягає у відсутності в державному секторі єдиного показника результату, яким для комерційних структур є прибуток, а також те, що в прямому сенсі результат діяльності установ державного управління безпосередньо неможливо виміряти⁵⁰⁸. Це зрозуміле твердження, яке, однак, не відкидає необхідності пошуку прийнятних методик оцінювання ефективності державного регулювання.

Оцінювання ефективності механізму регулювання міграції населення передбачає формування системи моніторингу для отримання на регулярній основі різноманітних кількісних і якісних даних, аналітичних матеріалів, експертних оцінок, що відображають, з одного боку, можливість

⁵⁰⁶ Refugee and Asylum Seeker Populations by Country of Origin and Destination, 2000-15 // Website of Migration Policy Institute. – 2016. – August 15. – Retrieved from <http://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/refugee-and-asylum-seeker-populations-country-origin-and-destination>

⁵⁰⁷ Прокоф'єва К. В. Теоретична сутність економічної категорії «ефективність діяльності підприємства» / К. В. Прокоф'єва // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. – 2013. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 255-258.

⁵⁰⁸ Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання / О. Ткачова // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – №2. – С. 30-37.

функціонування самого механізму, а з іншого – дозволяють охарактеризувати стан міграційної сфери⁵⁰⁹.

Розглянемо основні підходи до визначення ефективності механізму регулювання міграції населення, виділення яких дає змогу сформувати авторське бачення видів ефективності, які можна визначати у досліджуваній сфері. Такими видами є економічна, цільова, організаційна, функціональна, суб'єктна, об'єктна ефективність, ефективність взаємовідносин і результату. Кожна з них має свої переваги у визначенні, а найповніше бачення ефективності механізму регулювання міграції вимагає оцінок з поєднанням різних підходів, залежно від наявності інформаційної основи.

Звертаємо увагу на актуальність оцінювання ефективності з позиції задоволення інтересів усіх учасників міграційного процесу – суб'єктів ринку міграційних послуг. Нами таку ефективність означено як ефективність взаємовідносин, хоча в теорії менеджменту схожа інтерпретація при визначенні ефективності має місце для поведінкового підходу. Як знаходимо в праці І. Романенка, упровадження механізмів регулювання міграційних потоків потребує пристосовування і врахування інтересів усіх учасників глобального міграційного процесу⁵¹⁰. Визначення ефективності взаємовідносин потребує застосування методів оптимізації, з балансуванням інтересів різних сфер та учасників ринку міграційних послуг.

Найвищу практичну цінність, на наш погляд, має оцінювання ефективності результату. Цей підхід потребує якісних методичних розробок. У його основі мають бути конкретні показники, які визначаються залежно від міграційної ситуації. Для прикладу, це можуть бути:

- показники, що відображають міграційну ситуацію загалом: кількість мігрантів (зовнішніх, внутрішніх, емігрантів, іммігрантів, осіб з особливим правовим статусом тощо); освітньо-кваліфікаційна, вікова, гендерна структура мігрантів; кількість реемігрантів тощо;

- показники, що відображають тенденції в міграційній сфері: динаміка кількості мігрантів (ефективність може визначатись, для прикладу, на основі показників зменшення позитивної динаміки кількості емігрантів); динаміка грошових переказів і їхньої частки у ВВП країни;

- показники, що відображають капіталізацію міграційного потенціалу: практика зайнятості й навчання мігрантів (відповідність освіти й кваліфікації, забезпечення гідної праці); практика використання грошових переказів мігрантів, досвіду реемігрантів (ефективність може визначатись, для прикладу, через детінізацію зайнятості мігрантів і їхніх грошових переказів);

- показники, що відображають рівень соціального захисту мігрантів;

- показники, що відображають потенціал міграції (внутрішні середовищні умови, які спонукають до зміни місця перебування): ВВП на одну особу населення; чисельність економічно активного населення; рівень безробіття; середня заробітна палата; коефіцієнт смертності; коефіцієнт Джині для доходів

⁵⁰⁹ Калінеску Т. Оцінювання ефективності соціально-економічного механізму регулювання міграції населення / Т. Калінеску, Д. Ніконова // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – №3(7). – С. 7-13.

⁵¹⁰ Романенко І. О. Механізм регулювання міжнародною трудовою міграцією в умовах глобалізації / І. О. Романенко // Міжнародна економічна політика. – 2012. – Вип. спец.: у 2 ч. – Ч. 1. – С. 177-183.

домогосподарств; кількість закладів освіти, охорони здоров'я та соціального обслуговування і т. д.⁵¹¹;

- показники, що відображають інституційні зрушення у сфері регулювання міграції: залучення інститутів діаспори, різних форм самоорганізації мігрантів до реалізації міграційних проектів; залучення громадських, міжнародних організацій, зокрема шляхом мобілізації фінансових ресурсів на досягнення міграційних цілей; кількість і дієвість прийнятих нормативно-правових документів, укладених міжнародних угод і т. д.

Останній індикатор найяскравіше демонструє ефективність за суб'єктивним підходом, адже кількість прийнятих нормативів є прямим взірцем продуктивної роботи управлінських структур. З іншого боку, надмірна кількість їх теж може бути деструктивом.

Методику оцінювання ефективності механізму регулювання міграції населення за підходом результату знаходимо в праці Т. Калінеску та Д. Ніконової. Вони пропонують таку формулу для розрахунку ефективності⁵¹²:

$$E_{\phi} = \frac{P_M}{Z_P} \quad (5.1),$$

де: P_M – результати та ефекти механізму регулювання міграції населення, які можна відобразити в одиницях виміру вартості;

Z_P – витрати ресурсів, що використовуються під час реалізації механізму регулювання міграції населення задля отримання визначених результатів.

Тобто для того, щоб на практиці використовувати цей підхід оцінювання ефективності механізму регулювання, слід конкретизувати перелік показників, що відображають результати й ефекти регулюючих впливів, а також організувати систему моніторингу витрат структур-регуляторів, найперше державних. Для України це доволі складне завдання, яке гальмується політичними чинниками. З іншого боку, поступовий розвиток електронного врядування дає змогу науковцям, громадським організаціям аналізувати структуру витрат різних державних органів. Те саме стосується реалізації державних програм, які сьогодні хоч і перебувають у незадовільному стані, а програми регулювання міграції взагалі відсутні, проте потребують постійного моніторингу й публічності результатів аналізу щодо використання бюджетних коштів (для прикладу, Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць, яка зараз має чи не найбільший стосунок до регулювання міграційних процесів з чинних програмних документів в Україні).

З викладених положень бачимо, що оцінювання ефективності механізму регулювання міграції населення хоч і є складним, однак реальним та необхідним до виконання завданням. Складність категорії ефективності у сфері регулювання міграції населення підтверджує також *рівність* її визначення. Вище були наведені підходи, які більшою мірою стосуються оцінювання

⁵¹¹ Калінеску Т. Оцінювання ефективності соціально-економічного механізму регулювання міграції населення / Т. Калінеску, Д. Ніконова // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – №3(7). – С. 7-13.

⁵¹² Калінеску Т. Оцінювання ефективності соціально-економічного механізму регулювання міграції населення / Т. Калінеску, Д. Ніконова // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – №3(7). – С. 7-13.

ефективності механізму регулювання на рівні регіону та держави. Однак ефективність механізму можна визначати й на інших рівнях. Авторське бачення даного аспекту – на рис. 5.1.

Рисунок 5.1 – Рівні оцінювання ефективності механізму регулювання міграції населення

* Джерело: авторська розробка

Додамо, що можливості визначення конкретного виду ефективності наряду залежать від застосовуваних методів. Це можуть бути методи прямих розрахунків або опосередковане оцінювання – експертні, опитування тощо⁵¹³.

Отже, міграційна ситуація потребує регулювання на різних рівнях: регіонів, держав, світу загалом. Попри орієнтир людства на формування вільних можливостей глобальних переміщень, зберігається необхідність регулювання міграції населення. Це дозволяє здійснювати цілісний механізм, який об'єднує цілі, завдання, принципи, функції (концептуальний блок), об'єкт, суб'єкт впливу, методи регулювання і політику (практичний блок). Функціонування такого механізму потребує постійного вдосконалення – з огляду на новітні виклики і тренди. Обґрунтувати пріоритети вдосконалення дозволять результати оцінювання його ефективності, що можна здійснювати через різні підходи. Найціннішим практично є підхід визначення ефективності за результатом. Він вимагає визначення системи показників оцінювання та здійснення конкретних розрахунків.

⁵¹³ Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання / О. Ткачова // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 2. – С. 30–37, с. 34.

5.2. Законодавчі вдосконалення регулювання міграції населення України в європейському контексті

Регулювання спільної міграційної політики Європейського Союзу не обмежується правовідносинами внутрішньо-системного характеру між інститутами Європейського Союзу та державами-членами. Воно також характеризується наявністю зовнішнього виміру, що включає сегмент співпраці Європейського Союзу з третіми країнами, в тому числі з Україною, яке регулюється нормами Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої⁵¹⁴.

У загальній імміграційній політиці Європейського Союзу найважливішу роль відіграють концепції циркулярної міграції та мобільного партнерства, що регулюються нормами вторинного права Європейського Союзу. Уніфікацію права передбачає міжнародно-правовий процес щодо створення в праві України і Європейського Союзу однакових за формою та за змістом правових норм, призначених для регулювання трудової міграції, що дозволяє забезпечити однакові правові умови застосування права. Хоча Україна не відчула напливу мігрантів, та демографічна ситуація вказує на необхідність дослідження можливих викликів і адекватне реагування на них. Зазначений підхід повною мірою відповідає положенням Стратегії національної безпеки України⁵¹⁵.

Сьогодні трудову міграцію можна охарактеризувати такими особливостями:

- залучення до міграції всіх країн світу;
- реагування потоків міграції на зміни у світовій економіці та виникнення кращих умов праці і її оплати, ніж в країні перебування працівника;
- зростання нелегальної міграції;
- вимушена трудова міграція;
- збільшення значущості притоку мігрантів для країни-реципієнта;
- розширення масштабів трудової міграції.

Національні ринки праці стають відкритими для потоку мігрантів, а сама трудова міграція набуває систематичного характеру для відповідної держави. Проте чинне законодавство України остаточно не сформоване і не відповідає існуючим викликам. Найважливішим кроком на шляху до вирішення проблем адміністративної відповідальності за порушення законодавства про трудову

⁵¹⁴ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 20-21.

⁵¹⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

міграцію стало встановлення адміністративної відповідальності за порушення правил залучення і використання іноземної робочої сили.

Трудова міграція – поняття, що позначає процес, при якому іноземний громадянин або особа без громадянства переміщується через кордон держави, яка приймає, або на його території в межах встановленого законодавством адміністративно-правового режиму, з метою укладення трудового (цивільно-правового) договору з роботодавцем (наймачем) на здійснення трудової діяльності в межах процедур і на строки, встановлені державою-реципієнтом. В основу класифікації видів трудової міграції європейське законодавство поклало такі критерії: вид кордонів, що перетинаються мігрантом; час перебування суб'єкта; воля суб'єкта; причини виникнення трудової міграції; ознаки законності та легітимності; ступінь державного регулювання; структурні ознаки; рівень кваліфікації трудового мігранта; економічна доцільність.

Одним із важливих принципів, який повинен бути врахований у застосуванні адміністративної відповідальності за порушення законодавства про трудову міграцію, виступає принцип урахування рідної мови при адміністративному провадженні за участю іноземного громадянина. Це положення ґрунтується на забезпеченні права іноземного громадянина виступати й давати пояснення рідною мовою. На жаль, багато трудових мігрантів, перебуваючи в Україні протягом часу, достатнього для адаптації (декілька років), не здатні повністю сприймати українську мову. Однак, Порядок видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства передбачає обов'язок іноземних громадян для отримання дозволу на тимчасове проживання, посвідки на проживання, дозвіл на роботу, підтвердити володіння ними державною мовою, знання історії України та основ законодавства України⁵¹⁶. Отже, зазначений принцип набуває особливої важливості.

Для адміністративного правопорушення в галузі трудової міграції обов'язковою ознакою є суспільна небезпека такого діяння, юридичним вираженням якого виступає його протиправність. Адміністративне правопорушення в галузі трудової міграції – це суспільно небезпечна, протиправна, винна дія (бездіяльність) фізичної або юридичної особи, що посягає на суспільні відносини, пов'язані з режимом здійснення іноземним громадянином або особою без громадянства трудової діяльності в Україні, за яке встановлена адміністративна відповідальність.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) встановлює склади правопорушень у сфері трудової міграції: порушення посадовими особами підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, зокрема іноземних суб'єктів господарської діяльності, що діють на території України, встановленого порядку працевлаштування, прийняття на навчання іноземців та осіб без громадянства, надання їм житла, а також інші порушення, якщо вони будь-яким чином сприяють іноземцям та особам без громадянства в ухиленні від виїзду з України після закінчення строку

⁵¹⁶ Питання видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 р. № 437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/437-2013-%D0%BF>

перебування або спрямовані на їх незаконну реєстрацію, оформлення документів на проживання⁵¹⁷. Розглядаючи особливості складу вказаних правопорушень, доцільно зазначити, що об'єктивна сторона може виражатися і в дії, і в бездіяльності. Наприклад, у здійсненні іноземним громадянином або особою без громадянства діяльності України за відсутності належного дозволу чи патенту або при порушенні встановленого порядку і (або) форми повідомлення територіального органу виконавчої влади, уповноваженого на здійснення функцій з контролю та нагляду у сфері міграції, про укладення чи припинення (розірвання) трудового договору.

У сфері трудової міграції об'єктом правопорушення виступають суспільні відносини, які виникають під час реалізації іноземним громадянином свого права на працю на території України, і у зв'язку з обмеженням прав іноземних працівників при здійсненні окремих видів діяльності. Суб'єктом в якості іноземного працівника за загальним правилом є іноземний громадянин, який досяг 18 років. З боку роботодавця можуть бути юридичні особи, індивідуальні підприємці чи фізичні особи. Суб'єктивна сторона правопорушення в галузі трудової міграції включає вину у формі умислу або необережності. Наприклад, відповідно до статті 204 КУпАП іноземний громадянин виконував роботи, знаючи, що дозвіл на роботу йому буде потрібен, але не отримав його або втратив і не відновив, сподіваючись на запобігання негативних наслідків, або, що частіше відбувається на практиці, іноземний громадянин навмисне не отримував дозвіл на роботу та приховував його відсутність від роботодавця, усвідомлюючи протиправний характер своєї дії (бездіяльності). Як санкції за правопорушення у сфері трудової міграції передбачено адміністративний штраф, або адміністративне видворення за межі України.

19 травня 2016 року Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень судового захисту іноземців та осіб без громадянства і врегулювання окремих питань, пов'язаних з протидією нелегальній міграції” були внесені суттєві зміни у чинне законодавство передусім у Кодекс адміністративного судочинства України, що поки що не знайшло відображення у відомчих нормативно-правових документах Державної міграційної служби України та Національної поліції України⁵¹⁸.

До незаконних дій іноземних громадян (ст. 203 КУпАП) належать дії або бездіяльність іноземних громадян:

- порушення іноземцями і особами без громадянства правил перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні, за недійсними документами або документами, строк дії яких закінчився;
- працевлаштування без відповідного дозволу на це, якщо необхідність такого дозволу передбачено законодавством України;

⁵¹⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст.11-22.

⁵¹⁸ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37.– Ст. 446; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень судового захисту іноземців та осіб без громадянства і врегулювання окремих питань, пов'язаних з протидією нелегальній міграції: Закон України від 19.05.2016 р. № 1379-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 27.– Ст. 521.

- недодержання встановленого порядку пересування та зміни місця проживання, або ухилення від виїзду з України після закінчення відповідного строку перебування;
- неприбуття без поважних причин до визначеного місця навчання або працевлаштування після в'їзду в Україну у визначений строк;
- порушення правил транзитного проїзду через територію України.

За статистикою Державної міграційної служби України у 2017 році було відзначено зростання показників щодо припинення незаконної трудової діяльності іноземних громадян. Загалом стаття 203 КУпАП має складну конструкцію. На нашу думку, стаття 204 КУпАП повинна розглядати поняття роботодавця (замовника) і запрошення на в'їзд іноземного громадянина, віковий ценз іноземного працівника, питання фактичного допущення іноземного працівника до трудових обов'язків без укладення договору.

Одним із найпоширеніших правопорушень у сфері трудової міграції, з огляду на законодавство країн-членів Європейського Союзу, є незаконне залучення до трудової діяльності іноземного громадянина або особи без громадянства. Воно може бути виражене у залученні роботодавцем іноземного громадянина без дозволу на роботу, де він має право здійснювати діяльність; відсутність у самого роботодавця дозволу на залучення іноземних працівників або неповідомлення територіального органу міграційної служби про факт укладення договору з трудовим мігрантом. Законодавство більшості країн Європейського Союзу передбачає, що при повідомленні територіальних органів виконавчої влади у сфері міграції можна направити інформацію на паперовому носії, або у формі електронного документа, що значно спрощує роботодавцю процедуру повідомлення та скорочує кількість правопорушень за пропуск строків направлення таких повідомлень.

Наявність трьох складів правопорушень, відсутність термінологічної бази в єдиному правовому акті, яка в цьому випадку має деяку специфіку, видова роздробленість порушень у сфері міграції – все це створює труднощі у практиці застосування статті 204 КУпАП, що нерідко веде до неправильної кваліфікації правопорушень. Якщо у статтю 203 КУпАП за останні кілька років було внесено зміни та доповнення, то стаття 204 КУпАП потребує доопрацювання.

Відповідальність за недотримання встановлених, відповідно до закону стосовно іноземних громадян, осіб без громадянства та іноземних організацій, обмежень на здійснення окремих видів діяльності не передбачена чинним законодавством України. Кабінет Міністрів України відповідно до постанови від 26.12.2002 р. № 1983 «Про затвердження Порядку формування квоти імміграції, Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень» має право щорічно з урахуванням регіональних особливостей ринку праці та потреби в пріоритетному порядку працевлаштування громадян України встановлювати допустиму частку іноземних працівників, які залучаються у різні галузі економіки господарюючими суб'єктами, що здійснюють діяльність на території України. При встановленні чисельності іноземних працівників, Кабінет Міністрів України визначає строк приведення у відповідність нормативної чисельності іноземних працівників господарюючого суб'єкта. Такий строк

встановлюється з урахуванням необхідності дотримання роботодавцями порядку розірвання трудового договору (контракту), встановленого трудовим законодавством України.

Справи за статтями 203 та 204 КУпАП розглядають судді у випадках, якщо орган або посадова особа, до яких надійшла справа про таке адміністративне правопорушення, передає його на розгляд судді. У деяких випадках судді допускають порушення строків розгляду справ, що надалі веде до припинення провадження у справах у зв'язку із закінченням строків давності.

Що стосується діяльності органів юрисдикції, то на практиці є такі проблеми: незаконне винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення (не належить до компетенції органу виконавчої влади; відсутність даних, прямо перелічених у процесуальній частині КУпАП, інших відомостей в залежності від їхньої значимості для цієї конкретної справи про адміністративне правопорушення (наприклад, відсутність даних про те, чи володіє особа, щодо якої порушено справу про адміністративне правопорушення, державною мовою, якою ведеться провадження у справі, даних про надання перекладача при складанні протоколу тощо; відсутність документів у іноземних громадян, що притягаються до адміністративної відповідальності).

Незважаючи на різноманіття видів адміністративних покарань, передбачених КУпАП, за порушення законодавства у сфері трудової міграції застосовуються лише деякі з них: адміністративний штраф, адміністративне видворення за межі України іноземного громадянина або особи без громадянства. Адміністративне видворення іноземних громадян та осіб без громадянства пов'язано з припиненням їхнього перебування на території конкретної держави. Порівняно нещодавно вступили в силу зміни до Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, спрямовані на забезпечення функціонування спеціальних установ МВС України, призначених для утримання іноземних громадян і осіб без громадянства, які підлягають адміністративному видворенню за межі України⁵¹⁹.

Адміністративне видворення за межі України як вид адміністративного покарання слід відрізняти від депортації іноземного громадянина (особи без громадянства) – адміністративної санкції, встановленої стосовно до зазначених фізичних осіб. На відміну від реадмісії, визначеної Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», адміністративне видворення іноземної фізичної особи є адміністративним покаранням і може застосовуватися лише у випадках, передбачених КУпАП⁵²⁰.

Адміністративні покарання загалом відповідають дійсності за статистикою вчинення правопорушень у сфері трудової міграції. Аналіз усіх видів покарань у цій сфері дозволяє стверджувати, що найбільш часто призначається

⁵¹⁹ Про затвердження Змін до Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України від 22.10.2015 р. № 1274/677 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1409-15/paran9#n9>

⁵²⁰ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.

адміністративний штраф. Адміністративне видворення використовується рідше, оскільки строк його дії поширюється на 5 років, що є суворою мірою покарання для трудового мігранта.

Гармонізація законодавства України і Європейського Союзу про адміністративну відповідальність у сфері трудової міграції вимагає внесення змін і доповнень у чинне законодавство. Доцільно внести в документ, що підтверджує право іноземного громадянина на тимчасове здійснення трудової діяльності, відомості про професію трудового мігранта. Це дасть змогу відстежувати кількість іноземних працівників, зайнятих за певною професією та встановить межі для пошуку роботи тільки за вказаною професією.

Враховуючи чинне законодавство країн-членів Європейського Союзу, доцільно доповнити КУпАП новими складами в сфері трудової міграції, що встановлюють адміністративну відповідальність з покаранням у вигляді штрафу:

- за здійснення іноземним громадянином трудової діяльності не за професією, зазначеної в дозволі на роботу і притягнення роботодавцем (замовником послуг) іноземного громадянина не за професією, зазначеною в дозволі на роботу;

- за неповідомлення організацією, яка надає послуги з працевлаштування, протягом трьох днів з дня працевлаштування іноземного громадянина територіального органу виконавчої влади в сфері міграції;

- за порушення роботодавцем обов'язків з відшкодування витрат, пов'язаних з адміністративним видворенням за межі країни або депортацією іноземного громадянина;

- за порушення іноземним громадянином або особою без громадянства, які здійснюють трудову діяльність поза межами області, на території якої йому видано дозвіл на роботу.

Доцільно розглянути можливість застосування до роботодавців, які порушили обов'язок з відшкодування витрат, пов'язаних з адміністративним видворенням за межі країни або депортацією залучених ними іноземних громадян, крім покарання у вигляді адміністративного штрафу такого покарання, як адміністративне призупинення діяльності юридичної особи.

Гармонізація міграційного законодавства передбачає необхідність подальшої систематизації законодавства про адміністративні правопорушення у галузі законодавства про трудову міграцію, зокрема, доцільність об'єднання всіх складів, закріплених сьогодні в різних розділах Особливої частини КУпАП в самостійну під назвою “Адміністративні правопорушення у сфері захисту Державного кордону та порушення законодавства про міграцію”, де передбачити адміністративну відповідальність за порушення законодавства про трудову міграцію:

- порушення іноземним громадянином або особою без громадянства встановленого порядку здійснення трудової діяльності;

- порушення роботодавцями правил залучення до трудової діяльності іноземного громадянина або особи без громадянства;

- порушення організаціями, що надають послуги з працевлаштування іноземним громадянам, правил повідомлення територіального органу виконавчої влади в сфері міграції;
- порушення встановлених щодо іноземних громадян, осіб без громадянства та іноземних організацій обмежень на здійснення окремих видів діяльності;
- надання трудовими мігрантами або роботодавцями неправдивих відомостей при здійсненні міграційного обліку.

В основу цієї класифікації покладено об'єкт посягання і суб'єктний склад. Зазначена класифікація дозволяє виявляти проблеми законодавства про адміністративні правопорушення в сфері трудової міграції і знаходити способи його вдосконалення.

Доцільно зауважити, що Національний план заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, схвалений розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. №1432-р, передбачає внесення зміни у чинне міграційне законодавство⁵²¹.

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що трудова міграція – це процес переміщення іноземців і осіб без громадянства через кордон України у межах встановленого законодавством адміністративно-правового режиму з метою укладення трудового договору з роботодавцем на здійснення трудової діяльності в межах процедур і на строки, встановлені державою. Для адміністративного правопорушення у сфері законодавства про трудову міграцію обов'язковою ознакою є суспільна небезпека діяння, юридичним вираженням якого виступає його протиправність, винність діяння (бездіяльність) фізичної або юридичної особи, що посягає на суспільні відносини, пов'язані з режимом здійснення іноземним громадянином або особою без громадянства трудової діяльності в Україні, за яке Кодексом України про адміністративне порушення встановлена адміністративна відповідальність. Гармонізація міграційного законодавства передбачає необхідність подальшої систематизації законодавства про адміністративні правопорушення у галузі законодавства про трудову міграцію та доповнення чинного адміністративного законодавства новими складами адміністративних деліктів, які застосовуються в країнах Європейського Союзу.

⁵²¹ Про внесення змін до Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1432-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1432-2015-%D1%80/paran2#n2>.

5.3. Соціально-економічні принципи механізму регулювання міграції

У сучасних умовах глобалізації міграція населення відбувається з частковим врахуванням демосоціальної та просторової специфіки елементів соціального захисту трудових мігрантів. Світова економічна криза створила нові виклики для самих трудових мігрантів, для країн-донорів та країн-реципієнтів. Безрадісні тенденції у сфері зайнятості та відсутність соціально-економічних умов розвитку потенціалу молоді в Україні сприяли посиленню міграційної мотивації серед них. Переважання молоді у міжнародній міграції підкреслює необхідність дослідження соціально-економічних ризиків, з якими вони стикаються, зокрема й у соціально-економічних та практичних аспектах.

Сучасна трудова міграція демонструє перманентний характер на фоні гострої боротьби за зайнятість на ринку праці. У міграції вбачається потужний чинник трансферту нових соціальних стандартів. Адже результати досліджень науковців Львівської школи регіоналістики⁵²² показали, що понад 80% опитаних мігрантів зазначили потребу у соціальному забезпеченні. Тому система соціального захисту відіграє пріоритетну роль у реалізації прав трудових мігрантів на соціальне забезпечення, скорочення нерівності – за рахунок підвищення людського потенціалу та продуктивності, підтримки внутрішнього попиту та сприяння структурній трансформації національних економік. Так, національні мінімальні рівні соціального захисту, як основні елементи системи соціального забезпечення, слід доповнити щонайменше доходами та доступом до основних послуг охорони здоров'я для мігрантів. Реалізація стратегій мінімального рівня соціального захисту можуть посприяти підвищенню продуктивності праці, створенню можливостей для працевлаштування та підтримки сталого економічного розвитку. Досліджувані пріоритети продукують формування гідних умов життя трудових мігрантів, розширення сфери охоплення їхнього соціального забезпечення.

Політика соціального захисту все більшою мірою проявляється через вирішення економічних і соціальних невизначеностей, пов'язаних з хронічною бідністю і соціальною ізоляцією. Необхідність у соціальному захисті посилюється за рахунок поточних тенденцій у демографічних переходах, старінням і скороченням робочої сили, збільшенням обсягів міжнародної міграції, а також мінливістю економічних і трудових криз.

Незважаючи на її значне зростання і визнання як невід'ємної компоненти соціально-економічного розвитку, лише близько 27% населення у світі мають доступ до комплексного соціального захисту. Решта населення, зокрема

⁵²² Садова У. Я. Територіальна міграційна система Україна як чинник розвитку економіки, держави і суспільства / У. Я. Садова, С. І. Князев, Н. І. Андрусишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи : теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 10.

більшість трудових мігрантів, а особливо молодь, живуть без достатніх гарантій отримання доходу чи інших соціальних послуг⁵²³.

Поняття соціального забезпечення і соціального захисту еволюціонували, а підходи до визначення цих понять використовуються з неоднаковою метою у різних країнах та міжнародних організаціях. У багатьох контекстах терміни соціального захисту і соціальної безпеки можуть бути використані як взаємозамінні, охоплюючи накопичувальні та ненакопичувальні вигоди. Соціальний захист також включає такі компоненти як грошові та натуральні трансферти, соціальне страхування, програми соціальної допомоги та громадської підтримки.

Варто зауважити, що МОП апелює до дефініцій соціального захисту та соціального забезпечення як складових соціальної безпеки населення, що охоплює заходи, пов'язані з:

- відсутністю роботи (через хвороби, інвалідність, материнство, виробничі травми, безробіття, старість або смерть члена сім'ї);
- відсутністю доступу до медичного обслуговування;
- недостатньою підтримкою сім'ї, особливо дітей;
- загальною бідністю та соціальною ізоляцією⁵²⁴.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) визначає соціальний захист як сукупність публічних і приватних стратегій чи програм, спрямованих на зниження і ліквідацію економічної та соціальної вразливості трудових мігрантів до бідності. Це пояснює значення чотирьох компонентів соціального захисту трудових мігрантів: 1) соціальні трансферти, 2) програми щодо забезпечення соціально-економічного доступу до послуг, 3) соціальна підтримка та медичне обслуговування, 4) законодавство і політика забезпечення рівності і недискримінації дітей і малозабезпечених сімей трудових мігрантів⁵²⁵.

Зазначимо, що трудові мігранти, як правило, роблять особливий внесок в економічний розвиток країни призначення та країни походження, який не врахований у національних системах соціального забезпечення. Мігранти часто втрачають право на отримання соціальної допомоги в країні походження через відсутність двосторонніх або багатосторонніх угод. Вони зазвичай стикаються з обмежувальними умовами або повною відсутністю умов доступу до системи соціального захисту в країні працевлаштування. Навіть коли трудові мігранти роблять спеціальні внески до соціального забезпечення в приймаючих країнах, то ці грошові трансферти часто залишаються непортативними.

Відповідно трудові мігранти піддаються різним групам ризиків, особливо тим ризикам, які пов'язані з соціальним захистом. Умовно ці ризики можна класифікувати на чотири види:

1. Тимчасові – ризики, які пов'язані з різними етапами в процесі міграції.
2. Просторові – ризики дислокації і віддаленості (особливо актуальні для транзитної міграції).

⁵²³ Taran, P. (2014), "International Social Security Association (ISSA) and International Association of Pension and Social Funds (IAPSF) Working Group on Migrant Workers in Eurasia (FGD)", Framework Guidance Document, ISSA, Geneva.

⁵²⁴ World Social Protection Report 2014-2015, International Labour Organization, Geneva, June 2014.

⁵²⁵ Integrated Social Protection Systems – Enhancing Equity for Children, Social Protection Strategic Framework for UNICEF, New York, 2012.

3. Соціально-культурні – ризики, які тісно пов’язані з нормами і цінностями мігрантів, расовою приналежністю чи девіантними проявами поведінки.

4. Соціально-політичні – ризики інституційних обмежень доступу мігрантів до участі в політичному житті в приймаючій країні.

Наведені ризики особливо стосуються нелегальних мігрантів. Соціально-політичні ризики у цьому випадку, як правило, посилюються з «територіальністю» та «національністю». Так, трудові мігранти втрачають гарантії щодо соціального захисту в своїй країні, а також несуть ризики обмеженого забезпечення соціальними послугами в країні їх призначення.

Трудові мігранти-молодь більш схильні до ризику втрати соціального захисту за умови зайнятості у неформальному секторі економіки через обмежений доступ до участі у Фонді соціального страхування. Для більшості мігрантів ефективний доступ до певних елементів соціального захисту залежить від дозволу на роботу. У момент втрати легального статусу у мігрантів часто ліквідовується доступ до базових соціальних послуг. Можна стверджувати, що це соціально-економічний дисонанс для країни призначення, оскільки стійкість національних систем соціального захисту ґрунтується на можливості офіційного працевлаштування та особливо інтеграції трудових мігрантів-молоді у приймаючий соціум.

У контексті теорії міжнародної міграції забезпечення соціальним захистом можна розглядати як спосіб максимального використання можливостей та усунення ризиків і факторів невизначеності, з якими стикаються трудові мігранти. Інвестування в соціальний захист, як стратегії, для вирішення економічних і соціальних проблем стала важливою частиною розвитку України. Зокрема, універсальний соціальний захист закріплено у конвенцій ООН про права людини, Конвенції МОП і регіональних угодах з прав людини. Цими міжнародними документами підтверджено необхідність реалізації режиму соціального захисту трудових мігрантів задля гарантування їхнього мінімального рівня життя. Так, МОП у рекомендації № 202, прийнятій на Міжнародній конференції праці у 2012 році, закликає всі країни створити і підтримувати «національні системи елементарних соціальних гарантій безпеки, які забезпечують захист, спрямований на запобігання або пом’якшення проблем бідності, вразливості та соціального виключення»⁵²⁶. Ці гарантії повинні забезпечувати принаймні доступ до базових послуг охорони здоров’я і до основного доходу, що у свою чергу забезпечує ефективний доступ до товарів і послуг, що визначені необхідними стандартами життя на національному рівні.

Соціальний захист трудових мігрантів, на наше переконання, спрямований на фінансову стабільність у країні, прискорення встановлення рівності та розвиток людського потенціалу. Соціальний захист можна розглядати також як стратегію максимізації можливостей і мінімізації економічних і соціальних ризиків, пов’язаних з міграцією молоді. Для забезпечення соціального захисту трудових мігрантів необхідно передусім розглядати такі аспекти:

⁵²⁶ Social Protection Floors Recommendation ILO № 202, 2012.

1. Доступ до соціальних програм та надання пільг, у т. ч. для забезпечення доступу до медичної допомоги та інших базових соціальних послуг.
2. Мобільність соціальної допомоги.
3. Розвиток неформальних мереж підтримки.
4. Формування нової політики щодо ринку праці і працевлаштування.

Доступ до програм соціального захисту (у т. ч. доступ до соціального страхування та/або програм підтримки зайнятості) можуть безпосередньо мінімізувати деякі ризики, з якими стикаються мігранти, за винятком підвищення їхнього людського розвитку. Такий доступ забезпечує більш плавну адаптацію молоді як міжнародних мігрантів, що сприяє їх економічній та соціальній інтеграції. Реалізація заходів соціального захисту може вирішити проблему економічних та соціальних бар'єрів доступу до послуг. Формування механізму доступу для найбільш вразливих категорій населення є ціллю досягнення більш справедливого розподілу ресурсів і благ. Таким чином, вони допомагають вирівняти поле підтримки для дітей та дорослих щодо реалізації свого потенціалу. Для трудових мігрантів ці послуги можуть допомогти у подоланні економічних чи соціально-культурних бар'єрів (наприклад, сприяння ефективній інтеграції на місцевих ринках праці чи асиміляція у навчальних закладах).

Мобільність соціальної допомоги означає «здатність зберігати, підтримувати і передавати право, незалежно від національності і країни проживання, на соціальний захист»⁵²⁷. На нашу думку, мобільність може бути однією з передумов реформування системи пенсійного забезпечення та й інших систем соціального захисту, яка враховує пільги після певного кваліфікаційного періоду чи реєміграції осіб за умови, що їхні внески будуть частково або повністю зараховані у системі соціального захисту. Без належної забезпечення мобільності соціальної допомоги трудові мігранти та члени їхніх сімей стикаються з фінансовими ризиками у частині соціальних пільг (пенсійні відрахування).

Говорячи про соціальний захист трудових мігрантів, варто наголосити про важливість врахування бар'єрів забезпечення соціального захисту. До них відносять: несумісність між національними системами соціального захисту, необхідність подолання ризиків різних правових режимів, відсутність спільних регіональних правових договорів або двосторонніх угод, відсутність прийняття і використання відповідних міжнародних стандартів різних країн, неконвертованість внесків і одержаних цінностей чи різних валют, існування неоднакових адміністративних можливостей і компетенції між адміністративними одиницями.

Підписання та ратифікація двосторонніх чи багатосторонніх угод у частині соціального забезпечення може доповнювати і розширювати доступ до соціального захисту мігрантів. Такі угоди, поряд з ратифікацією відповідних конвенцій МОП, зможуть забезпечити рівність учасників ринку праці, підтримку соціальної безпеки. Вони також передбачають експорт благ з країни

⁵²⁷ Sabates-Wheeler, R., Waite, M. (2012), "Migration and social protection: a concept paper", Migration Globalisation and Poverty Development Research Centre (DRC) Working Paper WP-T2, Brighton: Migration DRC, University of Sussex, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.migrationdrc.org/publications/working_papers/WP-T2.pdf.

працевлаштування в країну походження, і гарантують право трудових мігрантів на використання отриманого захисту. Тому важливою умовою залишається поінформованість серед мігрантів щодо таких договорів. Крім того, такі механізми забезпечують відправну точку для країни з метою дозволу на розширення рівня соціального захисту мігрантів, особливо молоді.

Неформальні мережі – це громадські інститути, які виступають в якості нетрадиційних провайдерів соціального захисту, основною функцією яких є доповнення формальних механізмів соціального захисту та моніторинг за відсутністю відповідних компенсацій. Вони мають важливе значення для трудових мігрантів, зайнятих у неформальному секторі економіки. Наголосимо, що такі мережі включають кооперативи, профспілки, релігійні та благодійні установи, сімейні мережі й асоціації діаспори. При відсутності державної допомоги, механізми фінансування соціальних виплат у грошовій або натуральній формі, у т.ч. медична допомога, розроблені громадськими інститутами, часто є єдиною формою соціального захисту, доступних для мігрантів. Зворотний трансфер коштів (потoki товарів і грошей з країни походження до місця призначення) також є важливим джерелом неформальних систем соціального захисту, які допомагають мігрантам боротися у періоди безробіття або інших непередбачених ситуацій.

Координація та взаємодоповнюваність соціального захисту мігрантів і заходів політики щодо реформування ринку праці відкривають важливі напрями підтримки і захисту трудових мігрантів. Політика на ринку праці може мотивувати роботодавців для забезпечення полегшеного доступу до соціального захисту трудових мігрантів. Разом з тим, відсутність цілеспрямованості у політиці, а також нових підходів до політики сприяє ігноруванню соціального захисту, що дозволяє роботодавцям уникати умов його забезпечення. Невідповідна політика також сприяє найму на роботу мігрантів-молоді на субстандартних умовах і за умов, які посилюють ризики для здоров'я і безпеки.

На нашу думку, основними перешкодами для поширення системи соціального захисту трудових мігрантів є:

- 1) прогалини у національно-законодавчому режимі, а саме відсутність доступу, зокрема, до пенсійного забезпечення та охорони здоров'я для трудових мігрантів і членів їхніх сімей;
- 2) відсутність сучасного положення про соціальний захист трудових мігрантів;
- 3) відсутність соціального захисту мігрантів у неформальному секторі економіки;
- 4) відсутність положень забезпечення базової соціальної захищеності для трудових мігрантів в несанкціонованих ситуацій;
- 5) відсутність стимулів для включення мігрантів у сферу соціального забезпечення;
- 6) недостатність даних і відсутність обміну інформацією між країнами;
- 7) відсутність багатосторонніх або двосторонніх умов співробітництва у сфері соціального захисту.

Варто наголосити, що особливе місце серед контекстних проблем соціального захисту трудових мігрантів мають політичні прогалини. Серед них найбільш актуальними є: відсутність правових актів, що регулюють питання трудової міграції; відсутність або неефективність адміністративних і регулюючих механізмів; поширеність неформальних трудових відносин. Зауважимо, що існує гостра необхідність реалізації спеціальних механізмів щодо визнання прав мігрантів на соціальний захист і подолання обмежувальних просторових умов, у т.ч. громадянства. Конкретні заходи зможуть забезпечити всіх трудових мігрантів доступом до соціального захисту, незалежно від статусу, зокрема, у формальному секторі економіки та для тих, хто залишається тимчасово працевлаштованим.

Окремі кроки можуть бути зроблені в односторонньому порядку задля покращення соціального захисту мігрантів, незалежно від укладених двосторонніх або міжнародних угод. Початковим етапом для України може стати розробка та зміцнення національних мінімальних норм соціального захисту, що забезпечують базовий рівень доходів і доступ до основних послуг охорони здоров'я трудових мігрантів і членів їхніх сімей.

Необхідно підкреслити важливість отримання інформації про зайнятість мігрантів та їхню економічну діяльність, що є умовою визначення розмірів внесків на соціальне забезпечення. Одним із пріоритетних завдань органів соціального захисту має стати моніторинг ринку праці мігрантів, отримання даних про тих мігрантів, що здійснюють свою діяльність у неформальному секторі економіки або у сезонний період.

Для розширення соціального захисту трудових мігрантів необхідно, по-перше, ратифікувати відповідні міжнародні конвенції щодо виконання рекомендацій, які передбачають право на соціальний захист трудових мігрантів членів їхніх сімей. По-друге, реалізувати конвенції МОП про мінімальний рівень соціального захисту населення з метою гарантування щонайменше чотирьох елементів соціального захисту: доступ до базових послуг охорони здоров'я, у т.ч. охорона материнства; мінімальний прожитковий рівень для дітей; базовий рівень доходів для працездатних осіб; основні доходи і захист для людей похилого віку. По-третє, забезпечити ефективний доступ до загальної системи соціального захисту, а саме до сфер охорона здоров'я та освіти для всіх трудових мігрантів та їхніх дітей, без будь-якої дискримінації, у т.ч. на основі міграційного статусу.

Не менш важливим пріоритетним напрямом формування системи соціального захисту трудових мігрантів в Україні виступає процес укладання двосторонніх, регіональних та/або багатосторонніх угод, основною метою яких є забезпечення рівності у сфері соціального забезпечення, а також доступу до пільг для трудових мігрантів принаймні до базової соціальної захищеності.

Варто наголосити про три важливі аспекти реалізації процесу соціального захисту мігрантів. По-перше, це портативність системи соціального захисту для існуючих регіональних структур. По-друге, вживання односторонніх заходів для розширення системи соціального захисту для всіх мігрантів, у т.ч. громадянам, які проживають за кордоном, і які не є громадянами в даний

період. По-третє, забезпечення заходів соціального захисту, які охоплюють молодь під час тимчасової та сезонної міграції.

Рівноправний доступ до інформації й охоплення соціальним захистом мігрантів, включаючи доступ до охорони здоров'я, підвищує їхній добробут і внесок у розвиток соціуму. Соціальний захист є найважливішим інструментом вирішення економічних і соціальних ризиків. Трудові мігранти-молодь часто стикаються з проблемою обмеженого доступу до системи соціального захисту, тому уряд України несе головну відповідальність за забезпечення ефективного доступу їх до соціального захисту.

Міжнародні правові документи, включаючи Конвенції і рекомендації МОП про соціальне забезпечення трудових мігрантів і конкретних видів інструментів соціального захисту, надають юридичний та політичний фундамент для розширення існуючої національної системи соціального захисту молодих мігрантів через двовимірний підхід – горизонтально і вертикально. Рекомендаціями МОП про мінімальні рівні соціального захисту було сформовано фундамент мінімальних рівнів соціального захисту в якості основних елементів національної системи соціального забезпечення. Вони спрямовані на досягнення загального захисту шляхом забезпечення мінімальних рівнів гарантованих доходів і доступу до основних послуг охорони здоров'я для всіх, у т.ч. трудових мігрантів і членів їхніх сімей (горизонтальний підхід). Це дає додаткові вказівки щодо розробки і здійснення стратегій розширення системи соціального захисту.

БІДАК В.Я.

*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

5.4. Працевлаштування внутрішньо переміщених осіб у системі механізму регулювання міграції

У зв'язку з ситуацією, яка склалася в Україні, різко зросла кількість дослідницьких запитів стосовно розв'язання проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб, забезпечення досягнення необхідних стандартів їхнього соціального захисту та вироблення механізмів допомоги внутрішньо переміщеним особам. Водночас регулювання міграційної поведінки населення на регіональному рівні вимагає також оперативних зрушень в світлі виявів наслідків вимушеної міграції в контексті підвищеної ризикованості суспільства, зокрема корекцію безпекового забезпечення інструментів її реалізації. Це стосується також удосконалення механізмів діагностики, моніторингу міграційних змін щодо ідентифікації ознак міграційних ризиків та факторів їхнього утворення, рівня генерування міграційного потенціалу ВПО, рівня його реалізації у приймаючому соціумі.

Дані оперативної інформації Міністерства соціальної політики України

засвідчують, що станом на 21 травня 2018 року, за повідомленнями структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 506 476 переселенців або 1 231 136 сімей з Донбасу і Криму⁵²⁸. Зазначені внутрішні міграційні переміщення суттєво напружують ринок праці в приймаючих регіонах, що позначається на подальших міжрегіональних переміщеннях та перерозподілі переселенців. За даними офіційних статистичних джерел, в регіонах країни впродовж 2014-2017 рр. спостерігається значний міграційний приплив вимушених переселенців, передовсім у м. Київ та Київську область, а також найбільше у міста Харківської, Одеської та Львівської областей. Загалом фіксується збільшення населення в цих адміністративно-територіальних одиницях в обсягах 5,0-6,4%⁵²⁹.

Зазначимо, що згідно з керівними принципами Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), особи, переміщені всередині країни, визначаються як люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни⁵³⁰. А узагальнена фахова оцінка безпекового середовища (відображена в Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України) засвідчує, що найбільш актуальними у середньостроковій перспективі залишатимуться загрози, викликані агресивними діями Росії, що здійснюються, передовсім для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності; розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, підтримки маріонеткових квазидержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури⁵³¹. Відтак кризові явища у національній економіці, неефективність антикризових заходів, що призводять до виснаження фінансових ресурсів держави, обмежують її можливості щодо фінансового забезпечення реалізації державної політики національної, зокрема міграційної безпеки.

На цьому фоні складність інтеграції мігрантів у приймаючий регіон-соціум позначається існуванням низки проблем: відсутність адекватної для сьогодення

⁵²⁸ Обліковано 1506476 переселенців // Мінсоцполітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/15316.html>

⁵²⁹ Теслюк Р.Т. Сучасні тенденції української міграції та самоорганізації громад мігрантів / Р.Т. Теслюк, Г.П. Селешук // Регіональна економіка. – 2017. – №4. – С. 46-53; Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні: Виклики та пріоритети сталого ендегенного зростання регіонів України в умовах сучасних реформ: наукова доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України». – Львів, 2018. – 159 с.

⁵³⁰ Агентство ООН у справах біженців (UNHCR) представництво в Україні. Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>

⁵³¹ Указ Президента України №92/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

стратегії модернізації українського суспільства, яка б враховувала новітні міграційні ризики⁵³² та позитивні міграційні ефекти, проблема законодавчого і виконавчого узгодження функцій та заходів різних інституцій політики інтеграції мігрантів, суттєве обмеження бюджетних ресурсів на підтримку заходів окремих напрямків загальнонаціональної соціальної, економічної, міграційної політики у державі, зокрема, політики інтеграції мігрантів у приймаючий соціум, а також проблема статистичного та облікового забезпечення та супроводу міграційних процесів, побудова єдиної моніторингової системи діагностики ефективності соціально-захисних аспектів міграційної політики⁵³³.

Застосовуючи соціологічну методику інформаційного відстежування (моніторингу) соціально-захисних процесів при інтеграції мігрантів у приймаючий соціум, з допомогою якої здійснюється діагностика соціального самопочуття різних за соціальним статусом (рівнем, якістю життя) категорій внутрішньо переселених осіб, досліджуються об'єктивні оцінки та суб'єктивні вимоги щодо змісту, якості і «масштабів» соціальних потреб, а також характеристики реального стану соціального захисту мігрантів, виявляються тенденції емоційно-поведінкового реагування при дефіциті захисту тощо.

Особливості реалізації такого моніторингу можна навести на прикладі соціологічного анкетного обстеження проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні через вибрані критерії мінімізації ризикогенності, зокрема: забезпечення зайнятості та гідних побутових умов, соціальної захищеності, соціокультурної облаштованості, нейтралізацію соціальної напруженості, стабілізацію соціально-психологічного стану тощо. Таке анкетне обстеження ВПО було здійснене за участю автора робочою групою відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України» разом з працівниками Міжнародного благодійного фонду «Карітас України» у 2015 р. в окремо вибраних регіонах України. Дослідженням охоплювались повнолітні особи, що покинули місця свого постійного проживання у зв'язку з мілітарним конфліктом та окупацією Донбасу, і звертались з потребами допомоги до регіональних організацій фонду (члени багатодітних сімей, особи поважного віку, неповносправні громадяни чи їхні опікуни тощо). Масив опрацьованої вибірки становив близько 600 анкет з Волинської, Донецької, Запорізької, Івано-Франківської, Львівської, Одеської, Харківської областей та м. Києва. Для порівняльного аналізу дослідження проводилось в регіонах з найвищою (Харківська, Донецька обл.) і найнижчою (Івано-Франківська, Львівська обл.) часткою ВПО у загальній чисельності населення областей⁵³⁴.

Результати, наприклад, одного з блоків обстеження, що стосувалося трудозабезпечення мігрантів (за квотним методом) свідчать, що з загального

⁵³² Multilingual Demographic Dictionary. Second Edition. – 1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gu-ii.demopaedia.org/wiki>

⁵³³ Інтеграція мігрантів у приймаючий соціум: соціокультурологічні аспекти модернізаційного розвитку регіону / [редкол.: Садова У.Я., Андрусишин Н.І., Риндзак О.Т., Бідак В.Я.]; НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». – Львів, 2015. – 48 с.

⁵³⁴ Садова У. Я Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект / У. Я. Садова, О. Т. Риндзак, Н. І. Андрусишин // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3(28). – С. 171-175.

масиву опитаних найбільший відсоток становили ті, що шукають місце праці, – 41,4%. Серед влаштованих за різними видами діяльності число фіксованих повідомлень про особисте працевлаштування досягає 18,8% опитаних, 15,8% доглядають дітей (дитину) та 15,4% проанкетованих громадян не включаються до пошуку роботи через причину поважного віку, або інвалідності. У молодшій категорії внутрішньо переміщених осіб близько 4% з тих, хто дав відповідь на зазначене питання, підтверджують свою участь у навчальному процесі на нових теренах перебування (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Статус поточної зайнятості ВПО, %

Альтернативи	Відсотковий розподіл відповідей
Навчаюсь	3,6
Працюю	18,8
Шукаю місце праці	41,4
Доглядаю дитину (дітей)	15,8
Не працюю і не прагну працювати	1,4
Не шукаю роботи через пенсійний вік/інвалідність	15,4
Інше	3,5

Джерело: побудовано автором на основі соціологічного опитування

Для обстеження фахової розбіжності внутрішніх переселенців при облаштуванні на теперішньому місці праці респондентам пропонувалось оцінити відповідність нової зайнятості щодо зайнятості на попередньому місці проживання (табл. 5.2). Найбільша частка серед опитаних одразу задекларувала фахову невідповідність теперішньої роботи щодо набутих і застосовуваних фахових знань з попереднього місця праці, отже вони працюють не за набутим фахом (менше 20% ВПО). Найбільш тривожним фактом виявилось те, що більшість респондентів на час опитування не працевлаштована (трохи більше 60%). Навіть з тих 14,2%, що зуміли влаштуватись на роботу за своїм фахом, 6,3% отримує значно нижчий дохід від попереднього, 7% – практично такий самий, та лише 0,9% мають вищий рівень доходу, що мали до переселення⁵³⁵. Одним з дієвих кроків покращання працевлаштування переселенців є налагодження ефективної системи їх професійної підготовки та перепідготовки. Про готовність до зміни спеціальності, виду діяльності, проходження спеціальних курсів висловились майже половина опитаних ВПО⁵³⁶.

Одне з питань анкети стосувалося частки соціальної допомоги в структурі доходів внутрішньо переміщених осіб. Опитування виявило, що майже п'ята частина респондентів, що оселились, наприклад, у Львівській області, на час опитування зовсім не отримували соціальної допомоги, при цьому, що 22,3% визначають її як основне джерело своїх необхідних доходів. Із загальної

⁵³⁵ Бідак В.Я. Проблеми трудобезпе́чення вимушених мігрантів у фокусі їх інтеграції в приймаючий регіон-соціум / В.Я. Бідак / Суспільні трансформації і безпе́ка: людина, держава, соціум : матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 11 черв. 2015 р.) / [редкол. : Лелик Л. І., Садова У. Я., Гринькевич О. С. та ін.]. – Л. : Львів. ін-т МАУП, 2015. – 241 с.

⁵³⁶ Риндзак О.Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі / О.Т. Риндзак // Регіональна економіка. – 2016. – №3(81). С.120-127.

структури доходів у чверті опитаних вимушених переселенців (25,4%) соціальна допомога перевищує половину їхніх доходів, натомість у третини опитаних (33,4%) – виділена соціальна підтримка переселенців навіть не досягає половини⁵³⁷.

Таблиця 5.2 - Фахова розбіжність ВПО при облаштуванні на теперішньому місці праці

Альтернативи	Відсотковий розподіл відповідей
Працюю за тим самим фахом, що й на попередньому місці проживання, але з суттєво нижчим доходом	6,3
Працюю за тим самим фахом, що й на попередньому місці проживання, з суттєво вищим доходом	0,9
Працюю за тим самим фахом, що й на попередньому місці проживання, практично з таким самим доходом	7,0
Працюю не за фахом	17,7
Не працюю взагалі	61,1

Джерело: побудовано автором на основі соціологічного опитування

Одержана за допомогою соціального моніторингу інформація, що стосується інтеграції переміщених осіб-мігрантів за новим місцем проживання слугує основою для задіяння організаційно-програмних важелів та інструментів регулювання їхньої соціально-економічної захищеності за напрямками: захищеність умов демовідтворення та розвитку; захищеність трудозабезпечення; захищеність життєвого рівня; правове забезпечення соціального захисту окремої особистості та соціального кластера мігрантів.

На основі моніторингового зрізу результатів представленого дослідження, аналізу поліфакторних наслідків вимушеної міграції та пріоритетності заходів з вирішення проблем ВПО (з урахуванням статусу у зайнятості респондентів)⁵³⁸, виділено три найгостріші проблеми вимушених переселенців в різних регіонах України, що ставлять першочергові завдання перед державними та регіональними органами влади: забезпечення переселенців житлом, речами першої необхідності та особливо, сприяння у працевлаштуванні. Стосовно останнього, важливим є створення умов для самозайнятості та підприємницької діяльності переселенців; покращання їхньої поінформованості про можливості працевлаштування в окремих регіонах України та за кордоном; надання тимчасових пільг працедавцям щодо працевлаштування ВПО.

Хоча між місцевим населенням та вимушеними іммігрантами не виявлено надмірних соціокультурних, світоглядних суперечностей, більшість з них обрали для себе модель транзиту. Тобто ВПО сприймають своє перебування у приймаючому регіоні як тимчасове, як очікування можливості повернутися на

⁵³⁷ Бідак В.Я. Проблеми трудозабезпечення вимушених мігрантів у фокусі їх інтеграції в приймаючий регіон-соціум / В.Я. Бідак / Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум : матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. нонф. (Львів, 11 черв. 2015 р.) / [редкол. : Лелик Л. І., Садова У. Я., Гринькевич О. С. та ін.]. – Л. : Львів. ін-т МАУП, 2015. – 241 с.

⁵³⁸ Методичні рекомендації щодо проведення регіонального обстеження внутрішньо переміщених осіб-громадян України / [редкол.: Садова У.Я., Матковський О.С., Гринькевич О.С.]; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України». – Львів, 2014. – 40 с.

малу батьківщину або ж знову змінити місце проживання. Цю особливість слід безперечно враховувати при формуванні системи соціального захисту вимушених переселенців та вирішенні їхніх ключових запитів.

Діагностика за допомогою спеціально організованого соціологічного моніторингу, передовсім, базової соціальної захищеності мігрантів (соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальне страхування), як і прискорення формування спільних цінностей стосовно праці, розвитку людини та реалізації її потенціалу, міжлюдських взаємин допомагатиме досягненню безпеки мігрантів у приймаючому соціумі⁵³⁹. Дослідження дало можливість виявити специфічні риси поведінки внутрішніх мігрантів, різний міграційний досвід, ставлення до світоглядних та базових соціогуманістичних референтів (держави, мови, сім'ї, релігії), відмінності соціокультурних орієнтацій, полярність поглядів на майбутнє, найгостріші соціально-захисні потреби. Виявлені індикатори дали право стверджувати про особливості налаштування спеціального моніторингу в таких дослідницьких фокусах: опис соціально-демографічного портрету внутрішньо переміщених осіб; дослідження основних індикаторів соціокультурної інтеграції та адаптації ВПО у регіонах України; ідентифікація чинників ризикогенності вимушеної міграції. Ефективний розвиток самих механізмів інтеграції мігрантів у приймаючий соціум скеровуватиме політику щодо внутрішньо переміщених осіб в напрямку забезпечення балансу між інтересами місцевих громад та необхідністю створення гідних умов для життя і праці постраждалих осіб.

Встановлені індикатори можуть слугувати за основу для типологізації і категоризації різних груп мігруючого населення (безробітні, пенсіонери, студенти, працівники бюджетних установ низької кваліфікації та висококваліфіковані працівники – потенційний ресурс середнього класу) і вироблення диференційованої системи захисних і підтримуючих дій, а відтак заходів, спрямованих на стимулювання і розвиток самозахисної активності мігрантів. Отже, за інформаційну основу в розробці політики інтеграції мігрантів у регіон прибуття та їхньої соціальної адаптації, а також при формуванні і реалізації регіональної Програми інтеграції мігрантів у приймаючий соціум мають використовуватись результати соціологічних обстежень, за допомогою яких можна визначати основні потреби і мотиви мігрантів та членів їхніх сімей, що у підсумку дозволить забезпечити реалізацію нового концептуального підходу регіональної міграційної політики з розглядом міграційної категорії населення як потенціалу розвитку регіонів.

⁵³⁹ Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_book/Dopovid_Prezident.pdf

5.5. Новий концептуальний орієнтир державної міграційної політики України

Оскільки свобода переміщень і право вибору є визначальними для сучасної людини, то механізм державної міграційної політики має функціонувати з неприпустимістю порушення даного імперативу.

Пріоритети міграційної політики України слід розділяти на два базові блоки:

- 1) безпосереднього впливу на міграційні процеси;
- 2) непрямого впливу на міграційні процеси через покращення середовищних умов людської життєдіяльності і розвитку.

Пріоритетами безпосереднього впливу на міграційні процеси є такі:

- забезпечення циркулюючих міграцій;
- забезпечення освітніх реєміграцій;
- реалізація програм залучення міграційного капіталу у бізнес (передусім, малий);
- прозорий міграційний режим (боротьба з порушенням перетину державного кордону на митницях, зокрема через відеоспостереження, що посилює можливості суспільного контролю);
- активізація співпраці Державної міграційної служби України та Міністерства соціальної політики України з науковими установами;
- інформаційне забезпечення регулювання міграцій з доповненням моніторингу рівня просторової мобільності населення України (практика вибіркового обстежень);
- забезпечення мобільності соціального захисту громадян України за кордоном.

Що стосується пріоритету *забезпечення циркулюючих міграцій*, то значна частина українців вдається до короткострокових (сезонних) і маятникових міграцій. Це підвищує можливості підтримки циркулюючих міграцій, які мають відображатись на можливостях розвитку особистості та використання набутого людського потенціалу після повернення на батьківщину;

Якщо українське суспільство «адаптувалось» до активної міграційної практики, то новим викликом є освітня міграція, що актуалізує пріоритет державної міграційної політики в *забезпеченні освітніх реєміграцій*.

Вітчизняна система освіти в умовах активного розвитку каналів мобільності з освітньою метою може не витримати конкурентних позицій. Тому врегулювання освітніх міграцій має стояти на порядку денному, причому не лише в плані стимулювання реєміграції осіб, які навчались за кордоном, але й впровадження заходів зниження рівня просторової мобільності української молоді з ризиком втрат їхнього людського потенціалу (неповернення на батьківщину).

Дуже актуальним напрямом державної міграційної політики є формування *комплексного інформаційного забезпечення аналізу міграційної ситуації*. Українські науковці можуть аналізувати міграційну ситуацію, для прикладу, в транскордонному міграційному просторі, використовуючи дані інших країн. Вітчизняні ж дані абсолютно не відображають реальної ситуації, за винятком досліджень МОМ. Міграційний профіль Державної міграційної служби України – це вагомий крок на шляху покращення ситуації. Однак перелік показників у ньому є дуже вибіркоvim та обмеженим у динаміці. Часто дані офіційної статистики є суб'єктивними, відображають лише офіційні процеси. Натомість просторова мобільність та наслідки її реалізації для українського суспільства набувають прихованих ознак. Тому більшість показників визначається не завжди чітко, а деякі з них можуть викликати певні дискусії. Такі протиріччя вкотре вказують на гостру необхідність формування *Національної системи моніторингу просторової мобільності населення України*, яка б включала для початку хоча б основні показники, що реально відображають міграційну активність населення за зовнішнім та внутрішнім вектором.

Забезпечення мобільності соціального захисту громадян України за кордоном є пріоритетом державної міграційної політики з огляду на високу частку міграційно активних осіб (11,4 % населення України за даними МОМ у 2017 році). Окрім того, розвинена система соціального захисту мобільних категорій громадян, особливо мігрантів, є основним дестимулятором нелегальних форм просторових переміщень, що порушують міграційний режим.

Мобільність соціального захисту означає його доступність незалежно від місця перебування. При цьому мають застосовуватись такі механізми соціального захисту мобільних категорій населення:

- адміністративні – процедури отримання правового статусу, в тому числі натуралізації; дозволи на працевлаштування і бізнес; процедури укладення контракту з працедавцем (іншим приймаючим суб'єктом); штрафи і санкції (депортація) в рамках відповідальності за нелегальне перебування, недобросовісне надання туристичних і міграційних послуг;

- нормативно-правові – договірне регулювання (дво- і багатосторонні угоди); міграційне законодавство та регламентовані міжнародні документи щодо соціального захисту; програми соціального захисту;

- соціально-економічні – бюджетне фінансування соціальних виплат, покриття витрат на функціонування об'єктів інфраструктури для задоволення базових потреб, особливо біженців і шукачів притулку; соціальні гарантії, допомоги, пільги (у т.ч. особам, які надають послуги активно-мобільним особам);

- валютно-фінансові – гарантії безпеки грошових переказів; пільги для бізнесу;

- соціокультурні – гарантії безпеки перебування та опіки (у разі виникнення форс-мажорних обставин); протидія дискримінації у трудовому колективі, різних соціальних групах;

- інформаційні – послуги, що сприяють соціальному захисту та захищеності активно-мобільних осіб; об’єктивний облік (моніторинг) активно-мобільних осіб; промоція легальних форм переміщень.

Це розглянутий блок пріоритетів безпосереднього впливу на міграційні процеси. Однак дуже важливо, щоб державна міграційна політика України включала *непрямі методи впливу на середовищні умови, що детермінують рівень мобільності*. Такими є:

- умови ринку праці, зокрема рівень заробітної плати, розриви в розмірі оплати праці між різними сферами;
- практика корупції в усіх сферах суспільного життя;
- значна просторова економічна поляризація і транскордонна асиметрія України з європейськими державами.

Що стосується *умов ринку праці*, то ринок України в умовах євроінтеграційного пріоритету та особистого інтеграційного вибору наших громадян змушений «реагувати», забезпечуючи розвиток внутрішнього конкурентного середовища. В іншому випадку він опиниться у загрозовому стані, що унеможливить повноцінну інтеграцію України з ЄС зі спроможністю партнерства у високомобільному просторі. Наразі українці все частіше обирають європейський вектор трудової міграції, розуміючи значні переваги в рівні оплати праці (рис. 5.2).

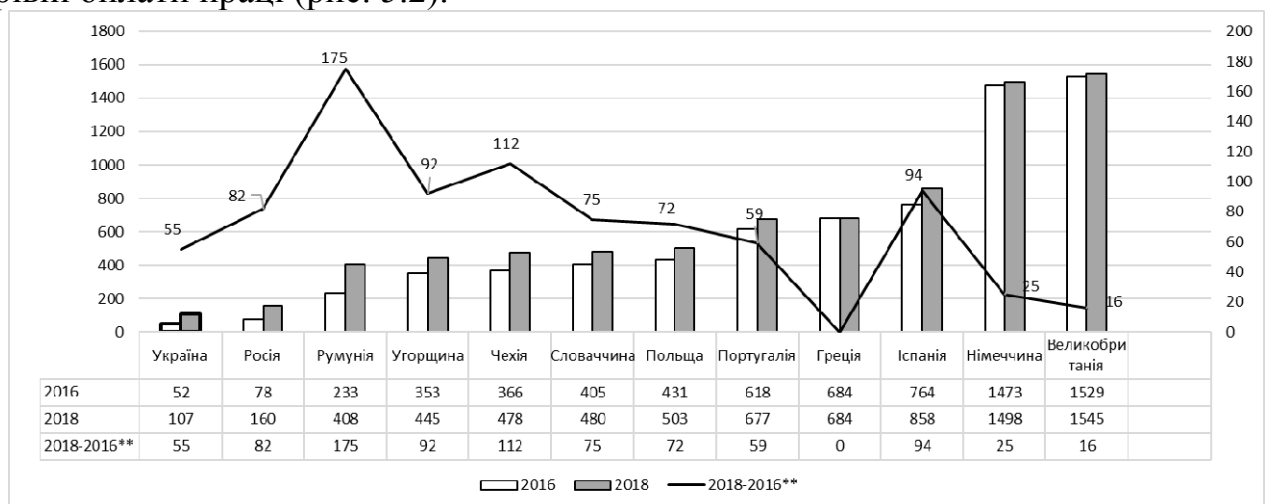

Рисунок 5.2 – Розмір мінімальної заробітної плати в Україні та основних реципієнтах її людського потенціалу, 2016 і 2018 роки, євро

Джерело: побудовано автором за даними⁵⁴⁰

На рис. 5.2 бачимо, що для українців ще однією проблемою є диференціація рівня середньомісячної заробітної плати у різних сферах. Натомість трудова міграція дає можливість отримання значно вищих доходів.

Реформа мінімальної заробітної плати та інші очікувані заходи можуть не отримати належного ефекту. Українське населення може настільки «звикнути» до практики зайнятості за кордоном, зокрема в європейських державах, що жодні пропозиції вітчизняного ринку праці з вищим рівнем оплати, кращими умовами самозайнятості й бізнесу не зможуть одразу змінити міграційні

⁵⁴⁰ Minimum wage statistics: Eurostat [Electronic resource]. – Access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/9/92/Minimum_wage_statistics_YB2016_II.xlsx

настрої. Тому вже сьогодні слід реалізовувати заходи, спрямовані на нівелювання негативних чинників впливу на розвиток вітчизняного ринку праці. У цьому контексті важливими заходами є наступні:

1) протидія масовим *міграційним* втратам у розрізі окремих професійних груп, необхідних для розвитку стратегічних сфер в Україні:

- зі зростаючим браком кваліфікованих кадрів (робітничі професії);
- з високим значенням для інноваційного розвитку України (інформаційні технології, для яких нині усе частіше спостерігається практика «корпоративних» міграцій, інді цілими офісами);
- з високим соціальним значенням (працівники охорони здоров'я, освіти, безпеки);

2) цільова підтримка розвитку локальних ринків праці прикордонних регіонів з метою послаблення масової практики човникових міграцій, високої міграційної залежності населення, додання міграційної асиметрії транскордонних міграційних систем;

3) цільова робота з молоддю, якій притаманний підвищений рівень просторової мобільності, реалізація комплексних програм з працевлаштування наших громадян після завершення навчання за кордоном;

4) підтримка громадської активності, різних форм прояву патріотизму населення, що дає змогу посилювати соціетальні зв'язки, формувати цілісний соціум.

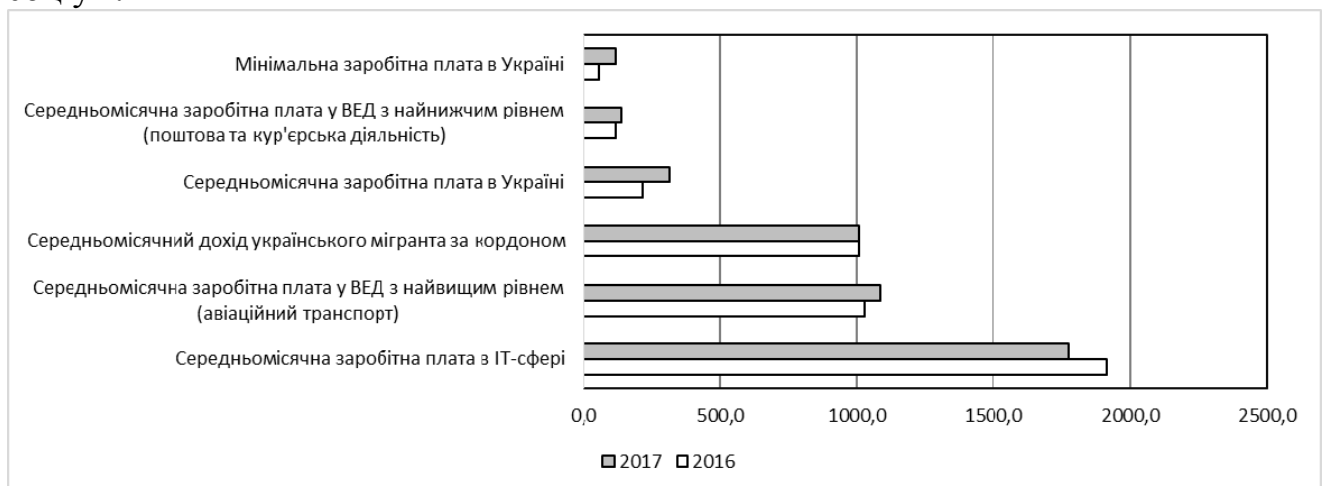

Рисунок 5.3 – Диференціація рівня середньомісячної заробітної плати зайнятих у різних сферах в Україні та українських трудових мігрантів за кордоном, 2016-2017 роки, дол. США

Джерело: складено автором за даними⁵⁴¹

Доволі сильний вплив на просторову мобільність населення чинить фактор *корупції*. Досвід інших держав засвідчує, що низький рівень корупції є однією з базових умов економічного і людського розвитку. Зокрема в останніх звітах

⁵⁴¹ Динаміка зарплат програмістів DOU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://jobs.dou.ua/salaries/dynamics/>; Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2017 році : Демографічна та соціальна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні / Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. – К., 2016. – 116 с.

міжнародної громадської організації по боротьбі з корупцією «Transparency International» зазначається, що прослідковується тісний зв'язок між корупцією та нерівністю, які породжують один одного, створюючи замкнуте коло між корупцією, нерівним розподілом влади у суспільстві та нерівним розподілом багатства⁵⁴².

На рис. 5.3 можна побачити показники індексу сприйняття корупції по країнах, які є лідерами та геополітично наближені до України. Як правило, країнам з нижчим сприйняттям корупції (вищий бал згідно з індексом) характерний вищий рівень ВВП на 1 особу, хоча є винятки. Певні суспільства за рахунок значного природно-ресурсного потенціалу, інших конкурентних переваг спроможні підвищити показник ВВП на 1 особу, проте вони все одно не претендують на лідерство. Україна поки перебуває на дуже низьких позиціях, займаючи у 2016 році 131 місце в світі (поруч з Росією, яка, разом з тим, має втричі вищий показник ВВП на 1 особу за рахунок більших природно-ресурсних можливостей). Цей факт суттєво гальмує прогресивні зміни нашої держави.

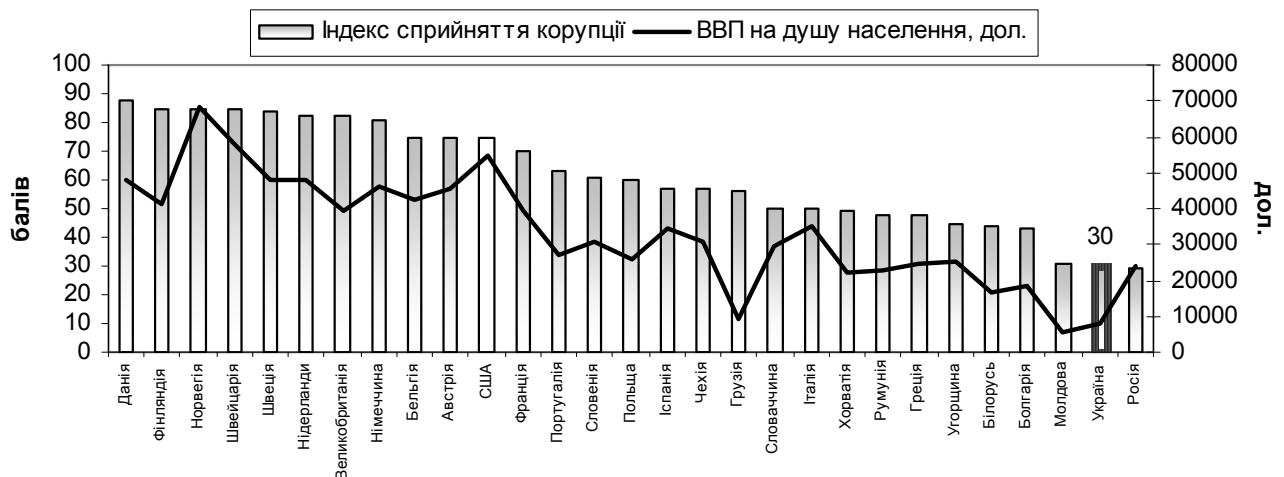

Рисунок 5.4 – Індекс сприйняття корупції в деяких європейських країнах у співвідношенні до ВВП на 1 особу, 2017 рік

* Джерело: побудовано автором за даними⁵⁴³

** По допоміжній осі – показник ВВП на 1 особу

Ще один пріоритет державної міграційної політики України – долання просторової економічної поляризації України з сусідніми та іншими європейськими державами. Наразі проблема входження України в Європейський економічний простір як держави з високим рівнем мобільності населення, особливо західного прикордоння, стоїть у доланні просторової економічної поляризації України з сусідніми та іншими європейськими державами за показниками людського розвитку.

⁵⁴² Corruption perceptions index 2016: Transparency International [Electronic resource]. – Access : https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016

⁵⁴³ Corruption perceptions index 2017: Transparency International [Electronic resource]. – Access : https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017; Таблица стран мира 2016 год (территория, население, ВВП) : Блог SeoСайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://seosait.com/state-world-2016-territory-population-gdp/>

Отже, новий концептуальний орієнтир державної міграційної політики України слід переорієнтовувати на ширший управлінський «горизонт». Він має передбачати створення умов для забезпечення позитивної наслідковості міграцій. Можна багато говорити про негативні наслідки міграцій для українського суспільства. Але річ у тім, що міграційні процеси мають достатньо позитивних наслідкових аспектів. Це проявляється у відношенні до людини та загалом країни. Питання в тому, як управляти міграційними процесами, щоб оптимізувати позитивні ефекти. Свобода вибору і пересування є одними з ключових прав сучасної людини. Їх обмежити неможливо. Але слід непрямыми методами регулювати напрями і характер міграційних переміщень населення, щоб забезпечити позитивну наслідковість на різних інституційно-просторових рівнях.

ВИСНОВКИ

Глобалізація, прискорений розвиток технологій і соціальних комунікацій, нові професії стають повсякденними супутниками життя сучасної людини. Вони значною мірою розкріпачують її міграційну поведінку, ведуть до формування все більш виразної міграційної активності на ринку праці. Проте, нерідко людина стає заручником економічних інтересів транснаціональних компаній, суб'єктом торгів «недосформованого», а інколи й відверто ігнорованого суб'єктами міжнародних відносин міграційного права, вимушено переміщеною особою тощо. Дві правди про мігранта є візитівкою сучасності.

Світова громадськість намагається адекватного реагувати на міграційні виклики. Показовим, хоча й не безпроблемним, є питання розробки Глобального Договору про міграцію держав-членів ООН^{1,2}. Його ціль – підвищення узгодженості політики на регіональному, міжрегіональному й глобальному рівнях через розвиток міжнародної співпраці, сприяння різноманітним обмінам учасників міграційного процесу, синергічна взаємодія з різних тем міграції. Основними платформами для проведення регіональних консультацій щодо здійснення стратегій, процедур, планів дій, керівництв, ініціатив, фондів і т.п. мають стати механізми міждержавних консультацій з питань міграції. Означені процеси вимагають адекватного розуміння проблем на національному та внутрірегіональному рівнях з використанням системного підходу.

Проведене дослідження проблем регулювання міграцій в Україні та її регіонах дало змогу дійти таких висновків.

В Україні механізми регулювання міграцій обтяжені пам'яттю й минулим досвідом, негативами структурних змін демографічної ситуації, військовим конфліктом зі східним сусідом, жорсткою боротьбою транснаціональних компаній за українську робочу силу. Нові євроінтеграційні, соціо- і націобезпекові імперативи української міграції, а також загальносвітова міграційна криза, мобілізують пошукові сили на шляху запуску нових способів і методів її регулювання на усіх рівнях територіальної організації влади, бізнесу, громадянського суспільства.

Дослідження проблем функціонування й розвитку механізму регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці актуалізує потребу розробки нових методологічних підходів і дослідницьких соціально-економічних програм, здатних враховувати виклики глобального, національного та локального масштабів з позиції

¹ Резолюция A/RES/71/280 ГА ООН «Формат межправительственных переговоров о глобальном договоре о безопасной, упорядоченной и легальной миграции» от 17 апреля 2017 года. // [Электронный ресурс]. - Способ

доступа: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/280&referer=/english/&Lang=R

² Резолюция A/RES/70/1 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, озаглавленная «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года»; имеется по адресу http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R

сталого розвитку.

Систематизація діючих й розробка нових механізмів регулювання міграції є актуальним напрямом розвитку сучасної міграціології – науки про найзагальніші закони та закономірності процесу переміщення населення, просторово-часові властивості його руху, форми організації міграційних потоків і їхніх наслідків, методів вимірювання міграційних ризиків та ефектів, моделювання міграційних ситуацій, міграційної політики, а також механізмів її реалізації.

Виділення міграціології як окремого вектора вивчення міграційної проблематики з допомогою теорії систем (поряд з ізоморфістикою, циклологією, структурологією) обумовлене надзвичайно потужною хвилею сучасних досліджень міграційних рухів, їхніх форм, видів, режимів, методів аналізу і прогнозу. Нині у науковому світі нагромадилася велика кількість праць з діагностики міграцій теоретико-методологічного та прикладного характеру. Вона, безперечно, по-різному «лягає» на національні наукові школи, на підходи до моделювання міграційної політики з позиції інтересів окремих держав та їх частин. Проте, саме цей аспект (інформаційна база) вимагає поглиблення наукових досліджень міграції. Стосовно України привертають увагу специфічні передумови становлення міграціології як науки, пов'язані з історико-культурними, економічними, геополітичними факторами розвитку українського суспільства. Їх можна умовно окреслити певними історичними рамками окремих періодів – ретроспективного, сучасного, перспективного.

Системні засади вивчення міграції означають її вивчення з позиції цілісності і єдності зв'язків та залежностей розвитку економіки, держави, суспільства. Якщо енергетичний баланс будь-якої системи складає життєзабезпечуюча, компенсаційна, трансформаційна її підсистеми, то у випадку з міграцією основна проблема полягає у визначенні ролі і місця останньої в досягненні ефективного функціонування міграційної системи (системи міграційних послуг, ринку міграційних послуг, територіальної міграційної системи (ТМС) тощо). По суті йдеться про життєзабезпечуючий, компенсаційний, трансформаційний механізми регулювання ТМС (відповідно до поділу на згадані вище підсистеми). Якщо механізм життєзабезпечення обслуговує усі види витрат, які забезпечують притік міграційного капіталу в країну (це випуск міграційних облігацій, обслуговування ринку міграційних послуг тощо), то компенсаційний механізм – це витрати, які формують внутрішню і зовнішню безпеку ТМС в частині обслуговування її інфраструктури (витрати з розробки та підтримки міграційних квот, утримання державної міграційної служби та її територіальних органів на місцях тощо). Трансформаційний механізм – це дія міграції як внутрішньої рушійної сили ТМС, що викликає інституційні зміни в її будові чи організації (інститутів-суб'єктів та інститутів-регуляторів). Цей механізм характеризується числом ступенів свободи міграції (кількістю незалежних параметрів), завдання яких у вигляді функцій часу визначати

однозначно траєкторію і швидкість руху усіх точок ТМС. У якості таких параметрів міграції можуть фігурувати такі її поділи: за способом подолання геопросторових меж (кордону) – внутрішня (у середині країни, регіону) і зовнішня (переважно з виїздом за державний кордон) – еміграція; за реалізацією функції місця: стаціонарна (безповоротна (постійна), що пов'язана з остаточною зміною постійного місця проживання), і тимчасова (припускає переселення на визначений термін, наприклад, навчання чи робота за контрактом); за календарем: хронічна, цілорічна, сезонна, що включає щорічні переміщення людей у визначені періоди року (як приклад, збір врожаю); за регулярністю: постійна, періодична, маятникова, що пов'язана з регулярними поїздками до місця роботи чи навчання за межі свого населеного пункту, епізодична, що являє собою нерегулярні в часі та напрямі поїздки (туристичні, комерційні, культурно-побутові тощо); за формою організації: організована (переважно суспільно), що здійснюється за участю державних і громадських організацій за їхньої організаційно-економічної підтримки, та неорганізована, що проводиться силами і за кошти безпосередньо самих мігрантів без матеріальної й організаційної підтримки ззовні та ін.; за приналежністю до виду людської діяльності: політична, економічна чи трудова, освітня, інтелектуальна, медична, етнічна, релігійна чи культова, культурно-відпочинкова (туристична) тощо.

Функціонування й ефективний розвиток механізмів регулювання міграцій, як особливого інструменту трансформації регіональних ринків праці, – поєднує у собі соціокультурні, дослідницькі й економічні функції, обумовлює необхідність міждисциплінарного підходу в обґрунтуванні підвищення конкурентоспроможності останніх. Науковим підґрунтям такого підходу є методологія інституційного аналізу – комплексу понять, принципів і положень, які базуються на теоріях людського, інтелектуального та міграційного капіталу, інституційної економіки, теорії територіальних міграційних систем. Модель інституційного аналізу механізму регулювання міграцій в умовах трансформації регіональних ринків праці передбачає, що основними компонентами ТМС є провайдери ринку міграційних послуг (РМП), їхні продукти (міграційні послуги), стейкхолдери (споживачі цих послуг – мігранти). Інтереси стейкхолдерів, міграційний потенціал і результати діяльності провайдерів РМП формують ядро моделі та стають базовими об'єктами для аналізу та прийняття управлінських рішень. Універсальними критеріями ефективності механізму регулювання міграції населення в умовах інтенсифікації мобільності робочої сили є якість міграційних послуг, соціальна відповідальність провайдерів і економічна ефективність РМП.

Важливе значення у формуванні науково обґрунтованих засад механізму регулювання міграцій в умовах трансформації регіональних ринків праці має врахування не лише власне регіональних, але й національних та глобальних демографічних, соціально-економічних, технологічних, політичних і інших чинників цієї трансформації. Вплив

демографічних чинників виявляється у вичерпуванні загального демографічного потенціалу міграцій, посиленні структурних зрушень в статеві-віковій структурі мігрантів, наростанні тенденцій безповоротної міграції молоді (п'ята хвиля міграції – це «безповоротна міграція як спосіб життя», І.Марков). Соціально-економічні чинники пов'язані з асиметрією показників якості трудового життя мігрантів, активними процесами різних форм міграції, глобальною конкуренцією за конкурентоспроможну робочу силу мігранта. Результати аналізу впливу глобальних чинників дають змогу ідентифікувати можливості і загрози, сильні і слабкі сторони розвитку ТМС, а відповідно – удосконалити аналітичну базу розробки стратегій регулювання міграцій, передусім, в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень України (українсько-польської ТМС, українсько-німецької ТМС і ін.).

Масовий характер сучасних міграційних рухів України на фоні недосконалого механізму регулювання регіональних ринків праці підвищують актуальність розробки положень Концепції регіональної політики щодо створення нових робочих місць в умовах вимушених аспірацій³ населення. Наукові дослідження показують, що передумовою розробки такої політики є так зване «соціальне проектування». Однією з його форм виступає Генеральна Схема збереження та створення робочих місць – бізнес-паспорт країни, першооснова всієї подальшої містобудівної документації. Це важлива складова національної системи стратегічного прогнозування економічного і соціального розвитку.

Розробляючи теоретико-методологічні положення щодо Схеми створення робочих місць, дуже важливо мати чітку уяву про понятійно-термінологічний апарат даної розробки. Йдеться про те, що у науковому обігу існують поняття фізичного, організаційно-технічного, економічного, юридичного робочого місця. Створення власне економічних робочих місць означає забезпечення (організацію) комплексу соціально-економічних умов, що забезпечують зайнятість одній людині (включаючи часткову, тимчасову чи неповну зайнятість). Разом з тим, сучасні тенденції трансформації економічної діяльності, диверсифікації форм зайнятості, зміни змісту праці зумовили необхідність перегляду підходів до розуміння робочого місця. В епоху стрімкого розвитку мобільних і хмарних технологій зникає різниця між фізичним робочим місцем (простором, де організовані засоби та предмети праці) та цифровим робочим місцем, адже працівники можуть швидко створювати робоче місце будь-де. Сучасна міграція робочої сили формує усе нові можливості. Більш того, сучасні корпорації повинні враховувати такі тенденції і створювати можливості вільного вибору робочого місця працівником. Тому й підходи до наукового визначення поняття «робочого місця» потребують перегляду.

Водночас прикладні аспекти обґрунтування підойм регулювання ринку праці на основі розрахунку показників напруженості зазвичай зводяться у

³ Міграційна аспірація – втягування у міграційний потік міграційно недетермінованих осіб.

наукових публікаціях до обчислення показника навантаження на одне робоче місце (вакантну посаду). Очевидно, що при цьому залишаються поза увагою тенденції тривалості безробіття, неповної зайнятості, а також блок питань рівня життя населення регіону, пов'язаних з міграційними аспіраціями населення.

Обґрунтування та розробка механізмів збереження та створення робочих місць має обов'язково враховувати рівень доходів населення, в т.ч. від реалізації міграційного капіталу, неформальну зайнятість, обсяги якої в останні роки в Україні зростають, вимушену неповну зайнятість.

На відміну від державних програм зайнятості, що спрямовані в першу чергу на розв'язання проблем незайнятих та безробітних, Схема розглядає ширше коло проблем вдосконалення всієї системи зайнятості, включаючи міграційно зумовлені тренди. У цьому аспекті вона може використовуватись не тільки як інструмент державної політики зайнятості, але й як один з елементів гуманітарної політики держави, яка має за елемент мету збереження якості людського потенціалу, а також усієї макроекономічної політики. Вона дозволяє забезпечити координацію зусиль державних органів влади всіх рівнів та роботодавців у питаннях створення та збереження робочих місць як важливої умови виходу держави з системної кризи, активізації процесів, що сприяють людському розвитку та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві. В Схемі об'єднані аналітичний, прогнозний та нормативно-цільовий підходи для розв'язання поставленого завдання.

Основні цілі та завдання Схеми сформульовані виходячи з необхідності збалансованого підходу до вирішення економічних та соціальних проблем – формування ефективної структури зайнятості населення, зростання продуктивності праці, забезпечення соціально прийняттого рівня зайнятості, збільшення доходів населення, реєміграція громадян, що у сукупності має на меті розвиток людського потенціалу.

Принциповим моментом розробки Схеми збереження та створення нових робочих місць в Україні є питання визначення кількості необхідних робочих місць та результативність їхнього введення. Українські регіони є різними, відповідно набір напрямів майбутнього територіального планування держави, інструментів реалізації задумів матиме свою специфіку. Одні регіони більш міграційно «стабільні», інші – більш «мобільні». Попри усю складність вирішення проблем, окремі блоки майбутньої Схеми повинні будуватися з врахуванням аналізу стану поляризації регіонів України за показником соціальної напруги на регіональних ринках праці. Більше того, вони дозволяють розвивати новий підхід перерозподілу людських ресурсів – з переорієнтацією від принципів політики зменшення міграційних втрат до принципів політики «збагачуючої циркуляції мізків».

У Схемі пропонується використовувати показник рівня соціальної напруги в регіоні (захищеності населення) – нового параметра, вперше введеного при її розробці. У даному випадку йдеться про розробку

показника, який би дозволяв проводити інтегральну оцінку стану напруженості в сфері зайнятості та рівня життя населення регіонів. Така оцінка передбачає формування моделі, що виражається через один числовий вимірник і комплексно характеризує стан сфери зайнятості та рівня життя населення регіону.

Результати апробації запропонованого методичного підходу до розробки Схеми збереження та створення нових робочих місць дали змогу виявити сильні і слабкі місця ТМС, а також визначити загальнонаціональні і регіональні пріоритети підтримки РРП. Подібна ситуація – в Донецькій, Запорізькій, Луганській областях. Лідерами за обсягами неформальної зайнятості є Івано-Франківська, Чернівецька, Рівненська області, що розцінюємо як вкрай негативний факт. Хоча ця обставина зменшила напруженість у сфері зайнятості та рівні життя населення. Відповідно у цих регіонах нижчими середнього значення виявилися показники бідності домогосподарств. Це підтверджує висунуту гіпотезу про недостатність доходів, отриманих від тіньової зайнятості для вирішення проблем якості трудового життя.

Проведене дослідження дозволило фіксувати зародження нових тенденцій у сфері зайнятості та рівня життя населення регіонів України. Львівська область, яка у 90-х роках повною мірою відчула соціально-економічні наслідки руйнування провідних у регіоні наукомістких галузей промисловості, аграрного сектору, унаслідок чого започаткувалися тенденції втрати демографічного, інтелектуального потенціалу, нині перебуває на хвилі пожвавлення економічної ситуації, відповідно зростання рівня життя. Відбувається це насамперед завдяки розвитку ІТ-галузі, також туристичної, аграрної сфер, переробної промисловості, супроводжується мультиплікативним ефектом пожвавлення сфери послуг, споживання. Причому розвиток ринку праці здебільшого ґрунтується на новітніх гнучких формах зайнятості – аутсорсингу, лізингу персоналу, фрілансі. У Львівській області є реальні перспективи стати системоутворюючим ядром соціально-економічного розвитку Західного регіону при відповідній сприятливій політиці збереження та розвитку людського потенціалу.

Пропонована методика – важлива передумова формування Генеральної схеми збереження та розвитку нових робочих місць України. Вона мала б стати стратегічним орієнтиром організації діяльності центральних органів законодавчої та виконавчої влади, які зобов'язані створити належні умови для збереження якості людського потенціалу, забезпечення умов для його розвитку. Для цього необхідно відновити практику складання довгострокових планово-прогнозних документів територіального соціально-економічного розвитку держави, активізувати дію механізмів системи контролю та соціального моніторингу за регіональними змінами параметрів людського розвитку тощо. Адже саме на регіональному рівні існує низка проблем РРП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агентство ООН у справах біженців (UNHCR) представництво в Україні. Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>
2. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_book/Dopovid_Prezident.pdf
3. Антимігрантська політика в Європі може викликати тільки більше проблем та смертей [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2016-10-11/mojno-postroit-stenyi-no-migranti-ih-prosto-oboydut---gendirektor-mom-/7674>.
4. Бавико О.Є. Теоретико-методологічні основи розвитку регіонального економічного простору / О.Є. Бавико // Ефективна економіка. – 2012. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=1140>
5. Баженов Ю.Н, Никульченков К.Е. Конкурентоспособность экономики приграничных регионов // Електронний ресурс. – Спосіб доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-ekonomiki-prigranichnyh-regionov>
6. База даних Федерального статистичного офісу в Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>
7. Балакірева О.М. Тіньові доходи та інші позаправові практики населення: масштаби та динаміка / О.М. Балакірева, Є.В. Білоус // Український соціум. – 2015. – № 3. – С. 146-157. – С. 150.
8. Барометр ринку праці України: головні тенденції I півріччя 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hhcdn.ru/file/16453773.pdf>
9. Бідак В.Я. Проблеми трудозабезпечення вимушених мігрантів у фокусі їх інтеграції в приймаючий регіон-соціум / В.Я. Бідак / Суспільні трансформації і безпека : людина, держава, соціум : матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 11 черв. 2015 р.) / [редкол. : Лелик Л. І., Садова У. Я., Гринькевич О. С. та ін.]. – Л. : Львів. ін-т МАУП, 2015. – 241 с.
10. Бізнес-статистика: навч. посібник / [Матковський С.О., Гринькевич О.С., Вдовин М.Л., Вільчинська О.М., Марець О.Р., Сорочак О.З.] – К.: Алерта. – С.180.
11. Біль М.М. Ефективність механізму регулювання міграції населення: теоретико-методичні основи оцінювання / М.М. Біль // Регіональна економіка. – 2017. – № 2(84). – С. 73-79.
12. Біль М.М. Інституціональні передумови європейського вектору розвитку ринку праці України / М.М. Біль // Регіональна економіка. – 2016. – № 3. – С. 128-134.

13. Біль М.М. Методичні підходи дослідження формування й розвитку територіальних міграційних систем / М.М. Біль // Інноваційна економіка. – № 6(44). – 2013, с. 46-48. – С. 46.
14. Блерта Чела. Индекс людського розвитку: Україна падає, що робити / Чела Берта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2017/04/13/-html>
15. Блинова М.С. Современные социологические теории миграции населения: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социол. наук: спец. 22.00.01 “Теория, методология и история социологии” / Марина Сергеевна Блинова. – М., 2008. – С. 14.
16. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : [монографія] / О.Є. Блинова. – Херсон : РПО, 2011. – С. 124.
17. Бондаренко М., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г., Школяр М. Спільнота як Дім. Практичні поради з організації громад українських трудових мігрантів [за ред. О. Іванкової-Стецюк]. – Львів, 2011. – 96 с.
18. Бортник Н.П., Мороз Н.С. Міграціологія як наука про кількісно-якісні показники міграції населення // Вісник Нац Ун-ту «Львів.політехніка». – 2016. – №850. – С.9-14.
19. Бублій М.П. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні [Електронний ресурс] / М.П.Бублій // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С.131–139. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2009_2_17.pdf
20. Бюджетна та податкова децентралізація – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.decentralization.gov.ua>
21. В 2015 году зафиксирован рекордный рост суммы международных переводов, совершенных мигрантами (27.06.2016) : Geektimes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://geektimes.ru/company/wirex/blog/277488/>
22. В ООН розповіли, скільки становить загальна кількість мігрантів у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://tyzhden.ua/News/206194>.
23. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip
24. BBC Україна / 23 січня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/ukrainian/news-38717996>
25. Видано дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне проживання : Статистичні дані за 2014, 2015, 2016 роки : Статистика з основної діяльності : Статистичні дані : Діяльність / ДМС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dmsu.gov.ua/>
26. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013 рр. / Держкомстат України [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm
27. Вищі навчальні заклади : Освіта : Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
28. Візова політика : Представництво Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/travel_to_eu/visa_code/visa_code_uk.htm
29. Внутрішньо переміщені особи. Офіційний сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>
30. Волошин Г.В. Теоретичні проблеми визначення індексу міграційної привабливості країн-членів ЄС / Г.В. Волошин [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1941/1705>.
31. Гайдаш О.С. Теоретичні засади дослідження міжнародного ринку праці / О.С. Гайдаш // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – Вип. 2, Т. 1. – С. 37-41. – С. 38.
32. Гайдучкий А. Міграційний капітал в Україні : прихована реальність / А. Гайдучкий // Дзеркало тижня. – 2007. – 20 квітня.
33. Галунець Н.І. Євроінтеграційний аспект розвитку економіки України: переваги та недоліки, механізм адаптації / Н.І. Галунець, О.О. Шарапова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2014. – Вип. 10(1). – С. 82-87.
34. Генрик Холай. Безробіття як економічна та суспільна проблема в транзитивній економіці Польщі // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регулювання зайнятості та безробіття на регіональному ринку праці. (Щорічн. наук. пр.). – Львів. – 2001, Вип. XXVI. – 240 с.
35. Геополітичні основи німецької політики на українському напрямі : вчора і сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://bintel.com.ua/uk/article/ukr-germ2-1>
36. Гірман А.П. Міграція в контексті державного регулювання економіки в Україні [Електронний ресурс] / А.П. Гірман, Н.В. Волкова // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2016. – Вип. 1 (14). – С. 85. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2016/16gavriu.pdf>
37. Голубник О. Міграція населення України: регіональні особливості [Електронний ресурс] / О. Голубник // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія економічна. – 2007. – Вип. 37(1). – С. 318-322.
38. Горохов Антон. Український ринок праці: перекося та проблеми / Економічні відомості, 03.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eizvestia.com/uk/ekonomika-ukr/full/311-ukrainskij-rinok-praci-perekosi-ta-problemi>.

39. Демографічний щорічник "Населення України" за 2017 рік – Київ / Архів 2010-2016 рр. / Населення та міграція / Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
40. Демографічний щорічник «Населення України» за 2015 рік / Архів / Населення та міграція / Публікації / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
41. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология / М.Б. Денисенко, В.А. Ионцев, Б.С. Хорев. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 3.
42. Дербенцев В. Д., Грабарев А. В. Когнітивні карти та їх застосування до моделювання туристично-рекреаційної системи регіону.- ir.kneu.edu.ua:8080/.../2010/372/1/Derbentsev.pdf
43. Дергач А.В. Досвід країн ЄС в управлінні міграційними потоками / А.В. Дергач // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 249–250.
44. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
45. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року // Офіційний вісник України від 09.09.2014. – № 70, стор. 23. – стаття 1966, код акту 73740/2014.
46. Державне регулювання економіки : навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.
47. Державні Ізраїльські облігації в Канаді // Інформаційний сайт про державні облігації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.israelbonds.ca/contact_en.php
48. Динаміка зарплат програмістів DOU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://jobs.dou.ua/salaries/dynamics/>
49. Динаміка міграційних настроїв українців. Рейтинг, 03.10.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html
50. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>
51. Долішній М.І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки України / М.І. Долішній, Л.Т. Шевчук, Я.В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи (Збірник наукових праць). Випуск 3 (XLVII) / НАН України. Ін-т рег. досл. Редкол. : відп. ред.. ак. НАНУ М.І. Долішній. Ч.І. – Львів, 2004. – 446 с.
52. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017 / GfK Ukraine на замовлення Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf

53. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 р. / Підготовлено GfK Ukraine для Міжнародної Організації з Міграції, Представництво в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf
54. Енергетична галузь України : підсумки 2016 року [Електронний ресурс] / Катерина Маркевич (автор-укладач), Алла Чернова (редактор) [Центр Разумкова]. – Київ, Заповіт. – 2017. – 164 с. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/uploads/article/2017_ENERGY-FINAL.pdf
55. Енергетична стратегія України на період до 2035 року [Електронний ресурс] // Біла книга енергетичної політики України «Безпека та конкурентоспроможність». – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень. – 2017. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_table/1128_Pr1.pdf.
56. Ефимов Ю.Г. Политическая миграциология: миграционные процессы в контексте политологических проблем. – М. : АНМИ, 2005. – 204 с.
57. Європейський проект та Україна : монографія / А.В. Єрмолаєв, Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська, О.О. Резнікова та ін. – К. : НІСД, 2012. – 192 с.
58. Єсінова Н.І. Особливості українського ринку праці / Н.І. Єсінова, О. В. Мельник // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 125-130.
59. За півроку Польща видала українським заробітчанами 95 тисяч віз – дослідження / Європейська правда. 15 вересня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/15/7071046/>
60. Загальна декларація прав людини (прийнята генеральною асамблеєю ООН, 1948 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
61. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку [наук. ред. Руденко Л.Г.] / С.О.Западнюк. – К., 2011. – С. 22.
62. Зареєстроване безробіття населення за регіонами. Архів за 2003-2016 роки / Ринок праці / Регіональна статистика / Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
63. Звірід Н.В. Статистична оцінка інтенсивності міграції робочої сили (на прикладі західного регіону України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.10 «Статистика» / Н.В. Звірід. – Київ, 2011. – 25 с.
64. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, МОП, 2013. – 98 с.
65. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2017. – 36 с.

66. Зовнішня трудова міграція населення України. Перше загальнонаціональне вибіркове обстеження населення з питань трудової міграції / Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 120 с.

67. Зовнішня трудова міграція населення України. Статистичний бюлетень за 2015-2017 роки / Ринок праці / Публікації / Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

68. Зовнішня трудова міграція населення України. Статистичний бюлетень за 2012 рік / Ринок праці / Публікації / Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

69. Іванкова-Стецюк О., Селешук Г., Сусак В. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2012. – 104 с.

70. Іванова Л.В. Застосування нестандартних форм зайнятості на сучасному ринку праці / Л.В. Іванова, В.Г. Никифорова // Вісник соціально-економічних досліджень. – Вип. 2 (49), Ч. 1. – 2013. – С.109-115. – С. 109.

71. Інвестиційний паспорт міста Сокаль та Сокальського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://miskrada.sokal.lviv.ua/text-investytsijnyj_pasport_mista.html

72. Інвестуйте в Ізраїль // Інформаційний сайт про державні облігації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.israelbonds.com/home.aspx>

73. Індивідуальне сусідство – ЄС переглядає політику відносин з країнами регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/18/7040958/>

74. Інтеграція мігрантів у приймаючий соціум: соціокультурологічні аспекти модернізаційного розвитку регіону (наукова доповідь) / [редкол. : Садова У.Я., Андрусишин Н.І., Риндзак О.Т., Бідак В.Я.] ; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». – Львів, 2015. – 48 с.

75. Інтерактивна мапа Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dpsu.gov.ua/ua/map.htm>

76. Інформація про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті у 2018 році / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142256>

77. Кавалеров А.І. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А.І. Кавалеров, А.М. Бондаренко. – О. : Астропринт, 2005. – 112 с.

78. Калінеску Т. Оцінювання ефективності соціально-економічного механізму регулювання міграції населення / Т. Калінеску, Д. Ніконова // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – №3(7). – С. 7-13.

79. Карта переселенців з окупованих територій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ukraineunderattack.org/38609-karta-pereselentsiv-z-okupovanyh-terytorij-ukrayiny.html>

80. Кельник А.В. Регулирование внутренней миграции населения в аспекте регионального развития Республики Беларусь / А.В. Кельник. – Минск : Беларус. наука, 2012. – С. 11.
81. Кирсанов К.А., Волох В.А., Очиров А.В. Теория миграциологии в контексте системалогических представлений / Интернет-журнал «Науковедение». – 2012. – № 4. Электронный ресурс. – Режим доступа : <http://naukovedenie.ru> (подано за: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-migratsiologii-v-kontekste-sistemalogicheskikh-predstavleniy>)
82. Кількість, відпрацьований час та середньомісячна заробітна плата штатних працівників у містах і районах Львівської області у січні – червні 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/express/2016/v0707_188.pdf
83. Кіпень В.П. Міграційний потенціал України / В.П. Кіпень, М.В. Авксеньєв. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. – С. 28.
84. Коваліско Н.В. Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.07 «Соціологія управління» / Н.В. Коваліско ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 1999. – 20 с.
85. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
86. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 11-22.
87. Козак І.І. Удосконалення організаційного механізму державного управління аграрним сектором (на прикладі Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / І.І. Козак. – Львів, 2006. – 20 с.
88. Колмакова О.М. Формування механізму міжрегіонального перерозподілу трудових ресурсів із застосуванням стимулювання праці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.М. Колмакова. – Харків, 2008. – 24 с.
89. Комірна В.В., Чуприна О.О. Концептуальні основи міграційної політики [Електронний ресурс] / В.В. Комірна, О.О. Чуприна // Економічний простір. – 2013. – № 74. – С. 102-111. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2013_74_13
90. Концепція державної міграційної політики. Схвалено Указом Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>
91. Коротич О. Механізм державного управління: проблеми теорії та практичної побудови / Олена Коротич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України / Відповідальний за випуск В. А. Дон. – Вид-во НАДУ, 3/2006. – С. 79-84.

92. Костенко В.О. Актуальні проблеми міграційної політики та підходи до їх вирішення на прикладі Європейського Союзу / В.О. Костенко // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 54. – С. 108.
93. Кукурудза І.І., Ромащенко Т.І. Україна у світових процесах трудової міграції: монографія / І.І. Кукурудза, Т.І. Ромащенко. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. – С.13.
94. Купівельна спроможність українців все більше падає [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://antikor.com.ua/articles/70185-kupiveljna_spromohnistj_ukrajintsiv_vse_biljshe_padaje
95. Лібанова Е. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е.М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 34-60
96. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова ; за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
97. Людський розвиток в Україні : трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
98. Майданік І.П. Теоретичні підходи макrorівня до вивчення трудових міграцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://novyn.kpi.ua/2006-3/05_Maidanik.pdf
99. Максименко С.В. Миграционная политика современного государства (концептуально-правовой анализ) / С.В. Максименко. – 2009. – 464 с.
100. Малиновська О.А. Міграційна політика Європейського союзу : виклики та уроки для України / О.А. Малиновська. – К. : НІСД, 2014. – 48 с.
101. Малиновська О.А. Трудова міграція : соціальні наслідки та шляхи реагування. – К. : НІСД, 2011. – 40 с., С.4.
102. Малиновська О.А. Чи вплине відміна віз на міграційну поведінку України / О.А. Малиновська // Міграція між Україною та ЄС: виклики безвізового режиму : Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 15 грудня 2016 року. – 196 с. – С. 14–21.
103. Малиновська О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави [Електронний ресурс] / Олена Малиновська. – режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/357/>
104. Марусик Ю. Огляд транскордонної мобільності українців до Польщі. Тенденції та перспективи. Доповідь наукового семінару, <http://miok.lviv.ua/?p=9943>, 08.04.2016.
105. Марусик Я. Шлях України до європейської інтеграції / Я. Марусик // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 7. – С. 27–31.

106. Марчук А.В. Причини та основні мотиви міграції робочої сили в світі та Україні [Електронний ресурс] / А.В. Марчук. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20110629/1_marchuk.php
107. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции (перевод с англ. А.Н. Каменского и И.В. Ивахнюк) / Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения : Россия и современный мир. / Гл. ред. В.А. Ионцев. – М. : МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. – С.162.
108. Масштаби трудової міграції поляків до України не такі значні у зв'язку з їхніми чіткими міграційними орієнтаціями на переміщення в бік Заходу, де кращі соціально-економічні умови.
109. Международная трудовая миграция и ее роль в современном мире / С. Е. Метелёв ; Федерал. агентство по образованию, Рос. гос. торгово-экон. ун-т, Омский ин-т. – Омск : Долгов Р. Н., 2005. – 100 с. – С. 28.
110. Мельник С. Трудова міграція до зарубіжжя – остання межа для країни / С. Мельник // Голос України. – 2008. – 16 лип.
111. Методичні рекомендації щодо проведення регіонального обстеження внутрішньо переміщених осіб-громадян України / [редкол.: Садова У.Я., Матковський О.С., Гринькевич О.С.] ; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». – Львів, 2014. – 40 с.
112. Мигранты отправили из Германии домой крупнейшую в истории сумму (28.08.2017) : Lenta.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lenta.ru/news/2017/08/28/germanmigration/>
113. Милославова И.А. Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. на соискание науч. степени к.ф.н. спец. : 09.00.11 “Социальная философия” / И.А. Милославова. – Ленинград, 1974. – 24 с. – С. 4.
114. Михасюк І. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога // За ред. І.Р. Михасюка. – Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів : «Українські технології», 1999. – 640 с.
115. Міграційна криза в ЄС : статистика та аналіз політики / Андрій Солодько, Анастасія Фітисова (4.03.2016) : CEDOS. Аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>
116. Міграційна політика: порівняльно-правове дослідження. Відповідності законодавства України. *Acquis communautaire* / Міністерство юстиції України, Державний департамент з питань адаптації законодавства. – Київ, 2009. – 178 с.
117. Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення : Аналітична записка / Соціальна політика / Аналітичні матеріали / Національний інститут стратегічних досліджень / <http://www.niss.gov.ua/catalogue/12/0/2/>
118. Міграційний профіль України 2010-2013 / Державна міграційна служба України. – Київ, 2014. – 80 с.
119. Міграційний профіль України 2011-2015 / Державна міграційна служба України. – Київ, 2016. – 74 с.

120. Міграційний профіль України за 2016 рік / Державна міграційна служба України. – Київ, 2017. – 98 с.
121. Міграційний рух населення / Архів / Населення та міграція / Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
122. Міграційні процеси в сучасному світі : світовий, регіональний та національний виміри. (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко ; За ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.
123. Міграційні процеси в Україні : сучасний стан і перспективи / За ред. О. В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с.
124. Міграційні явища та процеси : поняття, методи, факти: довідник / В.С. Кравців, У.Я. Садова та ін. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009.
125. Міграція в Україні : факти і цифри / Упорядник О. Малиновська ; Представництво МОМ в Україні. – К., 2016. – 32 с.
126. Міграція в Україні : факти і цифри 2013 та 2016 рр. Ст. 4. Режим доступу : Публікації / Медіа і центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua>
127. Міграція капіталу як умова вступу України в глобальний економічний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://intkonf.org/kushlak-oi-migratsiya-kapitalu-yak-umova-vstupu-ukrayini-v-globalniy-ekonomichniy-prostir>
128. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні / Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. – К., 2016. – 116 с.
129. Мінімальна зарплата українців впала зі 148,54 до 57,42 доларів : Українські новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/news/196980.Minimalnaya-zarplata-ukraintsev-upala-so-14854-do-5742-dollarov.uk>
130. Моденов В.А., Носов А.Г. Россия и миграция. История, реальность, перспективы. – Москва : Прометей, 2004, Изд. 2-е, 328 с.
131. МОМ «Міграція в Україні: факти і цифри» 2016 рік / ст. 13 / http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
132. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2015 року / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Департамент з питань регіонального розвитку (березень 2016 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.zt.gov.ua/.../soczialno.../rejtingova-oczinka-soczialno-ekonomichnogo-rozvitku-r....>
133. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2016 року / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Департамент з питань регіонального розвитку [березень 2017 року] [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу : http://www.dei.kievcity.gov.ua/files/2017/7/24/Reytingova_otsinka_za_12.pdf
134. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с. – С. 16-17.
135. Німецький бізнес готовий збільшувати інвестиції в Україну [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2054107-nimeckij-biznes-gotovij-zbilsuvati-investicii-v-ukrainu-posol.html>
136. Нова енергетична стратегія України до 2035 року : «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – 2017. – Режим доступу : <http://www.mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112>
137. Новий словник іншомовних слів : близько 40000 слів / за ред. Л.І.Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – С.384.
138. Новини Закарпаття / 17 січня 2018 / <http://transkarpatia.net/ukraine/92735-nashih-ne-propuskaiut-na-kordon-ta-vimagaiut-dodatkov-dokumentu.html>
139. Обліковано 1 607 664 переселенців / Мінсоцполітики [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України. – 2017. – 20.03. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/news/12738.html>.
140. Обліковано 1506476 переселенців // Мінсоцполітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/news/15316.html>
141. Общая консульская инструкция о визах, адресованная постоянным дипломатическим и консульским представительствам Договаривающихся Сторон Шенгенской конвенции (Люксембург, 28 апреля 1999 года) : Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_853
142. Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2015 році : Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mirpal.org/files/.../Оценка%20денежных%20переводов%20в%202012%20году.pdf
143. Основні підходи до визначення етнічності / Етнополітологія: семінари [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studies.in.ua/etnopolit-seminar/1368-osnovn-pdhodi-do-viznachennya-etnchnost.html>
144. Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm
145. Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm
146. Осокіна В.В. Формування конкурентного середовища на ринку праці за умов євроінтеграції / В.В. Осокіна, Н.В. Руденко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2015. – № 1(30). – С. 220–237. – с. 231.

147. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). Національний Банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls
148. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://lv.ukrstat.gov.ua>
149. Офіційний сайт статистичного офісу у Ряшеві [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://rzeszow.stat.gov.pl>
150. П'ятковська О.Р. Україна в міграційних системах : погляд з перспектив економічного та інноваційного розвитку / О.Р. П'ятковська, І.М. Ключковська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – № 3. – С. 23-35.
151. Палагнюк О. Аналіз механізмів державного регулювання нелегальної міграції в Україні у працях сучасних дослідників / О. Палагнюк // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 1. – С. 83-92.
152. Палагнюк О. Зміст та функції державної міграційної політики України / О. Палагнюк // Публічне адміністрування : теорія та практика. – 2013. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_10
153. Палагнюк О.В. Теорії та аналітичні моделі дослідження міжнародної міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/20/palagnyuk-o.php>
154. Палагнюк Ю.В. Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : монографія / Ю.В. Палагнюк. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 392 с.
155. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения / В.И. Переведенцев. – М. : Наука, 1975. – 231 с.
156. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
157. Перелік документів про міжнародну співпрацю / ТКС у Львівській області, веб-проект “Транскордонне співробітництво Польща-Україна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/resources/analyze/analyze_all.php?u=5&l1=2&l2=1#, 30.04.2016.
158. Перелік документів про співпрацю Львівської області з регіонами та установами іноземних держав, веб-проект “Транскордонне співробітництво Польща-Україна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/resources/analyze/analyze_all.php?u=5&l1=2&l2=1#, 30.04.2016.
159. Петрова І.Л. Український ринок праці у соціальному вимірі євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slideshare.net/poliscnua/ss-25876542>
160. Петрова Я.В. Міграційна політика сучасної держави: сутність та шляхи впровадження / Я.В. Петрова // Вісник Харківського національного

університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. «Питання політології». – 2008. – № 796, вип. 11. – С. 169-177.

161. Питання видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 р. № 437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/437-2013-%D0%BF>

162. Позняк О. Соціальні наслідки Євроінтеграції України. Міжнародна міграція (жовтень 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/Mizhnarodna%20migrazija.pdf>

163. Показники світового розвитку. Праця та соціальний захист. Безробіття. Дані Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_

164. Попович Д.В., Мидлик Ю.І. Аналіз індексу економічної свободи України серед країн світу // Молодий вчений (травень, 2017 р.). – № 5 (45). – 2017. – с. 706-708.

165. Предписание 1612/68 от 15 октября 1968 года о свободе передвижения трудящихся с поправками, внесенными предписанием 312/76 от 9 февраля 1976 года // Сб. международ. правовых док., регулирующих вопр. миграции / Международ. орг. по миграции. – М., 1994. – С. 289–293.

166. Преображенская Н.М. Философские аспекты миграционных процессов / Н.М. Преображенская // Вестник Московского университета. – 2004. – №5. – С.90

167. Приймак В. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці / Василь Приймак // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 76-82.

168. Приймак В., Голубник О., Шинкар Н. Міграційна привабливість регіонів України [Електронний ресурс] / В. Приймак, О. Голубник, Н. Шинкар // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С. 19-24. – Режим доступу до ресурсу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20037>.

169. Притула Х.М. Соціально-економічний розвиток сільських територій: регіональний вимір: монографія / Х.М. Притула // НАН України. – Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. долінського НАН України», 2015. – 355 с.

170. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень судового захисту іноземців та осіб без громадянства і врегулювання окремих питань, пов'язаних з протидією нелегальній міграції: Закон України від 19.05.2016 р. № 1379-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 27. – Ст. 521.

171. Про внесення змін до Закону України «Про відпустки» : Закон України від 02.11.2000 р. № 2073-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2073-14>

172. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про транскордонне співробітництво» від 21.01.2010. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний режим]. – Режим доступу : <http://www.zakon0.rada.gov.ua>

173. Про внесення змін до Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1432-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1432-2015-%D1%80/paran2#n2>

174. Про затвердження Змін до Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України від 22.10.2015 р. № 1274/677 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1409-15/paran9#n9>

175. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру : Постанова № 207 Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF>

176. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1228. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1228-2015-%D1%80>.

177. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст. 179.

178. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 20-21.

179. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

180. Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор) : за матеріалами анкетного опитування / за ред. У. Садової. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 28 с.

181. Прогноз міграції між ЄС, країнами Вишеградської четвірки та Східною Європою: наслідки скасування візового режиму. – Варшава : Центр східних досліджень, 2014. – 184 с.

182. Прогноз чисельності населення (розроблено в 2016 році) - статистика природного руху та міграції населення в 2016-2050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://swaid.stat.gov.pl/en/Demografia_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_DEM_20.aspx

183. Прокоф'єва К.В. Теоретична сутність економічної категорії «ефективність діяльності підприємства» / К.В. Прокоф'єва // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія : Економічні науки. – 2013. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 255-258.

184. Пролеєв С.В. Репресивність сучасної економіки. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : Збірник наукових праць / Редколегія. Відп. секретар З.С. Скринник. – К., 2017. – С.16-19.
185. Профіль Гідної Праці в Україні: Публікація Міжнародного бюро праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.conf.eu.org/assets/files/lists/urainienne_lr\[1\].pdf](http://www.conf.eu.org/assets/files/lists/urainienne_lr[1].pdf)
186. Прямі інвестиції Німеччини за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.pollawlife.com.ua/2017/07/blog-post_31.html
187. Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція : навч. посібник // О.Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.
188. Пустоход П.И. Динамика урбанизированности Украины в 1897-1939 гг. / П.И. Пустоход // Миграция и урбанизация населения / На материалах Украины и Польши. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 82.
189. Рабочая книга практического психолога : технология эффективной профессиональной деятельности : пособие для специалистов работающих с персоналом ; ред. колл. Э.О. Шаманская, А.Я. Истомина, Г.Н. Калашников. – М. : Издательский дом “Красная площадь”, 1996. – 400 с.
190. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / [наук. ред. Садова У.Я.]. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2011. – С. 33-34.
191. Регіональні ринки праці : аналіз та прогноз / Садова Уляна, Семів Любов; Редкол.: відп. ред. М.І. Долішній. – Львів, 2000. – 264 с.
192. Резолюция A/RES/71/280 ГА ООН «Формат межправительственных переговоров о глобальном договоре о безопасной, упорядоченной и легальной миграции» от 17 апреля 2017 года [Электронный ресурс]. – Способ доступа : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/280&referer=/english/&Lang=R
193. Регіони України 2016: статистичний збірник / Державна служба статистики України; ред. І.М. Жук. – Київ, 2016. Частина І. – С. 49-50.
194. Резолюция A/RES/70/1 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, озаглавленная «Преобразование нашего мира : Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» [Электронный ресурс]. – Способ доступа : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R
195. Риндзак О.Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі / О.Т. Риндзак // Регіональна економіка. – 2016. – №3(81). – С.120-127.
196. Риндзак О.Т. Теорії міграції населення – основа удосконалення міграційної політики України / Економіка : сучасні проблеми та перспективи розвитку. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17-18 квітня 2015 р.). – Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2015. – С.77-81.
197. Риндзак О.Т. Ринок облігацій Індії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moneycontrol.com/fixed-income/bonds>

198. Ринок праці : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 30 с.
199. Рісна Р.Р. Трудова реєміграція в системі забезпечення соціально-економічного розвитку регіону // Дисертація на здобуття кандидата економічних наук. – Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». – С. 37-38.
200. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій : наближення до операційних понять [Електронний ресурс] / Ольга Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2(17). – С. 134. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1189>
201. Ровенчак О.А. Проблема вивчення міграції та її зв'язку з процесами глобалізації в соціології / О.А. Ровенчак // Український соціум. – 2005. – №4. – С. 38-39.
202. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь / НАН України. ДУ «Інституту регіональних досліджень ім. М. Долишнього НАН України» ; наук. ред. В.С.Кравців. – Львів, 2016. – 125 с.
203. Романенко І.О. Механізм регулювання міжнародною трудовою міграцією в умовах глобалізації / І.О. Романенко // Міжнародна економічна політика : наук. журнал / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; голов. ред. Д.Г. Лук'яненко. – 2012. – Спец. вип. : у 2 ч. – Ч. 1. – С. 177-183.
204. Ромашова Я.В. Міграційна політика на шляху до створення елементів своєї інституціональної системи / Я.В. Ромашова // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Темат. вип. : Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2012. – № 4. – С. 32-40.
205. Рустем Вахитов. Євразійська теорія міграції культур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nevmenandr.net/vaxitov/migr.php>
206. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения // Стадии миграционного процесса : Приложение к журналу «Миграция в России». – 2001. – Вып. 5. – 160 с. – С. 26.
207. Садова У.Я. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб : регіональний аспект / У.Я. Садова, О.Т. Риндзак, Н.І. Андрусишин // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3(28). – С. 171-175.
208. Садова У.Я. Проблеми нормативно-правового забезпечення регулювання міграційних процесів в Україні / У.Я. Садова, М.М. Біль // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 323-330.
209. Садова У.Я. Соціально-економічна незахищеність трудових мігрантів: до питання супроводу євроінтеграційним реформам України / У.Я. Садова, М.М. Біль, Р.Т. Теслюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2014. – Випуск X. – 264 с. – С. 124-130.
210. Садова У.Я. Територіальна міграційна система як чинник розвитку економіки, держави і суспільства / У.Я. Садова, С.І. Князєв, Н.І. Андрусишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика [зб. наук. пр.] // НАН України. Ін-т

- регіональних досліджень ; редкол. : В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 3-12.
211. Садова У.Я. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти / В.С. Кравців, У.Я. Садова (наук. ред.). – Львів, 2009. – 228 с. – С. 62.
212. Садова У.Я., Теслюк Р.Т. Тенденції зміни людності міст Західного регіону України: чинники функціональної трансформації / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В.С.Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – С. 111-119 (330 с.).
213. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2017 року). Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – С. 54.
214. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Архів за 2008-2016 роки / Доходи та умови життя / Демографічна та соціальна статистика / Статистична інформація / Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
215. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2016 році : Демографічна та соціальна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
216. Сибірцев В.В. Освітнє забезпечення функціонування та розвитку національного ринку праці // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 9. Частина 4. 2014. – с.66-71
217. Сидоренко Сергій. Європейська правда. – 2018, 12 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/06/12/7082966/>
218. Сидорчук О.Г. Механізми формування соціального капіталу (державно-управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» // О.Г. Сидорчук. – Львів, 2007. – 24 с.
219. Сині карти для іноземних громадян – Чехія : Europa Viza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : vizaeuropa.com/uk/...чехія/сині-карти-для-іноземних-громадян-чехія
220. Ситуація на ринку праці в Україні / EY People Advisory Services. – Липень 2016. – 43 с.
221. Скільки сьогодні в Україні зареєстровано переселенців з Донбасу і Криму: інформація по регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/statji/skilky-sohodni-v-ukraini-zareiestrovano-pereselentsiv-z-donbasu-ta-krymu-informatsiia-po-rehionakh-369259.html>
222. Сколько украинцы зарабатывают в Польше – исследование, “РИА Новости Украина” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rian.com.ua/infografika/20160427/1009121496.html>, 27.04.2016.

223. Слободян О. Що ми знаємо про регіональний розподіл грошових переказів? / Аналітичний центр CEDOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/shcho-my-znaiemo-pro-rehionalnyi-rozpodil-hroshovykh-perekaziv>
224. Смелзер Ней. Социология : учеб. пособ. для студ. вузов / Н. Смелзер пер с англ. ; науч. ред. В.А. Ядов. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
225. Солодько А., Фітисова А. Українці просять притулок у ЄС: справді біженці чи економічні мігранти? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/ukraintsi-prosiat-prytulok-u-yes-spravdi-bizhentsi-chy-ekonomichni-mihranty>
226. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) Статистичний збірник. Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – с. 50.
227. Соціологія міграції: навчальний матеріал онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19650323/sotsiologiya/sotsiologiya_migratsiyi
228. Союз польських підприємців / “iPress” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/polshcha_potrebuie_novyh_migrantiv_z_ukrainy_soyuz_polskyh_pidpriyemtsiv_152694.html, 28.01.2016).
229. Список країн за ІЛР. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_ІЛР
230. Стаканов Р.Д. Реєміграція як складова міграційної політики країн світу // Економіка та держава. – 2014. – № 10. – С.40.
231. Старинська Т. Проблеми операціоналізації понять у контексті дослідження міграції населення [Електронний ресурс] / Тетяна Старинська // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2010. – №3. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/293>
232. Статистические сведения по миграционной ситуации в Российской Федерации за 12 месяцев 2016 года с распределением по регионам / Статистические сведения по миграционной ситуации / Статистика и аналитика / Деятельность / Главная / Официальный сайт Министерства внутренних дел Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://мвд.рф/>
233. Статистична інформація Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?ind_page=si
234. Створення нових робочих місць в Україні : результати та перспективи: аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/october09/15.htm>
235. Стеблянюк І.О. Євроінтеграційні прагнення України: проблеми та соціальні перспективи / І.О. Стеблянюк // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2014. – Т. 22, Вип. 6. – С. 85-93.

236. Стратегія державної міграційної політики на період до 2025 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dmsu.gov.ua/images/files/nakazy/Strategia.pdf>
237. Стратегія економічного та соціального розвитку Львівської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/STRATEGIYa-2020-04.pdf
238. Стратегія ЄС для Дунайського регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua>
239. Супруновський А.І. Проблеми формування міграційної політики України / А.І. Супруновський // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 52 – С. 401-406.
240. Таблица стран мира 2016 год (территория, население, ВВП) : Блог SeoСайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://seosait.com/state-world-2016-territory-population-gdp/>
241. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
242. Теория международных отношений. Хрестоматия / Сост., науч. ред. и комментарии П.А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – 400 с. – С. 147-149.
243. Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні : Виклики та пріоритети сталого ендогенного зростання регіонів України в умовах сучасних реформ: наукова доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України». – Львів, 2018. – 159 с.
244. Теслюк Р.Т. Регіональні соціально-економічні дослідження міграційних питань : ретроспектива та сучасні підходи / Р.Т. Теслюк, М.М. Біль, О.В. Махонюк, І.Є. Бараняк // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 131-141.
245. Теслюк Р.Т. Сучасні тенденції української міграції та самоорганізації громад мігрантів / Р.Т. Теслюк, Г.П. Селещук // Регіональна економіка. – 2017. – №4. – С. 46-53.
246. Тибінка Г.І. Організаційно-економічний механізм регулювання оплати праці в господарській системі України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Галина Ігорівна Тибінка. – Львів, 2014. – 244 с.
247. Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання / О. Ткачова // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 2. – С. 30-37.
248. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений. – Изд. 4-е, дополн. / авт.-укл. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Российская академия наук ; Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с. – С.354.
249. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Німеччиною [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://germany.mfa.gov.ua/ua/ukraine-de/trade>
250. Трудова міграція чи експлуатація? Ліквідовано канал торгівлі сільгоспрабами (11.08.2017) : УКРІНФОРМ [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2283728-trudova-migracia-ci-ekspluatacia-likvidovano-kanal-torgivli-silgosprabami.html>
251. Трудова міграція : соціальні наслідки та шляхи реагування. Аналітична доповідь. К. – 2011. Ст.4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malin_migraziya-dace3.pdf
252. Трудовая миграция с Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Трудовая_миграция_с_Украины.
253. Трудовий потенціал і зайнятість : теоретичні основи та регіональні особливості / під заг. ред. М.І. Долішнього, С.М. Злупка. – Ужгород : Карпати, 1997. – С. 43.
254. У країнах ЄС демографічна криза – дослідження (25.07.2017) : Кореспондент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/world/3871905-u-krainakh-yes-demohrafichna-kryza-doslidzhennia>
255. У Литві є попит на кваліфікованих працівників з України : зарплата – від тисячі євро / Експрес / 11.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://expres.online/archive/news/2018/02/11/283735-lytvi-popyt-kvalifikovanyh-pracivnykiv-ukrayiny-zarplata-tysyachi-yevro>
256. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво, Кабінет Міністрів України, Польщі, Угода від 24.05.1993 р., “Офіційний вісник України” nr 33, 2005, с. 218, ст. 2008.
257. Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf
258. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 року : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
259. Указ Президента України № 92/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>
260. Українець в Польщі : прийшов, побачив, залишився. Як є насправді? / inPoland. Інформаційний портал Вроцлава, 01, 12, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://inpoland.net.pl/novosti/ukra%D1%97nec-v-polshhi-priijshov-pobachiv-zalishivsya-yak-eh-naspravdi/>
261. Українське покоління Z : цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування. Фонд ім. Фрідріха Еберта, Київ, 2017. – 135 с.
262. Українське суспільство : моніторинг соціальних змін. Вип. 3 (17) / Головні редактори : В.М. Ворона, М.О. Шульга. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. – С. 506.
263. Український середній клас очима його представників. Дискусії у фокус-групах. Центр Разумкова, 2014. – Видавництво “Заповіт”, 2014. – 68 с.

264. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? / Олександра Слободян, Єгор Стадний (13.12.2016): CEDOS. Аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

265. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи / Єгор Стадний (19.12.2017): CEDOS. Аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>

266. Українці переказали з Німеччини рекордну за п'ять років суму [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.epravda.com.ua/news/2017/08/29/628430>

267. Українцям у Польщі можуть дати право на постійне проживання : ZIK [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2016/01/29/ukraintsyam_u_polshchi_mozhut_daty_pravo_na_postiynne_prozhyvannya_667188

268. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління / О.В. Федорчак // Демократичне врядування [Електронне видання]. – 2008. – № 1. – Режим доступу до журн. : <http://www.lvivacademy.com/visnik/index.html>

269. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015-2020 роки) і довгостроковий (2020-2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення) / наук. керівник проекту акад. НАН України М.З. Згуровський // Міжнародна рада з науки (ICSU); Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» ; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України ; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 36 с.

270. Франко І. Лис Микита. – Львів : В-во «Червона калина», 1995.

271. Хомра А.У. Миграция населения : вопросы теории, методики исследования / А.У. Хомра. – К. : Наукова думка, 1979. – 146 с.

272. Хомра О.У. Специфіка відтворення сільського населення прикордонних з Польщею районів України як передумова інтенсифікації взаємозв'язків України і Польщі / О.У. Хомра // Проблеми співробітництва прикордонних територій України і Польщі. Наукові доповіді учасників українсько-польського семінару 19-23 квітня 1993 р., Львів – Варшава – Київ : 1993. – 244 с.

273. Хорев Б.С., Ионцев В.А., Денисенко М.Б. Миграциология : учебное пособие, 1989.

274. Хуцишвили Ш.Н. Развитие трудовой миграции в условиях трансформации рынка труда [Електронний ресурс]. – М., 2011. – Режим доступу : <http://economy-lib.com/razvitie-trudovoy-migratsii-v-usloviyah-transformatsii-rynka-truda#ixzz3qiTlvApm>

275. Цапок С.О. Поліетнічна експозиція світу у фокусі сучасних демовідтворювальних та міграційних процесів : монографія / С. О. Цапок. – Львів : Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2015. – 548 с.

276. Ціжма Ю.І. Концепція флексік'юриті та нестандартні форми

зайнятості / Ю. І. Ціжма // БізнесІнформ. – 2013. – №7. – С. 197-202. – С. 201.

277. Цього року понад 900 тис. українцям видано запрошення на роботу в Польщу [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство «Українські національні новини» (УНН). – 2016. – 14.12. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1627454-tsogo-roku-ponad-900-tis-ukrayintsyam-vidano-zaproshehnyya-na-robotu-v-polschu>.

278. Черепанова С.О. Філософія родознавства : навч. посібник / С.О. Черепанова. – К. : Знання, 2008. – 460 с.

279. Черняєва О.В. Ринок праці України: проблеми та тенденції розвитку / О.В. Черняєва // Трансформація соціально-трудової сфери : сучасні виклики, тенденції, доміанти інноваційного розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., приуроч. до 50-я каф. упр-ня персоналом та екон. праці КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2-6 листоп. 2015 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т соц.-труд. відносин Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; редкол.: А. М. Колот (голова) [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2015. – С. 193-195.

280. Черняк Е.Г. Идентификация модели экономического сотрудничества приграничного региона / Известия ИГЭА. – 2010. – №6(74) – С.64-66.

281. Чечель О.М. Принципи та механізм державного регулювання економіки / О.М. Чечель // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 103-111.

282. Чисельність населення / Населення та міграція / Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

283. Число прибывших / Миграция / Демография / Население / Официальная статистика / Федеральная служба государственной статистики / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/

284. Чотири мільйони українців є трудовими мігрантами / Центр економічної стратегії. Інтерфакс-Україна. 25.04.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/501438.html>

285. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика : історія та сучасна методологія : монографія / В.І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.

286. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії : підручник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с. – С. 21.

287. Шаленко М. Концепція територіальної сегментації ринку праці України та її практичне використання // Економіка України. – 1994. – №7. – С. 31-38.

288. Шамраєва В.М. Спільна міграційна політика ЄС в контексті євроінтеграційних устремлінь України / В.М. Шамраєва // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С. 305-312.

289. Шевцов А.Л. Державне регулювання міграційних процесів як основна функція міграційної політики / А.Л. Шевцов // Держава та регіони. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 3. – С. 41-46.

290. Шиманська О. Аналіз можливостей залучення грошових доходів мігрантів в економіку України [Електронний ресурс] : Економічний аналіз. 2011 рік. Випуск 8. Частина 1. – Електрон. дан. (1 файл). С. 224-227. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ecan/2011_8_1/pdf/shymanska.pdf
291. Шиманська О.П. Формування міжнародних економічних відносин управління процесом трудової еміграції в умовах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» // О.П. Шиманська. – Тернопіль, 2003. – 20 с.
292. Шмунь Н.В. Міграційна політика : Україна та ЄС / Н.В. Шмунь // Наукові конференції МНПІК. Центр міжнародного наукового співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/shmun-nv-sisyuk-lp-migratsiyna-politika-ukrayina-ta-es/>
293. Юдина Т.Н. Миграция : словарь основных терминов : учеб. пособие [Електронний ресурс] / Т.Н. Юдина. – М.: Из-во РГСУ ; Академический Проект, 2007. – 472 с. – Режим доступу : <http://voluntary.ru/dictionary/949/word/klasifikacija-migracii>
294. Юдина Т.Н. О социологическом анализе миграционных процессов [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/06/29/0000214688/014Yudina.pdf>
295. Юдина Т.Н. Социология миграции : учебное пособие для вузов / Т.Н. Юдина. – М. : Академический Проект, 2006. – С. 183.
296. Юрчик Г.М. Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти / Г.М. Юрчик, Н.М. Самолюк // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3. – С. 133–144.
297. Юськів Б.М. Глобалізація і трудова міграція в Європі : монографія / Б.М. Юськів. – Рівне : Видавець О.М. Зень, 2009. – 476 с.
298. Як українці розуміють євроінтеграцію : очікування та настрої суспільства / Фонд Демографічні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 26 лютого 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/yak-ukraintsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastroi-suspilstva>
299. All valid permits by reason, length of validity and citizenship on 31 December of each year / Asylum and Managed Migration / Population and social condition / Database / Data / Eurostat / European Commission / <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
300. Alvarez-Plata, P., Brücker, H., Siliverstovs, B. Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15 – An Update. Report for the European Commission, DG Employment and Social Affairs, DIW Berlin. Retrieved January 15, 2017 from <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3400&langId=en>
301. Außenwirtschaftsportal Bayern [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.auwi-bayern.de/Europa/Ukraine/export-import-statistik.html>
302. Balance of payments yearbook 2004. Prepared by IMF. Washington D.C. : IMF Publication, 2005. – 320 p.
303. Bezrobocie w Polsce w 2014 roku. Raport tabelaryczny. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2015, 131 p.

304. Bourdouvalis C. The European Union and the Immigration Problem : Small Steps and Possible Solutions // Immigration into Western Societies : Problems and Policies / Ed. By E. Ucarer and D. Puchala. – L., W. : Printer, 1997. – 275 p.

305. Clark, W. A. V., van Ham, M., Coulter, R. J., 2014. Spatial mobility and social outcomes. Journal of Housing and the Built Environment, 4, pp. 699-727.

306. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on a Community immigration policy COM/2000/0757 final [Electronic resource]. – Access : <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX:52000DC0757>

307. Corruption perceptions index 2016 : Transparency International [Electronic resource]. – Access : https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016

308. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents : Eur Lex [Electronic resource]. – Access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32003L0109>

309. Council directive 2004/114/EC of 13 december 2004 on the conditions of admission of third-country nationals for the purposes of studies, pupil exchange, unremunerated training or voluntary service : Official Journal of the European Union 23.12.2004 [Electronic resource]. – Access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:375:0012:0018:En:PDF>

310. Council Directive 2004/81/EC of 29 April 2004 on the residence permit issued to third-country nationals who are victims of trafficking in human beings or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities : Eur Lex [Electronic resource]. – Access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32004L0081>

311. Council directive 2005/71/EC of 12 October 2005 on a specific procedure for admitting third-country nationals for the purposes of scientific research : Official Journal of the European Union 3.11.2005 [Electronic resource]. – Access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:289:0015:0022:EN:PDF>

312. Council Resolution of 30 November 1994 relating to the limitations on the admission of third-country nationals to the territory of the Member States for the purpose of pursuing activities as self-employed persons [Electronic resource]. – Access : [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996Y0919\(03\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996Y0919(03))

313. Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki>

314. Delivering Decent Work in Europe and Central Asia // Report of the Director-General. – Volume I, Part 2 ; Eighth European Regional Meeting Lisbon, February 2009, International labor office. Available at : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/europe/ro-geneva/documents/meeting-document/wcms_359771.pdf.

315. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State : Official Journal of the European Union 23.12.2011 [Electronic resource]. – Access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:343:0001:0009:EN:PDF>

316. Dlaczego Ukraińcy chcą pracować w Polsce, “Gazeta prawna”, <http://serwisy.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/608390,dlaczego-ukraincy-chca-pracowac-w-polsce.html>, 05.04.2012.

317. Długosz P. Zjawisko edukacji transgranicznej na przykładzie ukraińskich studentów na Podkarpaciu, “Youth Policy: problems and prospects”. Drochobycz-Rzeszów 2015, http://www.academia.edu/20124609/ZJAWISKO_EDUKACJI_TRANSGRANICZNEJ_NA_PRZYK%C5%81ADZIE_UKRAI%C5%83SKICH_STUDENT%C3%93W_NA_PODKARPACIU, 30.04.2016.

318. EU Action on Migratory Pressures – A Strategic Response : Council of the European Union 8714/1/12 REV 1, Brussels, 23 April 2012 [Electronic resource]. – Access : <http://www.statewatch.org/news/2012/apr/eu-council-actioun-plan-migratory-pressure-8714-rev1-12.pdf>

319. Finding solutions to migratory pressures : Council of the European Union [Electronic resource]. – Access : <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/migratory-pressures/>

320. First permits by reason, length of validity and citizenship [migr_resfirst] / Asylum and Managed Migration / Population and social condition / Database / Data / Eurostat / European Commission / <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

321. Gdzie studiuje najwięcej obcokrajowców? Rzeszów na czele, Gazeta.pl, 09.12.2014, <http://www.edulandia.pl/studia/1,126008,17101061>

322. Glick Schiller N. From immigrant to transmigrant: theorizing transnational migration / N. Glick Schiller, L. Basch, Ch. Szanton Blanc Migration and Trans-national Social Spaces / ed. by L. Pries. Alershot: Ashgate Publishing, 1999. pp. 73-104.

323. Global Flow of Tertiary-Level Students : UNESCO institute for statistics [Electronic resource]. – Access : <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow#slideoutmenu>

324. Gmina Hrubieszów w liczbach [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.polskawliczbach.pl/gmina_Hrubieszow#poziom-przestepczosci

325. Human Development Reports. 2018 Statistical Update : United Nations Development Programme [Electronic resource]. – Access : <http://hdr.undp.org/en/2018-update>

326. Human trafficking survey, Ukraine, prepared by GfK Ukraine for the International Organization for Migration (IOM), Mission in Ukraine, 2015 [Electronic resource]. – Access : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/pres_gfk_iom2015_ukraine_eng_fin_3_2.pdf

327. Immigration by age group, sex and citizenship (migr_imm1ctz) / Immigration / Population and social condition / Database / Data / Eurostat / European Commission / <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
328. Index of economic freedom [Electronic resource]. – Available at : <http://www.heritage.org/index/visualize>
329. Integrated Social Protection Systems – Enhancing Equity for Children, Social Protection Strategic Framework for UNICEF, New York, 2012.
330. International migration report 2015 : highlights key facts. – 2016. – 36 p. // Website of United Nations. – Retrieved from : http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf
331. International Migration Report 2017. Highlights / Department of Economic and Social Affairs. – New York, United Nations, 2017. – 38 p.
332. Joyce, W., Nohria, N., Robertson B. What Really Works? The 4+2 formula for sustained Business Success // New York, Hurper Business, 2003.
333. Laczko, F., Tjaden, J., Auer, D. Measuring Global Migration Potential, 2010-2015. / Data Briefing Series of IOM's Global Migration Data Analysis Centre. Retrieved January 5, 2018 from : https://publications.iom.int/system/files/pdf/gmdac_data_briefing_series_issue_9.pdf
334. Liberalizacja przepisów nie dotyczy wjazdu do Wielkiej Brytanii i Irlandii [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/5033,Ruch-bezwizowy-z-Ukraina.html>
335. List of minimum wages by country [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_minimum_wages_by_country
336. Long-term residents by citizenship on 31 December of each year (migr_reslong) / Residence permits by reason, age, sex and citizenship (migr_resage) / Residence permits / Asylum and Managed Migration / Population and social condition / Database / Data / Eurostat / European Commission / <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
337. Making learning mobility an opportunity for all. Report of High Level Expert Forum on Mobility [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf
338. Migration and labour market adjustment // Ed. By Digk L. Vanet al. – Dordrecht. etc.: Kluwer, 1989. – VIII, 306 p.
339. Migration and migrant population statistics : Eurostat [Electronic resource]. – Access : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics
340. Migration Data Portal, 2017 [online] / IMPIC: A new and more comprehensive way to measure immigration policies [viewed 28 September 2018]. Available from : <https://migrationdataportal.org/blog/impic-new-and-more-comprehensive-way-measure-immigration-policies>
341. Migration in Ukraine: facts and figures / International Organization for Migration Mission in Ukraine ; Edited by Olena Malynovska. – Kyiv, 2016. – 32 p.
342. Minimum wage statistics : Eurostat [Electronic resource]. – Access : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_mw_cur&lang=en

343. Minimum wages, January 2008 and 2017 : EUROSTAT [Electronic resource]. – Access : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Minimum_wages,_January_2008_and_2017_YB17_I.png
344. Ministry of the Interior (MoI). (2015a). Cizinci s povoleným pobytem. [Foreigners with valid residence permit]. <http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx>. Accessed 1 Feb 2016.
345. Multilingual Demographic Dictionary. Second Edition. – 1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru-ii.demopaedia.org/wiki>
346. Ogólna charakterystyka województwa podkarpackiego ze szczególnym uwzględnieniem powiatów przygranicznych, http://rzeszow.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/rzesz/ASSETS_woj_podkarp.pdf, 30.04.2016
347. Purchasing power on the rise in central and eastern European countries / GfK press release, November 8, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/country_one_pager/GR/documents/2016_1125_PR_GfK-Purchasing-Power-Europe_Greece_2016-English.pdf
348. Refugee and Asylum Seeker Populations by Country of Origin and Destination, 2000-15 // Website of Migration Policy Institute. – 2016. – August 15. – Retrieved from <http://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/refugee-and-asylum-seeker-populations-country-origin-and-destination>
349. Romão N. M. O. Wage mobility, job mobility and spatial mobility in Portuguese economy / Nuno M. O. Romão, Vítor M. A. Escária [Electronic resource]. – Access : <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/584.pdf>
350. Ruch graniczny oraz przepływ towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2013 r. / Główny Urząd Statystyczny ; Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – Warszawa-Rzeszów 2014. – 195 s. – <http://rzeszow.stat.gov.pl/en/publications/border-areas/border-traffic-and-movement-of-goods-and-services-at-the-european-unions-external-border-on-the-territory-of-poland-in-2013,2,5.html>. C. 49, 53
351. Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2014 r. / Urząd Statystyczny w Rzeszowie [Electronic resource]. – Access : http://rzeszow.stat.gov.pl/download/gfx/rzeszow/pl/defaultaktualnosci/1566/15/1/1/tabelle_ruch_2014.xlsx
352. Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w 2016 r. / Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – Warszawa-Rzeszów, 2017. – 163 p.
353. Ryndzak O. Mechanisms of migration processes regulation: theoretical aspects / Olha Ryndzak, Mariana Bil // Journal Association 1901 «SEPIKE». – 2016. – Ausgabe 12. – P. 167–171.
354. Sabates-Wheeler, R., Waite, M. Migration and social protection: a concept paper, Migration Globalisation and Poverty Development Research Centre (DRC) Working Paper WP-T2, Brighton: Migration DRC, University of Sussex, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.migrationdrc.org/publications/working_papers/WP-T2.pdf.
355. Schmid, G. Social Integration by Transitional Labour Markets // The 3rd

TSER Meeting at the WZB, 30-31 January, 1998.

356. Social Protection Floors Recommendation ILO № 202, 2012.

357. Statistisches Bundesamt (Destatis). – <https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung.html>

358. Taran, P. International Social Security Association (ISSA) and International Association of Pension and Social Funds (IAPSF) Working Group on Migrant Workers in Eurasia (FGD), Framework Guidance Document, ISSA, Geneva, 2014.

359. Theories of International Migration: a Review and Appraisal / Douglas S. Massey, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, J. Edward Taylor // Population and Development Review. – 1993. – Vol. 19, No. 3. – P. 450-451.

360. The state of international student mobility in 2015 // Website ICEF Monitor. 2015. November 5. – Retrieved from : <http://monitor.icef.com/2015/11/the-state-of-international-student-mobility-in-2015/>

361. The Ukrainian community. Annual Report on the Presence of Migrants in Italy. /Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali. Executive Summery. 2016, pp. 8.

362. The Heritage Foundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/download>

363. Ukraine tourism and visitor statistics : Visit Kiev Ukraine [Electronic resource]. – Access : <https://www.visitkievukraine.com/essential/tourism-statistics/>

364. Ukrainians in the Czech Republic: On the Pathway from Temporary Foreign Workers to One of the Largest Minority Groups / 8.2 Today's Ukrainian Migration in Numbers / Режим доступу : https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41776-9_8

365. Więcej Ukraińców zasila ZUS (Publikacja: 29.05.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rp.pl/Budzet-i-Podatki/305299874-Wiecej-Ukrajncow-zasila-ZUS.html#ap-1>

366. World Social Protection Report 2014-2015, International Labour Organization, Geneva, June 2014.

ДОДАТКИ

**Статистичні дані про виїзд громадян України за кордон
по найбільш відвідуваних країнах світу**

Країна, рік	Мета поїздки				Всього
	службова	туризм	приватна	обслуг. персонал	
Польща					
2010	210 563	85 627	3 703 412	38 617	4 038 219
2011	207 476	113 590	4 781 819	30 368	5 133 253
2012	173 978	69 578	5 521 628	21 894	5 787 078
2013	120 242	31 905	6 839 631	26 401	7 018 179
2014	98 718	10 878	7 547 425	15 730	7 672 751
2015	103 463	10 346	9 391 904	13 480	9 519 193
2016	105 072	9 436	9 996 578	22 043	10 133 129
Росія					
2010	221 272	147 313	4 865 387	216 413	5 450 385
2011	251 741	240 295	4 983 419	254 194	5 729 649
2012	93 074	187 732	5 660 499	163 101	6 104 406
2013	53 042	68 500	6 018 864	81 675	6 222 081
2014	25 735	31 239	4 614 347	42 410	4 713 731
2015	37 785	20 396	4 051 838	51 036	4 161 055
2016	4 885	172	3 854 763	246 543	4 106 363
Угорщина					
2010	47 173	21 775	1 720 360	9 320	1 798 628
2011	48 602	28 605	1 649 750	5 526	1 732 483
2012	5 465	8 307	1 746 214	2 581	1 762 567
2013	28	0	1 900 441	128	1 900 597
2014	44	0	2 152 468	76	2 152 588
2015	0	0	2 442 101	85	2 442 186
2016	0	0	2 893 370	3 556	2 896 926
Молдова					
2010	23 893	14 040	1 851 791	12 627	1 902 351
2011	17 478	8 073	2 195 828	15 624	2 237 003
2012	4 220	419	2 169 534	5 854	2 180 027
2013	2 041	3 752	2 389 465	5 956	2 401 214
2014	407	647	2 420 115	4 715	2 425 884
2015	515	13 093	1 713 700	4 320	1 731 628
2016	790	2 806	1 652 179	36 683	1 692 458
Білорусь					
2010	47 365	17 969	1 069 760	58 083	1 193 177
2011	54 219	29 823	1 497 086	51 848	1 632 976
2012	44 965	96 275	1 532 477	48 806	1 722 523
2013	78 767	20 239	1 639 901	37 467	1 776 374
2014	30 238	11 592	1 496 330	70 491	1 608 651
2015	22 849	20 631	1 282 066	65 308	1 390 854
2016	14 300	9 545	1 090 612	77 472	1 191 929

Країна, рік	Мета поїздки				Всього
	службова	туризм	приватна	обслуг. персонал	
Туреччина					
2010	37 103	322 984	98 974	52 791	511 852
2011	26 358	427 269	151 965	50 884	656 476
2012	11 039	91 462	460 683	34 527	597 711
2013	7 613	62 811	503 416	31 235	605 075
2014	3 506	35 999	411 044	25 462	476 011
2015	5 652	36 271	468 614	28 341	538 878
2016	9 377	93 698	827 582	19 262	949 919
Румунія					
2010	8 118	8 262	486 815	12 390	515 585
2011	23 639	66 296	466 857	10 765	567 557
2012	3 810	22 389	523 767	9 168	559 134
2013	709	9 311	781 825	10 532	802 377
2014	2 504	5 245	514 601	7 997	530 347
2015	-	-	-	-	-
2016	3 273	2 306	852 149	58 939	916 667
Словаччина					
2010	34 783	16 864	332 314	8 623	392 584
2011	34 773	18 712	372 100	4 556	430 141
2012	3 898	8 256	495 854	2 270	510 278
2013	0	0	571 266	8	571 274
2014	29	2	656 071	44	656 146
2015	15	0	755 233	43	755 291
2016	0	0	886 120	6	886 126
Єгипет					
2010	7 676	270 949	49 998	15 704	344 327
2011	7 524	207 434	84 969	9 718	309 645
2012	950	37 892	258 425	2 570	299 837
2013	1 221	38 669	296 283	2 135	338 308
2014	542	24 864	375 021	2 150	402 577
2015	379	22 365	328 192	1 934	352 870
2016	481	23 351	394 117	2 156	420 105
Німеччина					
2010	55 863	37 418	290 044	14 337	397 662
2011	55 564	45 755	260 370	11 315	373 004
2012	3 816	15 063	361 675	2 065	382 619
2013	1 006	5 366	369 944	1 461	377 777
2014	273	5 842	302 793	1 268	310 176
2015	377	10 610	283 810	686	295 483
2016	356	8 999	266 632	23 076	299 063
ОАЕ					
2010	7 027	36 177	22 638	4 070	69 912
2011	7 409	53 125	49 327	4 497	114 358
2012	273	6 575	144 333	345	151 526
2013	299	10 493	199 980	241	211 013

Країна, рік	Мета поїздки				Всього
	службова	туризм	приватна	обслуг. персонал	
2014	310	9 413	152 005	396	162 124
2015	460	14 711	122 171	463	137 805
2016	445	13 680	136 548	7 684	158 357
Ізраїль					
2010	9 666	16 980	39 462	7 857	73 965
2011	15 236	42 133	73 552	7 816	138 737
2012	2 732	12 159	126 428	2 039	143 358
2013	2 052	17 963	104 042	2 746	126 803
2014	719	10 837	106 277	1 364	119 197
2015	322	8 644	120 345	1 105	130 416
2016	346	8 324	137 709	834	147 213
Італія					
2010	14 178	24 484	74 038	10 406	123 106
2011	11 302	30 915	88 066	10 265	140 548
2012	927	4 599	147 183	2 560	155 269
2013	204	1 202	190 210	1 989	193 605
2014	231	3 545	169 069	1 998	174 843
2015	1	0	113 372	2 869	116 242
2016	132	2 332	119 830	3 698	125 992
Чехія					
2010	6 900	27 909	72 934	2 880	110 623
2011	5 444	40 418	104 319	2 335	152 516
2012	2 799	32 656	263 989	485	299 929
2013	2 225	22 541	145 348	349	170 463
2014	474	6 759	77 715	294	85 242
2015	0	0	52 738	6	52 744
2016	-	-	-	-	-
Велика Британія					
2010	12 472	10 675	39 442	3 210	65 799
2011	13 742	14 048	60 598	3 513	91 901
2012	95	4 258	80 694	41	85 088
2013	23	963	108 673	68	109 727
2014	0	0	76 590	63	76 653
2015	0	0	62 439	110	62 549
2016	-	-	-	-	-
Австралія					
2010	19 118	13 085	34 220	9 168	75 591
2011	17 399	21 138	44 828	5 040	88 405
2012	2 446	7 843	92 918	1 208	104 415
2013	1 499	14 081	96 812	1 965	114 357
2014	663	11 639	84 507	874	97 683
2015	392	11 068	94 991	910	107 361
2016	-	-	-	-	-
Іспанія					
2010	5 526	9 313	18 870	3 393	37 102

Країна, рік	Мета поїздки				Всього
	службова	туризм	приватна	обслуг. персонал	
2011	6 974	23 261	39 197	4 481	73 913
2012	10	909	92 020	1 185	94 124
2013	0	0	119 730	923	120 653
2014	0	0	99 614	518	100 132
2015	0	0	60 710	986	61 696
2016	-	-	-	-	-
Греція					
2010	-	-	-	-	-
2011	11 946	46 065	36 229	6 517	100 757
2012	1 663	11 011	108 862	3 006	124 542
2013	1 210	17 650	82 678	3 179	104 717
2014	1 781	18 182	131 323	3 128	154 414
2015	1 557	19 070	80 671	2 048	103 346
2016	-	-	-	-	-
Грузія					
2016	3 677	2 753	98 087	4 507	109 024
Австрія					
2016	342	9 103	96 460	1 920	107 825
Франція					
2016	0	0	92 733	10 088	102 821
Нідерланди					
2016	0	2	92 833	8 507	101 342
Всього					
2010	866 014	1 275 398	15 038 622	560 821	17 741 304
2011	897 127	1 590 182	17 285 834	562 319	20 336 255
2012	362 631	641 836	20 428 369	321 794	21 755 162
2013	275 151	354 840	23 131 296	227 192	23 989 047
2014	170 720	201 541	22 065 410	198 781	22 636 452
2015	185 170	206 598	22 779 483	193 530	23 364 795
2016	156 157	224 646	24 287 430	227 920	25 226 383

Джерело: Згруповано автором на основі даних «Міграційний профіль за 2016 рік» та «Міграційний профіль за 2010-2013 роки»¹

¹ «Міграційний профіль України» за 2013, 2014, 2011-2015, 2016 роки, та Migration Profile 2014 (in English) – Режим доступу: Міграційний профіль/Моніторинг міграційних процесів/Діяльність/ДМС України/ <https://dmsu.gov.ua/>

Карта міграційних преференцій незайнятого населення Львівської області

Країни, куди б респонденти виїхали на постійно, ранги значущості за частотою отриманого вибору, % до опитаних, які виявили бажання виїхати на постійно

Варіанти відповідей	2013		2014		2015		2016		2018	
	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%
Німеччина	I	26	II	15	I	21			III	9
США	II	19	I	16			II	17	I	17
Польща	III	12			III	10			III	9
Англія							III	11		
Канада			II	15	II	13	I	21	II	10
Швеція										
Чехія										
Італія										
Країни ЄС		4		4		0		3		3
Не знаю/не вказано країну		10		12		9		13		24

Країни, до яких респонденти виїхали б на кілька років, щоб підняти своє матеріальне становище, ранги значущості за частотою отриманого вибору, % до опитаних, які виявили бажання виїхати на кілька років

Варіанти відповідей	2013		2014		2015		2016		2018	
	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%
Німеччина	II	11	II	13	II	14	II	11	II	9
США	I	16	I	22	I	16	I	16	I	19
Польща	II	11	III	6	III	10	III	10		
Англія									III	7
Канада	III	10	III	6						
Швеція										
Чехія										
Італія									II	9
Країни ЄС		6		7		5		6		2
Не знаю/не вказано країну		26		23		16		24		40

Країни, куди респонденти поїхали би на тимчасові заробітки, ранги значущості за частотою отриманого вибору, у % до опитаних, які виявили бажання виїзду на тимчасові заробітки

Варіанти відповідей	2013		2014		2015		2016		2018	
	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%
Німеччина	II	11	II	7			III	7	III	4
США	I	19	II	7	III	9	II	17		
Польща	I	19	I	21	I	26	I	26	I	14
Англія							III	7		
Канада	II	11								
Іспанія	III	8	II	7						
Швеція					II	12				
Чехія									II	11
Італія			III	5						
Країни ЄС		7		5		9		2		0
Не знаю/не вказано країну		22		37		23		32		56

Значення індексу міграційного потенціалу у розрізі різних соціально-демографічних груп

Таблиця 1 Індеси міграційного потенціалу безробітних, розподіл за статтю

Роки	Усі респонденти	Стать	
		чоловіча	жіноча
2013	2,8	2,83	2,75
2014	2,6	2,62	2,55
2015	2,9	3,1	2,76
2016	2,5	2,57	2,4
2018	2,7	3,13	2,48

*Джерело: розраховано і складено автором за результатами соціологічного дослідження

Таблиця 2 Індеси міграційного потенціалу безробітних, розподіл за віком

Роки	Усі респонденти	Вікові групи			
		до 30 р.	31-40 р.	41-50р.	51-60 р.
2013	2,8	3,38	2,9	2,06	1,5
2014	2,6	2,74	2,71	2,23	2,2
2015	2,9	3,1	3	2,83	2,1
2016	2,5	2,69	2,52	2,28	1,92
2018	2,7	2,91	3,1	2,62	2,2

*Джерело: розраховано і складено автором за результатами соціологічного дослідження

Таблиця 3 Індеси міграційного потенціалу безробітних, розподіл за рівнем освіти

Роки	Усі респонденти	Освіта			
		повна середня	професійно-технічна	базова або неповна вища	повна вища
2013	2,8	1,67	2,38	2,56	2,98
2014	2,6	2,3	2,28	2,23	2,68
2015	2,9	1,15	2,34	2,42	3,14
2016	2,5	1,3	2	2,6	2,58
2018	2,7	3,46	2,1	2,87	2,85

*Джерело: розраховано і складено автором за результатами соціологічного дослідження

Таблиця 4 Індеси міграційного потенціалу безробітних, розподіл за сімейним станом

Роки	Усі респонденти	Сімейний стан		
		Одружений/заміжня ²	Неодружений/незаміжня	Розлучений/розлучена ³
2013	2,8	2,53	3,31	2,38
2014	2,6	2,41	2,84	2,92
2015	2,9	2,86	3,12	2,05
2016	2,5	2,5	2,67	1,78
2018	2,7	2,97	2,54	1,98

*Джерело: розраховано і складено автором за результатами соціологічного дослідження

²Включаючи і тих осіб, котрі перебувають у незареєстрованому шлюбі³Включаючи вдівців і вдів.

Таблиця 5 Індеси міграційного потенціалу безробітних, розподіл за самооцінкою рівня матеріального стану сім'ї респондента

Роки	Усі респонденти	Рівень матеріального стану			
		низький, дуже низький	нижчий за середній	середній	вищий за середній ⁴
2013	2,8	2,69	2,8	2,76	3,3
2014	2,6	2,63	2,45	2,59	2,87
2015	2,9	3,1	2,8	3,2	3,2
2016	2,5	2,69	2,8	2,2	1,95
2018	2,7	3,21	2,89	2,52	2

*Джерело: розраховано і складено автором за результатами соціологічного дослідження

Індеси розраховано за формулою:

$$IMP = \frac{5f_5 + 4f_4 + 3f_3 + 2f_2 + f_1 + 0f_0}{N}, \text{ де}$$

f_i – частота вибору відповідного варіанта відповіді; i – ступінь вираження МП, що відповідає певному варіанту відповіді ($0 \leq i \leq 0,5$); N – кількість респондентів певної соціально-демографічної групи, які відповіли на поставлене запитання.

⁴Оскільки дуже мізерна кількість респондентів оцінили матеріальний стан своєї сім'ї як високий, і їх недоцільно аналізувати окремо, то їх включено в групу «вищий за середній»; жоден з респондентів не оцінив свій матеріальний стан як «дуже високий»

Методика аналізу зв'язків стану регіонального ринку праці і зовнішнього середовища

З пропонованих у науковій літературі методів⁵ функціонування соціальних явищ та процесів можна здійснювати на основі моделей, зокрема: макромоделей, когнітивних (пізнавальних), балансових, економетричних моделей.

Для аналізу структурних змін на ринку праці (РП) є сенс застосувати методику з використанням прийомів економетричних та когнітивних моделей.

Так, в межах методичного підходу до побудови економетричної моделі, яка призначена для виявлення кількісних зв'язків між досліджуваними показниками і чинниками впливу на них, є можливість сконструювати економіко-математичну модель факторного аналізу, параметри якої оцінюються засобами математичної статистики. Ця модель виступає в якості засобу аналізу і прогнозування конкретних економічних процесів на основі реальної статистичної інформації.

Когнітивні технології у поєднанні з кореляційно-регресійним аналізом дають можливість вирішити такі завдання:⁶

- здійснити якісний аналіз економічної, соціальної, демографічної та іншої інформації для цілей прогнозування та ідентифікації стану і майбутніх загроз у сфері ПРП;
- провести якісний аналіз ситуації на ПРП для виявлення факторів впливу на його розвиток;
- змодельовати ситуації для прогнозування стану розвитку системи ПРП.

Враховуючи переваги зазначених методів, побудуємо алгоритм аналізування структурних змін на РП, який включає такі етапи:

1. Виділення чинників, що характеризують проблемну ситуацію на ПРП (табл. 1)

- Визначення зовнішнього середовища функціонування РП (економічного, соціального, соціально-економічного, демографічного, соціально-демографічного, освітнього).
- Виділення базисних (цільових) факторів, що описують стан ПРП (параметри стану ПРП – незалежні змінні).
- Визначення факторів (залежні змінні – параметри стану зовнішнього середовища), що впливають на цільові. Ці фактори в моделі будуть потенційно можливими важелями дії на ситуацію (параметри управління).
- Проведення сценарного аналізу, що передбачає визначення індикаторів (параметрів) факторів та процесів, що відображають та пояснюють

⁵Притула Х.М. Соціально-економічний розвиток сільських територій: регіональний вимір: монографія / Х.М. Притула // НАН України. – Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долинського НАН України», 2015. – 355 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). – С.220.

⁶Дербенцев В. Д., Грабарев А. В. Когнітивні карти та їх застосування до моделювання туристично-рекреаційної системи регіону.- ir.kneu.edu.ua:8080/.../2010/372/1/Derbentsev.pdf

- тенденції функціонування та розвитку ПРП
2. Здійснення аналітичної оцінки зв'язку між параметрами стану ПРП та параметрами зовнішнього середовища (табл. 2) з використанням методів дисперсійного та кореляційно-регресійного аналізу за допомогою комп'ютерного пакету «Аналіз даних»:
 - 2.1. Однофакторний дисперсійний аналіз показує, наскільки показники зв'язку результативного і факторних ознак функціонування ПРП є достатніми для поширення одержаних за вибіркою даних на генеральну сукупність.
 - 2.2. За кореляційно-регресійним аналізом отримуємо:
 - визначення тісноти зв'язку між залежними (Y) і незалежними (X)
 - визначення позитивності впливу (за коефіцієнтом регресії +/-)
 - визначення сили впливу і взаємовпливу чинників (за величиною коефіцієнта регресії)
 3. Визначення зв'язків між чинниками різних блоків, які характеризують вплив зовнішнього середовища на функціонування ПРП на основі побудови когнітивної моделі (приклад побудови когнітивної карти)⁷ за результатами дисперсійного та регресійного аналізу
 4. Інтерпретація розрахованих параметрів моделей (економетричних та когнітивних) в контексті структурних змін ПРП та вироблення пропозицій щодо соціальної та економічної ефективності структурних змін ПРП.

⁷ Сибірцев В.В. Освітнє забезпечення функціонування та розвитку національного ринку праці // Науковий вісник Херсонського державного університету. - Випуск 9. Частина 4. 2014. – с.66-71

Таблиця 1 Матриця зв'язків індикаторів (параметрів) стану регіонального ринку праці зовнішнього середовища (демографічного, економічного, соціального, соціально-демографічного, освітнього) та сценарний аналіз встановлених взаємозв'язків

Середовище функціонування ПРП	Параметр стану ПРП (незалежна змінна – Y)	Параметри зовнішнього середовища (залежна змінна X)	Сценарний аналіз – побудова гіпотез та сценаріїв зв'язку
Економічне	Y1 – Кількість діючих робочих місць, од.	X1 – Обсяг регіонального внутрішнього продукту, тис. грн/особу (зайнятого)	Характеристика зв'язку ПРП з макроекономічною динамікою
		X2 – Частка обробної промисловості у ВРП, %	Структурні зрушення в економічній діяльності регіону впливають на зміни РП. Зниження частки виробничого сектора, зростання сектора послуг інших секторів характеризують зрушення у галузевій структурі зайнятості
		X3 – Частка галузей сфери послуг, у ВРП %	
		X4 – Частка аграрного сектору у ВРП, %	Співвідношення «старих» і «нових» галузей і сфер діяльності в регіоні змінюється та позначається на зміні структури зайнятості з визначенням того, які робочі місця домінують в економіці – висококваліфіковані, кваліфіковані, низькокваліфіковані
		X5 – Рівень інноваційного розвитку підприємств регіону, %	
		X6 – Частка у структурі зайнятих низькокваліфікованих працівників, %	Вимивання (втрата) кваліфікованої робочої сили (ІТ-фахівці, лікарі, медсестри, вчителі, кваліфіковані швачки, перукарі тощо)
	Y2 – Кількість вакантних робочих місць, од.	X7 – Кількість осіб за категоріями, які масово виїжджають за кордон	
	Y3 – Кількість новостворених робочих місць на 100 осіб ЕАН, од.	X8 – Кількість впроваджених інвестиційних проектів, од.	Гіпотеза про особливості впливу інвестиційного клімату на ринку праці
		X9 – Обсяг впроваджені інвестицій, грн	
		X10 – Доходи (з/п) працюючих /рік, тис. грн	Джерелом <i>довіри</i> до державної політики може бути лише отримання практичних позитивних її результатів в економічній сфері. Це зростання доходів, створення робочих місць, якісна пропозиція товарів і послуг, передбачуваність основних макропоказників.
	Y4 – Кількість ліквідованих робочих місць, од	Y5 – Кількість працевлаштованих на 100 безробітних, осіб	Через скорочення робочих місць люди масово втрачають роботу і емігрують за кордон, переходять до інших видів діяльності (нижчої кваліфікації), поповнюють сектори тіньової економіки. Настає загальна соціальна деградація. Здобуття знань і набуття професії втрачають свою цінність, відповідно, знижується адаптивність суспільства до продукування чи запозичення технологій.
Демографічне	Y5 – Кількість працевлаштованих на 100 безробітних, осіб	X11 – Кількість населення працездатного віку, осіб X12 – Кількість осіб у віковій групі до 35 років X13 – Кількість осіб у віковій групі 45+	Перевірка гіпотези: як виявлені тенденції у зміні вікової структури зайнятості впливають на функціонування ринку праці

		<p>X14 – Кількість осіб, які мають соціальні пенсії</p> <p>X15 – Кількість осіб з пільговими пенсіями</p> <p>X16 – Кількість осіб з науковими пенсіями</p>	Тісний зв'язок засвідчує, що вагома частина економічно активного населення не працює легально, а займає вільні ніші у тіньовій економіці
Соціально-економічне	Y5 – Кількість працевлаштованих на 100 безробітних, осіб	<p>X17 – Частка оплати праці в собівартості продукції, %</p> <p>X18 – Рівень заробітної плати в бюджетній сфері, у % до середньої з/п в регіоні</p> <p>X19 – Рівень заробітної плати у виробничій сфері, у % до середньої з/п в регіоні</p> <p>X20 – Рівень заробітної плати у сфері послуг, у % до середньої з/п в регіоні</p> <p>X21 – Заборгованість із виплатою з/п в основних видах економічної діяльності регіону, тис. грн</p>	Незадовільний стан відтворення трудового потенціалу працюючих, низький рівень життя та добробуту населення через низький рівень заробітної плати. Перевірка рівня адаптації ринку праці до кризових умов: або <i>сценарій 90-х років</i> (за рахунок зниження заробітної плати, активного використання режиму неповного робочого дня, затримки виплат заробітної плати, зростання соціальної напруги); або <i>сценарій європейського типу</i> (скорочення виробництва супроводжується відповідним скороченням зайнятості та вказує на наростання процесів структурної перебудови економіки регіону та демонструє ознаки формування ефективної структури зайнятості). Відзначені тенденції є індикатором появи передумов та їхнього закріплення для макроекономічної стабілізації. <i>Адаптаційний сценарій:</i> поєднання дефіциту праці з надлишком праці
		<p>X22 – Рівень прихованого безробіття (вимушені відпустки), %</p> <p>X23 – Рівень прихованого безробіття (робота на неповний день), %</p> <p>X24 – Рівень тіньової зайнятості, %</p>	Інституційні обмеження розвитку РП обумовили пріоритетне використання гнучкого маневрування тривалістю трудового процесу чи оплатою праці, замість реструктуризації зайнятості
Демографічне	Y5 – Кількість працевлаштованих на 100 безробітних, осіб	<p>X25 – Кількість вибулих за межі регіону, осіб</p> <p>X26 – Кількість вибулих за межі країни, осіб</p> <p>X27 – Кількість отриманих туристичних віз, од.</p>	Перевірка гіпотези: чи для ринку праці притаманні значні соціальні витрати (масштабні міграційні переміщення, знецінення та декваліфікація найманих працівників), чи створюються умови для подолання кризових явищ, а структурні зміни йтимуть за новим сценарієм
		X28 – Кількість осіб, що виїхало за кордон на постійне місце проживання	Виїзд за кордон «якісного» середнього класу (вік – 49 років, дохід вище середнього, хороші фахівці в своїй професійній сфері, бізнесмени, бізнес яких не приносить доходу в Україні, не вірять в позитивні зміни в економіці)
Соціальне	Y5 – Кількість працевлаштованих на 100 безробітних, осіб	<p>X29 – Рівень бідності в регіоні, %</p> <p>X30 – Кількість зайнятих, які отримують з/п на рівні нижче мінімальної з/п, грн</p> <p>X31 – Кількість вільно переміщених осіб, які звернулись в ДЦЗ, осіб</p>	Гіпотеза щодо поширення бідності серед некваліфікованих, зайнятих неповний робочий день, а також працюючих з високим рівнем освіти
Освітнє	Y6 – Частка (кількість) працевлаштованих	X12 – Кількість осіб у віковій групі до 35 років	Засвідчує можливості молоді на отримання праці в регіоні
		X32 – Кількість вільних робочих місць,	Засвідчує якість підготовки фахівців, рівень відповідності (прив'язки) програм

	випускників ВНЗ, %	вакантних посад, які зареєстровані в Державній службі зайнятості, од.	підготовкидо потреб регіональної економіки
		X33 – Кількість студентів ЗВО регіону, які є учасниками академічної мобільності (гранти, програми подвійного диплому), осіб	Засвідчує потенціал можливої втрати підготовленого освітнього потенціалу у ЗВО регіону
Соціально-демографічне	Y7 – Рівень безробіття, %	X34 – Кількість безробітних за професіями, які застаріли, осіб	Зв'язок із структурною політикою регіону, необхідність подальшої диверсифікації економіки, залучення та функціонування приватного капіталу, розвитку інфраструктури, відкриття центрів перепідготовки робочої сили, формування спеціальних фондів кредитування приватних підприємств
		X35 – Показник технічного рівня виробництв, %	Структурні зрушення в економіці, які призводять до масштабних змін у структурі і кількості попиту на робочу силу та які мають особливо тяжкі наслідки в період підвищення або зниження ділової активності
		X36 – Кількість осіб у віковій групі до 35 років, осіб	Характеристика молодіжного безробіття
		X37 – Кількість безробітних з вищою освітою, осіб	Дві гіпотези (сценарії): 1. Вища освіта сприяє поповненню лав безробітних. 2. Вища освіта – надійний захист («протектор» за Е.Лібановою) від безробіття
		X38 – Кількість безробітних з середньою освітою, осіб	

Розрахунок сукупної продуктивності праці (Q) для економіки України (2001-2016 рр.)

Роки	ВВП, у фактичних цінах, млн грн	Середньомісячна заробітна плата одного працівника, номінальна, грн	Зайняте населення у віці 15-70 років, тис. осіб	Єдиний соціальний внесок, нарахування на оплату праці, %	ФОП бюджетної сфери від загального ФОП, %	Оплата праці, млн грн	Сукупна продуктивність праці
2001	211175	305	19972	38,0	15	85713	2,46
2002	234138	370	20091	38,0	15	104731	2,24
2003	277355	455	20163	38,0	15	129013	2,15
2004	357544	590	20296	38,0	15	168447	2,12
2005	457325	806	20680	38,0	15	234672	1,95
2006	565018	1041	20730	37,2	15	302132	1,87
2007	751106	1351	20905	37,2	15	395233	1,90
2008	990819	1806	20972	37,2	15	530052	1,87
2009	947042	1906	20192	37,2	15	538575	1,76
2010	1120585	2239	19180	37,2	15	600982	1,86
2011	1349178	2633	19231	37,2	15	708613	1,90
2012	1459096	3025	19261	37,2	15	815394	1,79
2013	1522657	3234	19314	37,2	15	874120	1,74
2014	1586915	3476	18073	37,2	15	879167	1,81
2015	1988544	4195	16443	37,2	15	965323	2,06
2016	2385367	5070	16277	22,0	15	1026927	2,32

* Джерело: розраховано авторами на основі джерела⁸

⁸ Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip; Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013рр. / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm; Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm

Показники структурної динаміки ВВП (частка праці / частка активів) (2001-2016 рр.)

Рік	ВВП у фактичних цінах, млн грн	Вартість праці у ВВП, млн грн	Вартість активів у ВВП, млн грн	Структура ВВП (частка праці / частка активів), %	Інтенсивність змін	Швидкість змін	Сталість / монотонність змін
2001	211175	85713	125462	41 : 59			
2002	234138	104731	129407	45 : 55	4,64	0,041	1,00
2003	277355	129013	148342	47 : 53	2,03	0,018	1,00
2004	357544	168447	189097	47 : 53	0,68	0,006	1,00
2005	457325	234672	222653	51 : 49	4,81	0,042	1,00
2006	565018	302132	262886	53 : 47	2,47	0,022	1,00
2007	751106	395233	355873	53 : 47	0,97	0,009	0,88
2008	990819	530052	460767	53 : 47	1,00	0,009	0,88
2009	947042	538574	408468	57 : 43	3,82	0,034	0,91
2010	1120585	600982	519603	54 : 46	3,67	0,032	0,61
2011	1349178	708613	640565	53 : 47	1,27	0,011	0,53
2012	1459096	815394	643702	56 : 44	3,82	0,034	0,60
2013	1522657	874120	648537	57 : 43	1,72	0,015	0,62
2014	1586915	879167	707748	55 : 45	2,26	0,020	0,51
2015	1988544	965323	1023221	49 : 51	7,83	0,069	0,22
2016	2385367	1026927	1358440	43 : 57	6,24	0,055	0,06
Середня					3,15	0,028	
Конкурентне співвідношення				30 : 70			

* Джерело: розраховано авторами на основі джерела⁹

⁹ Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip; Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013рр. / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm; Основні показники ринку праці (річні дані) / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm

РОЛЬ МІГРАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ В РОЗВИТКУ ІТ-СЕКТОРУ РЕГІОНУ: КЛАСТЕРИ І КЛАСТЕРНІ ІНІЦІАТИВИ

Сучасна економіка України вигідно вирізняється розвитком ІТ-сектору. Він є потужним драйвером підвищення конкурентоспроможності економіки. Особливо це важливо з огляду трансформації регіональних ринків праці, які наразі мають доволі відмінні стартові умови змін. Йдеться про ідею кластеризації підприємницьких мереж. В Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» сказано, що пошук сталих конкурентних переваг вітчизняної економіки перед конкурентами здійснювати на засадах реалізації кластерних ініціатив¹⁰. ІТ-індустрія – галузь, підприємства якої демонструють вміння швидко пристосовуватися до інноваційних змін навколишнього середовища, в т.ч. акумулювати переваги ТМС. В Україні ІТ-сектор має чітко виражене регіональне обличчя завдяки підтримки в окремих містах-лідерах інновацій кластерних ініціатив (інноваційних кластерів). Про трансформаційний механізм розвитку РРП з залученням цього сектору як драйвера змін можна говорити на основі аналізу його економічних показників. Більше того, саме в ньому нині знаходить віддачу інноваційно спрямований міграційний капітал. Проте, не можна скидати з рахунку те, що він (сектор) сам перебуває в процесі становлення, трансформації зв'язків, постійного оновлення ринку ІТ-послуг.

Доказом цьому є навіть еволюція поглядів науковців щодо перспектив розвитку ІТ-сектору. Так, наприкінці ХХ ст. у наукових колах вважалося, що моделі інноваційних і неінноваційних кластерів, описані М.Портером, Р.Сабе́лом, Б.Харрісоном будуть слугувати дуже довго. Проте уже через десять років з'явилися нові моделі, котрі розширили горизонти наукових дискусій (для прикладу, модель сферного підходу¹¹). В 2001 році в Парижі (Франція) відбувся перший світовий конгрес по кластерах, на якому розглядалися технології піднесення економіки регіонів за рахунок внутрішніх ресурсів, використання усіх можливих факторів, що детермінують її конкурентоздатність. Згодом кластерні ініціативи розглядалися на різних форумах в Італії, Ірландії, Росії, інших країнах. В 2016 році в Польщі відбувся другий 3'їзд світових кластерів, у якому прийняли участь представники 194 кластерів з 63 країн світу, і де пріоритетом став обмін досвідом і питання подальшого розвитку суспільства, регіонів і країн через розвиток кластерів. Кластери утвердили свої нові транснаціональні форми. В Україні новітні дослідження питань розвитку кластерних утворень детально розглянуті у наукових працях М.Войнаренка,

¹⁰ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» - К.: ПП «Видавництво Фенікс» - 2017. – 928 с. //Електронний ресурс. Спосіб доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf

¹¹ Чужиков В.І. Еволюція кластерних моделей в глобальній економіці (регіональний аспект) // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів (Збірник наукових праць). Вип. 3 (71)/ НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2008. – 546с.

В.Гейця, О.Власюка, Н.Мікули, В.Оскольського, О.Паливоди, Л.Романюка, Л.Ринейської, С.Соколенка, В.Чужикова та багатьох інших. Функціонування інноваційних кластерів розглядали А.Ямчук, З.Адаманова, В.Швецов та ін. З появою понять «хмарні технології», «великі дані», «мобільний Інтернет», «Інтернет речей» стрімко почала зростати кількість досліджень щодо розвитку ІТ-кластерів. Проте, вони ще далекі від усвідомлення реальних шансів, які дає економіці України та її регіонів цифрова революція.

Отож, тема кластеризації підприємницьких мереж не є відкриттям сучасної економіки. У спеціальній літературі вона почала дискутуватися наприкінці ХІХ ст., коли А.Маршал обґрунтував важливість створення для Англії текстильного кластеру в районі Манчестеру, металообробного кластеру в районі Шеффільду. Особливого поширення ця ідея набула у середині ХХ ст. Саме у цей час у розвиток методології кластеризації бізнесу зробили свій внесок італійські вчені, які обґрунтували доцільність створення „індустріальних округів” (фільєрів) у північно-центральної районах країни. Подібний шлях обрали Франція, Шотландія, Австрія, США та інші країни.

В Україні ідея кластеризації підприємницьких мереж має власну історію. Як форма вияву спільної економічної співпраці окремих агентів виробництва та реалізації продукції, котра полягає в отриманні додаткового економічного блага за рахунок чинника довіри, зародилася давно. Варто згадати навіть співпрацю середньовічних ремісників, котрі встановлювали власні правила взаємодопомоги, обумовлені потребою доступу до ресурсів, до ринку збуту продукції тощо. У містах Галичини ремісничі майстерні¹², а згодом цехи, давали назву цілим вулицям однорідного виробництва продукції, визначали спеціалізацію окремих кварталів (у Львові до сьогодні відомі вулиці різьбярська, різницька, шевська, друкарська, кравецька, пекарська ін.). У першій половині ХХ столітті ознаки кластеризації підприємницьких мереж почав містити кооперативний рух (кооперативні спілки, каси взаємодопомоги, ремісничі школи), у другій половині (радянський час) – політика формування промислово-виробничих й науково-виробничих об'єднань, комплексів. На початку ХХІ століття дискусії щодо ідеї кластеризації підприємницьких мереж України набули ширшого розголосу у світлі підготовки та проведення Міжнародного Форуму „Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів” (Київ, 2001 р.), на якому було вказано про існування в свій час науково-виробничих комплексів, обговорено перший вітчизняний досвід формування кластерів (на прикладі українського Поділля), обґрунтовано потребу створення вітчизняної мережі Агенцій регіонального розвитку, окреслено орієнтири виробництва нової державної промислової політики (заміни доктрини реформування й стабілізації економіки за рахунок роздержавлення, приватизації й реструктуризації підприємств на доктрину інтелектуалізації, раціоналізації усього промислового комплексу). На жаль, хороші ідеї не знайшли адекватної підтримки держави.

З огляду на фактори нової геополітичної ситуації в світі, глобалізацію й

¹² Ремісник - робітник, що володіє навиками особистої майстерності. В період дрібного ручного виробництва (ХУ ст.) працювали одноосібно або з обмеженою кількістю помічників, ревно берегли секрети виробництва продукції, що реалізовувалася на ринку.

регіоналізацію суспільно-економічного життя, і що особливо важливо – науково-технічну революцію та її продукти (нові технології, інноваційний потенціал) – нова місія покладається на кластери. Саме вони можуть забезпечити прорив (на основі форсайту)¹³ зубожілої економіки регіонів України, так і загальнонаціональної економіки загалом^{14,15}]. Ще недавно серед гармонізованих кластерів інноваційного зростання вчені називали такі галузі як авіаційну промисловість (Київ, Харків), сільськогосподарське машинобудування (Харків, Кіровоград, Херсон, Львів), верстатобудування (Київ, Харків, Львів), суднобудування (Миколаїв, Херсон, Київ, Керч), біотехнології (Львів, Київ), хіміко-фармацевтику (Київ, Харків, Львів), інформаційні технології (Київ, Харків, Дніпро, Донецьк), нанотехнології (Київ, Харків)¹⁶. Нині отримують наукову підтримку кластери у таких секторах економіки: сільське господарство і харчова промисловість (Вінниця), медицина і лікувальний туризм (Львів), машино- і суднобудування (Київ, Миколаїв), авіація і космос (Кропивницький)¹⁷. Очевидно, що в Україні мають місце відмінності в плані реалізації кластерних ініціатив регіонального розвитку. Хоча є й спільні проблеми. Візьмемо для прикладу, проблему забезпечення промислових підприємств кваліфікованими робітничими кадрами. Вона актуальна для усіх регіонів країни, оскільки в тій чи іншій мірі віддзеркалює процес старіння так званих "синіх комірців", вказує на відсутність конкуренції в робітничому середовищі, сигналізує про ріст професійно-кваліфікаційної асиметрії (відхилення від норми) на підприємствах, що є наслідком низької якості роботи служб, що спеціалізуються у сфері кадрового менеджменту. Більше того, вона тісно пов'язана зі стратегічними планами розвитку вітчизняних промислових підприємств, оскільки детермінує формування та реалізацію стратегій інноваційності їхнього розвитку, відроджує кращі риси духу ремісництва (детально описано авторами у статті¹⁸). Та найбільша проблема – масова еміграція робочої сили в інші країни внаслідок низької економічної й позаекономічної мотивації зайнятості, безробіття, корупції, невпевненості у завтрашньому дні. Нині за різними підрахунками за кордоном

¹³ Михайло Згуровський «Форсайт економіки України: 2020,2030 роки» //Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://kpi.ua/16-11-17>

¹⁴ Форсайт (від англ. Foresight — «погляд у майбутнє») — це систематична спроба зазирнути в довгострокове майбутнє науки, технології, економіки та суспільства з метою ідентифікації зон стратегічного дослідження та появи нових високих технологій, що подають надії приносити найбільші економічні та соціальні вигоди.

¹⁵ Куриляк Є. Ю. Кластерні форми організації виробництва у глобальній економіці. – На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Тернопільський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України, Тернопіль, 2015. // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/760/1/avtoref.pdf>

¹⁶ Чужиков В.І. Еволюція кластерних моделей в глобальній економіці (регіональний аспект) // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів (Збірник наукових праць). Вип. 3 (71)/ НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2008. – 546с.

¹⁷ Куриляк Є. Ю. Кластерні форми організації виробництва у глобальній економіці. – На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Тернопільський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України, Тернопіль, 2015. // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/760/1/avtoref.pdf>

¹⁸ Садова У.Я., Андрусишин Н.І. Попит і пропозиція на професійному ринку праці Львівщини: обриси сегменту робітничих кадрів // Регіональна економіка. – 2016. - №1. – С.199-202.

працює від 3,6 до 5 млн українців¹⁹. Молодь щораз більше демонструє високі еміграційні настрої. У Києві та Львові чверть опитаних студентів з двох найбільших навчальних політехнічних закладів країни (КПІ ім. Ігоря Сікорського та НУ «Львівська політехніка») відповіли схильно щодо майбутньої еміграції і ще понад 36% респондентів не змогли визначитися²⁰. Особливу міграційну мобільність демонструють архітектори, будівельники, хіміки, випускники комп'ютерних спеціальностей. Таку ситуацію не можна залишати без уваги держави. У Львові певною відповіддю науковців на виклики сучасного працересурсного розвитку економіки є реалізація проекту-переможця конкурсу проектів регіонального розвитку в Україні «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ВНЗ і ПТНЗ прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональна замовлення», який буде реалізовуватися коштами секторальної підтримки ЄС (2018-2020 рр.)²¹. Мета проекту – створення інтегрованої бази даних про ефективність вищої і професійної освіти у регіонах України з урахуванням критеріїв зайнятості випускників.

Загалом в Україні виникає ситуація, коли на фоні встановлення позитивних зовнішніх відносин із західними країнами, послаблення міграційного законодавства для українських громадян, розширення квот для українських трудових мігрантів, проведення зарубіжними навчальними закладами активної освітньої кампанії серед українських абітурієнтів, виділення допомог, грантів, стипендій для молоді тощо, перед нашою державою постає гостре питання не просто перегляду власної міграційної чи й усієї економічної політики, але застосування жорстких підходів до реалізації політики національної безпеки. Йдеться про вироблення такої її моделі, яка б створювала передумови для відродження економіки, створення зон захисту кваліфікованої праці, формування власного економічного обличчя регіонів. Відрадно, що конкретні завдання озвучені в аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році»²².

В останні роки великі надії покладаються в Україні на відродження економіки регіонів на основі сучасних ІТ-кластерів й кластерних ініціатив. Огляд перспектив кластеризації вітчизняної мережі ІТ-індустрії показує, що на даний час в Україні існують передумови для інтеграції кластерної моделі у загальний економічний курс країни. Треба лише ефективно ними скористатися. За даними спеціальних обстежень в 2016 році в Україні внутрішній ІТ-ринок зростав набагато потужніше, ніж у інших країнах. Загальне зростання ІТ-ринку

¹⁹ За кордоном працює 5 млн українців // Державна служба зайнятості України // Електронний ресурс. Спосіб доступу: https://dt.ua/UKRAINE/za-kordonom-pracyuye-5-mln-ukrayinciv-derzhsluzhba-zaynyatosti-232858_.html

²⁰ Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (Опитування студентів НУ «Львівська політехніка» та НТУ України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського») // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://miok.lviv.ua/?p=13538>

²¹ Проект Центру «Демос» НУ «Львівська політехніка» здобув перемогу в конкурсі й одержить підтримку від Європейського Союзу (14 лютого 2018) // Електронний ресурс. Спосіб доступу:

<http://lp.edu.ua/news/2018/proekt-centru-demos-universytetu-zdobuv-peremogu-v-konkursi-y-oderzhyt-pidtrymku-vid>
²² Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» - К.: ПП «Видавництво Фенікс» - 2017. – 928 с. // Електронний ресурс. Спосіб доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf

склало 22% (тоді як розвинені ринки світу зростають не більше, ніж на 5% в рік)²³. Водночас, експерти наголошують, що Україна насичена численними неадекватними викликами розвитку ІТ-індустрії. У рейтингу рівня витрат на ІТ-сектор та залежності від цього рівня економічного розвитку вона займає одне з останніх місць серед країн з ІТ-сектором (\$32,2 ВВП на особу, за даними 2015 р.). Розвиток вітчизняного ІТ-ринку хоча й відбувається швидко, проте, демонструє це дуже однобоко. Низький рівень споживання ІТ в Україні є одночасно наслідком та причиною низького рівня добробуту громадян (саме сировинна, а не технологічна основа економіки зумовлює відставання у темпах розвитку від розвинених країн). Обсяг внутрішнього ІТ-ринку становить лише 1,1 млрд дол. США проти 3 млрд дол. США в Індії і 7,1 млрд дол. США – у Великій Британії. Причому йдеться не про продукування, так званого, "заліза" (hardware) чи створення готового програмного забезпечення (packaged software), а лише одного сегменту – аутсорсингу. На ринку експорту ІТ-послуг Україна у 5 разів скромніша від Польщі (3,2 млрд дол. США проти 16,3 млрд дол. США). ІТ-індустрія створює 4% ВВП України. Як експортер ІТ-послуг Україна наразі невеликий гравець на ринку. Якщо подивитися на загальний ІТ-ринок України, то він зріс у 2016 році за усіма трьома сегментами: ринок «заліза» з 1,2 млрд дол. США до 1,5 млрд дол. США; ринок готового програмного забезпечення – з 0,11 до 0,12 млрд дол. США; ринок послуг – з 0,18 до 0,19 млрд дол. США. У територіальному розрізі структура ІТ-ринку дуже неоднорідна. Найбільші споживачі ІТ-послуг на внутрішньому ринку – найбільші промислові регіони України. Частка регіону у споживанні ІТ-послуг найбільша у Києві (17% усього продукту), далі йдуть Дніпропетровська (8%), Харківська, Одеська і Львівська області (по 6%). Ще по 5% – Київська та Запорізька області. Вінницька область – 4 %. Решта області демонструють споживання ІТ-послуг на рівні 2-3 %.

Інше дослідження ІТ-компаній України, які можуть долучитися до розроблення Національної стратегії розвитку кластерів, показує, що основними видами діяльності є експортно-орієнтовані ІТ-компанії (більше 500 компаній з обсягом ринку 2 млрд дол. США і кількістю працюючих – 50 тис. осіб; темпи зростання 20-30%), R&D Центри (100 центрів з обсягом ринку 1 млрд дол. США та 5 тис. працюючих; темпи зростання 30-40%), e-commerce (більше 100 компаній з обсягом місцевого ринку 2 млрд дол. США і кількістю працюючих понад 1000 осіб; темпи зростання 40-50%), StartUp (понад 1000 стартапів загальною вартістю 1 млрд дол. США і кількістю працюючих 1000 осіб; темпи зростання 50-100%), e-government (кількість працюючих – понад 1000 осіб, понад 50 стартапів; темпи зростання 50-100%)²⁴.

Проведення власного контент-аналізу інформації з сайтів про діяльність ІТ-кластерів України дало змогу віднайти високі шанси входження окремих ІТ-кластерів в програму «Інтернаціоналізації кластерів малих і середніх

23 Україна на світовому ІТ-ринку: 10 найцікавіших фактів — Інфографіка (11 грудня 2017 року) НВ Бізнес // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajina-na-svitovomu-rinku-it-top-10-najtsikavishih-faktiv-infografika-2353974.html>

24 Гид по ІТ-ассоциациям Украины // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://ain.ua/2015/11/20/gid-po-it-associacijam-ukrainy-infografika>

підприємств (МСП), що реалізується у рамках програми COSME (Європейська програма підтримки малого і середнього бізнесу). Серед ключових гравців ІТ-ринку привертають увагу такі ІТ-кластери: Львівський (рік створення – 2010) – понад 70 ІТ-компаній, понад 11 тис. осіб (<http://itcluster.lviv.ua/>), Харківський (2015 р.) – 34 ІТ-компанії (<http://it-kharkiv.com/>), Київський (2015 р.) – 24 ІТ-компанії (<http://itcluster.kiev.ua/>), Луцький (2015 р.) – 9 ІТ-компаній (<http://www.litac.org/>), Черкаський (2015 р.) – 13 ІТ-компаній (<http://itcluster.ck.ua/>), Одеський (2015 р.) – 18 ІТ-компаній, понад 3000 осіб (<http://it-cluster.od.ua/>), Івано-Франківський (2015 р.) – 15 ІТ-компаній (<http://it-cluster.if.ua/>), Дніпровський (2017 р.) – 15 ІТ-компаній (<http://itcluster.dp.ua/>). Розвивають також свою діяльність такі ІТ-кластери: Миколаївський (2017 р.) – 2 ІТ-компанії (<http://www.itcluster.mk.ua/>), Тернопільський (2017 р.) – 13 ІТ-компаній (сайту немає), Конотопський (2017 р.) – 5 ІТ-компаній (<http://itcluster.konotop.info/>), Вінницький (2017 р.) – інформація про кількість відсутня (<https://www.it-cluster.vn.ua/>)²⁶. Детальніший аналіз інформації у динаміці дає підстави стверджувати, що активний розвиток Львівського ІТ-кластеру має у своїй основі різні фактори. Аналіз стосується усіх восьми критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм (формування нових компаній, ріст зайнятості, зовнішніх інвестицій, ріст кластера, розвиток нових технологій, посилення міжнародної конкурентоспроможності, розвитку промисловості і науки, підвищення конкурентних переваг) (табл. 1).

Таблиця 1. Портрет ІТ-кластеру Львівщини в 2017 році²⁷

Частка ІТ-спеціалістів України, які працюють у Львові	15%
Фахівців випускається щорічно з львівських ЗВО	4100 осіб
Щорічний прогнозований середній приріст галузі	20%
Кількість ІТ-компаній	192
Зареєстрованих юридичних осіб	388
Частка обороту ІТ-галузі в ВРП міста	14,4% (\$280 М — \$300 М)
Оборот ІТ-галузі міста – частка у ВРП Львівської області	7,2%
Податки до місцевого бюджету, М. дол США	\$ 12,403 М
Медіана доходів в ІТ по місту	\$1736 (мін. \$250, макс. \$5500)
ІТ-спеціалістів у місті	від 13513 до 15155
Кількість фрілансерів та працівників ІТ-відділів у інших галузях міста	від 3188 до 4830
На 1000 мешканців міста	20 ІТ-спеціалістів
На 1000 працюючого населення міста	60 ІТ-спеціалістів
Частка до постійного населення міста	2%
Частка ІТ-сімей у структурі населення міста	2,3%
Частка до усього працюючого населення міста	6%
Середній вік програміста	26 років (18 – 30 років)
Частка чоловіків	77%
Частка жінок	23%

²⁵ ІТ-кластери України // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/it-cluster-review/>

²⁶ ІТ-кластери України // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/it-cluster-review/>

²⁷ Складено за: Презентація «Дослідження ІТ-ринку Львова». Підготовлена членами Львівського ІТ-кластеру спільно з соціологічною агенцією «Фама» (https://itcluster.lviv.ua/wp-content/uploads/2016/05/IT_Research-ukr-2016_05_20.pdf) з використанням інформації про функціонування львівського ІТ-кластеру (<https://itcluster.lviv.ua>).

Аргументи сказаному можна знайти й у наступних даних. Впродовж останніх п'яти років львівський ІТ-ринок зріс утричі, перетворивши місто на ІТ-хаб. Попри виклики, американське видання «Financial Times» включило Львів у топ-10 міст майбутнього – як один із найпривабливіших інвестиційних ІТ-центрів Європи²⁸.

Тому просування кластерних ініціатив з метою реалізації спільних проектів з ЄС є цілком доцільним з точки зору подальшого наближення до ЄС. Успіх кластерних ініціатив Львівщини буде значною мірою залежати від методичного супроводу робіт. Нагадаємо, кластеризація підприємницьких ініціатив включає: виділення галузей (напрямів, видів економічної діяльності, наприклад, лізинг) для кластеризації за територіальною ознакою відповідно до пріоритетних напрямів розвитку регіонів (районів); пошук серед підприємців ініціатора (фалісітатора) для формування ядра кластера, укладання адміністрацією угоди з фалісітатором; сприяння фалісітатору в укладанні ним двосторонніх угод для створення кластеру з майбутніми учасниками; формування бази даних всіх учасників, які уклали двосторонні угоди з фалісітатором, бажаний пошук інформаційного підприємства (агентства), яке має виконати роль прискорення побудови кластеру; спеціальна обробка бази даних для формування ієрархії відносин між учасниками кластера за ознакою максимізації зв'язків (а не підпорядкування) або функціонального розподілу бізнесу; подальше укладання договорів між учасниками кластеру відповідно до побудованої моделі зв'язків та відповідно до стратегічних завдань розвитку території, тобто створення мереж; формування адміністрацією оціночних критеріїв щодо ефективності діяльності кластеру, постійне впровадження в діяльність кластеру моделі приватно-державного співробітництва²⁹. У випадку Львівської області йдеться про функціонування мережових структур на конкретній території, найбільше наближеній до кордону з ЄС. Завдання полягає в організації поведінки місцевих гравців на ринку праці – університетів, коледжів, торгових асоціацій, торгових палат, державних адміністрацій, громадських організацій, інших учасників. Кожен з них володіє своїм ресурсом, можливостями, інтересами. Постає питання як зв'язати їх спільною вигодою. Нові завдання повинні стати складовою розробки нової стратегії та механізмів реалізації регіональної політики розвитку Львівщини на довго- та середньострокову перспективу.

Таким чином, проведене дослідження дало змогу зробити наступні важливі висновки. В Україні існують хороші передумови для інтеграції кластерної моделі у загальний економічний курс держави. Особливо мобільним у плані структурних змін національної економіки є вітчизняний ІТ-сектор. Незважаючи на позитивну динаміку розвитку вітчизняної ІТ-індустрії, на даний час мають місце чисельні виклики нарощування її потенціалу (наразі вона

²⁸ Проректор Університету Дмитро Федасюк взяв участь у роботі регіонального круглого столу «IT Future Talks. Lviv» (2 січня 2018 року, Львів) //Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://lp.edu.ua/news/2018/prorektor-universytetu-dmytro-fedasyuk-vzyav-uchast-u-roboti-regionalnogo-kruglogo-stolu>

²⁹ Внукова Н.М. Стратегія формування фінансового кластеру у транскордонному розвитку євро регіону. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України (збірник наукових праць). Вип. 3 (71) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Відп. ред.. Є.І.Бойко. – Львів. – 2008. – 546с.

займає одне з останніх місць серед країн з розвинутим ІТ-сектором). Вирішення проблем вимагає не просто SWOT-аналізу можливостей та загроз ситуації, яка склалася, а вироблення чіткої програми дій за участю держави (передусім, з метою покращення рейтингу рівня державних витрат на ІТ-сектор). Вагомим інструментом впливу є створення тут умов пільгового оподаткування підприємств з економікоутворюючою часткою ІТ-продукту.

Щодо акумуляції міграційного капіталу в системі робіт із підтримки розвитку ІТ-сектору України, то можна стверджувати, що він демонструє територіальну асиметрію «осідання» на тілі територіальних міграційних систем (ТМС). Водночас, в останні роки активно ліквідовуються організаційні, інституційні і інші розриви на тілі загальнонаціональної мережі об'єктів ІТ-індустрії. Особливо перспективним з точки зору прориву економіки регіону є львівський ІТ-кластер, який активно просувається по шляху досягнення відповідності усім восьми критеріям євроінтеграційної складової державних цільових програм. Ці питання повинні бути у фокусі уваги формування нової стратегії розвитку регіону на майбутні роки – органічної складової справжнього форсайту національної економіки України.